

શ્રી ગુણગણ

જ્ઞાન ગ્રંથમાળા

દાદાશાહેજ, ભાવનગર.

ફોન : ૦૨૭૮-૨૪૨૫૩૨૨

૩૦૦૪૮૪૬

4078

નં ૦૧૬

પને ઓળખો

ભાગ ૧ લો

—વિદ્યાવિનયજી

श्री विजयधर्मसूरि जैनग्रंथमाला पुण्य १५

समयने ओणओ

भाग १ दो

शेठ पूंजसाई ह्रीरायंद स्मारक ग्रंथ १

लेखक :

मुनिराज श्रीविद्याविजयल

द्वितीयावृत्ति १०००

वीर सं. २४६०

धर्म सं. १२

वि. सं. १९९०

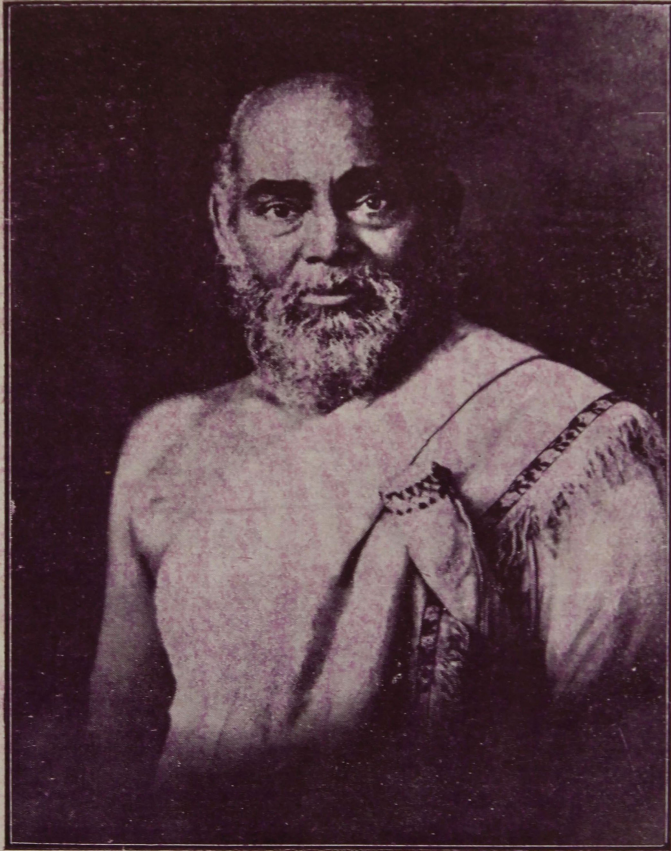
किं. ०-१२-०

પ્રકાશક :
દીપચંદ્ર ઝાંઢિયા,
મંત્રી: શ્રીવિજયધર્મસુરિ જૈન ગ્રંથમાળા,
છાયા સરાઈ. ઉજ્જૈન.

卐

મુદ્રક :
અંબાલાલ વિકુલલાલ ઠક્કર,
ધી લુહાલામિત્ર સ્ટીમ પ્રિં. પ્રેસ,
વડોદરા તા. ૫-૪-૧૯૩૪

સ્વ. શાસ્ત્રવિશારદ-જૈનાચાર્ય

શ્રીવિજયધર્મસૂરિ મહારાજ.

પ્રકાશકનું નિવેદન

સમાજ-શરીરમાં એક એવો જ વ્યાધિ પ્રવેશ કરી ગયો છે કે જેની અસર સમાજ-શરીરના પ્રત્યેક અંગોમાં થવા પામી છે. એ કોઈથી અજાણ્યું નથી. સમાજ-શરીરનું એક પણ અંગ નિરોગી છે, પુષ્ટ છે, એવું કોઈ કહેવાની હિંમત કરી શકે તેમ નથી. આવી અવસ્થામાં શાસન પ્રેમિયોનું-સમાજ હિત-ચક્રુઓનું એ કર્તવ્ય છે કે, એ સડાને દૂર કરવા માટે શક્ય જણાતા દરેક પ્રયત્નો કરી શૂટવા.

મુનિરાજ શ્રીવિદ્યાવિજયજીને ન્યારથી એમ જણાવું કે “જ્યાં સુધી સમાજ શરીરમાં પ્રવેશેલો આ વ્યાધિ દૂર ન થાય, ત્યાં સુધી સમાજની કે ધર્મની કદાપિ ઉન્નતિ થશે નહિ, ‘પરંતુ આ સડાનું પરિણામ એ આવશે કે સમાજ, શરીર દિવસે દિવસે છૂર્ણ-શીર્ણ થતાં થતાં કદાચ મરણપથારીએ પોહવાનો એનો સમય આવશે.” આ વિચારને અવલંબી તેમણે, ખીણ પ્રવૃત્તિઓની માથે, સામાજિક લેખો લખવાની પ્રવૃત્તિ હાથ ધરી અને ધર્મધ્વજના પ્રત્યેક અંકમાં એાછામાં એાછો એક લેખ આપીને, સમાજ શરીરનાં જુદાં જુદાં અંગોનું આરીકાઈથી નિરીક્ષણ કરી, તેમાં રહેલો સડો અટાવી આપવા સાથ તેના નિવારણના ઉપાયો પણ સૂચવતા ગયા. તેમણે પોતાના પ્રત્યેક લેખમાં ભય કે દાક્ષિણ્ય રાખ્યા મિત્રાય જુદા જુદા વિષય ઉપર નમનસલ રજુ કર્યું છે.

આ લેખોના સંબંધમાં અમારે કંઈ વધારે કહેવા જેવું હોયજ નહિ, કારણ કે હાથકંડણને આરસીની જરૂર હોતી નથી. લેખો બિન્ન બિન્ન વિષયના હોવા છતાં તે બધામાં સમયને એજખવાની

જ હાકલ છે. અને એટલા જ માટે આ સંગ્રહનું નામ ' સમયને ઓળખો ' રાખવામાં આવ્યું છે.

આ લેખોના સંગ્રહનો પ્રથમ ભાગ લગભગ પાંચેક વર્ષ ઉપર પ્રગટ થયો હતો. આજે તેની બીજી આવૃત્તિ કાઢતાં અમને ખરેખર હર્ષ થાય છે.

આ સાથે આપેલી આ ગ્રંથમાળાની યોજના મુજબ અમદાવાદ, શામળાની યોજના રહેવાસી શેઠ તેમચંદ કચરાલાલ, કે જેમણે મુનિરાજ શ્રીવિદ્યાવિજયજીના ઉપદેશથી અને શ્રીયુત જેસીંગલાલ કાલીદાસ તથા શ્રી બલાબીદાસ લાલચંદની પ્રેરણાથી બે હજાર રૂપિયા આ સંસ્થાને અર્પણ કરી પોતાના મહુમ શેઠ પૂંજલાઈ હીરાચંદ (કે જેમનો પરિચય મહાત્મા ગાંધીજી અને પંડિત બેચરદાસજીના શબ્દોમાં આ સાથે જૂદો આપ્યો છે.) ના સ્મારકમાં ગ્રંથો બહાર પડાવવાની જે ઉદારતા બતાવી છે તેને માટે અમે તેમનો અને ઉપદેશ આપનાર મુનિરાજ શ્રીવિદ્યાવિજયજીનો અને પ્રેરક બંને ગૃહસ્થોનો આભાર માનીએ છીએ.

અમારી યોજના પ્રમાણે તેમણે અર્પણ કરેલી રકમમાંથી સૌથી પહેલો આ ગ્રંથ બહાર પાડવામાં આવે છે. આવીજ રીતે તે રકમ તેમજ ગ્રંથોની ઉપજની રકમમાંથી બીજા ખાસ ગ્રંથો બહાર પાડીશું. આ સદ્ગૃહસ્થનું અનુકરણ બીજા શ્રીમંતો કરે અને સાહિત્યવૃદ્ધિના કાર્યમાં યોગ દે, એવું અમે ઇચ્છીએ છીએ.

તા. ૧-૪-૩૪

છોટા સરાઈ

ઉજ્જૈન

દીપચંદ બાંકિયા

મંત્રી-શ્રીવિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા.

मुनिराज श्रीविद्याविजयल.

ચિરંજીવ શેઠ પુંજભાઈ

૬ હેગામ પાસે આવેલા લરખજીના મુવાડામાં તેમના પિતા વેપાર અર્થે રહેતા. તેમને મુખ્ય ધંધો ધીરધારનો હતો. કૌટુંબિક સંબંધ અમદાવાદ સાથે હતો તેથી તેમનું એક ઘર ત્યાં શામળાની યોગમાં પણ હતું.

નાની ઉંમરમાં પિતા ગુજરી ગયેલા, તેથી તેમનું પાલન માતા લેરી આઇએ અને તેમના કાકાએ કરેલું. ગામડી નિશાળે એસીને આંક, લેખાં, નાટું વગેરે તેઓ શીખેલા. તેમને એક મોટા ભાઈ પણ હતા. કેટલાક કુટુંબીઓ અમદાવાદ રહેતા હતા. તેથી યોગ્ય ઉમ્મર થતાં અને ભાઈઓ અમદાવાદ આવીને રહ્યા. મોટા ભાઈ મીલના સૂતરનો વેપાર કરતા અને પુંજભાઈએ ગણ્યાણીની દુકાનમાં ટુંકા પગારથી નાટરી શરૂ કરી અને પોતાની આહોશી તથા પ્રામાણિકતાને લીધે લાગીદાર થઈ પાછળથી તેઓ સ્વતંત્ર દુકાનદાર પણ થઈ શક્યા હતા. તેમનાં ત્રણ લગ્ન થયેલાં. છેલ્લું ૩૬-૩૭ વર્ષની વયે સાણંદમાં થયેલું. છેલ્લાં પત્ની સમરથઆઇથી તેમને એક પુત્ર થયો, તેનું નામ કચરાભાઈ હતું. પણ એ ભાઈ ચીરંજીવ ન થઈ શક્યો. લગભગ એ અરસામાં શ્રીમદ્ રાજ્યવંદનો તેમને સહવાસ થયો અને એ સહવાસ બેએક વરસ ઠીક ઠીક રહ્યો. એને પરિણામે એમની દ્રષ્ટિ સમાજસેવાના રોકડ ધર્મસ્વરૂપ કાર્યો તરફ વળી. તેથી તેમણે કરતા પુસ્તકાલયની યોજના,^૧ શ્રીવિકાઉદ્યોગ-શાળા, શ્રીરાયવંદસાહિત્યમંદિર, મજુરશાળા અને જિનાગમપ્રકાશક-

૧ ગુજરાતના નરરત્ન પ્રસિદ્ધ સાહ્યર શ્રીરમણભાઈ નીલકંઠના હસ્તે આ યોજના ખુલ્લી મૂકેલી.

સભાર વગેરે સંસ્થાઓને ઉભી કરવામાં ખૂબ કાળો આપ્યો.

અમદાવાદની દાદાભાઈ નવરોજી લાખણેરીમાં એમણે સારી સંખ્યામાં પુસ્તકો ભેટ આપેલાં છે અને તે શ્રીમદ્દરાયચંદ્રસાહિત્યમંદિર એ નામથી જીલ્લા વિભાગ તરીકે ત્યાં રાખવામાં આવેલાં છે.

વળી, શ્રીમદ્દના સંબંધને લીધે તેઓ મહાત્મા ગાંધીજીના સહવાસમાં વધારેમાં વધારે આવ્યા. એના પરિણામે એમણે પુરાતત્ત્વમંદિર ઉઘાડવામાં અસાધારણ કાળો આપ્યો જેથી શ્રીરાજચંદ્રજ્ઞાનભંડાર^૨ રથપાયો. આ પછી તેમણે પોતે એકલાએ સ્થાપેલી અને નિભાવેલી જિનાગમપ્રકાશકસભાની સંસ્થાનું કામ જુજરાત વિદ્યાપીઠને સોંપી તેને ફરીતાર લગભગ રૂ. ત્રીસ હજારનું ધન આપ્યું અને એ દ્વારા વિદ્યાપીઠના કાર્યવાહકોએ શ્રીપુંજલાઈ જૈનઅંધમાળા કાઢવી શરૂ કરી.

તેઓ સામાજિક સેવા કરતાં કુટુંબના લોકોને ભુલી ગયા ન હતા. પોતાના વ્યવસાયમાં દૂરદૂરનાં પણ સગાંઓને રોકીને તેમણે સારી ખાચરીએ ચલાવેલા છે. લોકોને કારણે કોઈ કુટુંબી કાંઈ અવ્યવસ્થા કરતો તો પણ તેના તરફ તેમની અમીદષ્ટિ જ રહેતી. એક કુટુંબીએ મોટી રકમની અવ્યવસ્થા કરેલી, એ રકમ એક સાર્વજનિક સંસ્થાની હતી તેથી પોતાના પદરથી એ રકમ ભરપાઈ કરીને એ વખતે પુંજલાઈએ પોતાની પ્રામાણિકતાનું તેજ બતાવેલું અને પેલા જોડાણો કરનાર સ્વજન તરફ કડ્ડણાવૃત્તિ જ દાખવેલી.

૨ સં પુંજલાઈને શ્રીમદ્દરાયચંદ્રભાઈનો એ આદેશ હતો કે શ્રીજિનામને જુજરાતીભાષામાં અનુવાદિત કરીને સર્વ લોક સુલભ કરવા. તે પ્રમાણે તેમણે આ સંસ્થાની રાજઆત કરેલી અને એ સંસ્થાને સુરક્ષિત રાખવા જીવનપર્યંત પ્રયત્ન પણ કરતા રહ્યા.

૩ આ જ્ઞાનભંડાર અમદાવાદમાં છે, એમાં જે જાતની સાહિત્યસામગ્રી અંકડી કરાયેલી છે એવી સામગ્રી આપણા દેશના અન્ય પુસ્તકાલયોમાં ઘણી વિરલ જોવામાં આવે છે. હસ્તલિખિત પુસ્તકો પણ એમાં સચવાયેલાં છે.

પોતાનો પુત્ર અકાળે કાળવશ થએલો હોવાથી તેઓએ પોતાના દૌહિત્રોને પુત્રવત્ સાચવ્યા, અને તેમના દ્વારા શુદ્ધ દેશી કાપડનો પવિત્ર વ્યવસાય કરાવીને તેમને સારો સ્થિતિ ઉપર લાવી મુક્યા છે.

તેમની છેલ્લામાં છેલ્લી ખાસ નાંધવા જેવી પ્રવૃત્તિ ઢાંડી જવાની હતી. ઉમ્મરે વૃદ્ધ અને શરીરે અશક્ત હોવા છતાં તેમણે ઢાંડીકૂચમાં જવાની ઇચ્છા મહાત્માજીને દર્શાવેલી, પણ મહાત્માજીએ જ તેમને આશ્રમમાં રહેવાનો આગ્રહ કરેલો, છતાં તેઓ મહાત્માજી ઢાંડી પહોંચ્યા પછી એકવાર ઢાંડી જઈ આવેલા અને દેશના ગરીબો પ્રત્યેની પોતાની ઘજ બતાવીને જ સંતોષ પામેલા.

મહાત્માજીને તેમના ઉપર એટલો બધો પ્રેમ હતો કે તેઓ તેમને ‘ ચિરંજીવી ’ શબ્દથી સંબોધતા. શ્રીમદ્દશયંત્રભાષ્યે તેમના ઉપર કેટલાક કામળો લખેલા તે ઉપરથી તેમના ભક્ત હૃદયની પ્રતીતિ થઈ શકે એમ છે. સ્થળસંકેતને લીધે એ પત્રો અહીં નથી આપી શકાતા.

ટુંકામાં શ્રીપુંજભાષ આપ બંને વધેલા અને સામાજિક કાર્યોમાં ઠેઠ સુધી રસ લેતા રહેલા. એમના જીવનનું થોડું ધણું અનુકરણ થઈ શકે તો પણ ઘણું છે.’

૭૨ વર્ષની પાકી વયે સંવત્ ૧૯૮૮ ના આસો વદ ૮ ને શનિવારના ૨૨-૧૦-૧૯૩૨ ના રોજ તેમનું અવસાન થયું. તે વખતે મહાત્માજીએ આશ્રમ સમાચારમાં જે લખેલું છે તે આ સાથે આપવામાં આવ્યું છે. તે દ્વારા શ્રીપુંજભાષની વિશેષ ઓળખાણ થઈ શકે એમ છે.

બેચરદાસ

૪ સં શ્રીપુંજભાષના સ્વજન અને જીવનપર્યંતના સહચર શ્રીનેમચંદ-ભાષએ મોકલેલી સામગ્રી ઉપરથી આ થોડું લખી શકાયું છે તે અર્થે તેમને ધન્યવાદ.

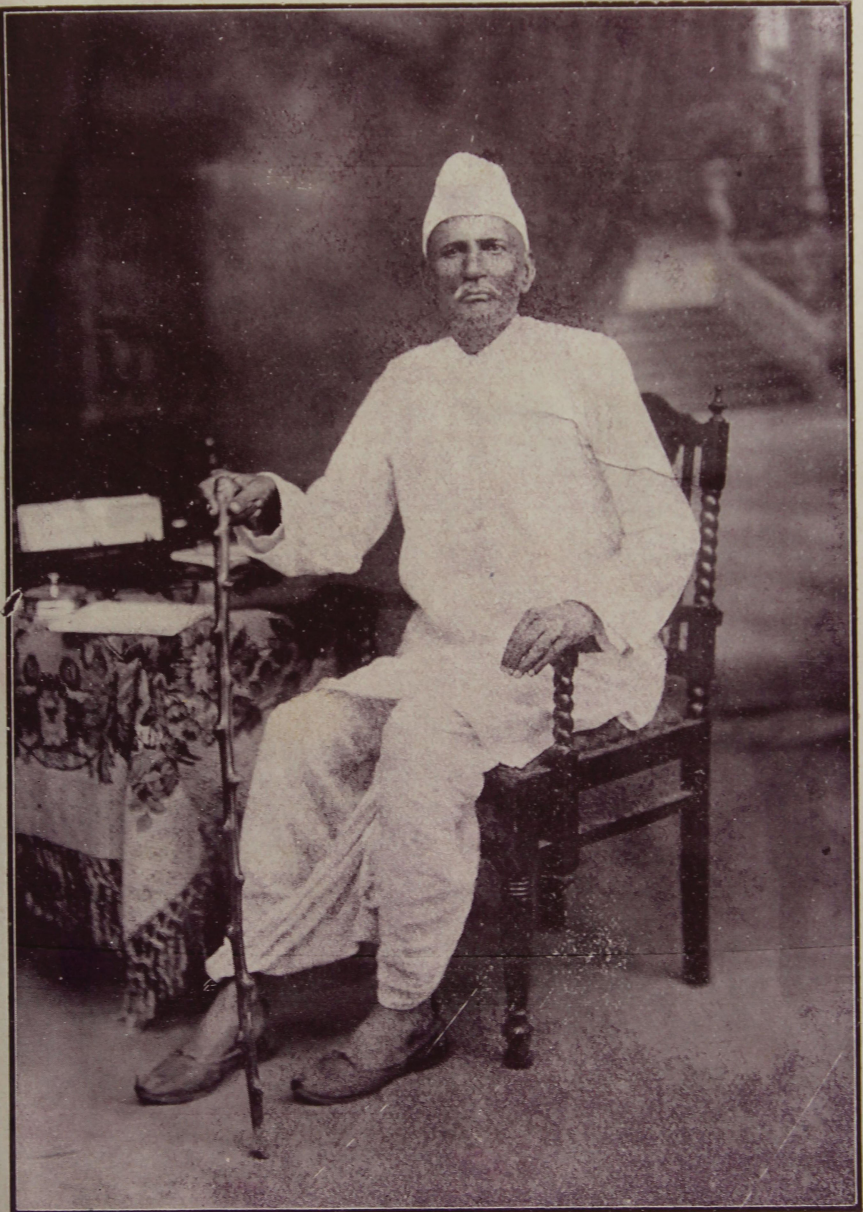
ચિરંજીવી પુંજભાઈ

જ્યોત્સના રે મેં પુંજભાઈને ‘ચિરંજીવી’ વિશેપણથી લખવાનું શરૂ કર્યું ત્યારે કોઈ બાળકે આશ્ચર્યપૂર્વક મને સવાલ કર્યો—“ પુંજભાઈ તો તમારાથી થે વધે મોટા છે એને તમે ચિંકેમ કહી શકો ? ” મેં કંઈક આવો જવાબ લખ્યો હતો: ‘ પુંજભાઈ વધે તો મોટા છે પણ મારી ઉપર તે એક નિર્દોષ બાળક જેટલો વિશ્વાસ મૂકે છે ને મારી ભક્તિ પણ તેટલા જ ભાવથી કરે છે. ’ આ માફ લખવું અક્ષરશઃ અરોઅર હતું. એ વિશ્વાસ અને એ ભક્તિને સારૂ મારી યોગ્યતા વિષે મને શંકા છે. પણ પુંજભાઈના વિશ્વાસ વિષે અને તેની ભક્તિ વિષે મને લેશ પણ શંકા નથી. ગમે તે પ્રકારનું સંકટ આવે ત્યારે પુંજભાઈને સારૂ મારો અભિપ્રાય વેદવાક્યરૂપે કામ કરતો. પુંજભાઈ બુદ્ધિહીન ન હતા પણ બુદ્ધિપૂર્વક તેણે મારી ઉપર વિશ્વાસ મૂકવાનો નિશ્ચય કરેલો.

એ પુંજભાઈ જે અર્થમાં મેં એને ચિંકે કરી સંબોધ્યા એ અર્થમાં આજે ભલે ન હોય પણ તેથી બહુ વધારે વિસ્તૃત અર્થમાં ચિરંજીવી છે.

તેને હું ચિરંજીવી કહી સંબોધતો ખરો પણ મારે તેને કંઈ શીખવવાનું ન હતું. હું તો પુંજભાઈના ગુણનો પુનરી હતો. પુંજભાઈની નમ્રતા, પુંજભાઈની ધર્મપરાયણતા, પુંજભાઈની સત્યપક્ષમણતા, પુંજભાઈની ઉદારતા મારી દષ્ટિએ કોઈથી આંટી શકાય એવી ન હતી. પુંજભાઈમાં સર્વાર્પણની શક્તિ હતી.

પુંજભાઈ રાયચંદ કવિને પોતાનું સર્વસ્વ માનતા હું પણ

शेठ पूंजलार्थ हीराचंढ

રાયચંદલાઇનો પુનરી હતો, તેથી પુંજલાઇ મારા તરફ આકર્ષાયા હતા. પુંજલાઇની જેમ હું રાયચંદલાઇને ગુરૂપદ નહોતો આપી શક્યો, તેનું તેને દુઃખ ન હતું. પુંજલાઇ સમજતા હતા કે કાઇને ગુરૂપદ દીધું દેવાતું નથી. લોહચુંબક જેમ લોખંડને પોતા પ્રત્યે ખેંચી લે છે તેમ ગુરૂ શિષ્યને પોતા પ્રત્યે ખેંચી લે છે.

પણ રાયચંદલાઇને વિષે હું જે કંઈ કહેતો તે પુંજલાઇને બહુ ગમતું અને વધારે તો એ મમતું કે જે વસ્તુની હું સ્તુતિ કરતો તે આરામાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરતો, આથી અમારી વચ્ચેની માંદ દિવસે દિવસે દઢ થતી ગઈ.

આશ્રમના આરંભથી જ પુંજલાઇનો તેની સાથે નિકટ સંબંધ અંધારો ને જો કે તે આશ્રમવાસી ન થયા છતાં આશ્રમવાસી તરીકે વર્તતા. આશ્રમના ધણા સંકટોમાં પુંજલાઇએ ભાગ લીધો હતો. અમદાવાદની બનરની ગુરૂ પુંજલાઇ બતાવે. અને જે જોષ્ટએ તે પુંજલાઇ લાવી આપે. પુંજલાઇના માણસો આશ્રમની સેવા સાથે ગમે ત્યારે વપરાય, પુંજલાઇની દુકાન અને ઘર આશ્રમવાસીઓનું શહેરમાં આશ્રયસ્થાન હતું. સાવરણીથી માંડીને અનાબ, ઘી, ખત્યાદિ કેમ અને ક્યાં દીક મળી શકે એ બતાવનાર પુંજલાઇ. પુંજલાઇની દેખરેખથી અને તેમની સલાહથી આશ્રમે ધણા પૈસા બચાવી લીધા છે. જે જમીનમાં હાલ આશ્રમ છે તે શોધનાર પણ પુંજલાઇ. તેનો સોદો કરનાર પણ પુંજલાઇ. આવી અનેક સેવાને સાથે પુંજલાઇએ કાષ્ટ દહાડો ઉપકારના બે શબ્દોની આશ્ચ સરખીયે નથી કરી. આશ્રમ પોતાનું છે, એમ સમજીને પુંજલાઇ છેવટની ઘડી લગી વત્યા હતા. પુંજલાઇના નિકટ સંબંધમાં આવતાં છતાં પુંજલાઇમાં મેં અધીરાઇ નથી જોષ્ટ. નથી અતિશયોક્તિ જોષ્ટ. કામ વિના પુંજલાઇ ખોલે નહિ. પુંજલાઇ લખપત્રમાં ભાગ લે જ

શાના ? એની વાર્તા તે હંમેશા ધર્મની વાર્તા હોય. મનજનોનું સ્મરણ તેમને પ્રિય હતું.

પુંજલાહના મનમાં કોઈનો દ્વેષ મેં કદી અનુભવ્યો નથી. કોઈને વિષે કટુવચન બોલતાં મેં પુંજલાહને સાંભળ્યા નથી.

પુંજલાહ વેપારમાં કુશળ હતા, બે પૈસા કમાયા પણ હતા, ધારત તો વધારે કમાઈ શકત પણ રાયચંદલાહના પ્રસંગમાં આવ્યા પછી તેમણે પોતાનો પથારો સંકેત્યો હતો, એવી મારી ઉપર છાપ છે. પુંજલાહની શાખ પહેલી શ્રેણીની હતી. તેને ત્યાં મુકેલું દ્રવ્ય દૂધે ઘોઈને પાકું મળી શકે.

આશ્રમના પૈસાની વ્યવસ્થા પુંજલાહ જ કરતા અને લાંબા કાળ લગી ગુજરાત પ્રાંતિક સમિતિના ખજાનચી પણ હતા.

પુંજલાહ મુણ્યાત્મા હતા, મુમુક્ષુ હતા. આ યુગમાં એના જેવા નિસ્પૃહી મનુષ્યો આંગળીના વેદા ઉપર ગણાય તેટલાયે મળવા મુશ્કેલ પડે.

પુંજલાહનો સ્પર્શ આશ્રમને પાવન કરનારો હતો. પુંજલાહનો ધર્મ સાંકડો ન હતો. તેના ધર્મમાં બધા ધર્મને સ્થાન હતું.

આવા પુંજલાહ ચિરંજીવી જ છે. આપણે સહુ તેના ગુણનું ચિંતવન કરીયે. તેના સંબંધને યોગ્ય બનવા પ્રયત્ન કરીએ.

(આશ્રમસમાચારમાં-ગાંધીજી)

विषयानुक्रम

१	जगो	१
२	शुद्धि	५
३	शीघ्रो	१२
४	शिक्षा	२०
५	ज्ञान	२५
६	”	३२
७	”	३८
८	सराङ्गोद्धार	४३
९	साधु-संगठन	४९
१०	साधु विहार	५८
११	”	६७
१२	कंठ शीघ्रो के ?	७५
१३	महावीर	८४
१४	ज्ञानसाहित्य	९१
१५	”	९५
१६	”	१०६
१७	अपरं वाक्किं भविष्यति ?	११४
१८	पीछे से यही आती है	१२१
१९	धार्मिक अभ्यास	१३०

૨૦	સંસ્થાઓ અને સંચાલકો	૧૪૦
૨૧	મહાવીરના પ્રત્યેક પૂજારીને	૧૫૨
૨૨	ગુરુડમવાદ	૧૬૧
૨૩	इतो भ्रष्टस्ततो नष्टः	૧૭૦
૨૪	એમાં શું ?	૧૮૦
૨૫	દીક્ષા	૧૯૦
૨૬	„	૧૯૮
૨૭	„	૨૦૮
૨૮	„	૨૧૧
૨૯	„	૨૧૮
૩૦	માંગણવૃત્તિ	૨૨૯
૩૧	ધર્મ અને રૂઢી	૨૩૮
૩૨	„	૨૪૫
૩૩	„	૨૫૩
૩૪	વિવેક વિનાની ક્રિયાઓ	૨૬૧
૩૫	वर्द्धतां जैनशासनम्	૨૬૯
૩૬	જૂના અને નવા	૨૭૭

શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા

આ સંસ્થાનો ઉદ્દેશ ગુજરાતી, હિંદી, સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અંગાળી, અંગ્રેજી આદિ ભાષામાં લોકોપયોગી એવા ઐતિહાસિક, સામાજિક, ધાર્મિક અને શિક્ષણ સંબંધી ગ્રંથો બહાર પાડવા, એ છે. સંસ્થાનો વહિવટ એક કમિટી દ્વારા ચાલે છે. સારા સારા વિદ્વાનો પાસે ગ્રંથો લખાવી-સંપાદિત કરાવી બહાર પાડવાની યોજના કરી છે. ઉંચા કાગળો, સુંદર ગેટઅપ અને સરસ છાપાઈપૂર્વક ગ્રંથો બહાર પાડવામાં આવે છે. સાહિત્યની વૃદ્ધિ અને પ્રચાર એજ માત્ર લક્ષ રાખેલું હોય સસ્તી કિંમતે લોકોને સાહિત્ય પહોંચાડી શકાય એવી યોજના રાખવામાં આવી છે. શ્રીમંતોની સહાયતા, એજ અમૂલ્ય સાહિત્યના સર્જનનો અને પ્રકાશનનો આધાર છે.

એક પંથ બે કાળ-નામનું નામ ને સેવાની સેવા

૧ સંરક્ષક-બે હજાર આપનાર સંરક્ષક ગણાશે.

લાલ

- ૧ આ રકમમાંથી નીકળનારા ગ્રંથો ઉપર સંરક્ષકના નામની સીરિજનો નંબર ૧-૨-૩ એમ રહેશે.
- ૨ વેચાણની રકમ બચત રકમમાં ઉમેરતાં તેટલા અંશે ગ્રંથની સંખ્યા વધશે.
- ૩ દરેક ગ્રંથમાં ફોટો રહેશે.
- ૪ આ રકમમાંથી જો એક અથવા બે મોટા ગ્રંથો બહાર પાડવામાં આવશે તો તેમાંના એકમાં સંરક્ષકનું જીવનચરિત્ર પણ આપી શકાશે.

૫ સંરક્ષકનો ફોટો સંસ્થાના મકાનમાં રહેશે.

૬ સંસ્થામાંથી નીકળતા તમામ ગ્રંથોની એક એક નકલ ભેટ મળશે.

૨૨ લાઇફ મેમ્બર—એક હજાર રૂ. આપનાર લાઇફ મેમ્બર ગણાશે

લાભ

૧ આ રકમમાંથી નીકળનારા ગ્રંથોમાં લાઇફ મેમ્બરનું નામ સહાયક તરીકે છપાશે.

૨ વેચાણની રકમ અચૂત રકમમાં ઉમેરાતાં તેટલા અંશે ગ્રંથની સંખ્યા વધશે.

૩ દરેક ગ્રંથમાં ફોટો રહેશે.

૪ આ રકમમાંથી જો એક કે બે ગ્રંથ બહાર પાડવામાં આવશે તો તેમાંના એકમાં જીવનચરિત્ર સંક્ષેપમાં અપાશે.

૫ સંસ્થામાંથી નીકળતા તમામ ગ્રંથોની એક એક નકલ ભેટ મળશે.

૨૩ સહાયક-પાંચસો રૂપિયા આપનાર સહાયક ગણાશે.

લાભ

૧ સહાયક તરીકે ગ્રંથમાં નામ રહેશે.

૨ પાંચસોની રકમમાંથી જો એક જ ગ્રંથ છપાશે તો તેમનો ફોટો અને ફોટા નીચે થોડો પરિચય આપવામાં આવશે.

૩ સંસ્થાના દરેક પુસ્તકોની એક એક નકલ ભેટ મળશે.

નોંધ—ઉપરના ત્રણ પ્રકારના સહાયકો તરફથી જે જે ગ્રંથો છપાશે, તેની કિંમત લાગત ખર્ચથી પણ ઓછી રાખવામાં આવશે.

પ્રકાશિત થયેલા ગ્રંથો.

નંબર	નામ	ભાષા	કર્તા	યા સંપાદક	કિંમત.
૧	વિજયધર્મસૂરિ સ્વર્ગવાસ પદ્ધી	ગુજરાતી	વિદ્યાવિજયજી.	૨-૮-૦	
૨	ધર્મ વિયોગમાલા	સંસ્કૃત	કાવ્ય હિમાંશુવિ.	૦-૨-૦	
૩	પ્રમાણુનયતત્ત્વાલોક સત્રીક	સંસ્કૃત	ન્યાય „	૦-૧૪-૦	
૪	શ્રાવકાચાર	હિન્દી	શ્રીવિદ્યાવિ.	૦-૪-૦	
૫	વિજયધર્મસૂરિ કે વચનકુસુમ	„	„	૦-૪-૦	
૬	વિજયધર્મસૂરિનાં વચનકુસુમો	ગુજરાતી	„	૦-૪-૦	
૭	સેષ્ઠગઠ ઓફ વિજયધર્મસૂરિ	અંગ્રેજી	ડૉ. કૌઝે	૦-૪-૦	
૮	જન્યન્ત પ્રબંધ	સંસ્કૃત-ગુજરાતી	હિમાંશુવિ.	૦-૩-૦	
૯	વિજયધર્મસૂરિઅષ્ટપ્રકારી પૂજા	હિન્દી	શ્રી વિદ્યાવિ.	૦-૪-૦	
૧૦	આખૂ-૭૦ ફોટા સાથે	„	શ્રીજન્યન્તવિ.	૨-૮-૦	
૧૧	વિજયધર્મસૂરિ	ગુજરાતી	ધી. ટો. શાહ	૦-૨-૦	
૧૨	શ્રાવકાચાર	„	„	૦-૩-૦	
૧૩	શાણી સુલસા.	ગુજરાતી	શ્રી વિદ્યાવિ.	૦-૩-૦	
૧૪	સમયને ઓળખો ભાગ. ૨ જો.	„	શ્રી વિદ્યાવિ.	૦-૧૦-૦	
૧૫	સમયને ઓળખો ભા. ૧ જો.	„	„	૦-૧૨-૦	
૧૬	એન આઇડીયલ મંક	અંગ્રેજી	એ. જે. મુંનાવાલા	૫-૦-૦	
૧૭	પ્રમાણુનયતત્ત્વાલોક પ્રસ્તાવના	સંસ્કૃત	શ્રી હિમાંશુવિ.	૦-૩-૦	
૧૮	ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર કમલસંયમી-સંસ્કૃત	શ્રી	જન્યન્તવિ.	૩-૮-૦	

ડીકાયુક્ત ચોથો ભાગ

(જેમણે ત્રણ ભાગો ખરીદ્યા છે, તેમણે ચોથો ભાગ જલદી મંગાવી લેવો.)

પ્રકાશિત કરવાના ગ્રંથો.

૧ અર્હત પ્રવચન	૯ કલ્પસૂત્ર-મૂળ-સાનુવાદ
૨ મહિલાનાથ ચરિત્ર	૧૦ હેમચંદ્રાચાર્ય ને કુમારપાલ
અંગ્રેજી અનુવાદ, નોટ સહિત	૧૧ વસ્તુપાલ તેજપાલ
૩ વિજયધર્મસૂરિ બૃહહ ચરિત્ર	૧૨ મહાવીર ચરિત્ર
૪ ભારતકે પ્રાચીન વિદ્યાપીઠ	૧૩ ગૌતમીય કાવ્ય-ટીકા
૫ તત્ત્વાર્થસૂત્ર અનુવાદયુક્ત	૧૪ આખૂસ્તવનાદિ સંગ્રહ
૬ આખૂ ભાગ ૨ જો	૧૫ સુભાષિત પદ્યરત્નાકર
૭ આખૂના શિલાલેખો	૧૬ દ્વાયાશ્રય-પ્રાકૃત.
૮ જૈન સપ્તપદાર્થો	

સૂચના.

- ૧ રોકડી કિંમતે લેનારા યુક્સેલરને સેંકડે ૨૫ ટકા કમીશન આપવામાં આવશે. જો ૨૫ કે તેથી વધારે કિંમતનાં પુસ્તકો ખરીદે તે (ઉત્તરાધ્યયનને છોડી.)
- ૨ ખીજા સામાન્ય ગ્રાહકોને પચીસ કે તેથી વધારે કિંમતનાં પુસ્તકો ખરીદનારને સેંકડે ૨૦ ટકા કમીશન આપવામાં આવશે. (ઉત્તરાધ્યયનને છોડી.)
- ૩ નં. ૪-૫-૬-૭-૮-૯-૧૧-૧૨-૧૩ એ નંબરની યુકે વહેંચવા માટે ૧૦૦ કે તેથી વધારે નકલો ખરીદનારને અર્ધી કિંમતે આપવામાં આવશે.
- ૪ દરેક પુસ્તકનું પોસ્ટ કે પાર્સલ ખર્ચ ખરીદનારને સિર રહેશે.

લખો—

દીપચંદ બાંકિયા.

મંત્રી, શ્રી વિજયધર્મસૂરિ જૈન ગ્રંથમાળા.

છોટા સરાકા, ઉજ્જૈન. (માલવા)

(૧)

જગો !

રૂંધ્યા પછી જગવું તો રહ્યું જ. કોઈ બહેલા જગે કે કોઈ મોડા. કોઈ માલમિલકત સંભાળતા જગે, તો કોઈ બધું લૂંટાઈ ગયા પછી. કોઈ ચૈતન્યયુક્ત જગે, તો કોઈ મુડદલતા યુક્ત. ગમે ત્યારે અને ગમે તેવી અવસ્થામાં સૌને જગવાનું તો રહ્યું જ. જૈનસમાજના નેતાઓ અને જૈનસમાજનું ધુસર ખભાપર ધારણ કરનાર ધર્મગુરુઓ જગ્યા છે કે કેમ ? અને જગ્યા છે તો કેવી સ્થિતિમાં, એનો નિર્ણય કરવો અશક્ય નથી. મારી દૃષ્ટિએ તો હજી પૂરી નિદ્રા જ ખુલી નથી. તે દરમિયાન જે લૂંટાવા જેવું છે તે લૂંટાઈ જ રહ્યું છે. જૈન સમાજની જગતિનાં ક્યાં લક્ષણો દેખાય છે ? માનની મારામારી મટે નહિ, સમાજનું સંગઠન થાય નહિ, રાષ્ટ્રીય

સમયને ઝોળખો.

ચળવળમાં જોઈતો કાળો અપાય નહિ, વાસ્તવિક અહિંસાને અનુ-
મોદન આપવામાં આંચકો ખવાય, પરગુણની તારીફ કરવામાં પણ
સમકિતનો નાશ સમજાય, ઐક્યઅગ્રથી એકાદ પણ જૈન વિદ્યાપીઠ
સ્થપાય નહિ, પવિત્રતાનો સૂર ચારે તરફ સંભળાવવા છતાં અપવિત્ર
વસ્તુઓ છોડાય નહિ, આચારહીનતા જોવાતી હોય, માત્ર શબ્દોના
લાલિત્યથી સમાજને આંજી નાખવાના પ્રયત્નો થતા હોય (જોકે
વસ્તુતઃ :હોય તેથી ઉલટુંજ) અને સ્વધર્મ-સ્વાચારને મૂલી
પરધર્મ-આચાર હીનતામાં જ કર્તવ્યની ' ઈતિશ્રી ' મનાતી
હોય, ત્યાં કેમ કહી શકાય કે જૈનો જગ્યા છે ? આતો બધાં ઉન્મા-
દાવસ્થાનાં જ લક્ષણ. અને ઉન્માદાવસ્થા, એ જગતિ નજ કહેવાય.
સમાજમાં ચૈતન્ય બળ સ્પુરે, પ્રેમનો પડઘો સર્વત્ર સંભળાય, કુદકે ને
ભૂસકે લોકો સામાજિક, ધાર્મિક અને રાષ્ટ્રીય ઉન્નતિમાં ભાગ લેતા
થાય, એક ખીજને આગળ પડતા જોષ ખીજઓને હર્ષ થાય,
ખીજઓ અનુમોદન આપે, ઘરમાં કે બહાર, મંદિરમાં કે દુકાનમાં,
કપડામાં કે ખોરાકમાં ક્યાંય પણ રત્તી ભાર પણ અપવિત્રતા
જણાતી હોય, તેનો ત્યાગ થાય, મન અને શરીર-બધું એ પવિત્ર
કરાય, જૂઠો પક્ષપાત કે દુરાગ્રહ છોડી દધ સત્યના સાથી બનાય,
ત્યારેજ જૈનો જગ્યા છે-વાસ્તવિક જગતિમાં આવ્યા છે, એમ કહી
શકાય. આ બધું ન થાય ત્યાં સુધી નિદ્રા-અજ્ઞાન નિદ્રામાં ઘોર્યા
કરીએ છીએ, એમજ કહેવાય અને તેવી નિદ્રા લેવી જૈન સમાજને
તો નજ પાલવે. નવયુગના-ચૈતન્યના ચમકતા પ્રભાવમાં જગત ચમ,
દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ પ્રમાણે રૂઠીઓમાં ફેરફાર કરી ઉન્નતિના
કાર્યમાં સૌની સાથે બબ્બે કદમ આગળ વધવું જ જોઈએ. હવે
તે સમય નથી રહ્યો કે કોઈના ટુકડા ઉપર આપણે જીવી શકીએ.
હવે તે સમય નથી રહ્યો કે-લાકડીના ટેકાથી હજારો કોશ દૂર

આપણે જમ શકીએ, હવે તે સમય નથી રહ્યો કે ખીજની સ્થાને મ્હોં વિકાસી બેસી રહેવાથી આપણી દરિદ્રતા દૂર કરી શકીએ. ખીજના ઉપર આધાર રાખનાર, લાકડીના ટેકે ચાલનાર, ખીજની સ્થાને મ્હોં વિકાસી બેસી રહેનાર જાતિ કે સમાજ જીવિત ન રહી શકે અને તેણે જીવવું પણ ન જોઈએ. જૈનજાતિ અત્યાર સુધી જીવિત છે, એનું પ્રધાન કારણ તેનું સ્વાશ્રયપણું જ છે. કદિ પણ જૈનસમાજે પરાધીનતા ભોગવી નથી. વ્યાપારમાં કે રોજગારમાં, ક્રિયામાં કે કાંડમાં, ધર્મ કે સાહિત્યમાં જૈનસમાજે પોતપોતાનાં પ્રયત્ન સાધનો ઉભાં કર્યાં હતાં, બદકે ત્યાં સુધી કહેવું અત્યુક્તિ ભરેલું નહિ કહેવાય કે-જે કાર્યો ખીજએ નહોતા કરી શક્યા, તે કાર્યો જૈનોએ-જૈનમંત્રીઓએ જૈન ધનાઢયોએ અને જૈનઆચાર્યોએ કર્યાં હતાં. ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠો આ વાતને દઢતાથી પુરવાર કરે છે. તેનાં દષ્ટાન્તો ટાંકી અહીં લાંબુ કરવાની જરૂર નથી. સમયે સમયે તે બધું પ્રકટ થતું જ રહેશે. પ્રસ્તુતમાં માત્ર એટલું જ કહેવાનું કે જૈનસમાજનો તે સમય સ્મરણમાં લાવી જૈન આચાર્યો-ઉપાધ્યાયો-પ્રવર્તકો-પંચાસો અને વિદ્વાન મુનિરાજો તથા સમાજના અગ્રેસરોએ જાગ્રત થવાની અને જનતાને જગાડવાની જરૂર છે.

પ્રથમ યુવકવર્ગે જાગવાની જરૂર છે. ધાર્મિક આસ્તિકતા અને ક્રિયાભિરચિતા પૂર્વક યુવક વર્ગ જાગીને જૈનસમાજને જગાડે તો તે ધણું કરી શકે તેમ છે. મુશ્કેલીઓ તો શામાં નથી આવતી ? પણ તે મુશ્કેલીઓની સ્થાને થમ-ધીરતા અને શાન્તિ પૂર્વક પોતાનું મીશન આગળ વધારવાનું લક્ષ્ય ન ચૂકવું જોઈએ. જે કે કેટલાક યુવકો જાગ્યા છે ખરા, પણ તેમાંના કેટલાક મોડા જાગવાના કારણથી કે ગમે તે કારણે એવા તો ગભરાયલા જાગ્યા છે, કે તેમનો વેગ આશ્ચાતીત વધી ગયો છે. ખીજ શબ્દોમાં કહીએ તો જૈનસ-

સમયને ઝોળખો.

માજને જગાડવાનું કર્તવ્ય તેઓ લગભગ ભૂલી ગયા છે. ખીજને વર્ગ એવો પણ છે કે જે સમાજને જગાડવાની દાઝ અને ભારતીય અન્ય પ્રજાની સાથે આગળ વધવાની ઇચ્છાઓ અવશ્ય રાખે છે. પરંતુ 'સંઘ બહાર' ના કે સમાજ તિસ્કારના ભયથી કિંવા ખીજ પ્રવૃત્તિઓના કારણે જોઈએ તેવી ગતિ કરી શકતો નથી. હું તો માનું છું કે-જ્યાં સત્યતા છે ત્યાં ભય હોય જ નહિ; જ્યાં દાઝ છે-ધગસ છે ત્યાં નિરાંતે શાન્તિ પૂર્વક એસવાનું હોય જ નહિ. ધમસવાળાઓએ તો ફકીરીજ-કફનીજ પહેરવી ધટે. માન-અપમાનની દરકાર પણ ન હોય, અને એ તો હવે જાહેર જ મધ ચુક્યું છે કે જમાનો કાર્ય કરવાનો છે. નહિં કે વાતો કરવાનો. લાગણીના પટ પર માત્ર વાતોનો દેખાવ કલાંકભૂત જ મણાય. બ્વહારમાં ઉતારી વચન પર લાવવું એ આ જમાનોનો સંદેશ છે. માટે-

આચાર્યો, ઉપાધ્યાયો, પ્રવર્તકો, પંચાસો

અને

સમાજના નેતાઓ,

બગો.

અને

સમાજને જગાડો

નવચુવકો !

વાસ્તવિક દાઝનો-ધગશનો પડધો સમાજ પર પાડો,

અને

સૌને જાગતા કરો-

એજ કામના ! !

(૨)

શુદ્ધિ.

અમરા અને દિલ્લીની આસપાસનાં ગામોમાં શુદ્ધિનું આન્દોલન લારે ચાલે છે. જે રજપૂતો ચોક્કસ મુસલમાન બાદશાહોના સમયમાં આત્મરક્ષાની ખાતર કે ગમે તે કારણે મુસલમાન થયેલા, તેઓને સંસ્કારિત કરી પુનઃ હિંદુ બનાવવામાં આવે છે. વસ્તુતઃ તેઓના આચાર-વિચારો અને વેષ-વ્યવહારો જોતાં તેઓમાં મુસલમાનપણું કંઈજ જોવામાં આવતું નથી. માત્ર બેજ રિવાજો મુસલમાનીપણાના તેમનામાં છે:- ૧ સુન્નત કરવાનો રિવાજ અને ૨ દાટવાનો રિવાજ. આ બે રિવાજો સિવાય બીજી બધી બાબતોમાં તેઓમાં હિન્દુત્વ જ દેખાય છે. આનું નામ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું છે શુદ્ધિ. હું આ પ્રસ્તાવના એટલા માટે કરું છું કે-

સમયને ઝોળખો.

આવી જ શુદ્ધિ જૈનસમાજના મ્હોટા વર્ગમાં પણ કરવાની છે. અને તે તરફ સતત પ્રયત્નની આવશ્યકતા છે. મલકાના રજપૂતોમાં જેટલા અંશે મુસલમાનપણું પેસી ગયું હોય છે, તેટલા અંશે તેમને શુદ્ધ કરી શુદ્ધ હિંદુ બનાવવામાં આવે છે, તેમ આર્યા-વર્તની આર્ય પ્રજામાં જેટલા અંશે અનાર્યત્વ પેસી ગયું હોય, તેટલા અંશે તે અનાર્યત્વનાં ચિહ્નો દૂર કરી શુદ્ધ આર્ય બનાવવાની આવશ્યકતા છે અને આટલી જ આવશ્યકતા જૈનોમાં જે અજૈનત્વ પેસી ગયું હોય, તેને દૂર કરાવી શુદ્ધ જૈન બનાવવાની છે. અસ, આનું નામજ છે શુદ્ધિ. આવી શુદ્ધિને કોણ પસંદ ન કરે. સફેદ વસ્ત્રમાં કાળો કે કોઇ પણ જાતનો ડાઘ પડી ગયો હોય, તેને દૂર કરવાનું કોણ પસંદ ન કરે ? આવી શુદ્ધિ તરફ અત્યારે જ નહિ, ઘણા લાંબા કાળથી પૂર્વાચાર્યો લક્ષ આપતા જ રહ્યા છે. જૈનોમાં જ નહિ, ગમે તેમાં પણ પેસેલી અશુદ્ધિ દૂર કરાવી તેને શુદ્ધ કરવાનું કામ આપણા પૂર્વાચાર્યોએ કયું છે. રત્નપ્રભસૂરિ મહારાજે લાખો ક્ષત્રિયોને ઓસવાલ બનાવ્યા, એટલે શું કયું ! શું તેમને ક્ષત્રિય મટાડી વાણીયા-વૈશ્ય બનાવ્યા ? નહિ, એમનામાં જે અશુદ્ધિ-અપવિત્રતા પેસી ગઇ હતી, તે દૂર કરાવી. શુદ્ધ ક્ષત્રિય બનાવ્યા, અશુદ્ધતા-અપવિત્રતા દૂર કરવાથી કંઈ તે ક્ષત્રિયોનું ક્ષત્રિયત્વ નહોતું મટી ગયું. બલકે તેમનું ક્ષત્રિયત્વ વધારે નિર્માળ થયું હતું. આવી જ રીતે હીરવિજયસૂરિ મહારાજે મુસલમાન સમ્રાટ અકબરને શુદ્ધ કર્યો. એટલે શું કયું ? તેનામાં જે અપવિત્રતા-અશુદ્ધિ પેસી ગઇ હતી, તે દૂર કરાવી. આથી સમ્રાટ અકબરનું મુસલમાનત્વ નહોતું મટી ગયું. બલકે તેનું શુદ્ધ મુસલમાનત્વ-ખુદાની આજ્ઞા પ્રમાણે સમસ્ત જીવો ઉપર રહેમ રાખવી :તે-પ્રકટ થયું હતું. આવીજ રીતે જે જૈનોમાં-જૈન

સમાજનાં ચાર અંગ-સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક; શ્રાવિકામાં-અશુદ્ધિ-અપવિત્રતા પેસી ગઇ હોય, તે દૂર કર્યે જ છૂટકો. તે દૂર ન થાય ત્યાં સુધી શુદ્ધ જૈનત્વ ન જ કહેવાય. જૈનધર્મનું પ્રધાન ચિહ્ન પ્રવિત્રતા જ છે. જૈનધર્મની તમામ ક્રિયાઓમાં પવિત્રતાનું પ્રાધાન્ય છે, પવિત્રતાનો હેતુ ન સચવાય તો તેવી ક્રિયાની સાર્થકતા પણ શી ? અતએવ આહાર-વ્યવહારમાં જૈનોએ તો પવિત્રતા રાખવી જ જોઇએ. અને આત્મકલ્યાણાભિલાષીઓનું તો એ પ્રધાન કર્તવ્ય છે કે જ્યાં જ્યાં અપવિત્રતા-અશુદ્ધિ જણાતી હોય, ત્યાં ત્યાંથી બનતા પ્રયત્ને તેનો સમૂળગો નાશ કરવો.

ખીજી સમાજોની માફક જૈનસમાજમાં પણ જે જે ખાસ અપવિત્રતાઓ પેસી ગઇ છે, તે વસ્ત્રો અને કેસર સખંધી છે.

અશુદ્ધ વસ્ત્રો એ પ્રકારનાં—૧ રેશમી અને ૨ વિલાયતી. અહિંસા ધર્મના પૂર્ણ ઉપાસક અથવા અહિંસાના વિજયી વાવટા નીચે એકેલા જૈનોથી આ બંને પ્રકારનાં વસ્ત્રો નજ ગ્રહણ કરી શકાય. રેશમી વસ્ત્રો, કે જે લાખો કરોડો કે અબજો ચઉરેન્દ્રિય જીવોના સંહારથી બનાવવામાં આવે છે, જે વસ્ત્રોના માટે-રેશમ ઉત્પન્ન કરવા માટે અસંખ્ય જીવોને મહોટા મહોટા તાવડાઓમાં નિર્દયતા પૂર્વક ઉકાળવામાં આવે છે, તે વસ્ત્રો ગ્રાહ્ય ગણાય જ કેમ ? પોતાના શરીરના આરામની ખાતર અથવા પોતાના મોજની ખાતર અસંખ્ય જીવોની હિંસાના ભાગી થવું, એના જેવી અજ્ઞાનતા ખીજી કઇ કહી શકાય ? આવી જ રીતની અપવિત્રતા સૂતરનાં પરન્તુ વિલાયતી વસ્ત્રોમાં પણ રહેલી છે. એ ખુલ્લે ખુલ્લુ જાહેર થઇ ચૂક્યું છે કે વિલાયતી વસ્ત્રોમાં કુમાસ-મુલાયમતા

સમયને ઝોળખો.

લાવવા માટે પશુઓનું લોહી છાંટવામાં આવે છે, તેમ ખેળ માટે ચરખી વાપરવામાં આવે છે. વિચારવાની વાત છે કે લોહીના ખૂંદને અપવિત્ર ગણી ન્યાં સુધી તે દૂર ન થાય ત્યાં સુધી પકન-પાકનાદિ કંઈપણ ક્રિયા ન કરવાની ભાવના અને વિચાર રાખનાર જૈનો તેવાં વસ્ત્રો પહેરે ? પહેરે એટલું જ નહિ, તે પહેરીને સામાયિક, પ્રતિક્રમણ અને ભગવાનની પૂજા કરે, એના જેવી ઘેલછા ખીજી કંઈ ગણાય ? મંદિરમાં લોહીનો છોટો પડ્યો હોય તો આખું મંદિર ધોવાની ક્રિયા કરાય. પણ કહેવાય છે તે પ્રમાણે લોહીથી ખરડાયેલ વસ્ત્રો પહેરી મંદિરમાં જવાય અને પૂજા થાય. એ 'કેટલું આશ્ચર્ય !' ન્યાં સુધી અશુદ્ધિ-અપવિત્રતા દૂર ન થાય, ત્યાં સુધી કેમ કંઈ શકાય કે આપણે શુદ્ધ છીએ-પવિત્ર છીએ ? વધુ આશ્ચર્યનો વિષય તો એ છે કે ત્યાગની મૂર્તિઓ ગણાતા, મોહ મમત્વના ત્યાગી કેટલાક મુનિવરો પણ પોતાની આ અપવિત્રતાને દૂર કરવામાં ભારે આંચકા ખાય છે. બદકે શુદ્ધ વસ્ત્રો પહેરવાની વાત કોઈ કરે છે કે ઝંટ કાન ઊંચા કરે છે. મુનિરાજોને આવો મોહ રાખવો કેમ પાલવે ? આમ કાન ઊંચા કરવા કેમ શોભે ? તેઓ તો ત્યાગી બન્યા, તેમને વળી મલમલની મુલાયમતા કે રેશમની કુમાશતા ઉપર મોહ શો ? મુનિરાજોથી તો આવી હિંસાને ઉત્તેજન અપાય જ કેમ ? હિંસાજન્ય વસ્તુઓનો સ્વીકાર એટલે હિંસાને ઉત્તેજન, એ એક બાલક પણ સમજી શકે તેવી હકીકત છે. જે વસ્તુની જેટલી વપરાશ વધારે હોય તે વસ્તુની તેટલી પેદાશ-ઉપજ વધારે હોવી જ જોઈએ. અને ચીજને ઉત્પન્ન કરતાં જે હિંસાજન્ય દોષ લાગે, તેના ભાગી બધા યે થાય. મનુષ્યોએ જીવવધના કાર્યમાં સાત જથ્થુને પાતકી બતાવ્યા છે. જેમાં 'સાદક્ષ' કરીને ખાનારને પણ ગણાવ્યા છે. તેવીજ રીતે રેશમી અને વિલાયતી વસ્ત્રોમાં જે હિંસા

થાય છે તેના ભાગીયા તે વસ્ત્રોને પહેરનાર કેમ નહિ ? જૈન દષ્ટિએ કરનાર, કરાવનાર અને અનુમોદનારને-ત્રણેને ભાગી બતાવ્યા છે. આ રીતે પણ તેવાં વસ્ત્રોને પહેરનાર એક પ્રકારે અનુમોદનાર-ઉત્તેજન આપનાર હોષ પાપના ભાગી જ થાય, એ સ્પષ્ટ બાબત છે. આ બેવડી અપવિત્રતા બહારીને પણ મુલાયમતાનો મોહ ન હોય, તો પછી શુદ્ધિ-પવિત્રતાની વાત જ ક્યાં રહી ? અત એવ જૈન સમાજનાં ચારે અંગોએ-સાધુ-સાધ્વી શ્રાવક-શ્રાવિકાઓએ ન્યાં ન્યાં આ અપવિત્રતા પેસી ગઇ હોય ત્યાં ત્યાંથી તેને દૂર કરી શુદ્ધ થવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

ખીજી બાબત કેશર સંબંધી છે. કેશરનો ઉપયોગ માટે ભાગે જૈન મંદિરોમાં થાય છે. એટલે કેશરને પ્રભુપૂજનનું એક ઉપકરણ માનવામાં આવ્યું છે. ઉપકરણ એટલે સાધન. કોઈપણ સાધ્યને માટે સાધનો એક નહિં અનેક હોય છે. અને એવો તો નિયમ કદાપિ હોષજ ન શકે કે-અમુક ક્રિયામાં અમુક સાધન ન હોય તો તે ક્રિયા થઇ જ ન શકે. મોક્ષ જેવી અલભ્ય વસ્તુની પ્રાપ્તિ-સાધ્ય માટે પણ અનેક સાધનો શાસ્ત્રકારોએ બતાવ્યાં છે; ત્યારે પ્રભુપુજન જેવી ક્રિયામાં અમુક વસ્તુ ન હોય તો તે ક્રિયા નજ થઇ શકે, એવી માન્યતા કેમ રાખી શકાય ? ગુલાબનું ફૂલ ન મળે તો શું કેવડો અથવા ચંબેલી આદિ ઉત્તમ સુગંધિત પુષ્પોથી કામ ન થઇ શકે ? અવશ્ય થઇ શકે. જો નજ હોય, તો એવાં ક્ષેત્રોના મનુષ્યો, કે ન્યાં તે પુષ્પો ન થતાં હોય, પ્રભુપૂજનથી વંચિતજ રહે. બલ્કે મારું તો ત્યાં સુધી માનવું છે કે, પ્રભુની આજ્ઞા એવી પણ ન હોવી જોષએ અને છે પણ નહિં કે-અમુક ક્રિયામાં અમુક વસ્તુ ન હોય તો તે ક્રિયા થઇજ ન શકે. એક જાતના પુલના બદલામાં ખીજી જાતનું ફૂલ હોય તો

તે ક્રિયા થાય, પરંતુ કદાચિત્ માની લ્યો કે કોઈ ક્ષેત્રમાં કોઈ પણ જાતનું સુગંધિત પુષ્પ ન મળે, તો શું ત્યાંના મનુષ્યોએ પૂજા સર્વથા છોડી દેવી ? કદાપિ નહિં. જે કંઈ સાધનો પ્રાપ્ત થાય, તેનાથી કામ તો સાધવું જ જોઈએ. આવેજ પ્રશ્ન કેશરનો પણ છે. કેશર માટે ચાલેલી ચર્ચા ઉપરથી એટલું તો અવશ્ય જોવાયું છે કે કેશરમાં અપવિત્ર વસ્તુઓનાં પટ અવશ્ય દેવાય છે, પરંતુ કયા કેશરમાં તેવો પટ દેવાયેલો છે અને કયા કેશરમાં નથી દેવાયેલો, એ જાણવું અશક્ય છે. જો કે કેટલાક લોકોએ તેની પરીક્ષા કરાવી છે અને તેમાં કાશ્મીરથી આવતું કેશર કહેવાય છે કે શુદ્ધ છે, પરંતુ સાથે એમ પણ જાહેર થયું છે કે—તે કેશર એટલા પ્રમાણમાં નથી થતું કે જેથી બધે પહોંચી શકે અને તેથી વ્યાપારિઓને ભેળમેળ કરવુંજ પડે, એ સ્વાભાવિક છે. આવી અવસ્થામાં કેશરના વાપરનારાએ શું કરવું, એ એક વિચારણીય પ્રશ્ન છે. આ પ્રશ્ન ક્રિયાની શુદ્ધતા સાથે વધારે સંબંધ ધરાવે છે. કોઈ પણ ક્રિયામાં જોઈતાં ઉપકરણો શુદ્ધ હોય તોજ વાપરવાં, કે અશુદ્ધ-અપવિત્ર હોય અથવા તેવી શંકાવાળાં હોય તોપણ ચાલવા દેવાં ? એનો નિર્ણય થાય તો કેશરની ચર્ચાનો નિવેડો શીઘ્ર આવે તેમ છે. આમાં પણ મારું નમ્ર મન્તવ્ય તો એજ છે અને તે દરેકના મગજમાં આવી શકે તેમ છે કે, જો કેશર, કહેવાય છે તેમ અપવિત્ર વસ્તુના પટવાળું અથવા ખાતરી વિનાનું કે શંકાવાળું હોય તો તે ન વાપરતાં કેવળ ચંદનનોજ ઉપયોગ કરવો વધારે શ્રેષ્ઠ છે. કારણ કે જે કેશરથી પૂજા કરવામાં આવી હોય તે કેશર કદાચ અપવિત્ર નીકળે, તો તેનો દોષ મહાન લાગે. જ્યારે કેશર નહિં વાપરવાથી કંઈ નુકસાન તો થવાનું નથીજ. લાભને બદલે નુકસાન થવાનો ભય હોય, એવું કાર્ય કરી શંકામાં ઉતરવું, એના

કરતાં તે વસ્તુનો ઉપયોગ નજ કરવો. એ શું ખોટું છે ? કિચ્ચ-
ડમાં પગ નાખીને ધોવો, એના કરતાં કિચ્ચડમાં પગ નજ નાખવો
શું ખોટો, અને એ તો પહેલાંજ કહેવાયું છે કે-કોઈ પણ ક્રિયાનાં
સાધનોમાં કોઈ સાધનની ખામી હોય, તો તેથી કરીને કંઈ ક્રિયા
છોડી દેવાય નહિં. ક્રિયાની ફલપ્રાપ્તિનો આધાર મુખ્યત્વે માનસિક
પરિણામો ઉપર છે. શુદ્ધ પરિણામથી-અન્તઃકરણની શુદ્ધતાથી
મનુષ્ય ગમે તેટલાં સાધનોથી પણ ક્રિયા કરે, તો તેને ફલની પ્રાપ્તિ
તેટલી જ થાય, જેટલી કે થવી જોઈએ. ચંદન જેવી વસ્તુ, કે
જેમાં અપવિત્રતાની શંકા પણ ન થાય, એવી શુદ્ધ વસ્તુ વાપરવાથી
પુશીથી કામ ચાલી શકે છે, તો પછી શંકાવાળી વસ્તુ શા માટે
વાપરવી જોઈએ ? વીરપ્રભુના શાસનમાં જેટલી ધાર્મિક ક્રિયાઓ
છે, તેનો ઉંડાણથી વિચાર કરવામાં આવે તો તે બધી ક્રિયાઓ
એવી છે કે, જેની સાધના ગરીબમાં ગરીબ પણ કરી શકે અને
એક ઉચ્ચકોટીનો ધનાઢય પણ કરી શકે. ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરવાના
સૌને સમાન હક્ક છે. તેમાં કોઈ પણ જાતની જબરદસ્તી કે ટેકસ
-કર જેવું કંઈ છે જ નહિં. વીતરાગના શાસનની આ એક ખુબી
છે. આ ખુબીને સમજનાર કેશર કે અપવિત્ર વસ્ત્રો જેવી વસ્તુઓ માટે
કદાપિ આગ્રહ ન કરી શકે કે આના વિના તો ચાલે જ નહિં. પર-
માત્માના શાસનની દરેક ક્રિયાઓમાં રહેલી આ ખુબીનો વધારે પરિસ્ફોટ
કરવાનું હવે પછીના અંકો ઉપર મુલતવી રાખી હાલ તુર્તમાં તો

આત્મકલ્યાણાભિલાષી મુનિરાજો અને જૈન ગૃહસ્થો,

પોતામાં રહેલી વિધાયતી વસ્ત્રો અને રેશમની અપવિત્રતા

તથા કેશર સંબંધી અપવિત્રતા દૂર કરી બહુ જલદી

—પોતાની શુદ્ધિ કરે—

એટલુંજ ઇચ્છી વિરમું છું.

* * *

(૩)

શીખો.

શીખવાનાં સ્થાનો કેટલાં? આખું વિશ્વ. ગમે ત્યાં જાઓ, ગમે તે સમાજની પ્રવૃત્તિનું અવલોકન કરો, ગમે તે વ્યક્તિનું જીવન તપાસો. સૌ પાસેથી કંઈને કંઈ જાણવાનું, વિચારવાનું અને અનુસરવાનું મળશે. સંસારનો વ્યવહાર પણ તેમજ ચાલી રહ્યો છે. એક જાતિ ખીજી જાતિનું, એક સમાજ ખીજી સમાજનું, અને એક વ્યક્તિ ખીજી વ્યક્તિનું અનુકરણ કરે છે. અને તેટલા માટે સંસારને એક મહાન શિક્ષાલય કિંવા યુનિવર્સિટીની ઉપમા આપવામાં આવે છે. પોતાની સ્થિતિમાં પરિવર્તન કરવા માટે ખીજીની સ્થિતિનું અવલોકન કરવું આવશ્યક છે. જૈનસમાજે આ નિયમ ઉપર પૂર્ણ ધ્યાન આપવાનું છે. જો કે એ વાત ખરી છે કે

બાપારની દૃષ્ટિએ કિંવા દ્રવ્યવ્યય કરવાની દૃષ્ટિએ જૈન સમાજ ખીજ સમાજે કરતાં પાછળ પડતો નથી; પરંતુ કાર્યની દૃષ્ટિએ તો જૈન સમાજ હજુ વધારે નહિ તો પચાસ વર્ષ તો જરૂરજ પાછળ છે. આર્યસમાજ જેવો એક સમાજ, કે જે એક સોસાઇટીના રૂપમાં લગભગ અડધી સદી પહેલાં સ્થાપન થયો હતો, તેણે જે પ્રગતિ કરી છે, તેના ઇતિહાસ ઉપરથી જૈન સમાજે ઘણુંજ શીખવાનું છે. એમ કહેવું લગારે ખોટું નથી.

આર્યસમાજમાં ચારથી વધારે ગુરૂકુળો, ૨ કૉલેજો અને કેટલીએ હાઇસ્કૂલો છે. આ સંસ્થાઓ સંસ્થાઓ માત્રજ નહિં, કિન્તુ જેમાં સેંકડો હજારો બાળકો શિક્ષા લઇ રહ્યા છે, એવી આદર્શ સંસ્થાઓ છે, ન્હાની ન્હાની સ્કૂલો અને પાઠશાળાઓની તો વાતજ શી કરવી ? આ તો આર્યસમાજની વાત થઇ. દેવસમાજ કે જેના સ્થાપક અત્યારે વિદ્યમાન છે, અને જેની સ્થાપના થયે થોડાંક વર્ષો થયાં છે, તેમાં પણ ત્રણ હાઇસ્કૂલો, એક કૉલેજ, કેટલીએ પ્રાથમિક સ્કૂલો અને ત્રણ અદ્ભૂત જાતની સ્કૂલો વિદ્યમાન છે. આવીજ રીતે રાધાસ્વામી આદિ મતોમાં પણ પોતાના સમાજમાં શિક્ષણનો પ્રચાર કરનારી અનેક કૉલેજો, અને હાઇસ્કૂલો હયાતી ભોગવે છે. જ્યારે ખેદનો વિષય છે-કે જૈન સમાજમાં અનેક કોટયાધીશો અને હજારો લક્ષાધિપતિઓ હોવા છતાં એક પણ કૉલેજ કે એક પણ આદર્શ હાઇસ્કૂલ નથી. (મુંબઈની પી. પી. હાઇસ્કૂલ નામ માત્રની અવશ્ય છે,) ' કૉલેજ અને હાઇસ્કૂલ 'થી માફી મતલબ સ્વતંત્ર સુંદર શિક્ષાલયો વિદ્યાલયો-વિદ્યાપીઠોની છે. આવું એક પણ સ્થાન હયાતી નથી ભોગવતું. ખેસક આપણે ત્યાં બાળાશ્રમો, મોડિંગો અને પાઠશાળાઓ અનેક છે, પરંતુ એમાં આદર્શ સંસ્થાઓ કેટલી છે ? અથવા એમાં એવી કેટલી

સમયને ઓળખો.

સંસ્થાઓ છે કે જેનું કળ જૈન સમાજ ચાખી શકે ? એ ઉપર ન્યારે વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે ખરેખર અત્યંત ખેદ થયા વિના નથી રહેતો. ખરી વાત તો એ જ છે કે જૈન સમાજમાં શિક્ષાનો જ મૂળમાં અભાવ છે. ધનાઢ્યો અને ગર્ભ શ્રીમંતોને તો પોતાનાં બાળકોનાં જીવનો સુધારવાની દરકાર જ નથી. પંદરેક વર્ષની ઉમરનો પુત્ર દુકાન ઉપર બેસી ૨૫-૩૦ રૂપિયાના પગારદાર જેટલું કાર્ય કરી મદદગાર થાય, એમાંજ તેઓ પોતાના કર્તવ્યની 'ધતિશ્રી' સમજે છે. પછી તે છોકરો સુશિક્ષા કે સુસંસ્કારોના અભાવે દુરાચારી જ કેમ ન થાય. ન્યારે બીજી તરફ ગરીબ કે સાધારણ વર્ગને તો પેટની જ પડી હોય, તો પછી ખર્ચ કરીને કે મફત પણ શિક્ષા લેવાનું સૂઝે જ કેમ ? આવી સ્થિતિમાં શિક્ષાનું મહત્ત્વ ન સમજવાથી આખો સમાજ અશિક્ષિતાવસ્થા ભોગવે અને એક પણ આદર્શ સંસ્થા નજરે ન પડે, એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ? આર્ય સમાજની આવી સ્થિતિ નથી. આર્ય સમાજમાં પ્રાયઃ કરીને સારા સારા સુખી ગૃહસ્થો પણ પોતાના ખર્ચે પોતાનાં બાળકોને ગુરૂકુળાદિ સંસ્થાઓમાં ન્હાની ઉમરથી દાખલ કરે છે. આર્ય સમાજનાં ગુરૂકુળોમાં કોઈ અત્યંત ગરીબ વિદ્યાર્થીને મફત દાખલ કરવામાં આવે, એને બાદ કરીએ તો મહોટા ભાગે વિદ્યાર્થીઓ પાસે ૧૫-૨૦-૨૨ રૂપિયા માસિક લેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે દાખલ થનારાઓને માટે માસિક શી ધૂરાખેલી હોવા છતાં સેંકડો વિદ્યાર્થીઓ એકએક ગુરૂકુળમાં નજરે પડે અને એવાં અનેક ગુરૂકુલો, વિદ્યાર્થીઓથી ઉભરાતાં દેખાય છે, એ પોતાનાં બાળકોને ૨૫ વર્ષ સુધી બ્રહ્મચર્ય પગાવી શિક્ષા પ્રાપ્ત કરાવવાની તીવ્ર નિશાસા સિવાય બીજું શું બતાવે છે ? ન્યારે બીજી તરફ જૈનોની સંસ્થાઓમાં ખાન, પાન, વસ્ત્ર, સ્થાન અને

તમામ પ્રકારની સગવડો પૂરી પાડવા છતાં વિદ્યાર્થીઓની જોષોએ તેવી સંખ્યા ન દેખાય, એ શું બતાવે છે ? ધનાઢ્યો અને ગર્ભ શ્રીમંતોની બેદરકારી અને ગરીબોને પેટની ચિંતા કે બીજું કંઈ ? જૈન સમાજની આ સ્થિતિ ન સુધરે, ત્યાં સુધી જૈનોની સંસ્થાઓ જોષોએ તેવી પ્રગતિ ન કરી શકે, એ દેખીતી વાત છે. વૃંદાવન ગુરુકુળના ઉત્સવમાં દસથી ૧૨ હજાર મનુષ્યો એકત્રિત થયા હતા. તેઓમાં મ્હોટો ભાગ—બલકે સેકડે ૯૫ ટકા જેટલો ભાગ શિક્ષિતજ નજરે પડતો હતો. એટલું જ શા માટે ? સારા સારા વક્તાઓની પણ એક મ્હોટી ફેજ ત્યાં મૌજૂદ હતી. સ્હવારના ૮ થી રાત્રિના ૯ વાગ્યા સુધી પંડાલમાં વ્યાખ્યાનોની ધૂમ ચાલી રહેતી હતી, અને તેમાં એકએકથી ચઢીયાતા વક્તાઓ નજરે પડતા હતા. એટલું જ નહિ, પરન્તુ સ્ત્રીઓનો જે મ્હોટો સમુદાય એકત્ર થયો હતો, તેમાં પણ મ્હોટો ભાગ શિક્ષિતાઓનોજ હતો. કોઈ પણ વિચારક આર્ય-સમાજની આ સ્થિતિ તરફ નજર કરશે તો તેને જણાશે કે જૈન સમાજ શિક્ષાના વિષયમાં ખરેખર ઘણો જ પાછળ છે.

આ પ્રસંગે જૈનસમાજનું એક બીજી વાત તરફ પણ ધ્યાન ખેંચવું આવશ્યક સમજું છું. આર્યસમાજના જે ઉત્સવનો ઉપર ઉલ્લેખ કરવામાં આવેલો છે, તે એક સંસ્થાનો વાર્ષિકોત્સવ હતો. એક સંસ્થાના વાર્ષિકોત્સવમાં પોતાની સમાજના દસથી ૧૨ હજાર મનુષ્યો એકત્રિત થાય, પાંચ પાંચ દિવસ સુધી આખો દિવસ વ્યાખ્યાનોની ધમાલ મચી રહે, અને એક વિશાળ જંગલમાં મહાન મેજો ભરાય—એ બધું શું બતાવી આપે છે? સામાજિક અભિમાન, અમત્વભાવ, અને લાગણી કે બીજું કંઈ ? આ ઉપરાંત છેલ્લા દિવસે સંસ્થા માટે દ્રવ્યની અપીલ પ્રસંગનું દરય જોશે જોયું હતું, તેમને ખબર છે એક સમાજ પોતાની એક સંસ્થાના નિભાવ માટે

સમયને ઓળખો.

દ્રવ્યનો કેવો વરસાદ વરસાવી રહ્યો હતો ! કોઈ સમાજનો એક ધનાઢ્ય કોઈ સંસ્થામાં એક સાથે લાખ રૂપિયાનું દાન કરે તેમાં તે મહત્વ નથી, જે મહત્વ સમાજના હજારો મનુષ્યો-ગરીબ કે ધનાઢ્ય-પોત પોતાની શક્તિ પ્રમાણે આ ઉદારતા પૂર્વક-ઉત્સુકતાથી દાન કરે. આર્ય સમાજની આ સ્થિતિ હતી. એકજ વ્યાખ્યાનમાં એકજ વખતે તે વખતે લગભગ ચાલીસ હજાર રૂપિયા વાર્ષિક ખર્ચ માટે એકત્ર થયા હતા. જૈનોની એક પણ એવી સંસ્થા છે, કે જેના વાર્ષિકોત્સવમાં આટલી જનતા એકત્રિત થતી હોય, અને ઉદારતાથી બધાએ આમ કાળો આપતા હોય !

વૃંદાવનમાં આ ગુરુકુળ ઉપરાન્ત એક બીજી સંસ્થા છે, જેનું નામ છે પ્રેમ મહાવિદ્યાલય. ગુરુકુળનો ઉદ્દેશ વિકાસો વકતાઓ અને સમાજને માટે આત્મભોગ આપનારા માણસો તૈયાર કરવાનો છે, ત્યારે પ્રેમમહાવિદ્યાલયનો ઉદ્દેશ હુન્નર-ઉદ્યોગદારા મનુષ્ય પોતાનો નિર્વાહ ચલાવી શકે, તેને ગુલામી કે પરાધીનતામાં પડવાનો વખત ન આવે એવા માણસો તૈયાર કરવાનો છે. આ બંને સંસ્થાઓમાં એક વાત ખાસ જોઈ. અને તે એ કે-બંને સંસ્થાઓ તેને પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરનાર સ્વાર્થત્યાગી વ્યક્તિઓના બળથી જ ચાલી રહી છે. અને એ વાત તો નક્કી છે કે જ્યાં સુધી પ્રત્યેક સંસ્થાને માટે તેનો આત્મા બનીને રહેનારી વ્યક્તિઓ ન મળે ત્યાં સુધી માત્ર ૫૦-૧૦૦ કે ૧૨૫ ના પગારદારો ઉપર સંસ્થાઓની પ્રગતિનો આધાર રાખવો એ ખરેખર જૂલો ભરેલું છે. નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિ અને આદર્શ જીવન બાળકોનાં હૃદયો ઉપર જે છાપ પાડી શકે છે, તે છાપ લોભવૃત્તિમાં આસક્ત બનેલા પગારદારો શું પાડી શકે ? આર્યસમાજની બધી સંસ્થાઓમાં તપાસ કરો, એકસ વ્યક્તિઓ તો સંસ્થાઓના આત્મા બનીને રહેલી આપણને

નજરે પડશેજ. ગુરુકુલકાંગડીમાં મહાત્મા મુનશીરામ (સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજી) પોતાનું સર્વસ્વ તેમાં સમર્પીને ફકીરી લઈ તે સંસ્થા ન ચલાવતે, તો સેંકડો વાઘ અને વરૂના નિવાસવાળા તે ભયંકર જંગલમાં એવું આદર્શ ગુરુકુળ કેમ થઈ શકતે ? જૈનોમાં છે કોઈ આવા સ્વાર્થત્યાગી ગૃહસ્થો ? સ્થિતિ અને શક્તિ હોવા છતાં જિંદગીનો એકસ ભાગ પણ ન અપાય, ત્યાં સુધી કેમ કહી શકાય કે આપણને સમાજ અને ધર્મ પ્રત્યે પ્રેમ છે ? વાતો સંસારમાં કોણ નથી કરતું ? વાતો કરનારા તો હજારો મળી શકે, ટીકાઓ કરતાં પણ સૌને આવડે, પરંતુ કાર્ય કરી બતાવનારા કેટલા છે ? જૈનસમાજને જ્ઞેષ્ઠ્ય છે કામ કરનારાઓ ! જૈનસમાજને જ્ઞેષ્ઠ્ય છે સ્વાર્થત્યાગીઓ ! જ્યાં સુધી જૈનોની તમામ સંસ્થાઓને આવા સ્વાર્થત્યાગી શિક્ષિત પુરૂષો ન મળે ત્યાં સુધી સંસ્થાઓની સ્થિતિઓ અતિ શીઘ્ર સુધરવી તો કહિંજ છે. એક વાત અવશ્ય વિચારવા જેવી છે. જૈનસમાજમાં એવા શિક્ષિત યુવકો મૌજૂદ છે કે જેઓ શાસન સેવાની ભાવના અને સમાજની દાઝ ધરાવે છે. આવા યુવકો સ્વાર્થત્યાગ કરી આપણી સંસ્થાઓનું સુંદર સંચાલન કરી શકે. પરંતુ ‘ મારું શું થશે ? ’ ‘ મારી પાછળનાંઓનું શું થશે ’ આવી ચિંતાઓ જ્યાં રાતદિવસ સતાવી રહી હોય ત્યાં સ્વાર્થ ત્યાગ કે શાસન સેવાની ભાવના કેમ ફળીભૂત થઈ શકે ? ખરી વાત તો એ છે આવા સુભટોને માટે સમાજ તરફથી અથવા તે સંસ્થાઓ તરફથી જ એવી સગવડો હોવી જ્ઞેષ્ઠ્ય કે જેથી નિશ્ચિંત પણ તેઓ કાર્ય કરી શકે. વળી આપણે ત્યાં એ પણ વાત છે કે આપણી સંસ્થાઓની સમસ્ત પ્રકારની લગામ બિન કેળવાયલા ધનાઢ્યોના હાથમાં રાખવામાં આવે છે, અને તેથી તેઓ કોઈપણ પ્રગતિના કાર્યમાં માથું મારી અડચણરૂપ થાય છે. આ એ બાબતો

સમયને ઓળખો.

ન સુધરે ત્યાં સુધી સંસ્થાઓનું ક્ષેત્ર સુંદર ફળ આપનારૂં તો નબળ થઈ શકે.

ત્રીજી એક આખત ખાસ વિચારવાની છે અને તે એ કે- જૈનસમાજ એક વેપારી સમાજ હોવાથી દરેક કાર્યમાં જલદી ફળની આશા રાખે છે. સમાજની આ ઉતાવળ એટલી બધી નુક-શાન કર્તા નીવડે છે કે-જે સંસ્થાથી જે કંઈ થોડું થલું ફળ મળવાની આશા હોય છે, તેનાથી પણ વંચિત રહે છે. જરા ગુરૂકુળોનું નિરીક્ષણ કરો. ગુરૂકુળમાં ઓછામાં ઓછાં ચૌદ વર્ષ તો વિદ્યાર્થીને રહેવું જ પડે છે. અને તે પછી ત્રણ વર્ષ મહાવિદ્યાલયમાં અભ્યાસ કરે છે, ત્યારે એક વિદ્યાર્થી સ્નાતક થઈને નીકળી શકે છે. આટલું ધૈર્ય જે સમાજ ધારણ કરે તે ઉત્તમ ફળો ચાખે એમાં નવાઈ શી છે ? આપણે ત્યાં તો સંસ્થા સ્થાપન થઈ કે તત્કાળ એ ચિસ્તાહટ શરૂ થાય છે કે- ‘હજી લગી કંઈ ફળ તો મળ્યું નહિ ?’ ‘કોણ જાણે સંસ્થામાં શું ચાલે છે !’ ‘વિદ્યાર્થીઓ શું ભણે છે ?’ દુકાન પર બેસીને કાપડ વેતરનારા કે આટો દાળ વેચનારા-ઓમાં આવી વાતો શરૂ થાય છે. એકે ખીજને કરી, ખીજએ ત્રીજને ! ચાલ્યા ગામ ગપાટા. આનું પરિણામ એ આવે છે કે સંસ્થા ઉપરથી સમાજની શ્રદ્ધા ઉઠી જાય છે. અને તેથી સંસ્થા કાં તો થોડામાંજ પોતાના શ્વાસ પૂરા કરે છે અને કદાચ થોડો વખત જીવે છે તો પણ તે મુડદાલ અવસ્થામાંજ ! આર્યસમાજ પોતાની સંસ્થાઓને ચલાવવામાં વર્ષો સુધી લાખોનો વ્યય કરી નાખે છે, ત્યારે લાંબી મુદતે સુંદર ફળો ચાખી શકે છે અને તે ફળો એટલા સુંદર ઉતરે છે કે તે સમાજ માટે આશીર્વાદરૂપ થઈ પડે છે.

ટુંકમાં કહેવાનું એટલુંજ છે કે ધૈર્ય, સાહસ, કાર્યદક્ષતા,

સામાજિક અભિમાન અને સ્વાર્થત્યાગ એ ગુણો જૈનસમાજે આર્ય-સમાજમાંથી શીખવાની જરૂર છે. આ ગુણો વિના કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં જોઈએ તેવી સફળતા મેળવી શકાતી નથી. અતએવ:—

જૈનસમાજમાં સ્વાર્થત્યાગી પુરૂષો ઉત્પન્ન થાય, અને સમાજના ઉદ્ધાર માટે આદર્શ સંસ્થાઓ સ્થપાઈ તેમાંથી સુંદર ફળો જૈનસમાજ યાખે, એટલું જ ઇચ્છી અત્યારે તો વિરમું છું.

(૪)

શિક્ષા.

‘ શિક્ષા ’નું ક્ષેત્ર સંસારમાં એટલું બધું વિશાળ અને મહત્વનું છે કે જેની બરાબરી લાગ્યેજ બીજું કોઈ ક્ષેત્ર કરી શકે તેમ છે. શિક્ષા-જ્ઞાન-કેળવણી માટે તો નીતિકારોને ત્યાં સુધી કહેવું પડ્યું કે-જ્ઞાનેન હીનાઃ પશુભિઃ સમાનાઃ । કિંવા વિદ્યાવિહીનઃ પશુઃ શિક્ષાનું-વિદ્યાનું માહાત્મ્ય આથી વિશેષ શું વર્ણવી શકાય ? અને એ વાત સાચી જ છે કે-કોઈ પણ જમાનામાં મનુષ્ય જીવનની યાત્રા પૂર્ણ કરવામાં શિક્ષા-વિદ્યા જેટલી ઉપકારી નીવડી શકે છે, તેટલું બીજું સાધન ઓછું જ નીવડે છે. જે સમાજ કે જાતિમાં શિક્ષાનો પ્રચાર નથી-શિક્ષિત પુરૂષોની અહુલતા નથી, તે સમાજ કે જાતિ સંસારની અન્યાન્ય શિક્ષિત સમાજોની સાથે ઉભી રહી

શક્તી જ નથી, અને ઉભી રહેવાને લાયક પણ નથી. પછી તે સમાજ કે શાંતિ સૌથી વધારે પ્રાચીન અને પવિત્ર જ કેમ ન હોય ! દેશની, સમાજની, ધર્મની ઉન્નતિનો આધાર શિક્ષા જ છે. લાખો અશિક્ષિતોના ટોળામાં ગણ્યા ગાંઠ્યા શિક્ષિતો વધારે કામ કાઢી શકે છે. જો કે ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠોમાં—ચરિત્રસાગરમાં એવાં રત્નો નજરે જરૂર પડે છે કે જેમણે અક્ષરજ્ઞાન નહીં પ્રાપ્ત કરેલ હોવા છતાં તેઓ વિદ્વાન કહેવાયા છે. સમાજ અને દેશના સારથી બનેલા છે. પરંતુ તે ઉપરથી આમ રીત્યા એવું અંધારણુ ન બાંધી શકાય કે અક્ષરજ્ઞાનની—શિક્ષાની કંઈ આવશ્યકતા નથી. કુદરત તરફની એવી બક્ષિસ તો લાખોમાં એકાદ જ એવી વ્યક્તિને મળે છે. એકાદ પાંચ વર્ષના બાળકને સંગીતમાં કમાલ કામ કરતો જોઈએ, પરંતુ તેથી સંગીત શિક્ષાની અનાવશ્યકતા ન સ્વીકારાય. તેવી જ રીતે એકાદ માણસ વગર ભણે વિદ્વાન થયો હોય તો તેથી બધાએ વગર ભણે વિદ્વાન થાય, એમ તો નહિ જ. વિદ્વાન થવાનાં જે સાધનો છે—વાસ્તવિક શિક્ષાનાં જે સાધનો છે, તે સાધનો મેળવવાં જ જોઈએ. અર્થાત કોઈ પણ સમાજે પોતાના સમાજની ઉન્નતિ કરવા અર્થે શિક્ષા વિભાગની યોજના કરવી જ જોઈએ.

ગયા લેખમાં ‘ શીખો ’ શીર્ષક લેખમાં આ સંબંધી કંઈક ધારો કરી ગયો છું. તે ઉપરથી વાચકો જોઈ શક્યા હશે કે આર્યસમાજ જેવા નાનકડા અને નવા ઉત્પન્ન થયેલા સમાજ કરતાં પણ જૈનસમાજ શિક્ષાના વિષયમાં ઘણા જ દરજ્જે પછાત છે. જૈનસમાજની ભાવી પ્રજાને માટે જૈનસમાજ પાસે શિક્ષાનું એક પણ સુંદર સાધન નથી. જો કે એ વાત સાચી છે કે જૈન ધનાઢ્યો પ્રતિવર્ષ બીજાં કાર્યોની માફક શિક્ષાના ક્ષેત્રમાં પણ હજારો નહિ બેઠકે લાખો રૂપિયાનો વ્યય અવશ્ય કરે છે, પરંતુ કોઈ એમ નથી

સમયને ઓળખો.

વિચારતું કે—તેટલા વ્યયના પ્રમાણમાં સમાજના બાળકો અને યુવકો ઉપયોગી શિક્ષા કેટલી પ્રાપ્ત કરે છે. જૈન સમાજનાં બાળકો માટે શિક્ષાનાં સાધનો સરકારી સ્કૂલો સિવાય બીજાં ક્યાં છે ? અને સરકારી સ્કૂલોનું શિક્ષણ સમાજ, ધર્મ, દેશ કે જાતિને માટે કેટલું ઉપયોગી થયું છે, અથવા થાય છે, તે અત્યાર સુધીના અનુભવ ઉપરથી સારી રીતે જોવાઈ ગયું છે. શિક્ષાનો ઉદ્દેશ સુંદર જીવન ઘડવાનો જ હોઈ શકે. જે શિક્ષા પ્રાપ્ત કરતાં મનુષ્ય સુંદર ચારિત્રશીલ ન બની શકે, તે શિક્ષા શિક્ષા કેમ કહી શકાય ? એક બંગાલી વિદ્વાન પોતાના ગ્રંથમાં લખે છે કે “ વર્તમાન શિક્ષાના પરિણામે ભારત-વર્ષના: ફી સદી દરમિયાન યુવકો નાસ્તિક બને છે. ” આ કથન ક્યાં સુધી સત્ય છે, તે વાચકો સ્વાનુભવ ઉપરથી સ્વયં સમજી શકે તેમ છે. પરંતુ એટલું તો અવશ્ય છે કે દેશાભિમાની, ધર્માભિમાની, સદાચારી શહેરિઓ તૈયાર કરવા માટે સ્વતંત્ર શિક્ષાલયોની ખાસ આવશ્યકતા છે.

જૈન કોમ એક ધનાઢય અને ઉદાર કોમ છે. પહેલાં કહેવા પ્રમાણે જૈન સમાજના લાખો રૂપીયા શિક્ષા વિભાગમાં વ્યય પણ થાય છે, પરંતુ સાર્થકતા થતી નથી. તો પછી શા માટે જૈનધર્મમાં સ્વતંત્ર શિક્ષાલયો ન સ્થાપન કરવાં જોઈએ ?

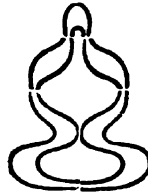
આજ દષ્ટિથી જોતાં આપણામાં સંસ્થાઓની કમી નથી. મુંબઈ, અમદાવાદ, પાટણ, ભાવનગર, મહુવા, લીંબડી, પાલીતાણા, જામનગર, વઢવાણ, રાજકોટ, મહેસાણા, જૂનાગઢ, સુરત. ભરૂચ, નવસારી, શિવપુરી, વગેરે સ્થાનોમાં બોર્ડિંગો મૌજુદ છે. અને આ બોર્ડિંગોમાં કેટલીક તો એવી છે કે જેમાં સારી સંખ્યામાં જૈન વિદ્યાર્થીઓ રહે છે. અને આ બોર્ડિંગોમાં ખર્ચ પણ કંઈ કમ નથી થતું, પરંતુ આ બધાં સ્થળોમાં સ્વતંત્ર શિક્ષા આપનારી સંસ્થા ભાગ્યેજ એકાદ બે છે. દરેક સ્થળે વિદ્યાર્થીઓને સરકારી શાળાઓમાં

જ ભણાવવામાં આવે છે. હા, જૈન વિદ્યાર્થીઓ, જૈન સંસ્થા અને મદદ કરનારા પણ જૈનજ હોવાથી એકાદ કલાક ધાર્મિક શિક્ષણ આપવામાં જૈન શિક્ષણની ' ઇતિશ્રી ' સમજવામાં આવે છે. મારા નમ્ર મનતવ્ય પ્રમાણે હવે તે સમય આવી લાગ્યો છે કે જૈન સમાજે પોતાનાં બાળકો માટે સ્વતંત્ર શિક્ષાલયો, વિદ્યાલયો સ્થાપન કરવાં. રાષ્ટ્રની દૃષ્ટિએ સાચા દેશાભિમાની શહેરીઓ ઉત્પન્ન કરવા જેમ રાષ્ટ્રીય શાળાઓ અને વિદ્યાપીઠો સ્થાપન કરવા તરફ દેશના નાયકોનું દિલ પ્રેરાયું છે; તેવીજ રીતે સામાજિક, ધાર્મિક અને રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિએ જૈન સમાજે સ્વતંત્ર વિદ્યાપીઠો સ્થાપવાંજ જોઈએ. એ સ્પષ્ટ જોવાયું છે અને કેટલાક ઝૂમો પણ પાડે છે (જે કે તેમની ઝૂમો કેવળ તિરસ્કાર બુદ્ધિથીજ નીકળે છે) કે જૈન બાળકો અને યુવકોમાં ધર્મની વાસનાઓ-દેવ-ગુરુ-ધર્મ ઉપરની શ્રદ્ધાઓ કમ થતી જાય છે. અને માટે માત્ર એજ ઉપાય વધુ સારો છે અને તે એ કે સ્વતંત્ર વિદ્યાલયો સ્થાપન કરવાં અને તેમાં એવુંજ શિક્ષણ-એવાંજ પાઠ્યપુસ્તકોદ્વારા આપવું જોઈએ કે જેથી ધર્મની વાસનાઓ સતેજ રહેવા સાથે જૈન બાળકો જૈન સંસ્કૃતિવાળું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે. પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના પ્રભાવે ઉત્તમ કુળવાન ગણાતા મનુષ્યોનાં ઘરોમાં દારૂ અને માંસનો પ્રવેશ થયેલો કોણ નથી જાણતું ? આવા ધનાઢ્યો-ગર્ભ શ્રીમંતોનાં બાળકો સ્વાભાવિક રીતે કુસંસ્કારના ભોગ થઈ પડેલ હોય છે અને તેમાં વર્તમાન શિક્ષાથી પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિનું પોપણ મળે છે. પરંતુ આ સ્થિતિ વધારે આગળ વધતી અટકાવવા અને સર્વ સાધારણ વર્ગમાં સુશિક્ષાનો વિચાર કરવા સૌથી પહેલી તકે સ્વતંત્ર વિદ્યાલયો સ્થાપવા અને સ્થપાવવા તરફ શ્રીમંતો અને આચાર્યોદિ ધર્મના ધોરણોએ લક્ષ્ય વાળવાની જરૂર છે. દિનપ્રતિદિન વધતી જતી ઓડિંગો, આશ્રમો અને ભૂવનોથી જે કોઈ વિદ્યાક્ષેત્રની

સમયને ઝોળખો.

સાર્થકતા સમજતા હોય તો તે ખરેખર ભૂલ ખાય છે. શિક્ષાની જે સાર્થકતા હોવી જોઈએ, તે તેનાથી નથીજ પ્રાપ્ત થતી. શિક્ષણ તેજ હોવું જોઈએ કે જેનો સંબંધ દેશ, જાતિ, સમાજ, ધર્મ અને પોતાના ચરિત્ર સાથે હોય.

પ્રાન્તે-શિક્ષાનો ક્રમ કેવો રાખવો જોઈએ ? શિક્ષાનાં પાઠ્ય પુસ્તકો માટે શું કરવું જોઈએ ? તે સંબંધી હવે પછીના લેખો ઉપર મુલતવી રાખી હાલ તુર્ત તો આચાર્યાદિ પદવીધરો અને કહેવાતા કેળવાયલાઓ જૈન સમાજના આ અગત્યના વિષય તરફ પોતાનું ધ્યાન લઇ જાય અને તેને માટે તાકીદે યોગ્ય પ્રબંધ કરવા પ્રેરાય, એવી બુદ્ધિ આપવાની શાસનદેવને પ્રાર્થના કરતો વિરમું છું.

(૫)

જૈન.

એક બાલક પણ જ્ઞેના નામથી અનલિપ્ત ન હોય, તેના ઉપર કંઈ લખવું—વ્યાખ્યા કરવી, એ વાંચનારને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરશે. પરન્તુ કહેવું અનુચિત નહિં લેખાય કે જ્ઞેનાથી એક બાલક પણ અલિપ્ત છે એવો શબ્દ—‘ જૈન ’ શબ્દ—એટલો બધો સામાન્ય થઈ પડ્યો છે કે તેમાં રહેલું રહસ્ય સારા સારા તેને માનવાળા પણ જાણી કે સમજી શક્યા નથી. અને તેનુંજ એ કારણ છે કે ‘ જૈન ’ નામ ધરાવવા છતાં જૈનત્વથી જનતાનો મ્હોટો ભાગ હજી દૂર જ છે. અને તેટલા માટે ‘ જૈન ’ શબ્દમાં રહેલું રહસ્ય ચત્કિંચિત્ અંશમાં બતાવવું, એજ આ લેખનો ઉદ્દેશ છે.

‘ જૈન ’ શબ્દનો પ્રયોગ ધર્મ, જાતિ, સંઘ, શાસ્ત્ર, અને

સમયને ઓળખો.

શાસ્ત્ર એટલાની સાથે ઘણું ભાગે કરવામાં આવે છે. એટલે કે જૈન-ધર્મ, જૈનજ્ઞાતિ, જૈનસંઘ, જૈનશાસન અને જૈનશાસ્ત્ર (કિંવા જૈન પ્રવચન) એ ' જૈન ' બગીચાના જુદા જુદા ક્યારાઓ છે. આપણે જૈન બગીચાના જુદા જુદા ક્યારાઓનું નિરીક્ષણ કરીએ, તે પહેલાં જૈન બગીચાનું સરસરી દષ્ટિથી અવલોકન કરી લઈએ.

' જૈન ' શબ્દનો વ્યુત્પત્ત્યર્થ આમ બને:—**જયતિ રાગાદિ-શત્રૂન ઇતિ જિનઃ, જિનસ્ય ઇમે જૈનાઃ** । રાગાદિ શત્રુઓને છોડે તે જિન અને જિનના આ ' (પછી તે ગમે તે હોય) તે જૈન. 'જૈન' શબ્દની આ વ્યાખ્યાજ તેમાં રહેલા ગાંભીર્યને-રહસ્યને પ્રકટ કરે છે. રાગદ્રોષને છોડનાર-પછી તે ગમે તે હોય-જિન કહી શકાય. અહીં પક્ષપાતને સર્વથા તિલાંજલી અપાઈ છે, તે ભૂલવી ન લેઈએ. અને તેજ જિનનો ધર્મ-જિનનો ભક્ત-જિનનો માર્ગ તે જૈનધર્મ-જૈનભક્ત (શ્રાવક) કે જૈનમાર્ગ કહેવાય. ન્યાં રાગદ્રોષનો ક્ષય નથી ત્યાં જિનત્વ નથી. અને ન્યાં એવા જિનનો સ્વીકાર નથી, ત્યાં ' જૈનત્વ ' નથી. જૈનત્વનું ખરું લક્ષણ એ છે કે રાગદ્રોષને કમ કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. રાગદ્રોષ કમ થાય એવાં સાધનો મેળવવાં; પણ ન્યાં રાગદ્રોષને વધારવાજ રાતદિવસ પ્રયત્નો થતા હોય, ન્યાં ક્લેશ વૃદ્ધિનાંજ બી વવાતાં હોય અને ન્યાં નિરર્થક ઝંઘડા ખરીદાતા હોય ત્યાં કેમ કહી શકાય કે જૈનત્વ છે ? ખરો જૈન રાગદ્રોષ વધારવાનો પ્રયત્ન કરે કે ? ખરો જૈન પાશવિકતાને સ્વીકારે કે ? ખરો જૈન અપવિત્રતાને-ધર્મબ્રષ્ટતાને અનુમોદન આપી શકે કે ? ખરો જૈન રૂઢીનો પૂજારી હોઈ શકે કે ? ખરો જૈન તાત્ત્વિકતાને વિસારે કે ? નહીં, કદાપિ નહીં; તે તો રાગ-દ્રોષનાં કારણોમાં પણ ભાવદયાજ ચિંતવે, તે તો ક્લેશના પ્રસંગોમાં પણ ક્ષમાનુંજ બખતર ધારણ કરે, તે તો શુદ્ધતાનોજ આદર કરે; તે તો કોઈ પણ

ક્રિયાના હેતુઓને તપાસે અને મૂલતત્ત્વની ગવેપણા જ કરે. જ્યાં આવું વર્તન છે ત્યાં જ જૈનત્વ છે. જ્યાં આવું વર્તન છે ત્યાં જ વીરત્વ છે. પુરૂષાર્થ છે. અસ્તુ.

હવે આપણે જૈન શબ્દનો જેની જેની સાથે પ્રયોગ થાય છે. અથવા બીજા શબ્દોમાંકોઈએ તો 'જૈન'નો જેની સાથે સંબંધ છે, તે પ્રત્યેકની સંક્ષેપમાં વ્યાખ્યા તપાસીએ.

જૈનધર્મ.

જિનપ્રકાશિત ધર્મ તે જૈનધર્મ. સામાન્ય બુદ્ધિથી વિચારતાં એ તો કાષ્ઠ પણ માણસ સમજી શકે તેવી હકીકત છે કે ધર્મજ એક એવાં વસ્તુ છે કે જે ઐહિક અને પારલૌકિક સુખ આપે છે. છતાં જનધર્મને માનનારા-પાળનારા સુખ અનુભવતા નથી. એનું કારણ એ છે કે-જે સ્વરૂપમાં જૈનધર્મ છે, તે સ્વરૂપમાં જૈનધર્મને ઓળખ્યો નથી, અને કદાચ ઓળખ્યો છે, તો તે પ્રમાણેનું આચરણ નથી. જૈનધર્મની વ્યાખ્યા કરતાં એક પ્રભાવિક આચાર્ય મહારાજ કહે છે:—

स्याद्वादो वर्तते यस्मिन् पक्षपातो न विद्यते ।

नास्त्यन्यपीडनं किञ्चित् जैनधर्मः स उच्यते ॥

જૈનધર્મની આ વ્યાખ્યામાં ત્રણ બાબતો પ્રત્યક્ષ તરે છે:—૧. તાત્ત્વિકતા, ૨ ઉદારતા અને ૩ સદાચારતા—સદ્વર્તન. જૈનધર્મની આ ખાસ ખૂબીઓ છે. જૈનધર્મ તેજ જેમાં સમસ્ત પદાર્થો સ્યાદ્વાદ દષ્ટિથી તપાસ્યા હોય, જૈનધર્મ તેજ, જેમાં પક્ષપાતની ગંધ ન હોય અને જૈનધર્મ તેજ, જેમાં અન્યને પીડવાની-દુઃખી કરવાની ભાવના પણ ન હોય. જ્યારે જૈનધર્મનું આ સ્વરૂપ છે, ત્યારે એ અમત્યા સ્વીકારવું જ જોઈએ કે-જૈનધર્મ-જૈની તેજ કહી શકાય કે જે-સંસારના તમામ પદાર્થોને સ્યાદ્વાદ દષ્ટિથી-નિત્યાનિત્યાદિ ધર્મોયુક્ત નિહાળતો હોય, પક્ષપાત રહિત હોય અને આહિંસક હોય..

દરેક પદાર્થમાં નિત્ય-અનિત્ય-બંને ધર્મો જોનારને કોઈની પણ સાથે ક્લેશ કરવાનો ક્યાં રહ્યો? કોઈ પણ પદાર્થને નિત્ય માનનાર કોઈ અપેક્ષાએ સત્ય છે, ન્યારે અનિત્ય માનનાર પણ કોઈ અપેક્ષાએ સત્ય છે. બીજાને સર્વથા અસત્ય કહી ઉતારી પાડવાની કે તિરસ્કારવાની વૃત્તિયો તો આપણી કમજ થવી જોઈએ. સાથે સાથે એ પણ વિચારવાનું છે કે વ્યવહારમાં જૈનધર્મી ન કહેવડાવવા છતાં સ્યાદાદ સિદ્ધાન્તને જો કોઈ માનનાર છે, તો તે પણ જૈનધર્મી-જૈનજ છે. કારણ કે તાત્વિક દૃષ્ટિએ જૈનધર્મના આ લક્ષણને તેણે સ્વીકાર્યું છે.

જૈનધર્મનું બીજું લક્ષણ છે-પક્ષપાતરાહિત્ય. ધર્મ જેવી વસ્તુમાં પણ જો પક્ષપાત હોય તો પછી તે ધર્મજ કેમ કહેવાય? ધર્મમાંદરમાં સમસ્ત જીવોનો સમાવેશ થઈ શકે. જૈનધર્મ આશવાળો કે પોરવાલો માટેજ ન હોય અને જૈનધર્મ શ્રીમાલ કે પલ્લીવાલ માટે જ ન હોય, અને જૈનધર્મ મનુષ્ય માટેજ ન હોય, જૈનધર્મ જગતનો ધર્મ. જૈનધર્મ પ્રાણિમાત્રનો ધર્મ. અત્યારે તો જનધર્મ ખરીદી લીધો છે વાણિયાઓએ, એટલે તે ક્ષેત્રમાં કોઈને પેસવાનો હકજ નહિં. કેટલી બધી સંકુચિતતા? પણ આ સંકુચિતતા કોની છે? વાણિયાઓની, નહિ કે ધર્મની. ધર્મનું ક્ષેત્ર તો ગંભીર છે, વિશાળ છે, ઉદાર છે. તેમાં દરેક જીવ પ્રવેશ કરી શકે છે. ભગવાન મહાવીરની દેશના વાણિયાઓ માટે નહોતી. એમાં દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચ બધાએ લાલ લઈ શકતા. એજ મહાવીરના ધર્મની-જૈન-ધર્મની ઉદારતા જાહેર કરે છે, ગમે તે જાતિ કે ગમે તે કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલ મનુષ્ય કેમ ન હોય, જો તે જૈનધર્મી છે, જૈન છે-જૈન સિદ્ધાન્ત અને જૈન આચારને સ્વીકાર્યા છે, તો પછી તેને ધર્મબંધુ તરીકે ન અપનાવવો, એ અસાનતા નહિં તો બીજું શું કહી શકાય? જૈનધર્મ નથી વધી શકતો, કિંવા જૈનધર્મીઓની

સંખ્યા દિન પ્રતિદિન ઘટતી જોવાય છે, એનું કારણ આ અનુદારતા નહિં તો બીજુ શું ? એક પારસી જૈન થાય, છતાં તેનાથી પ્રભુ પૂજા નજ થઈ શકે ? એક ક્ષત્રિય જૈન ધર્મના તમામ આચારોને પાળતો હોય—જૈન થયો હોય છતાં તેની સાથે કોઈ જાતનો વ્યવહાર નજ રાખી શકીએ, આ અનુદારતા તે કેવી ? અનુદારતા—સંકુચિતતા રાખનાર જૈન, જૈનધર્મી કેમ કહી શકાય ? કારણ કે જૈનધર્મનું બીજું લક્ષણ પક્ષપાતરાહિત્ય છે. જોનામાં આટલો બધો પક્ષપાત ભર્યો હોય, તે જૈનધર્મી કેમ કહેવાય ?

જૈન ધર્મનું ત્રીજું લક્ષણ છે અન્ય પીડનનો અભાવ. મન વચન કાયાથી કોઈના પણ અંતઃકરણને દુભાવવાથી દૂર રહેવું, એજ સાચા જૈનનું કર્તવ્ય રહ્યું. જૈનધર્મના આ સિદ્ધાન્તનો મુકાબલો કોણ કરી શકે તેમ છે ? જૈનધર્મના આ સર્વ માન્ય સિદ્ધાન્તને જોએ ત્યાં નથી સમજી શક્યા. તેઓ જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તની નિંદા કરે છે. નિરપરાધી કોઈ પણ પ્રાણિને તકલીફ આપવાનો-સતાવવાનો કોઈનો હક શો છે ? આપણને સતાવવાનો જેમ બીજાનો હક નથી, તેમ બીજાને સતાવવાનો આપણો શો હક ? બસ. આ જૈન ધર્મનું કથન છે. જૈન રાજ્યોએ રાજ્ય કર્યાં, લડાઈઓ કરી, અને તેમાં હજારો જીવોનો સંહાર કર્યો, છતાં તેઓ જૈનધર્મી બન્યા રહ્યા. કારણ એજ છે કે જૈનધર્મ એ પ્રકારના ધર્મોનું પ્રતિ-પાદન કરે છે: સાધુધર્મ અને ગૃહસ્થધર્મ, સાધુધર્મમાં સર્વથા મન, વચન, કાયાથી કોઈને તકલીફ આપવી નહિ, અપાવાવી નહિ, અને આપરનારને અનુમોદવી નહિં, આવી ઉત્કૃષ્ટ અહિંસા બતાવી. જ્યારે ગૃહસ્થોને વ્યવહારનાં અનેક કાર્યો કરવાનાં હોઈ સર્વથા આવો અહિંસાધર્મ પાળવો અશક્ય છે અને તેથીજ કલિકાલ સર્વજ્ઞ શ્રીહૈમ-

ચંદ્રાચાર્ય પોતાના યોગશાસ્ત્રમાં ગૃહસ્થોને હિંસાનો ત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપતાં,

નિરાગ્રહસજન્તુનાં હિંસાં સંકલ્પતસ્ત્યજેન્ ।

ક્યન કરે છે અર્થાત્ ગૃહસ્થ કોઈ પણ નિરપરાધી ત્રસ જીવને મારવાની બુદ્ધિથી મારે નહિ,—આ એકજ વાક્યમાં આપેલાં ત્રણ વિશેષણોનું ગૃહસ્થ સમજનાર કદિ જૈનધર્મની અહિંસાનો નિંદક બની જૈનધર્મ ઉપર આક્ષેપ કરે નહિં. એ તો સ્પષ્ટ વાત છે કે કોઈ પણ નિરપરાધી પ્રાણીને સતાવવાનું—તકલીફ આપવાનું જો કોઈ શાસ્ત્ર કરમાન કરતું હોય તો તે શાસ્ત્ર નહિ કિન્તુ શસ્ત્રજ કહી શકાય. ધર્મ નહિં કિન્તુ અધર્મ જ કહેવાય ! માનવધર્મના આ કુદરતી—સ્વાભાવિક ધર્મનું ઉલ્લંઘન કોઈ કરી શકે ?

યદ્યપિ જૈનધર્મ ગૃહસ્થ માટે ઉપયુક્ત ધર્મનું પ્રતિપાદન કરે છે, છતાં પણ જો કોઈ ગૃહસ્થ ગૃહસ્થધર્મના ઉપયુક્ત નિયમથી વધારે ઉચ્ચકોટિની અહિંસાનું પાલન કરે તો તેને આપણે ઉત્તમોત્તમજ ગણવો જોઈએ. પોતાના સામાન્ય ધર્મનું પાલન કરે તે ઉત્તમ, પરન્તુ વિશેષ ધર્મનું પાલન કરનાર—વધારે સ્વચ્છ ધર્મનું આચરણ કરનાર ઉત્તમોત્તમ કેમ નહિં ?

જેઓ જૈન છે—જૈનધર્મી છે, તેમણે જૈનધર્મના આ ત્રીજા લક્ષણનું—અન્યપીડનના અભાવનું—અવશ્ય પાલન કરવું જ જોઈએ. વાર્તામાનિક જૈનોમાં એવા કેટલા હશે કે જેઓ આ ધર્મનું સમ્યક્ રીત્યા પાલન કરતા હોય ! પોતાના સ્વાર્થની ખાતર બીજાં અતીતિ કરાતી હોય, નિરર્થક અશુદ્ધ વચન વર્ણણાઓ કાઢી બીજાનાં દિલ દુલાવાતાં હોય, કોઈ પણ ક્રિયા કરતાં ઉપયોગ ન રખાતો હોય, સત્તાના મદમાં કે મિથ્યાભિમાનના ઘેનમાં યદ્વાતદ્વા વર્તન કરાતું

હોય. શાસ્ત્રીય રીતિએ સાચું કહેનારાને પણ દબાવી દેવાને માટે નાના પ્રકારના પ્રપંચો રચાતા હોય અને જૂડો અભિનિવેશ રાખી 'સાચું તે માણ' નહિ, કિંતુ 'માણ તે સાચું' આમ દસાવવા પ્રયત્નો થતા હોય, આવા જૈનોને, જૈનધર્મી કહેવા કે કેમ ? આનો વિચાર વાંચનારાઓએ પોતેજ કરી લેવો ઘટે છે. આવા-વર્તન વિનાના નામધારી જૈનો તરીકે કહેવડાવવા કરતાં તે મહાનુભાવોએ એવા જૈનધર્મી અનવું જોઈએ કે-જોનો નામ અને આચરણ અંતેથી ખીળને અનુકરણીય થઈ પડે. આપણને જરૂર છે સાચા જૈનધર્મિઓની ! શાસનદેવ આવા જૈનધર્મિઓની સંખ્યા વધારે, એટલું મુશ્કેલી વિરમું છું.

(૬)

‘ જૈન ’ શબ્દનો વ્યવહાર જૈનધર્મ, જૈનજાતિ, જૈનશાસન અને જૈનપ્રવચન આદિની સાથે કરવામાં આવે છે, તેમાં ‘ જૈનધર્મ ’ સંબંધી ગયા લેખમાં કહેવામાં આવ્યું. હવે ‘ જૈનજાતિ ’ સંબંધી વિચાર કરીએ.

જૈનજાતિ.

‘ જૈનધર્મ ’ને પાળનાર જાતિ તે ‘ જૈનજાતિ ’ કહેવાય. તેમાં એ.શવાળ, પોરવાળ, શ્રીમાલ, શ્રીશ્રીમાલ, પલ્લીવાલ, અગ્રવાલ આદિ તમામનો સમાવેશ થાય છે. સમય સમય ઉપર આ જાતિયોનાં અંધારણો જુદી જુદી રીતે ઘડાયલાં રહે છે. અને તેમાં એક સમયનું અંધારણ બીજા સમયમાં નિંદાસ્પદ દેખાવા છતાં તે સમયને માટે તે યોગ્ય સમજાય છે. સમયનો પ્રભાવ જેમ સંસારની તમામ વસ્તુઓ ઉપર પડે છે, તેમ જાતિઓ ઉપર પણ પડે છે અને તે સમયના પ્રભાવને આધીન થઈ જાતીય અંધારણોમાં સમય સમય ઉપર ફેરફારો થયા કરે છે. એક રિવાજથી એક સમયમાં ફાયદો તો તેજ રિવાજથી બીજા સમયમાં નુકસાન, એમ સંસારનું ચક્ર ચાલ્યા કરે છે. ઇતિહાસ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

‘ જૈનજાતિ ’ નું અત્યારનું અંધારણ જૈનધર્મને-જનસમાજને હાનિકારક છે કે ફાયદાકારક, એનો વિચાર જૈનસમાજની પ્રત્યેક વ્યક્તિએ-ખાસ કરીને જૈન આગેવાનોએ કરવો ઘટે છે. જૈનોની-જૈનધર્મિઓની સંખ્યા દિનપ્રતિદિન ઘટતી જાય છે, એ વાત કોઈથી અજાણી નથી. પ્રતિ દસ વર્ષે લાખ-એ લાખ કે તેથી પણ વધુ સંખ્યાનો ઘટાડો થતો રહ્યો છે; એ વાત વસ્તીપત્રકના આંકડા સારી

રીતે પુરવાર કરે છે. આ સંખ્યા ઘટવાનાં કારણો તપાસવા તરફ ઓછાઓનું લક્ષ્ય ગયું છે. હા, જૈનો આર્યસમાજ, બ્રહ્મસમાજ આદિ સમાજોમાં ભળી જાય છે, એમ વણાઓ કહે છે, પરંતુ તેમ સાથી કરે છે, એનું કારણ ધણા ઓછા જાણે છે. ધણાઓ પેટનું કારણ ખતાવે છે; પરંતુ તે કરતાં એક પ્રબળ કારણ છે, પંજાબના ધણા જૈનો-જૈન યુવકો કન્યાઓની અછતના કારણે આર્યસમાજ, બ્રહ્મ સમાજ, અને ઇસાઈ વિગેરે થઈ જાય છે. કન્યાઓની અછત કેમ ? એનો ઉત્તર પણ સ્પષ્ટ છે. અવ્વલ તો સ્ત્રી સંખ્યા ત્યાં કમ છે; વળી જે કન્યાઓ છે, તે સારા ધનાઢયોના ઘરમાં પ્રથમ જાય, એટલે સામાન્ય સ્થિતિના યુવકોને ગૃહસ્થાશ્રમી બનવાથી વંચિતજ રહેવું પડેનું ! (ગૃહે તિષ્ઠતીતિ ગૃહસ્થઃ । ગૃહિણી ગૃહમુચ્ચતે- ગૃહસ્થની આ વ્યાખ્યા છે) આવી સ્થિતિમાં મારા જેવા જૈન સાધુ તો એમ ચાહે કે જો તેઓ ગૃહસ્થાશ્રમી નથી બની શકતા, તો પછી સાધ્વાશ્રમી કાં ન બને ! પરંતુ તેમ બનવું ન બનવું, એ તો એમના ભાગ્ય અને વિચારનો વિષય રહ્યો. પરંતુ એટલું તો અવશ્ય છે કે આ નાજુક પ્રશ્ન સાધુ કે ગૃહસ્થ તમામે વિચાર કરવાનો છે. યદ્યપિ જૈનસાધુઓ એમ નથી ચાહતા કે ગૃહસ્થો ગૃહસ્થાશ્રમી બને-વિવાહિત થાય, પરંતુ જૈનજાતિની દૃષ્ટિથી -જૈનધર્મિઓ ચોક્કસ કારણોને લીધે ધર્મને છોડી વિધર્મમાં પ્રવેશ કરે છે-દિન પ્રતિદિન જૈન સંખ્યા ઘટતી જાય છે, એ દૃષ્ટિએ તો તેનો અવશ્ય વિચાર કરી શકે. ધર્મની વૃદ્ધિનો આધાર ધર્મિઓ ઉપર રહેલો છે. ધર્મને પાળનારાઓની સંખ્યા જેટલી વધારે, તેટલી જ ધર્મની ઉન્નતિ વધારે. એક સમય એ હતો કે જૈનાચાર્યોએ લાખો વિધર્મિઓને જૈની બનાવ્યા હતા, ત્યાં સુધી કે હજારો

ગ્રીકજાતિના લોકોને પણ જૈન બનાવ્યા હતા, ત્યારે અત્યારે દુઃખનો વિષય છે કે—નવા જૈનો ઉત્પન્ન કરવાની વાત તો દૂર રહી, પરંતુ જૈન સમાજ પોતાની સંકુચિતતાથી પૂર્વ સંસ્કારિત જૈન ધર્મિ-ઓને પણ સંભાળી શકતી નથી. એટલું જ નહિ પરંતુ જૈન સાધુઓ પણ એવી સંકુચિતતાને દૂર કરવા જોષ્ટતા પ્રયત્નો ન કરે, એ શું દિલગીર થવા જેવું નથી ?

જૈન સંખ્યાને ઘટવાનું આ પ્રખળ કારણ છે કે જૈનોનો શેડી-એટી વ્યવહાર બહુજ સંકુચિત સ્થિતિ ભોગવી રહ્યો છે.

કોઈ પણ માણસ જૈનધર્મની શીતળ છાયામાં આવ્યો, એટલે તે સ્વામીભાઈ થઈ ચૂક્યો. પોતાની હદ જેટલો-એક આસને ખેસવાનો અધિકારી થઈ ચૂક્યો. જૈન ધર્મની આ ઉત્કૃષ્ટ ઉદારતા છે. આ ઉદારતા ઉપર દીર્ઘદષ્ટિથી વિચાર કરનારને સહજ સમજાશે કે આ ઉદારતા જૈન ધર્મનો વિકાસ કરવાને માટે કેટલું સુંદર સાધન છે ! કોઈ પણ કોમના બસો પાંચસો કે હજાર માણસોએ માનો કે જૈનધર્મ સ્વીકાર્યો—ઉત્કૃષ્ટતાથી જૈનધર્મનું આચરણ સ્વીકાર્યું, પરંતુ તેમની સાથે એક જૈનબંધુ તરીકે-સ્વામિભાઈ તરીકે કોઈ પણ વ્યવહાર ન રાખવામાં આવે, તો તેઓની શી સ્થિતિ થાય ? ધાર્મિક સંકુચિતતાઓ લગલગ બધી કોમો-જાતિઓમાં પ્રવેશ કરી ગઈ છે. એક જાતિના માણસે પોતાના આત્મા આવતા ધાર્મિક સિદ્ધાંતને મૂકી બીજા કોઈ સિદ્ધાંતને સ્વીકાર્યો—ધર્મનું આચરણ સ્વીકાર્યું, એટલે તે પોતાની પૂર્વીય જાતિથી વિખૂટો પડ્યો. હવે જે ધર્મમાં તે દાખલ થયો છે, તે ધર્મના જાતિવાળા પણ તેને ન સ્વીકારે તો પછી તેને તો ત્રિશંકુનો અનુભવ કરવા સિવાય બીજો શો ઉપાય રહ્યો ? જૈનજાતિમાં આ

ઉદારતાનો ઉદય ન થાય, ત્યાં સુધી નવીન જૈનો-ક્રિયાજૈનો-ઉત્પન્ન થવા દુર્ઘટજ છે. આવી ઉદારતા જૈન જાતિમાં આવવાને હજુ લાંબો સમય જોઈએ-અને તેટલા માટે હાલ તો જે જૈનો છે-જૈન ધર્મ પાળનારા છે-ખાસ ક્રિયાજૈનો છે, તેમને માટેજ વિચાર કરવો ઉચિત છે.

જૈન જાતિ અનેક વિભાગોમાં વિભક્ત છે. ઓશવાળ, પોરવાળ, શ્રીમાળ, શ્રીશ્રીમાલ, પલ્લીવાલ, અગ્રવાલ ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ. આ બધા વિભાગોમાં જેઓ જૈનધર્મને માનનારા છે, તે પણ ત્રણ વિભાગમાં વિભક્ત છે. શ્વેતાચર, દ્વિગચર, સ્થાનકવાસી. સ્થાનકવાસીનો એક ભેદ ખીજો-તેરાપંથી ગણીએ તો ચાર ભેદ. આ ચારે ભેદો મહાવીરને માનનારા છે. એટલે કે જૈનધર્મના નામે તો તેઓ બધા એકજ છે. આવી સ્થિતિમાં આ બધાએ વિભાગવાળાઓ એક ખીજની સાથે સંબંધ જોડે, તો પણ જાતીય ક્ષેત્ર ધણું વિશાળ બની શકે તેમ છે અને તેથી માત્ર કન્યાઓના અભાવે ધર્મ છોડી વિધર્મમાં દાખલ થવાના પ્રસંગો તો જરૂર અટકીજ ન્હાય. પ્રભુ હેમચંદ્રચાર્યે માર્ગાનુસારીના પાંત્રીસ ગુણોનું વર્ણન કરતાં વિવાહની યોગ્યતામાં ત્રણ બાબતો ઉપર ખાસ ધ્યાન આપવાનું સૂચવેલ છે:—

કૂલશીલસમૈ: સાર્ધં કૃતોદ્વાહોડન્યગોત્રજૈ: । જેનું કુલ અને શીલ સમાન હોય અને અન્ય ગોત્રીય હોય-એવાં સ્ત્રી પુરુષનું લગ્ન થઈ શકે. આમાં ક્રિયા કે વિચાર ભિન્નતાની તો ગંધ પણ નથી. વિચારભિન્નતા કોનામાં નથી હોતી ? જ્યાં મસ્તક ભિન્નતા, ત્યાં વિચાર ભિન્નતા ખરીજ. હા, લગ્ન સંબંધમાં કુલ, શીલ (આચાર) અને અન્યગોત્રપણું અવશ્ય જોવું જોઈએ. આ ત્રણ બાબતો ઉપર ધ્યાન આપી જૈનજાતિ વિવાહના ક્ષેત્રનું સર્કલ આંધે, તો કેટલી બધી જાતીય ઉન્નતિ થાય ? પરંતુ આશ્ચર્યનો

વિષય તો એ છે કે, જૈનજાતિએ આ ક્ષેત્રને એટલું બધું સંકુચિત બનાવી દીધું છે કે, જેના લીધે જાતીય વિકાસક્રમને સખ્ત આઘાત લાગ્યા સિવાય રહી શકેજ નહિ. ઓશવાળ શ્રીમાળ સાથે, શ્રીમાળ ઓશવાળ સાથે, પલ્લીવાલ અગ્રવાલ સાથે કે અગ્રવાલ પલ્લીવાલ સાથે—અર્થાત્ ધર્મ આચાર-વિચાર, અને બંધુએ એક હોવા છતાં માત્ર ગામના ભેદથી નામોમાં પડેલી ભિન્નતાને અગ્રસ્થાન આપીને એક ખીજની સાથે સંબંધ ન કરે, અને તે ક્ષેત્રને નહાના નહાના ટુકડાઓમાં વહેંચી-પરિણામે ધર્મને હાનિ પહોંચાડવા જેટલી મૂર્ખતા જે જાતિ વાપરે, એ જાતિને ઉદ્ધાર કેમ થઈ શકે ? જૈનજાતિની આ સંકુચિતાએ જૈનધર્મને કેટલું નુકશાન પહોંચાડ્યું છે ? એનો કોઈ વિચાર કરે છે ? પ્રાચીન મૂર્તિઓ ઉપરના શિલાલેખો ત્યારે એ વાતની સાક્ષી આપી રહ્યા છે કે મોઢ, પલ્લીવાલ, નાગર આદિ જ્ઞાતિઓ દઢ જૈનધર્મને પાળનારી હતી, ત્યારે અત્યારે તે જ્ઞાતિની ગણી ગાંધી વ્યક્તિઓ પણ જૈનધર્મ પાળનાર નથી જેવાતી, એનું કારણ શું ? એક ખીજનો તિરસ્કાર, ભુદાઇ, આપ બાઇ કે ખીજું કંઈ ? લાડવા શ્રીમાળી, મણિયાર અને ભાવસાર જેવા શુદ્ધ જૈનો-કે જેમના આપદાદાએ બંધાવેલાં મંદિરો અત્યારે પણ મૌજૂદ છે, જેમનો આચાર વિચાર જૈનશાસ્ત્રોમાં કહ્યા પ્રમાણેનો જ છે અને જેઓમાં એક પણ લક્ષણ જૈનધર્મ વિરુદ્ધ દેખાતું નથી, એવા જૈનોને પણ જે જાતિ અપનાવી શકતી નથી, તે જૈનજાતિ આગળ વધીજ કેમ શકે ? આશ્ચર્યનો વિષય તો એ છે કે ધણાખરા જૈનસાધુઓ પણ ગૃહસ્થોના દક્ષિણ્યમાં આવી ગૃહસ્થોની સંકુચિતતા પોતામાં પણ લાવે છે. પરંતુ ખરી રીતે સાધુઓનું એ કર્તવ્ય છે કે—શાસ્ત્રીય દષ્ટિએ જે કંઈ સત્ય પોતાને લાગતું હોય તે સત્ય જનતા સમક્ષ

તેમણે મૂકવું જોઈએ. જે વસ્તુમાં ધર્મની આધકતા નડતી હોય, તે આધકતા તેમણે અતાવવી જોઈએ.

સંક્ષેપમાં એજ કે જૈનસંખ્યાને ઘટવાનાં અનેક કારણોમાં પ્રધાન કારણ એ છે કે જૈનભ્રમતિએ પોતાનું વ્યવહાર ક્ષેત્ર ઘણુંજ સંકુચિત અનાવી રાખ્યું છે. આ ક્ષેત્રને વિશાળ નહિ અનાવવામાં આવે ત્યાં મુઘી એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ વાત છે કે જૈનોની સંખ્યા વધવાની તો નહિંજ, બદલે ઘટતીજ જવાની, એટલે જરૂરનું તો એ છે કે-પહેલી તકે મુનિરાજોએ આ વિષયમાં સાચે સાચો ઉપદેશ જૈન-સમાજને આપવો જોઈએ. અને જૈનભ્રમતિએ પોતાના આ ક્ષેત્રને વિશાળ અનાવવા તરફ નવીન સંગઠન કરવું જોઈએ. શાસનદેવ સર્વને સહૃદ્યુદ્ધિ આપો એજ અંતિમ કામના.

(૭)

‘જૈન’ શબ્દોના પ્રયોગ જેની જેની સાથે કરવામાં આવે છે, તે પૈકી ‘જૈનધર્મ’ અને ‘જૈનગતિ’ એ એ સંબંધી ગયા એ લેખોમાં કહેવામાં આવ્યું છે. આજે ‘જૈન સંઘ’ સંબંધી કંઈક વિચાર કરીએ.

જૈનસંઘ.

“ સંઘ ” નું મહત્ત્વ જૈનશાસ્ત્રોમાં જે બતાવવામાં આવ્યું છે, તે પ્રસિદ્ધ જ છે. ‘સંઘ’ ને ‘તીર્થ’ તરીકે બતાવવામાં આવેલ છે. અને આ સંઘ-તીર્થ-ને તીર્થકરો પણ ‘નમો તિત્થસ્સ’ કહીને નમસ્કાર કરે છે. જેને તીર્થકરો પણ નમસ્કાર કરે-બહુમાન આપે, એની મર્યાદા, એનું મહત્ત્વ, એનો મોભો કેટલો હોવો જોઈએ, એ સમજાવવાની આવશ્યકતા હોયજ નહિં. એક વ્યક્તિની શક્તિ કરતાં સંઘની શક્તિ અસંખ્ય ઘણી વધારે હોવી જોઈએ. કારણ એ છે કે ‘સંઘ’ એ હજારો નહિ, લાખો મનુષ્યોના સમુદાયથી બનેલ ‘સંગઠન’ વિશેષનું નામ છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો જૈનધર્મને પાળનાર, જૈનશાસનમાં રહેનાર અથવા તીર્થકરની આજ્ઞાનું પાલન કરનાર સમુદાય વિશેષનું નામજ ‘જૈનસંઘ’ છે. આ સંઘની સ્થાપના ખાસ તીર્થકર જ કરે છે, એટલે તે તીર્થકર પ્રત્યે જેટલું બહુમાન આપણે ધરાવીએ તેટલું જૈનસંઘ-તીર્થકરની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલનાર સમુદાય પ્રત્યે આપણે ધરાવવુંજ જોઈએ. તીર્થકરની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન આપણે ન કરી શકીએ, તેમ સંઘની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન પણ નજ થાય.

આ સંઘમાં ચાર વિભાગોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા.

સાધુ, સાધ્વી એટલે પાંચ મહાત્મોને પાલન કરનાર પુરૂષો અને સ્ત્રીઓ. શ્રાવક અને શ્રાવિકા તેજ કે જે પ્રભુપ્રકાશિત ગૃહસ્થ-ધર્મનું પાલન કરતાં હોય. પછી તે ગમે તે જાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલ કેમ ન હોય ! શ્રાવક શબ્દનો વ્યુત્પત્ત્યર્થ પણ શાસ્ત્રકારોએ એજ ક્યો છે કે—શૂળોતિ હિતાનિ વાક્યાનીતિ શ્રાવકઃ । હિતકર વ્યતોને શ્રવણ કરે તે શ્રાવક. ‘શ્રાવક’ કહેવાથી કંઈ ઓશવાળ, શ્રીમાળ કે પોરવાળાદિનો જ સમાવેશ નથી થતો. જૈનધર્મની આ-સાઓનું પાલન કરનાર—જૈનધર્મને પાળનાર કોઈ પણ હોય તે શ્રાવક કહી શકાય. ભગવાન મહાવીર દેવના મુખ્ય દશ શ્રાવકો કોણ હતા ? કુંભાર અને કણ્બી હોવા છતાં તેઓ મહાવીર દેવના પ્રધાન શ્રાવકો ગણાયા છે. એટલે ‘શ્રાવક’ શબ્દથી ચોક્કસ જ્ઞાતિના મનુષ્યોનેજ લેવાની સંકુચિતતા આપણાથી કેમ રાખી શકાય ? સુતરાં, જૈનસંઘ એટલે ભગવાનની આરાધનાનું પાલન કરનાર સાધુ અને ગૃહસ્થોનો સમુદાય, હા, આમાં પ્રધાનતા આરાધનાની જેવાની છે. સાધુ હોવા છતાં તીર્થંકરની આરાધના વિરૂદ્ધ વર્તન કરનાર હોય તો તે સંઘમાં ગણવાને યોગ્ય ન કહી શકાય.

યદ્યપિ ઉપર કહેવામાં આવ્યું તેમ સંઘની અંદર સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા—એ ચારેનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ તેમાં મ્હોટી જવાબદારી ખાસ સાધુઓ ઉપરજ રહેલી છે. “સાધુ” એ ચાર ભાઈબહેનોમાં વડીલભાઈના સ્થાનમાં છે. એક પિતાના જે પુત્રો અને જે પુત્રીઓમાં જે વડીલ ભાઈ હોય, તેના ઉપર આખા ઘરની જિંભેવારી હોય છે, તેવીજ રીતે જૈનશાસનરૂપ ધરની અંદર—અથવા પરમપિતા મહાવીર દેવના શાસનમાં સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા—એ ચાર હિસ્સેદાર હોવા છતાં મુખ્ય

સમયને ઝોળખો.

જિભ્મેદારી ખાસ સાધુઓની છે, અને તેથી શાસનના હિતનાં કાર્યોમાં ચારે વિભાગો જવાબદાર હોવા છતાં સાધુઓ વધારે જવાબદાર છે, પરંતુ ખેદનો વિષય એ છે કે-સંઘની મર્યાદા જળવવા માટે સાધુ સમુદાયમાં જે યોગ્યતા હોવી જોઈએ, જે ગંભીરતા અને સહિષ્ણુતાદિ ગુણો હોવા જોઈએ, તે બહુજ કમ સાધુઓમાં જોવામાં આવે છે. શાસનનો ભાર વહન કરવામાં સૌથી પહેલાં પરસ્પરની સહાનુભૂતિનું બળ-જેને બીજા શબ્દોમાં એકચબળ કહીએ, તે વધારે પ્રમાણમાં હોવું જોઈએ. આ બળ સાધુ સમુદાયમાંથી કેટલું ક્ષીણ થઈ ગયું છે, એ કોઈથી અનુભવ્યું નથી. જો કે એ વાત ખરી છે કે, સાધુ સમુદાયમાંથી આ બળ ક્ષીણ કરી નાંખવામાં આવી અક્લર્મે ઓર સબ, હેદ્ અક્લર્મે હમ માનનારા ગૃહસ્થોએ વધારે ભાગ લેજવો છે, તો પણ ધર્મિયાં અસહિષ્ણુતા આદિના કારણે આ બળ વધારે ક્ષીણ થવા પામ્યું છે, એમ તો સૌએ સ્વીકારવુંજ પડશે. અને તેનુંજ એ પરિણામ આવ્યું છે કે સંઘની મર્યાદા જે સાચવવી જોઈએ તે સાચવી રખાતી નથી. ભદ્રબાહુસ્વામી જેવા ધુરધર આચાર્યને પણ 'સંઘ બહાર'ની શિક્ષા ફરમાવવાનું તે વખતના સંઘની કષ્ટ શક્તિએ કામ કર્યું હતું ? એ કોઈ વિચારે છે કે ? એ સામુદાયિક શક્તિ-એક બીજાની સહાનુભૂતિ-એકચ શક્તિએજ તે વખતે એટલું કાર્ય કર્યું હતું. આજ ધરધરના આચાર્યો, ધરધરના પંન્યાસો અને ન્હાના કે મ્હોટા સૌ સાધુઓ પોતપોતાના મનમાં પોતાને સવાસેર સમજે-બંદે એમ કહેવામાં આવે કે-“ શીયાળ તાણે સીમ ભણી ને કુતરૂં તાણે ગામ ભણી ” કહેવત ચરિતાર્થ થઈ રહી હોય, ત્યાં શાસનનું કોઈપણ કાર્ય સંગઠિત રૂપે ન થઈ શકે, તો તેમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ?

અતએવ શાસનનું હિત સમજનારા સાધુઓએ હવે પોતાની

સ્થિતિ સુધારવાની આવશ્યકતા છે. જે વખતે જૈન ધર્મ ઉપર અનેક પ્રકારના પ્રહારો પડી રહ્યા હોય, જે વખતે તીર્થો ઉપર આક્રમણો થઈ રહ્યાં હોય, જે વખતે જૈન સંખ્યા દિવસે દિવસે ઘટી રહી હોય અને જે વખતે કોઈ પણ ધર્મવાળાઓને પ્રગતિ કરવાની સુંદર તક મળી રહી હોય તે વખતે વિશાળ જવાબદારી માથે રાખનાર સાધુઓ સત્તાના મદદમાં મસ્ત બની એક બીજાથી મળે નહિ, અસહિષ્ણુતા ધારણ કરી શાસનહિતના સુંદરમાં સુંદર કાર્યને પણ સહાનુભૂતિ આપે નહિ, શિષ્યો સુધારવાની લોભવૃત્તિથી જૈનસંઘના નાયક બનવાની જિભ્મેવારી અર્પણ કરવામાં કોઈપણ જાતની યોગ્યતા તપાસ્યા વિના જે આવ્યો તેને મૂંડી નાખવામાં આવે અને પોતાના ધર્મથી વિરુદ્ધ કાર્યો ઉપાડી શાસનની અધિકાધિક હિલચાલ થાય એવું કરવામાં આવે, એ આ સમયમાં કેમ પાલવે ? ધર્મ સુધારવાના સમયમાં ધર્મ ઉપરથી આસ્થા ઉઠાવી દેવાનાં કૃત્યો કેમ થઈ શકે ? “ સૌ માણસો ધર્મ ન પામે એની દરકાર નહિ, પરંતુ એક માણસ અધર્મ ન પામવો જોઈએ. ” આ વૃદ્ધાગમના વચનને કેવું ભૂલી જવાય છે ? શાસનની નિંદા નહિ થવા દેવાના કારણે સાધુએ વેષ ખાળ્યાંના દષ્ટાન્તો પણ શું શાસ્ત્રોમાં નથી કે ? કોઈપણ કાર્ય કરવામાં દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ જોવાની પ્રભુની આજ્ઞા અત્યારે કેટલી વિસરી જવાઈ છે, એ લગાર ઊંડા ઉતરીને તપાસનાર સહજ જોઈ શકે તેમ છે. પરિણામ શું આવ્યું છે, તે કોઈથી અનુભવ્યું નથી અને શું આવશે, તે પણ ઘણા ખરા કહી શકે તેમ છે.

આવી સ્થિતિમાં સંઘની મર્યાદા ન જળવાય, સંઘના હુકમો અને આજ્ઞાઓનો લોકો તિરસ્કાર કરે, તો તેમાં નવાઈ જેવું શું

સમયને ઓળખો.

છે ? જે સાધુ સમુદાયમાં ઐક્યબળ હોય, પરસ્પરની સહાનુભૂતિ હોય, વધારે નહિ તો કમમાં કમ એક ખીજનાં કાર્યોને તોડી પાડવાનાજ પ્રયત્નો ન થતા હોય અને માત્ર એક ધારો ઉપદેશ થતો હોય તો હજુ પણ સમાજહિતનાં ધણાં કાર્યો થઈ શકે તેમ છે અને ધીરે, ધીરે આખા સમાજનું સંગઠન થઈ શકે તેમ છે.

આવીજ રીતે સાધ્વી વર્ગ અને ગૃહસ્થ (શ્રાવક-શ્રાવિકા) વર્ગની પણ જે સ્થિતિ થઈ રહી છે, તે સંબંધી વિચાર કરવાનું હવે પછી ઉપર મુલતવી રાખી હાલ તુર્ત તો અમારો સાધુવર્ગ પોતાની મર્યાદા-પોતાનો મોભો જાળવવા સૌથી પહેલાં ઐક્યબળ ઊભુ કરે અને તે દ્વારા શાસનહિતનાં અનેકાનેક કાર્યો કરવા ભાગ્યશાળી નીવડે, એટલું ધ્વષ્ટી વિરમું છું.

(૮)

સરાકોહાર.

સંસારમાં એવી કોઈ જ્ઞાતિ, ધર્મ, સમાજ કે દેશ છે કે-જેના ઉપર પરિવર્તનશીલતાએ પોતાનો પ્રભાવ ન પાડ્યો હોય ? જૈનધર્મ કે જૈનજાતિ કુદરતના આ નિયમથી બચવા પામે, એ નજ બની શકે. જૈનધર્મ ઉપર પણ સમયે પોતાનો પ્રભાવ અવશ્ય નાખ્યો છે. ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠો એ વાતને પુરવાર કરી આપે છે કે માંડવગઢ એક લાખ જૈન ધરોની વસ્તીવાળી એક મહોટી નગરી હતી, આજ ત્યાં એક પણ ધર નથી. આવીજ રીતે રાજગૃહ, ગુણ્યાયા, કૌશમ્બી અને એવી ખીલ નગરીઓ જૈન વસ્તીથી ભરચક હતી. આજ ત્યાં જૈનતીર્થ તરીકેની પ્રસિદ્ધિ સિવાય જૈનોની વસ્તીનું નામ નિશાન પણ નથી. બિહાર એક જૈનનગરી હતી. આજ ગણ્યાં

ગાંધીયાં ૮-૧૦ ધર જૈનોનાં રહ્યાં છે. આવીજ રીતે જે દેશમાં જૈનોની-જૈન ધર્મના પ્રતિપાલકોની લાખોની વસ્તી હતી, એવા દેશો ઉપર પણ સમયે પોતાનો પ્રભાવ નાખ્યો છે. બંગાલ અને મગધ જેવા દેશો કે ન્યાં તીર્થંકરોનાં મ્હોટા ભાગે કલ્યાણુકા થયાં છે, બહુધા તીર્થંકરો વિચર્યાં છે, ન્યાં બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર તમામ જ્ઞાતિના લોકો મ્હોટે ભાગે જૈનધર્મ પાળતા હતા, તે દેશમાં આજે માંસાહારિઓની જ વસ્તી વિશેષતઃ જોવાય છે. અને જૈનધર્મ પાલકોની વસ્તી તો પ્રસિદ્ધિમાં ખાસ મ્હોટાં મ્હોટાં શહેરોમાં ક્વચિતજ જોવામાં આવે છે. આ બધો સમયનો પ્રભાવ નહિ તો ખીણું શું ? પરંતુ કુદરતનો એક એ પણ નિયમ છે કે જે દેશમાં જેવા પ્રકારના સંસ્કારોનું ખીજ પડ્યું હોય છે, તે દેશમાં તે સંસ્કારોની ઝાંખી હજારો વર્ષો પછી પણ અવશ્ય જોવાય છે. મગધ અને બંગાલ આજ માંસાહારી ભલે હોય, તે દેશોમાં જૈનધર્મિઓની સંખ્યા ભલે ઓછી હોય અને તે દેશમાં સેંકડો વર્ષોથી સાધુવિહાર લગભગ બંધ જેવો ભલે થઈ ગયો હોય; પરંતુ તીર્થંકરો અને ગણધરોએ તે દેશમાં પોતાના ઉપદેશામૃતનું જે સિંચન કર્યું છે, તેની અસર અત્યાર સુધી પણ સર્વથા ભૂંસાવા નથી પામી, એમ કહેવાને મારો જાતીય અનુભવ પ્રેરણા કરે છે. તે દેશના મનુષ્યોમાં ભક્તિ, સરળતા અને જિજ્ઞાસાવૃત્તિ જેવી જોવામાં આવે છે, તેવી ભાગ્યેજ ખીજ કોઈ દેશમાં જોવાઈ છે. ‘જાણે થોડું ને તાણે ઘણું’ એ ગુજરાતી કહેવતની ચરિતાર્થતા ભાં નથી થતી. યુક્તિમાં પરાસ્ત થયા, એટલે જ તે વાતને સ્વીકારવાની ભ્યાંના લોકોમાં સરળતા છે. પોતાનો કક્કો ખરો કરવા ખોટો દુરાગ્રહ ભાગ્યે જ ભ્યાંના લોકો રાખે છે. મતલબ કે ભ્યાંના મનુષ્યો સરળ અને જિજ્ઞાસુઓ છે. સત્ય તત્ત્વોના સ્વીકાર તરફ જટ પ્રેરાય છે. આ ભ્યાંના મૂળ સંસ્કાર

રત્નું પરિણામ છે. આ તો સામાન્ય રીતે આપણે અવલોકન કર્યું, પરંતુ જરા ઉડો તપાસ કરીએ છીએ તો તે દેશમાં હજી એવી એક જ્ઞાતિ મૌજૂદ છે કે જેમાં મ્હોટે ભાગે જૈન સંસ્કારો જોવાય છે. આ જ્ઞાતિ અત્યારે “ સરાક ” (કે જે ‘ શ્રાવક ’ ના અપભ્રંશ રૂપમાં છે.) જાતિના નામથી ઓળખાય છે. આ જ્ઞાતિની અધિક વસ્તી સમ્મેતશિખર, હુજરીયાગ, અને રાંચી વિગેરેની આસપાસ છે. આ જ્ઞાતિના લોકો જૈનજ છે, એમ માનવાનાં અનેક કારણો છે. સાંભળવા પ્રમાણે તે લોકો પ્રતિદિન જે મંત્રનો જાપ કરે છે, તે અશુદ્ધ નવકાર મંત્ર છે. તેમ તેઓ પોતાના ઇષ્ટદેવ તરફ પાર્શ્વનાથ (પારસનાથ) ને માને છે. કહેવાય છે કે સરકારી રીપોર્ટોમાં પણ ‘ પહેલાં આ લોકો જૈન હતા ’ એવો માર્ક કરવામાં આવેલ છે. વસ્તુતઃ વિચાર કરતાં આ જ્ઞાતિ જૈન જાતિ છે, એ નિઃસંદેહ સિદ્ધ થાય છે. અનુમાન કરવામાં આવે છે કે આ જ્ઞાતિની ઉપર પ્રમાણેના આચારવાળી લગભગ દોઢ લાખ મનુષ્યોની વસ્તી છે. જાની જાણે, આવી કેટલીએ જ્ઞાતિઓ કાળના પ્રભાવે જૈનધર્મથી વિમુખ થઈ ગઈ હશે. આપણે આવી જ્ઞાતિઓને અપનાવી પુનઃ જૈનધર્મમાં સ્થિર કરવા કેટલો પ્રયત્ન કરીએ છીએ ? પ્રતિ વર્ષ લાખો રૂપિયા ઉત્સવો અને ખીજાં ખીજાં કાર્યોમાં વ્યય કરનાર જૈનો થોડાક સમયથી વિખૂટા પડેલા પોતાના જાતિભાઈઓને ઉદ્ધાર કરવામાં પોતાની લક્ષ્મીને કેટલો વ્યય કરે છે, તે કોઈ બતાવશે ? શ્વેતામ્બર જૈનોને માટે ખરેખર નીચું જોવાનો વિષય છે કે ઉપયુક્ત જ્ઞાતિને અપનાવવા માટે દિગમ્બર ભાઈઓએ તે પ્રાંતોમાં લગભગ ૪૦ પાઠશાળાઓ ખોલી છે, જ્યારે શ્વેતામ્બર ભાઈઓએ તે દિશામાં એક અંશમાત્ર પણ પ્રયત્ન કર્યો સંભાળાયો નથી, કેટલી એકમોસની વાત છે, કેટલી દુઃખની વાત છે ! !

‘ ફરે તે ચરે ’ આ કહેવતનું રટણ કરનાર ગુજરાતી ભાષાઓ- ગુજરાતી ધનાઢ્યો કેવળ ઉત્સવો, ઉજમણા અને ઉપધાનોમાં હજારો રૂપિયા વ્યય કરી પોતાનું સમ્યક્ત્વ નિર્માણ કરે છે, પરન્તુ આના દેશોમાં અજ્ઞાનતાના કિચ્ચકમાં પડેલ પોતાના અંધુઓનો ઉદ્ધાર કરવામાં શું સમ્યક્ત્વની નિર્માણતા કમ સમજે છે ? લાંબા લાંબા રાગો કાઢીને “ સત્તી જીવ કરે શાસનરસી, એસી ભાવદયા મન ઉલ્લસી ” આ કડીને ગાનાર પોતાની આ ભાવના માત્ર કડી ગાવામાં જ અતાવે છે કે ‘ અન્ય જીવોને શાસનના રસી ’ અનાવવા પ્રયત્ન કરીને, કરે છે, એનો કોઈ વિચાર કરે છે ?

મહાનુભાવો, જરા વિચાર તો કરો. જે ઐહ્ય ધર્મ હિંદુસ્થાન- માંથી નષ્ટપ્રાય થયો હતો, તે ઐહ્યધર્મની કલકત્તા અને એવાં સ્થાનોમાં એવી મ્હોટી મ્હોટી સોસાઇટીઓ થવા ઉપરાન્ત બુદ્ધવિહારો અને છેવટે સારનાથમાં ઐહ્ય યુનિવર્સિટી થવાની પણ તૈયારી થઈ રહી છે. જ્યારે હજારો ડોકરોને મહન કરી અચી રહેલા જૈન- ધર્મના અનુયાયીઓ સમકિતના ઘેનમાં ઘોર્યા કરે, એ કેટલો અધો દુઃખનો વિષય કહી શકાય ? અંગાળ જાગ્યો છે, અંગાળ જિજ્ઞાસુ છે. અંગાળના વિદ્વાનોમાં છેલ્લાં ૧૦-૧૫ વર્ષમાં જે કંઈ જૈન સાહિત્યનો પ્રચાર સ્વર્ગસ્થ ગુરુદેવના પ્રયાસથી થવા પામ્યો છે, તેના પરિણામે આજ અંગાળના અનેક વિદ્વાનો અંગાળમાં જૈન ધર્મનો અને જૈન સાહિત્યનો પ્રચાર કરવાને તૈયાર છે. જોઈએ છે માત્ર મદદગારો, આ સંબંધી અંગાળના એક પ્રસિદ્ધ વકીલ, કે જેઓ જૈનન્યાયના ઉડા અભ્યાસી છે, તેઓ પોતાના એક પત્રમાં જણાવે છે—

“ ભારતવર્ષના જૈનો માટે એ કાર્યો આવશ્યક છે. જૈન સા-

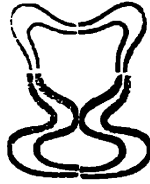
હિલનો પ્રચાર પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોમાં કરવો. અને ૨ ભારતીય વિદ્વાનોમાં પણ પ્રચાર કરવો. આ કાર્યો માટે સ્વ. આચાર્ય મહારાજે પ્રયત્ન કર્યો છે. વર્તમાનમાં અંગલિયોની સહાયે જૈનસાહિત્ય વિશેષ રૂપે લાવવું જોઈએ; કારણ કે અંગલીઓ સામાજિક રૂપે ઉચ્ચ કોટીના વિદ્વાનો હોવા ઉપરાન્ત ઉત્સાહી પણ હોય છે. અંગલમાં ઔદ્યો થોડા છે...છતાં કલકત્તા કોલેજ સ્કવેરમાં એક મહોટું બુધ્ધ-વિહાર બનાવવામાં આવ્યું છે. હવે દરેક શિક્ષિત અંગાળી ઔદ્ય સંબંધી થોડું ધણું અવશ્ય જાણે છે.

પરન્તુ જૈનો શું કરી રહ્યા છે ? જૈનધર્મના સંબંધી લોકોનું ધ્યાન આકર્ષિત કરવાનો મારો વિચાર છે. અને તેટલા માટે મેં જિનવાણીનું સંપાદન કાર્ય સ્વીકાર્યું હતું. ”

આગળ જતાં આ વિદ્વાન કલકત્તામાં એક જૈન કોલેજ ખોલવાની ભલામણ કરે છે. કહેવાની મતલબ એટલીજ છે કે સમય એટલો બધો અનુકૂળ છે કે આ વખતે જો જૈનધર્મના પ્રચાર માટે પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો થોડા સમયમાં આશાતીત ફળ મળી શકે તેમ છે. ખાસ કરીને અંગાળ અને મગધમાં વધારે પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. જે અંગાળી વિદ્વાનો જૈન સાહિત્યનો અભ્યાસ કરવાની જિજ્ઞાસા ધરાવતા હોય તેમને સાહિત્યના અભ્યાસમાં સ્કોલરશીપો આપી મદદ કરવી. જે વિદ્વાનો જૈન સાહિત્ય સંબંધી ગ્રંથો બનાવે કિંવા જૈન ગ્રંથોના અનુવાદો કરે, તેમના તે ગ્રંથો પ્રકાશિત કરી આપવા અને નવા નવા ગ્રંથો લખવા તથા અનુવાદો કરવાને ઉત્તેજન આપવું. અને ન્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી સારાં ઉપદેશકો ફેરવી તે સરાક જાતિના લોકો ન્યાં ન્યાં હોય તેની શોધ કરવી, તેમના જ્ઞાનને માટે પાઠશાળાઓ સ્થાપન કરવી. ચોક્કસ ગામોમાં તે

સમયને ઓળખો.

જ્ઞાતિના લોકોને એકત્ર કરીને તેમને તેમનો અસલી ધર્મ સમજાવવો. આ જ તે જ્ઞાતિના ઉદ્ધારનાં સાધનો છે. આશા છે કે જૈન વિકાનો, જૈન ધનાઢ્યો આ દિશા તરફ પોતાનું ધ્યાન લાઇ જશે, અને જૈન ધર્મના પ્રચારનો આ અસાધારણ ઉપાય હાથ ધરશે. શાસનદેવ જૈન સમાજને વસ્તુસ્થિતિ સમજવાની શક્તિ પ્રદાન કરો, એજ ઇચ્છી વિરમું છું.

(૯)

સાધુ-સંગઠન.

ભારતવર્ષની હિંદુજાતિ પોતાનું સંગઠન કરવાને તૈયાર થઇ છે. એટલા માટે કે-હિન્દુ જાતિ ઉપર નાના પ્રકારનાં આક્રમણો, છિન્નચિન્નતા, નિર્નાયકતા, કર્તાવ્યવિસુખતા આદિ પ્રવેશી ગયાં છે. આવીજ રીતે જેવા જઘએ તો જેવી સમસ્યા હિંદુ જાતિને માટે ઉપસ્થિત થઇ છે, તેવીજ સ્થિતિ જૈન જાતિની પણ થઇ રહી છે, ન્હાની સરખી જાતિમાં અનેક ન્હાના ન્હાના ફિરકાઓ, આપસમાં તેઓનું વૈમનસ્ય, તીર્થો અને એવાં ધાર્મિકસ્થાનો માટે કલેશો, ફિરકાઓની વિચિન્તાથી જૈનજનતાનો દિવસે દિવસે થતો ઘટાડો, જુદા જુદા ધર્મવાળાઓના જૈનધર્મ ઉપર થતા આક્ષેપો, કેલવણીની હીનતા, યાજ્ઞ-

વિધવાઓની વૃદ્ધિ ઇત્યાદિ અનેક કારણો એવાં ઉપસ્થિત થયાં છે કે-જો જૈનજાતિ પોતાનું અંધારણુ-પોતાનું સંગઠન ન કરે, તો ખરેખર તેના મૃત્યુના દિવસો બહુ નજીક આવ્યા છે, એમ જ કહી શકાય. કમમાં કમ એટલું તો ખરું જ કે-જો જૈનજાતિ અત્યારથી ચેતીને પોતાનું સંગઠન ન કરે, તો તેનો અસાધારણુ અધઃપાત બહુ નજીકજ છે, એમ કહી શકાય. એટલા માટે જૈનસમાજે બહુ જલદી ચેતવાની જરૂર છે. પરંતુ સાથે સાથે જૈનસમાજની સ્થિતિનો જ્યારે વધારે ઉંડો ખ્યાલ કરવામાં આવે છે, ત્યારે એ અવશ્ય દેખાય છે કે-જૈનસમાજનું અંધારણુ-સંગઠન ત્યાં સુધી ન જ થઈ શકે, કે જ્યાં સુધી સાધુસમુદાય પોતાનું સંગઠન ન કરે. બીજા સમાજમાં-જાતિયોમાં સાધુઓની સામાજિક કાર્યોમાં એટલી દખલગિરિ નથી દેખાતી, જેટલી કે-જૈનસમાજમાં જૈનસાધુઓની રહેલી છે, અલ્લે એમ કહેવું જોઈએ કે-જનસમાજમાં સાધુઓનું પ્રાધાન્ય સ્વીકારાએલું અત્યારે પણ મૌજૂદ છે. કારણ એ છે કે-જૈનસંઘ (ચતુર્વિધ) માં સૌથી પ્રથમપદ સાધુઓનું છે. અને તેથી સમાજની આખી દોરી સાધુઓના હાથમાં છે. આવી સ્થિતિમાં સૌથી પ્રથમ જૈનસાધુઓમાં સંગઠન થવાની આવશ્યકતા છે, એવું મારે નમ્ર મન્તવ્ય છે.

કોઈપણ સમાજ કે જાતિમાં સંગઠનનો પ્રશ્ન ક્યારે ઉપસ્થિત થાય છે, તેનાં કારણો ઉપર અતાવવામાં આવ્યાં છે. :૧ છિન્નલિન્નતા, ૨ નિર્નાયકતા, ૩ આપસનું વૈમનસ્ય અને ૪ કર્તવ્યવિમુખતા. આ ચાર મુખ્ય કારણો છે. આ કારણો જે સમાજમાં ઉપસ્થિત થાય, તેણે બહુ જલદી ચેતવું જ રહ્યું. અમારા સાધુ સમુદાયમાં પણ આ ચારે કારણોએ પગપેસારો-પગ પેસારો જ નહિ. કિન્તુ સંપૂર્ણ રીતે સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે, એ

હરકાષ્ટ વ્યક્તિ આસાનીથી જોઈ શકે છે. આપણે તે ચારે બાબતોનું ક્રમશઃ નિરીક્ષણ કરીએ.

છિન્નહિન્નતા

એક સમય હતો કે-એક આચાર્ય હજાર હજાર બંધે હજાર સાધુઓ ઉપર આધિપત્ય ભોગવતા હતા. એક આચાર્યના આજ્ઞાપત્રને હજારો સાધુઓ શિરોધાર્ય સમજતા હતા; એકજ આચાર્ય ધારે તે સાધુને તેના ગુન્હા બદલ ગમે તેવી શિક્ષા કરી શકતા હતા, એકજ આચાર્ય ગમે તે સાધુને ગમે ત્યાં ચતુર્માસ કરવા માટે આજ્ઞા કરી શકતા હતા. એક જ આચાર્યની આજ્ઞાવાળા સાધુને પોતાના સમુદાયથી છુટા થઈ ખીજા સ્થાને જવામાં સાત પાંચ થઈ જતી હતી. એક સમુદાયના સાધુને ખીજા સમુદાયવાળા સાધુ ત્યાં સુધી તેને નહોતા સંગ્રહતા કે ત્યાં સુધી તે સમુદાયના નાયકની આજ્ઞા ન લાવે. હવે અત્યારની સ્થિતિ તપાસો. મૂળમાં ગણ્યા ગાંઠ્યા સાડા ત્રણસો ચારસો સાધુ. તેમાં અનેક આચાર્યો, પંચાસોનો તો પાર નહિ. પંચાસો જાણે અમે મહોટા તે આચાર્યો જાણે અમે મહોટા. એક આચાર્યની પાસે ગણ્યા ગાંઠ્યા ૫-૧૦ સાધુ થે ન હોય, તેમાંયે વળી એક બે આચાર્યો તો ખરા જ. એ આચાર્ય કે પંચાસ ખીજા આચાર્ય કે પંચાસને મળવામાં પણ પોતાની માનહાનિ સમજે. આજ્ઞા સંબંધી તો કહેવુંજ શું? જેટલા સાધુ તેટલી આજ્ઞાઓ. એક ગુરૂને પાંચ શિષ્યો હોય તે પાંચ પણ તેની આજ્ઞામાં ન મળે. બધ્કે એમ કહેવું જોઈએ કે- પાંચ શિષ્યોને રાજી રાખવા તે પાંચેની આજ્ઞા પ્રમાણે ગુરૂએ રહેવું જોઈએ. સાધુઓ ચતુર્માસ ત્યાંજ કરે કે ત્યાં પોતાની ઈચ્છા હોય. એમાં ગુરૂની આજ્ઞાની જરૂર નહિ. કન્યા બાલ દેખાવથી ગૃહસ્થોને

અતાવવાની ખાતર આજા લેવી દેવી પડે તો પહેલેથી સંકેત કયાં પ્રમાણેજ લેવાય. શિષ્યની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ ગુરૂથી આજા થાયજ નહિં. ત્યાં સુધી કે-શિષ્ય સાધુધર્મથી વિરૂદ્ધ આચરણ કરી રહ્યો હોય, તો પણ ગુરૂથી તેને કંઈ ન કહેવાય ? કારણ કે ગુરૂને પણ એ જ ભય રહ્યા કરે કે-રખેને ચાલ્યો જશે તો ? અને શિષ્ય પણ નિર્ભય રહે, કારણ કે એ એમ સમજે કે-“ અહિંથી કાઠી મૂકશે તો ખીબ્બ ઘણાએ મને રાખવાને તૈયાર છે; છેવટે કોઈ નહિં રાખે તો એકલો-સ્વતંત્રતાથી વિચરીશ. શું કેટલાક મ્હોટા કહેવાતા સાધુઓ એકલા નથી વિચરતા ? તેમને એકલા વિચરવાની છૂટ અને અમને નહિં ? ” ખીબ્બ તરફથી એક ખીબ્બના શિષ્યોની લૂટાલૂટ તો ચાલુજ છે. ફલાણાના શિષ્યને ફેસલાવીને મારા સમુદાયમાં શી રીતે લઈ લઉં ? એ બદ્ધાનતથી અનેક કોશીશો થતી રહે છે. એક ખીબ્બનાં પુસ્તકો માટે મારામારી, સાધુઓ માટે મારામારી, ક્ષેત્રો માટે મારામારી, ઉપાશ્રયો માટે મારામારી, સંસ્થાઓ માટે મારામારી એમ સાધુસમુદાયમાં બહુધા જ્યાં જૂઓ ત્યાં મારામારી સિવાય ખીબ્બું શું થઈ રહ્યું છે ?

નિર્નાયકતા.

જ્યાં ઉપર પ્રમાણેની છિન્નભિન્નતા થઈ રહી હોય ત્યાં કોઈના પણ આધિપત્યનું-નાયકતાનું તો નામો નિશાને શાનું હોય ? છે કોઈ સાધુ સમુદાયમાં એક પણ નાયક ! નાયક થાય પણ કોના ? પોતાના અઢી શિષ્યો પોતાની આજા ન પાળતા હોય, એવા સાધુઓ પોતાને સમાજનાયક-સમાજના સમ્રાટ્-કે શાસનના રાજા કહેવડાવવાની કે કાગળીયાં ઉપર લખવાની કોશીશો કરે, એ નરી અજાનતા નહિં તો ખીબ્બું શું છે ? આવી છિન્નભિન્ન અવસ્થામાં પણ હજી

કેટલાક સાધુઓ પોતાને સત્તાના મદમાં ખીજાઓ ઉપર આક્રમણ કરવામાં, ખીજાઓને હલકા પાડવામાં, ખીજાઓનાં પુસ્તક-લંડારો છીનવી લેવામાં, ખીજાઓ માટે સમાજમાં ગેરસમજૂતિયો ઉભી કરાવવામાં અને આડંબરથી પોતાને શાસનના ધોરી બતાવવામાં પોતાનું પાંડિત્ય બતાવી રહ્યા છે; પરંતુ ખરેખર આ બધી કારવાઈઓ સાધુ સમુદાયની નિર્નાયકતા બતાવી રહી છે. જેઓ નાયક છે-નાયકને યોગ્ય છે, સમાજે જે તેમની નાયકતા સ્વીકારી છે, તે પછી ખીજા પ્રયત્નો કરવાની આવશ્યકતા હોય જ નહિં. અત્યારે તો આ છિન્નભિન્ન અવસ્થામાં એવા પણ સાધુઓ પોતાને શાસનના નાયક સમજી રહ્યા છે કે જેમનામાં મહાવ્રતનું નામોનિશાને નથી, આવી સ્થિતિમાં સમાજમાં છિન્નભિન્નતા થાય, બખેડા વધે, શિષ્યાદિતી લૂટાલૂટ થાય, એમાં નવાઈ જેવું શું છે ?

વૈમનસ્ય.

સાધુ સમુદાયમાં વૈમનસ્ય કેટલું વધ્યું છે એ બતાવવાની આવશ્યકતા જ નથી. આખા જગતની સાથે મૈત્રીભાવની લાવના રાખનારા મુનિવરો આપસમાં મૈત્રીભાવ ન રાખી શકે, એ કેટલો બધો ખેદનો વિષય ? એક સાધુના કાર્યને ખીજા સાધુ ન અનુમોદે, એક સાધુનો ઉત્કર્ષ ખીજો સાધુ ન જોઈ શકે, એક આચાર્ય કે પંચ્યાસ ખીજા આચાર્ય કે પંચ્યાસને ન મળી શકે, એક સમુદાયવાળા ખીજા સમુદાયની નિંદા કરે, ખીજા સમુદાયવાળા પહેલા સમુદાયની હલકાઈ કરે, આ બધાં વૈમનસ્યનાં પરિણામ નહિં તો ખીજું શું છે ? બલકે ઉપરની નિર્નાયકતા કે છિન્ન ભિન્નતા એ બધાંએ ખરી રીતે જોઈએ તો વૈમનસ્યનાં જ પરિણામ છે. આશ્ચર્યનો વિષય તો એ છે કે જે સાધુત્વ કેવળ આત્મકલ્યાણ

સમયને ઝોળખો.

માટે, જગતના ઉપકાર માટે, રાગદ્રેષથી મુક્ત થવા માટે, કપાયોની નિવૃત્તિ માટે, શાસનની સેવા માટે, ખીજાઓ ઉપર પોતાના ચરિત્રની છાપ પાડવા કાંટે સ્વીકારાયું છે, તેજ સાધુત્વના-સાધુના લેખાસમાં ગૃહસ્થો કરતાં પણ વધારે કલ્પેશ, ગૃહસ્થો કરતાં પણ વધારે ઇર્ષ્યા, ગૃહસ્થો કરતાં પણ વધારે મોહ-મમત્વ કરવામાં આવે, એના જેવા ખેદને વિષય ખીજો કયો હોય શકે ? કયા રાજ્યપાટને માટે ? કંઈ સિદ્ધિયોને માટે ? કંઈ વિભૂતિયોને માટે ? કંઈ સમ્પતિયોને માટે આ બધું કરવું જોઈએ ? કોઈ બતાવશે કે ? મતલબ કે આ વૈમનસ્યે પણ સાધુ સમુદાય ઉપર પૂરેપૂરું પોતાનું આધિપત્ય જમાવ્યું છે.

કર્તવ્ય વિમુખતા.

ચાલું કારણ કર્તવ્યવિમુખતા છે. ઉપરનાં એ છિન્નાલિન્નતા અને નિર્નાયકતાના કારણે સાધુઓમાં કેટલેક અંશે કર્તવ્યવિમુખતા વધારે પ્રવેશ કરી ગઈ છે. અને તે બિલકુલ બનવા જોગજ છે કે જ્યાં કોઈ જાતનો અંકુશ નથી, જ્યાં કોઈનો દાબ નથી, જ્યાં ભાવનાઓની પણ ખામી છે, જ્યાં પૌદ્ગલિક ભાવોનું પ્રાપ્ત્ય છે, જ્યાં કોઈ કહેવાવાળું નથી, ત્યાં કર્તવ્ય વિમુખતા પ્રવેશ કરી જ જાય છે. એકલ વિહારી સાધુઓની સંખ્યા વધી છે, કેટલાક મારવાડ અને એવા દેશોમાં, કે જ્યાં સાધુધર્મને સમજનારા બહુ ઓછા ગૃહસ્થો હોય છે, કિંવા કેવળ વેપને જ માન આપનારા હોય છે, ત્યાં વિચરી અકથનીય અધમું ફેલાવે છે. પૂર્વ દેશની યાત્રાના નિમિત્તે કેટલાક સાધુસાધ્વીઓ બહાર નીકળી પડે છે, અને ગામે-ગામે રૂપિયા ઉધરાવતા ફરે છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ દ્રવ્યસંગ્રહ કરે છે અને કેટલાંક તો થાકે પાકે ગાડીમાં એસી જવાના દાખલા

પણ અન્યા છે. આ ઉપરાંત દિવસે દિવસે રેલ વિહાર કરવામાં સાધુઓની સંખ્યા પણ વધતી જાય છે. વળી કેટલાક સારા-મ્હોટા અને પ્રતિષ્ઠિત ગણાતા સાધુઓમાં લોચ નહિ કરવા, મોજા પહેરવા, પોટલા ઉંચકવા માણસો રાખવા અને એવી ખીજ ખીજ શિથિલતાઓ પ્રવેશ કરતી જાય છે. વળી સાધુઓની ઉપદેશ પદ્ધતિ પણ બહુધા કર્તાવ્યવિમુખ થઈ ગઈ છે, એ પણ વિચારવા જેવું છે. મહાવીરના શાસનની ઉદ્ધારતા કેટલા સાધુઓ પ્રકાશે છે ? ગૃહસ્થોને પોતાના રાગી બનાવવા તરફ જેટલું ધ્યાન આપવામાં આવે છે, તેટલું પરમાત્માના શાસનના રાગી જેટલા વધારે બને, એ ધ્યાન આપનારા કેટલા છે ? જૈનધર્મને પાળનારી અનેક જાતિયો અત્યારે જૈનધર્મથી વિમુખ થઈ બેઠેલી છે, તે જાતિઓને જૈનધર્મમાં પુનઃ સ્થિર કરવા તરફ કોણ લક્ષ આપે છે ? જૈન ધર્મ સંકુચિત ધર્મ છે, ' જૈન ધર્મ નારિતક ધર્મ છે, ' જૈન ધર્મ મ્લેચ્છ ધર્મ છે, ' જૈન ધર્મ અનીશ્વરવાદી ધર્મ છે, ' જૈન ધર્મ આધુનિક ધર્મ છે, ' જૈન ધર્મ જીવવાને લાયક ધર્મ નથી. ' અને જૈન ધર્મની દયા દુનિયાને બાયલા બનાવનારી દયા છે, " આવા આવા નિર્મૂળ આક્ષેપોનો પરિહાર કરવા માટે કયા પ્રયત્નો થાય છે ? કેટલા સાધુઓ પ્રયત્ન કરે છે ? આ બધી કર્તાવ્યવિમુખતા નથી તો ખીજું શું છે ?

ઉપરનાં ચારે કારણો અસાધારણ કારણો છે. જૈન સમાજના અધઃપાતનાં અસાધારણ ચિહ્નો છે. જે જૈન સમાજને જીવતી રાખવી હોય અને જે જૈન સાધુઓમાંથી ઉપરનો સડો દૂર કરવો હોય તો સૌથી પહેલી તકે સાધુ-સંગઠન કરવાની આવશ્યકતા છે. ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે-ઉપર જે જે બાબતો કહેવામાં આવી છે, તેના ભોગ કંઈ બધા સાધુઓ-આખો સાધુ સમુદાય થયો છે,

સમયને ઝોળખો.

એમ નથી. હજુ પણ “ બહુરત્ના વસુધરા ”ની કહેવત ચરિતાર્થ થાય છે. હજુ પણ સાધુ સમુદાયમાં અનેક મુનિરત્નો હશે-છે કે જેઓ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ પ્રમાણે પોતાનું ચરિત્ર પાળવામાં મશગુલ રહી બીજી કોઈ પણ જાતની ખટપટમાં કે મોહમત્વમાં ન પડતાં પોતાનું કાર્ય બળવતા રહે છે. પરંતુ એવી સંખ્યા અતિ અલ્પ અને તેથી જ સાધુ સમુદાયે બહુ જલદી સંગઠન કરવું જોઈએ છે. માટે એ દૃઢ મનતવ્ય છે કે-જ્યારે ત્યારે પણ સાધુઓ દ્વારા જ શાસનની ઉન્નતિ થશે. જૈન જાતિનો પાછલો ઇતિહાસ તપાસવામાં આવે. જૈનસાધુઓએજ-જૈન આચાર્યોએજ શાસનને માટે પ્રાણ પાથર્યા છે. સાધુઓએ જ મહાન કષ્ટો વેઠી ધર્મને દીપાવ્યો છે, સાધુઓએ પોતાના ચરિત્રની છાપ રાજ-મહારાજઓ ઉપર પાડી છે, સાધુઓએજ રાજ્યદરબારોમાં પ્રવેશ કરી અહિંસાનો વિજય વાવટો ફરકવ્યો છે, જ્યારે જ્યારે તીર્થાંદિના સંબંધમાં વિકટ પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થયા છે, ત્યારે ત્યારે તેનો ફડચો સાધુઓએજ આણ્યો છે, સાધુઓએજ જ્યારે ને ત્યારે જનધર્મને દીપાવ્યો છે. ભદ્રબાહુ સ્વામી, ઉમાસ્વાતિવાચક, હરિભદ્રસૂરિ, રત્નપ્રભસૂરિ, કાલિકાચાર્ય અપ્પભટ્ટી, ઉદ્યોતનસૂરિ, સિદ્ધર્ષિમહારાજ, ચુશોભદ્રસૂરિ, મલ્લધારી હેમચંદ્ર, વાદિ દેવસૂરિ, હેમચંદ્રાચાર્ય અને હીરવિજયસૂરિ આદિ પ્રભાવક આચાર્યોનાં ચરિત્રો મારી આ વાતને દૃઢ કરે છે. ગૃહસ્થોએ દ્રવ્યવ્યય દ્વારા શાસન શોભા જરૂર વધારી છે, પરંતુ ખરી રીતે તેના પ્રેરક તો ગુરૂવર્યોજ-સાધુઓજ છે. એટલે મારો તો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે જ્યારે ને ત્યારે જૈન શાસનની શોભા-જૈનશાસનનો ઉદ્યોત સાધુઓ દ્વારાજ થવાનો અને એટલા માટેજ સાધુસમુદાયે સમયને ઝોળખી પોતાનું બંધારણ સંગઠિત કરવાની જરૂર છે.

આ પ્રસંગે એટલું કહેવું આવશ્યક સમજીું છું કે અત્યારે

એકાએક બહુ વિશાળ અને દૃઢ પ્રમાણમાં સાધુ-સંગઠન થવું અત્યારના સંયોગો જોતાં તો અશક્ય લાગે છે; પરંતુ તેનો સૂત્રપાત અને ક્રમે ક્રમે તેમાં વધારો અવશ્ય થઈ શકે છે. સંગઠનને માટે સૌથી પહેલાં તો નાના મોટા સમુદાયના આગેવાનોએ પોત પોતાની આજ્ઞામાં જેટલા સાધુઓ રહેતા હોય, તેમને માટે ચોક્કસ બંધારણ મુકરર કરવું જોઈએ. એટલે તે નિયમો પ્રમાણે વર્તવાને ગુરૂ અને શિષ્ય બંધાએ તૈયાર રહેવું જોઈએ. નહિં કે તે નિયમો માત્ર બતાવવાની ખાતર કે આડંબરને માટે બનાવવા. સ્વપર કલ્યાણની લાવના બગ્રત કરીને જ તે કાર્ય કરવું જોઈએ. આમ પોતાના સમુદાય માટે તેવા નિયમો નક્કી કરી, પછી જેની જેની સાથે પોતાનો પત્ર વ્યવહાર હોય તેની તેની સાથે તે નિયમોની આપ લે કરી બની શકે તેટલા સાધુઓ સાથે એકતા કરી લેવી. અને એમ પરંપરાથી ધીરે ધીરે આવી રીતના પત્ર વ્યવહારની સાધુઓએ પરસ્પર છૂટ કરી નાખવી જોઈએ. જે જે સાધુઓના જે જે ભક્ત શ્રાવકો હોય તેમણે આ પ્રમાણેનો વ્યવહાર વધારવામાં તે તે સાધુઓને પ્રેરણા અને મદદ કરવી જોઈએ. મને લાગે છે કે આમ થવાથી ઘણે ખરે અંશે વૈમનસ્યનો ભાવ ઓછો થઈ જશે, પરિણામે એક બીજાને વ્યવહાર ખુલ્લો થઈ જશે. અને શાસનદેવ એવો સમય બહુ જલદી લાવશે કે બંધાએ સાધુઓ કોઈ સમુચિત સ્થાનમાં જૈનશાસનના અભ્યુદયના વિચારો કરવા એકત્ર બેસશે અને મહાવીર દેવની જયધ્વનિ સાથે આખા સંઘનું સંગઠન પોતાની મેળેજ કરી લેશે કે જે સંગઠનનો અમલ કરવા ચતુર્વિધ સંઘને અવશ્ય બાધ્ય થવું પડશે. શાસનદેવ સર્વને હૃસદ્બુદ્ધિ આપો અને આવો સમય બહુ જલદી લાવો એવું અંતઃકરણથી ધ્રુષ્ટી વિરમું છું.

卐

(૧૦)

સાધુ વિહાર.

જૈન સાધુઓની ઉત્કૃષ્ટતા આજ પણ સર્વત્ર ગવાય છે, જૈન સાધુઓના આચારવિચારોનું વર્ણન સાંભળી આજ પણ લોકોના કાન ખડા થાય છે. જૈન સાધુઓની પવિત્રતા પર આજ પણ લોકો શિર ઝુકાવી રહ્યા છે. કારણ એટલુંજ છે કે-જડવાદના પ્રબળ વેગમાં ન્યારે દુનિયાના તમામ સાધુઓ પોતાનું સર્વસ્વ ખોષ ખેડા છે, ત્યારે જૈનસાધુઓ, આજથી પચીસસો વર્ષ ઉપરના સાધુઓ જે ધર્મ-જે આચાર પાલન કરતા હતા, તે જ આચાર અત્યારે પણ પાલન કરી રહ્યા છે. આ કંઈ નહાની સુની વાત નથી, અને તેનું ખરું કારણ એ જ છે કે જૈનશાસ્ત્રોમાં સાધુઓને પાળવાના નિયમો એટલા સખ્ત રીતે બાંધવામાં આવ્યા છે કે તેમાંથી કોઈ જરા

૫૮

પણ ચસકવા પામે નહિં. આજકાલના જીવને કોઇ પણ વિષયમાં એક જરા પણ છૂટ આપવામાં આવે, તો તે છુટનો પણ એટલો દુરુપયોગ કરે છે કે પરિણામે તે સર્વથા છૂટા થઇ જાય છે. અત્યારના કેટલાક કહેવાતા કેળવાયલાઓ જૈનસાધુઓને પણ કારણે છુટ આપવાની જે માંગણીઓ કરે છે, તેઓને હિંદુસ્થાનનો અજૈનસાધુ સંસાર, પોતાના વર્તનથીજ જવાબ આપી રહ્યો છે કે થોડી થોડી છુટોનું કેવું ભયંકર પરિણામ આવ્યું છે. અસ્તુ.

જૈનસાધુઓના આચારોમાં જેમ ખીજા અનેક વિષયો છે, તેમ 'વિહાર' નો વિષય પણ ખાસ કરીને પ્રધાનતા ભોગવે છે. પ્રતિવર્ષ કલ્પસૂત્રનું શ્રવણ કરનારાઓને ખબર હશે કે-સાધુઓને માટે જેમ ભિક્ષા-ગોચરી વ્રત-નિયમ, આદિ બાબતોના બહુ સખ્ત નિયમો બતાવવામાં આવ્યા છે, તેવીજ રીતે સાધુઓએ ગામ, નગર આદિમાં કેટલી કેટલી સ્થિરતા કરવી, તે સંબંધી પણ ખાસ નિયમો છે. આ નિયમોનું વિસ્તારથી વર્ણન કરવાની અહિં આવશ્યકતા નથી; પરંતુ એટલું તો કહેવુંજ પડશે કે-નિયમોનું બંધારણ એટલાજ માટે કરવામાં આવે છે કે વગર નિયમે રહેવામાં કંઈ અશુભ પરિણામ જોવાતું હોય. એક ગામમાં અધિક મુદત ન રહેવું, સાધુઓએ ગામાનુગામ વિચરતા રહેવું, એનાં કારણો સ્પષ્ટ છે. અતિપરિચયાદવજ્ઞા એ સામાન્ય લોકોકિત છે. અતિ પરિચયમાં મર્યાદા રહેતી નથી. તેમ અતિ પરિચયથી મોહ-મમત્વ પણ બંધાય છે. બ્યારે સાધુ, એટલે ત્યાગની મૂર્તિ, સાધુઓ એટલે મમતાના ત્યાગી. સાધુથી તો એક ન્હાનામાં ન્હાની ચીજ ઉપર પણ મમતા-મૂર્છા રખાયજ નહિં. સાધુ એટલે પરિગ્રહના ત્યાગી અને જ્યાં મમતા-મૂર્છા છે, ત્યાં તો પરિગ્રહજ છે. મૂર્છા પરિગ્રહઃ મૂર્છા એ જ પરિગ્રહ. પછી તે મૂર્છા કપડાં ઉપર હોય કે પાત્ર ઉપર; શરીર

સમયને ઓળખો.

હોય કે ઉપકરણ ઉપર. ઘર ઉપર હોય કે ગામ ઉપર; ઉપાશ્રય ઉપર હોય કે મઠ ઉપર. ગમે તેના ઉપર મમતા-મૂઝા કરો, તે પરિગ્રહજ છે. સાધુથી મૂઝા રખાયજ નહિં. અને એકજ સ્થાનમાં રહેવાથી તે ગામ ઉપર, તે ઉપાશ્રય ઉપર અને તે પરિચિત ગૃહસ્થો અને તેઓનાં આલબચ્યાં ઉપર મૂઝાં અવશ્ય બંધાઇ જૂન્ય છે. એટલાજ કારણે જ્ઞાનીઓએ સાધુઓને નિરંતર-ચાતુર્માસને છોડી-બ્રમણ કરતા રહેવાની આજ્ઞા કરમાવી છે.

બીજું કારણ એ પણ છે કે સાધુ એટલે સ્વપરહિતની સાધના કરનાર મહાત્મા. સાધ્નોતિ સ્વપરહિતકાર્યાણીતિ સાધુ: પોતાનું અને પરનું કલ્યાણ કરે તે સાધુ. એકજ સ્થાને ચોક્કસ ક્ષેત્રોમાંજ રહેનાર સાધુ પરનું કલ્યાણ કેટલું કરશે ? પરકલ્યાણમાં તે મર્યાદિતજ રહી જશે. એટલે જગતના જીવોનું કલ્યાણ કરવાની ભાવનાવાળાને તો એક સ્થાનમાં ચોક્કસ મર્યાદાવાળા ક્ષેત્રોમાં રહેવું પાલવેજ નહિં.

ઉપરની હકીકત ઉપરથી એ સહજ સમજાયું હશે કે જૈન-સાધુઓને માટે 'વિહાર' એ એમનો અગત્યનો અવશ્ય પાલનીય ધર્મ છે. એકજ સ્થાનમાં કે અમુક ક્ષેત્રોમાં રૂંધાઇ ન રહેતાં દેશ-વિદેશ અને ગામ ગામ તેમણે વિચરવુંજ જોઇએ. પરંતુ જૈનસાધુઓમાં આ અવશ્ય પાલનીય ધર્મમાં ધીરે ધીરે ફેટલી શિથિલતા આવી ગઇ છે, એનું આરિકાઇથી અવલોકન કરવામાં આવે તો ખરેખર જૈનસાધુઓ માટેનું ભવિષ્ય એટલુંજ ભયંકર દેખાય છે કે જેટલું ભારતવર્ષના અજૈનસાધુઓમાં મહોટે ભાગે દેખાય છે.

મારવાડ, મેવાડ, મગધ, બંગાળ, પંજાબ, દક્ષિણ અને એવા

ખીજા અનેક પ્રાન્તો છે કે-ન્યાં જૈન સાધુઓનો વિહાર નહિં થવાથી હજારો નહિ-બલકે લાખોની સંખ્યામાં જૈનો પોતાનો ધર્મ છોડી ચૂક્યા છે. અને છોડતાજ ન્નય છે. આશ્ચર્યનો વિષય તો એ છે કે-જે વખતે જગત જૈન ધર્મનો સત્ય સંદેશ-મહાવીરના સત્ય-ધર્મનો સંદેશ સાંભળવા ઉત્સુક થઇ રહ્યું છે-જિજ્ઞાસાવૃત્તિવાળું ખની રહ્યું છે, તે જ સમયમાં કેવળ જૈન સાધુઓના વિહારના અભાવથી લાખો જૈનો સ્વધર્મ છોડી રહ્યા છે. ન્હાની સરખી કોમમાં ચારસો પાંચસો સાધુઓ અને એ હજાર સાધ્વિયો હોવા છતાં નિત્યપ્રતિ અનેક મનુષ્યો ધર્મથી વિમુખ થતા ન્નય, એનાં જેવો દુઃખનો વિષય ખીજો કયો હોઇ શકે ! આ હકીકત જ ખતાવી રહી છે કે સાધુઓ પોતાના આ ધર્મમાં ધીરે ધીરે અત્યન્ત શિથિલ ખનતા ન્નય છે અને તેનું જ એ પરિણામ છે કે ગુજરાત અને કાઠિયાવાડનાં ક્ષેત્રોને છોડી આપણા સાધુ સાધ્વિયો બહાર નીકળતાજ નથી, વર્ષોથી પોકારો થવા છતાં, અનેક પ્રકારના આક્ષેપો વિક્ષેપો થવા છતાં, ગૃહસ્થોને યોગ્ય (સાસરા અને પીયરની) ઉપમાઓ મળવા છતાં પોતાના માનેલાં ક્ષેત્રો છોડી શકતાં નથી, એ શું ખતાવી આપે છે ? શિથિલતા કે ખીજું કંઇ ? તે ક્ષેત્રો ઉપરનું મમત્વ કે ખીજું કંઇ ?

ન્યારે કોઇ માણસને કંઇ કાર્ય કરવું હોય છે, ત્યારે તે તેના માટે ઉચિત કે અનુચિત દલીલો જરૂર આગળ કરે છે. અમારો મુનિવર્ગ કે જે ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાંજ રૂંધાઇ રહ્યો છે, તે પણ આ નિયમથી દૂર નથી રહી શકતો. કેટલાક તીર્થરક્ષાનું બહાનું ખતાવે છે, તો કેટલાક ગુજરાત-કાઠિયાવાડની ઉત્તમતાનાં ગીત ગાય છે; કેટલાક ત્યાં ધર્મનો પ્રચાર વધુ કરવાની આવશ્યકતા ખતાવે છે, તો કેટલાક શાસન પ્રભાવનાનું નિમિત્ત આગળ કરે છે; પરંતુ

વસ્તુતઃ જોવા જઈએ તો તેમની આ દલીલોમાં લગારે વળૂદ જોવાતું નથી. તીર્થરક્ષાનાં બહાનાં બતાવનારા મહાત્માઓમાં કેટલાઓએ તીર્થરક્ષાઓ કરી, કોઈ બતાવશે કે ? અને જો તીર્થરક્ષાઓ જ કરવી છે, તો શું ખીજ દેશોમાં તીર્થરક્ષા ઓછી કરવાની છે ? ખરી રીતે જોવા જઈએ તો આપણાં તીર્થોની મહોટી સંખ્યા ખાસ પૂર્વ દેશમાં આવેલી છે, અને તે તીર્થોમાં એક પણ એવું તીર્થ નથી કે જેની રક્ષા આવશ્યકીય ન હોય. પ્રાયઃ તમામ તીર્થો ઉપર આફતોની તરવાર લટકી રહી છે. એ તીર્થોની સંભાળ કોઈ લે છે કે ? ધર્મના પ્રચારનું બહાનું પણ મને તો નકામું જ દેખાય છે. ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાં ધર્મનો પ્રચાર શો થવાનો હતો ? ત્યાં તો ધર્મ અચેત્નો છે જ. જૈનો છે તે જૈનજ રહેવાના, અને જે વૈષ્ણવો છે તે વૈષ્ણવ જ રહેવાના ? સેંકડો સાધુઓ અને હજારેક સાધ્વી-યોના વિચરવા છતાં કેટલા અજૈનો જૈનો બન્યા ? એ કોઈ બતાવશે કે ? મારો તો એ વિશ્વાસ છે કે ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાં યદિ ૫-૧૦ વર્ષ એક પણ સાધુ-સાધ્વી ન રહે, તો પણ જે જૈનો છે, તે અજૈન થવાના નથી. ખરી રીતે તો જેઓ ધર્મની વૃદ્ધિ કરવાની ભાવના વાળા છે, તેઓને માટે તો ગુજરાત કાઠિયાવાડ સિવાયનાં ક્ષેત્રો ઘણાંજ કામ કરવાનાં છે. તેઓ પાછા ધર્મમાં સ્થિર થાય તેમ છે. એટલુંજ નહિં પરંતુ બંગાલ અને મગધ જેવા દેશોમાં હજારો અજૈનો દહ જૈનો બને તેમ છે. છે કોઈ કાર્ય કરનારા ? છે કોઈ વિચરનારા ? વળી શાસન પ્રભાવનાનું કારણ બતાવવામાં આવે છે, તે પણ મહત્વથી શૂન્ય છે. સાચી શાસનભાવના કઈ ? ઉપદાન અને ઉઝમણાં કરાવવા કરતાં, અઠાઈ મહોત્સવો અને સમ-વસરણની રચનાઓ કરાવવા કરતાં ધર્મથી વિમુખ થયેલા દેશોમાં ઘેર ઘેર અહિંસાનો સંદેશ પહોંચાડવામાં શું કમ શાસનપ્રભાવના છે ? જેઓ જૈની

જ છે-જૈનધર્મમાં દૃઢ છે, એમની આગળ જૈનધર્મની મહિમા ગાવઃ કરતાં જેઓ જૈનધર્મના રહસ્યને લગારે સમજતા નથી, એવાઓ આગળ જૈનતત્ત્વોનો પ્રકાશ કરવામાં શું કમ શાસનપ્રભાવના છે ? જેઓ શાસનરસી છે, એમની આગળજ શાસનરસિકતાની વાતો કરવા કરતાં, જેઓ શાસનથી દૂર છે-જૈન શાસનને સમજતા નથી, એમને જૈન શાસનના રસી બનાવવામાં શું કમ શાસનપ્રભાવના છે ? ગુજરાત કાઠિયાવાડના દૃઢ જૈનો પાસે ઉત્સવો કરાવવામાં અને વાળું વગડાવવામાં શાસનપ્રભાવના સમજનારાઓ પ્રત્યે માહિત્તનંત્ર નિવેદન છે કે સાચી શાસન પ્રભાવના ત્યાં કરો કે જ્યાં જૈન ધર્મ કંઈ ચીડિયાનું નામ છે, એ પણ લોકો સમજતા નથી. શાસનપ્રભાવનાના ઉત્સવો ત્યાં કરાવો કે જ્યાં ઉત્સવો કેવા થાય છે, એને જાણવાનું કે જાણવાનું સૌભાગ્ય લોકોને પ્રાપ્ત થયુંજ નથી. રોજના હાજીયાઓ આગળ હાજી હા કહેવડાવવામાં કે 'વાહવાહ' કહેવડાવવામાં સાચી શાસનની પ્રભાવના નથી. સાચી શાસનપ્રભાવના છે અજૈનોમાં ધર્મનો પ્રચાર કરવામાં, સાચી શાસનપ્રભાવના છે ધરે ધરે ભગવાન મહાવીરનો મદેશ પહોંચાડવામાં, સાચી શાસન પ્રભાવના છે માંસાહારી દેશોમાં અહિંસાનો પ્રચાર કરવામાં. આવી શાસનપ્રભાવના કરવી હોય તો તો ગુજરાત કાઠિયાવાડનો પાંચ દશ વર્ષ માટે મોહ ઉતારો, આવી શાસનપ્રભાવના કરવી હોય તો ઇતર દેશોમાં જઈ ભક્ત શ્રાવકો પાસે હજારો લાખોનો વ્યય કરાવો. આવી શાસનપ્રભાવના કરવી હોય તો અજૈન પ્રદેશોમાં જઈ ગામ ગામ પાઠશાળાઓ અનાથાશ્રમો ગુરકુળો ખોલાવો. આવી શાસનપ્રભાવના કરવી હોય તો જૈનોના ગમે તેવા દૂષી ક્ષેત્રોમાં પણ ઉદારભાવથી-ઉદાર વિચારોથી, સહનશીલતા પૂર્વક વિહાર કરો. જૂઓ પછી શાસનપ્રભાવના કેવી થાય છે, સાચી શાસનપ્રભાવનાની ભાવના તો

ત્યારેજ જણાય. અત્યારે તો ગુજરાત કાઠિયાવાડ નહિ છોડવામાં જનતાને એમ કહેવાનું કારણ મળે છે કે અમારા સાધુ સાધ્વીયોથી ગુજરાતનાં ચા-ફૂધ છોડી શકાતાં નથી, અમદાવાદ સૂરતનાં ફૂલકાં મૂકાતાં નથી; તેઓ લકતોની લકતાઇમાં મુગ્ધ બન્યા છે; તેઓ ગાળ વગડાવવામાં મસ્ત બન્યા છે, તેઓ ચોક્કસ ગામોના જાગી-રદાર બન્યા છે, તેઓ દિલના એટલા કમજોર બની ગયા છે કે- પોતાના રાગી ગામનું એક કૂતરું પણ આવીને વિનાંતિ કરે છે તો ઝટ ડંડ કમંડલ હાથમાં લઇને તે તરફ વિહાર કરે છે; તેમને મુમધુર ગૂઢ્ઢીયોનાં ગીત ગમે છે, તેમને સો સો રૂપિયાના દુશાલા અને કાંબળોની હૂંફ ગમે છે; તેમનાથી પોતાના રાગી શ્રાવકોનાં ખાલ બચ્યાંએનો પ્રેમ મૂકી શકતો નથી; તેમના પગ જકડાઇ ગયા છે. ગાઉ-એ ગાઉના વિહાર પછી ઢમઢમ કરતું ઢોલ સામૈયાનાં ન આવે તો તેમને રહેવાતું નથી; તેમને આખો દિવસ ગૃહસ્થોની પંચાયત કરવા સિવાય આહાર પચતો નથી. તેમને પોતાનાં રાગી ગામોનો મોહ મૂકાતો નથી, આમ તેમ જઇ આવીને પણ આખરે તેમને ઘટકુટચાં પ્રભાતમ્ જ કરવું ગમે છે. તેમને સાધ્વીયોનો પરિચય મૂકાતો નથી. સાધ્વીયો વિના કપડાં કાણુ ધોઇ આગે; ઓઘા દોરા કાણુ બનાવી આપે ? કાંબળીયોને ગોમૂત્ર કાણુ ભરી આપે ? તેમનાથી શિષ્યવૃદ્ધિનો લોભ મૂકાતો નથી, પદવિયો આપનારા રાગી શ્રાવકોની દક્ષિણ્યતા તેમણે જાળવવી જ જોઇએ છે. શિષ્યોની લૂટાલૂટ ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાં જ થઇ શકે, આ લાભ પણ જતો કરાતો નથી. જનતાના ઉપર્યુક્ત આક્ષેપો કેને માટે ક્યાં સુધી લાગુ પડે છે, એના વિવેચનમાં ઉતરવાની કંઇ જરૂર નથી. અતએવ સમુચ્ચયરૂપે એટલું જ કહેવું બસ થશે કે ગુજરાત કાઠિયાવાડને છોડી ઇતર દેશોમાં ઉપરનું કંઇજ નથી. ત્યાં તો ભૂલી

ગયેલા બાવીસ પરિસહોને યાદ કરવાના, ત્યાં તો મકાઇ અને જીવારના રોટલા મળવાના, ત્યાં સામૈયાંની આશા નિષ્ફળ થવાની, ત્યાં ગોખરું અને કાંટાઓમાં ચાલવું પડવાનું, ત્યાં ચા-પાણીનું નામ પણ ભૂલવાનું. ત્યાં શિષ્યવૃદ્ધિ નહિજ થવાની; ત્યાં ભારે ભારે કાંબળો વહોરાવાવાળા નહિજ મળવાના. હા, રચારીઓ ઓઢે છે એવા ધાખળા જરૂર મળવાના; ત્યાં આખો દિવસ પંચાત કરનારા શ્રાવકો નહિ મળવાના. હા, ત્યાં તર્કવિતર્કો કરનારા અને તમારા જ્ઞાનને સાચી કસોટી ઉપર ચઢાવનારા વાદીઓ (કદાચ વિતાંડા-વાદીઓ પણ) જરૂર મળવાના. ત્યાં ગરખગોળા સાંભળનારા નહિ મળવાના, હા, ત્યાં યુક્તિઓ અને પ્રમાણોનો ખજાનો તપાસનારા જરૂર મળવાના; ત્યાં પટ્ટસભોજન નહિ મળવાનાં; અમદાવાદનું ઓસામણ કે સૂરતના ફૂલકા નહિ મળવાના, હા, સાધુને યોગ્ય શુષ્ક આહાર મળવાનો. ત્યાં મહંતશની માફક એક સ્થાને ખેતી રહેવું નહિ પાલવવાનું. હા, જીદી જીદી સલાઓ અને જીદાં જીદાં સ્થાનોમાં જઈ જાહેર વ્યાખ્યાનો જરૂર આપવાં પડવાનાં, ' જેને ગરજ હોય તે આવે અમારી પાસે, ' એવો ફકો ત્યાં રાખ્યો નહિ પાલવવાનો, ત્યાં તો ધર્મનો પ્રચાર કરવાની આપણેજ ગરજ રાખવી પડવાની.

ગુજરાત અને કાઠીયાવાડને છોડી ધતર દેશોમાં ઉપર પ્રમાણેનો અનુભવ અનુભવવો પડશે, પરંતુ ધર્મનો પ્રચાર અપૂર્વ થશે; શાસનની પ્રભાવના અતુલિત થશે. ધણાં મંદિરોને કાંટા લાગ્યા છે, તે દૂર થશે. ધણા લગવાનો ઉપર મેલ ચઢ્યો હશે તે ઉતરશે. ધણાં મંદિરોનાં બારણાં બંધ હશે તે ઉઘડશે. ધર્મથી વિમુખ થયેલા જૈનો પાછા ઠેકાણે આવશે, શિથિલ થતા જૈનો દઢ થશે, અજૈન પ્રજામાં જૈનધર્મ માટે સદ્ભાવના જાગ્રત થશે;

સમયને ઓળખો.

નવા થનારા જૈનોજ ઠેકઠેકાણે જૈન સોસાઇટીયો સ્થાપન કરશે, અને તે દ્વારા જૈન ધર્મના ન્હાનાં ન્હાના ટ્રેકટો જુદી જુદી ભાષાઓમાં છપાવી તેનો પ્રચાર કરશે. ઘણા અજૈનો ભદ્રિક પરિણામી બનશે. અરે ઘણા અજૈનો જૈન બનશે; તેઓ પોતપોતાના દેશોમાં જૈન સાહિત્ય અને જૈનધર્મનો પ્રચાર કરશે અને આવી રીતે આપના ઉંપદેશ દ્વારા-આપના વિહાર દ્વારા જૈન શાસનની સાચી પ્રભાવના થશે. ગુજરાત અને કાઠીયાવાડને છોડતાં આપને ઉઠાવવી પડતી તકલીફોની અપેક્ષાએ ઉપરના લાભની આપ વધુ કિંમત આંકતા હો-નુકસાન કરતાં કમ ગુણો લાભ આપને જોવાતો હોય તો તે કષ્ટોને વ્હોરવાનું ખીકું ઝડપી લ્યો. નીકળી પડો ગુજરાત કાઠિયાવાડને છોડી ખીજ દેશોમાં; પણ સચુર, ખીજ દેશોમાં કેવા સાધુઓએ કેવી સ્થિતિમાં કેવા સંયોગોમાં, કેવા ધરાદારથી બહાર નીકળવું, એ સંબંધી મારો આવતો લેખ વાંચવાની જરા તકલીફ ઉઠાવો.

(૧૧)

જૈન સાધુઓની વર્તમાન પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આપી, ગયા અંકમાં એ અતાવવામાં આવ્યું છે કે વર્તમાનમાં જૈન સાધુઓ, કે જેઓ મહોટે ભાગે ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાંજ અને તે પણ ચોક્કસ ક્ષેત્રોમાંજ વિચર્યા કરે છે; તેમણે મારવાડ, મેવાડ, માળવા, પંજાબ, મગધ, બંગાળ અને દક્ષિણ આદિ દેશોમાં વિચરવાની ખાસ જરૂર છે. સાથે સાથે એ પણ અતાવવામાં આવ્યું છે કે ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાં ધર્મની પ્રભાવના-શાસનની પ્રભાવના જે થાય છે, તેના કરતાં ઉપયુક્ત દેશોમાં વધારે થવાની. ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાં સાધુઓ ઉપદેશ દ્વારા જે લાભ ઉઠાવે છે, તેના કરતાં ઇતર દેશોમાં વધુ લાભ ઉઠાવવાના. એટલે શાસન પ્રભાવનોની કે ધર્મવૃદ્ધિની ઇચ્છા રાખનારા સાધુઓએ તો ગુજરાત-કાઠિયાવાડને છોડી ઇતર દેશોમાં વિહાર કરવો જ જોઈએ.

હવે ન્યારે એ નિશ્ચિત થઈ ચૂક્યું કે-ગુજરાત-કાઠિયાવાડને છોડી ઇતર દેશોમાં વિહાર કરવાની આવશ્યકતા છે, ત્યારે આપણે હવે તેજ જોવાનું રહે છે કે ઉપયુક્ત દેશોમાં કેવા સાધુઓએ વિચરવું જોઈએ ?

આ બહુ વિચારણીય પ્રશ્ન છે. વ્યવહારમાં આપણે જોતા આવ્યા છીએ કે-કોઈ પણ કાર્ય ઉપર તેજ માણસની નિયુક્તિ કરવામાં આવે છે કે-જે તે કાર્યને માટે યોગ્ય હોય. યોગ્યતા વિના કાર્ય સોંપવું કિંવા કાર્ય ઉપાડવું, એ તે કાર્યને બગાડવા કિંવા નુકસાન પહોંચાડવા જેવું થાય છે. ગુજરાત-કાઠિયાવાડને છોડી ઇતર દેશોમાં વિહાર કરવો, એ કઠિનમાં કઠિન કામ છે. ઇતર દેશોનો આહાર ગુજરાત-કાઠિયાવાડના આહારથી ભુદાન પ્રકારનો,

એટલું જ નહિં પરંતુ માઇલોના માઇલો સુધી આવકોની વસ્તીનો અભાવ-એટલે કોઇ વખત આહારની જોગવાઈ મળે એ ખરી, અને ન પણ મળે. આવી અવસ્થામાં સૌથી પહેલાં તો જિહ્વેન્દ્રિયના ઉપર કાબૂ મેળવનાર સાધુ જ તે દેશોમાં વિચરી શકે. મતલબ કે સહનશીલતાનો ગુણ સારી રીતે ધારણ કરનાર સાધુજ ઉપયુક્ત દેશોમાં વિચરવાને યોગ્ય છે-તે દેશોમાં ઘણું સહન કરવું પડવાનું. કેવળ આહાર સંબંધી કષ્ટ જ નહિં, ત્યાં વાદિઓ મળવાના, તેમની સાથેની ચર્ચામાં તેઓ ગમે તેટલા તર્ક વિતર્કો કરે, પરંતુ સાધુએ તો શાન્તિ પૂર્વક જ તેને સમજવવાનું રહ્યું. કોઇ ઇતર કોમવાળાને ત્યાં ભિક્ષાએ જતાં કિંવા ગમે તે કારણે તેના ઘરે જતાં તે તિરસ્કાર પણ કરે, પરંતુ ત્યાં તેના તિરસ્કારથી નહિં ગભરાતાં શાન્તિ-પૂર્વક તેને વશ જ કરવો રહ્યો. આમ સહનશીલતાના ગુણની ત્યાં ઘણીજ જરૂર પડવાની. ગુજરાત કાઠિયાવાડના પોતાના ભક્ત આવકો ઉપર રોષ જમાવવાનોજ જેનો સ્વભાવ પડી ગયો હોય, તેમણે ધીરે ધીરે આવા દેશોમાં પોતાનો સ્વભાવ સુધારવોજ રહ્યો. વળી દૂર દૂર વસ્તીના કારણે કિંવા ઉચિત સ્થાનને અભાવે કોઇ કોઇ વખત ૧૦-૧૫-૨૦ કે ૨૫ માઇલનો પણ વિહાર કરવો પડે. આવી સ્થિતિમાં પણ સહનશીલતા જરૂર જોઈએ. ત્યાં આકુળ વ્યાકુળ થવું નજ પાલવે. ટૂંકામાં કહીએ તો ઇતર દેશોમાં વિહાર કરવામાં સૌથી પહેલી જરૂર સહનશીલતાના ગુણની છે. દરેક પ્રસંગે આ ગુણ ઉપયોગી થવાનો. તમામ કાર્ય સિદ્ધિ આ ગુણને અવલંબીને રહી છે. એટલે ઇતર દેશોમાં વિચરવાની ભાવના રાખનાર સાધુઓએ આ સંબંધી ખાસ વિચાર કરવાનો છે.

આ સિવાય ગુજરાત-કાઠિયાવાડને છોડી અન્યાન્ય દેશોમાં તે જ સાધુઓએ વિચરવું જોઈએ કે જેઓ વિદ્વાન હોય. સર્વથા

અજ્ઞાન કિંવા અર્ધ વિદ્યુ સાધુઓ તે દેશોમાં નિરુપયોગી છે, એટલું જ નહિ પરંતુ કાલના બદલે તેમની દ્વારા નુકસાન જ થાય છે. સ્વસિક્ષાંતમાં સુયોગ્ય હોવા સાથે ખીજાં ખીજાં દર્શનશાસ્ત્રોમાં પણ તેની સારી યોગ્યતા હોવી જ જોઈએ અને આવી રીતે સ્વપ-રશાસ્ત્રનો જ્ઞાતા સાધુ જેટલું કામ કરી શકે, તેટલું ખીજો નહિં જ કરી શકવાનો. આ વિદ્વાતાની યોગ્યતા એટલા જ માટે જણાવવામાં આવે છે કે ગુજરાત કાઠિયાવાડને છોડી ધતર દેશોમાં વિહાર કરવાનો હેતુ કેવલ શાસનપ્રભાવનાનો રાખવામાં આવ્યો છે. જેણે શાસનપ્રભાવનાના નિમિત્તે નીકળવું છે, તેને તો સહનશીલતા પૂર્વક વિદ્વાતા રાખવી જ જોઈએ. હા, જેને કેવળ સમ્મેતશિખરની કે જુદા જુદા દેશોનાં ખીજાં ખીજાં તીર્થોની યાત્રા કરવા જ નીકળવું છે, અને જેને કેવળ ખેંપીઆઓની માફક જમીન જ માપવી છે, તેને માટે તો કાંઈ સવાલ જ નથી; પરંતુ મારા નમ્ર મત પ્રમાણે તો એવી ખેંપો ઠરીને કેવળ તીર્થયાત્રા કરવાના જ નિમિત્તે, તેમાં ખાસ કરીને પૂર્વદેશની સમ્મેતશિખર આદિની યાત્રાઓ માટે જ નીકળવું, એ મને તો લાખના ખાર હજાર કરવા જેવું દેખાય છે. કેવળ તીર્થયાત્રા માટે જ પૂર્વદેશમાં આવનાર સાધુ સાધ્વિયોની પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ કરવામાં આવે છે, ત્યારે મને તો એમ જ થાય છે કે-આવાઓએ તો ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાં જ વિચર્યાં કરવું સાઈ છે. આવાઓને માટે તો સંયમયાત્રા એ જ ઉત્તમ યાત્રા છે. સહન કરવાની શક્તિના અભાવે નાના પ્રકારના આરંભ સમારંભોનો ભાર ઉપાડીને આવા દેશોમાં વિચરવું, આદેશ ઉપદેશનો ખ્યાલ ન રાખવો અને કેવળ જમીન માપતા સમ્મેતશિખર પહોંચવું, ત્યાંથી કલકત્તા કે મુર્શિદાબાદને સર કરવા જવું, ત્યાં જઈ કપડા-કાંચળીઓના ટૂંકા પાસંડો કરી પોતાના

હેડકવાર્ટરે પહોંચાડવા, જીદાં જીદાં બહાનાં નીચે રૂપિયા એકઠા કરાવવા અને સાધુઓથી ન સ્વીકારી શકાય એવી વસ્તુઓ લાંબા વિહારનું કારણ બતાવી સ્વીકારવી. આ બધું લાખના બાર હજાર કરવા જેવું નહિ તો ખીજું શું કહી શકાય ? માર્ગમાં ન આપવે કોઇ ગામમાં ઉપદેશ કે ન નીકળવું કોઇ જૈનેતરના ઘરમાં ગોચરી. માત્ર એક ગામથી ખીજા ગામ અને ખીજા ગામથી ત્રીજા ગામ એમ જમીન માખ્યા કરવી અને તીર્થસ્થાને પહોંચવું. એનો અર્થ શો ? એ તીર્થયાત્રા કેવી જાતની ? સંયમનો સત્યાનાશ વાળી અથવા ઠેકાણે ઠેકાણે જૈન સાધુઓ કે જૈન ધર્મ ઉપર લોકોને અનેક પ્રકારની શંકાઓનું કારણ આપી તીર્થયાત્રાએ ફરવાનું મહાવીર દેવ ફરમાવે ખરા ? કેટલાક એવા પણ દાખલા અને છે કે ગુજરાત-કાઠીયાવાડની માફક પોતાનું મહત્ત્વ બતાવવાની ખાતર અથવા ગમે તે કારણે સાધ્વીઓનું લંગર પણ સાથે રાખી પૂર્વ દેશની યાત્રાએ નીકળે છે. આનું પરિણામ શું આવે છે, એ કલ્પવું કંઈ કઠિન નથી. અજૈન પ્રજા, કે જૈને જૈન-સાધુઓનો પરિચય કદિ થયો નથી, અથવા જેઓ જૈનસાધુઓના આચાર-વિચારથી બિલકુલ અનલિપ્ત હોય છે, તેવાઓને, આ સાધુ-સાધ્વીઓના એક સાથે વિચરવાથી અને બિલકુલ નજીક નજીકજ મુકામો કરવાથી કેવી કેવી કલ્પનાઓ કરવાનું કારણ મળે, એ સહજ સમજી શકાય તેવી હકીકત છે. આવી અવસ્થામાં ભોગ ભોગે સાધુઓ અને સાધ્વીઓની સંખ્યા લગલગ સરખીજ હોય, તો તો પછી કહેવુંજ શું ? આનું નામ લાખના બાર હજાર નહિ તો ખીજું શું ? આનું નામ ધર્મના અદ્ભુત અધર્મ પમાડવા જેવું નહિ તો ખીજું શું ? અને તેટલાજ માટે એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે ગમે તેટલો વિદ્વાન અને કદાચ સહનશીલતાવાળો હોય, તો પણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ

ભાવ ઓળખનાર જરૂર જોઈએ. વ્યવહાર અનભિરાતા એ પણ એક પ્રકારનું એકન્દ્રિયપણું છે. એવા એકન્દ્રિય જીવો-સાધુઓ જૈનેતર પ્રજામાં જૈન ધર્મની શી છાપ પાડી શકે તેમ હતા ?

આ ઉપરાન્ત ઇતર દેશોમાં વિચરનાર સાધુઓ તેવાજ હોવા જોઈએ કે-જેઓ કલેશ-પ્રિય ન હોય. જો કે સામાન્યતઃ જોવા જઈએ તો કલેશપ્રિયતા મનુષ્યમાત્રને ન હોવી જોઈએ; પરન્તુ તેમાં પણ સાધુ, કે જેણે પોતાના અને પરના કલ્યાણને માટેજ સાધુતા સ્વીકારી છે, તેણે તો કલેશોથી-મતાગ્રહીપણાથી દૂરજ રહેવું જોઈએ અને આવા કલેશોથી માણસ ત્યારેજ દૂર રહી શકે કે જૈનશાસ્ત્રોમાં ફરમાવેલી મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થ્ય ભાવનાથી જેનું અંતઃકરણ ભીંજાએલું રહેતું હોય, જુદા જુદા દેશોમાં વિચરનારા સાધુઓએ પોતાનાં અંતઃકરણોને આ ચાર ભાવનાથી ઓતપ્રોત કરી દેવાં જોઈએ. અને તોજ પરધર્મસહિષ્ણુતા આવી શકે છે. ઉદારભાવ સિવાય ખીજા ઉપર અસર થઈ શકતી નથી. અને તે ઉદારભાવવાળો મનુષ્યજ ધર્મનો કે વિચારોનો પ્રચાર કરી શકે છે, ખીજા ધર્મવાળાઓની વાત તો દૂર રહી, સ્વકીય ધર્મના જુદા જુદા મત-મતાન્તરો પ્રત્યે પણ તિરસ્કારની યુદ્ધિ ન રાખતાં તેના પ્રત્યે પણ ઉદારભાવથી વર્તવામાં આવે તો જ તે મત મતાન્તરવાળાઓ ઉપર પણ સુંદર છાપ પાડી શકાય છે અને તેને અપનાવી શકાય છે. ગચ્છોના કદાગ્રહો પણ ધર્મપ્રચારના કાર્યમાં બાધક નીવડે છે, એ વાતને ભૂલવી જોઈતી નથી.

આ પ્રસંગે એક અન્ય ખાસ બાબત તરફ પણ અમારા સાધુવર્ગનું ધ્યાન ખેંચવું આવશ્યક સમજી છું.

ગુજરાત-કાઠિયાવાડના ભક્ત આવકો આગળ ગમે તેવી કેવળ શ્રદ્ધેય બાબતોનો ઉપદેશ આપો, પણ તે ચાલી શકે છે. બંધકે ગમે

તેવા કિસ્સા-કહાનિયો પણ સાંભળવાને તૈયાર છે, અને ગમે તેવા આક્ષેપ-વિક્ષેપ કે એક ખીબ્બની નિંદાનાં પ્રકરણો કે અધ્યયનો પણ ત્યાં ગમ્યાડાવી શકો છો, પરંતુ મુનિવરો ! ઇતર દેશોમાં તે બધું કંઈજ કામનું નથી. ત્યાં તો લિન્નલિન્ન પ્રકારના, લિન્નલિન્ન વિચારના અને લિન્નલિન્ન વિષયના મનુષ્યો આપની પાસેથી લિન્નલિન્ન પ્રકારનો રસાસ્વાદ લેવાને આવવાના. તેમની ઇચ્છાની-તેમની પિપાસાને તૃપ્ત કરવી, એ તમારું કર્તવ્ય રહેવાનું. શાન્તિથી, મધુરતાપૂર્વક આપે તે રસ તેમના કોઠામાં ઉતારવાનો. ત્યાં પોતાનો કકકો ખરો કરવાનો પ્રયત્ન નહિં ચાલવાનો; ત્યાં ખીબ્બના ઉપર આક્ષેપ-વિક્ષેપ કર્યો નહિંજ પાલવવાનો, ત્યાં યુક્તિઓ અને દલીલો પેશ કરવી પડવાની. થતી શંકાઓનું શાન્તિ અને ગંભીરતાપૂર્વક સમાધાન કરવું પડવાનું, આ ઉપરથી સમજી શકાય તેમ છે કે-ઇતર દેશોમાં જે સાધુઓ વિચરે તેમની ઉપદેશ પદ્ધતિ પણ વર્તમાન જમાનાને અનુકૂળજ હોવી જોઈએ. 'વર્તમાન જમાનાને અનુકૂળ' થી મારી મતલબ એ નથી કે ઉપદેશકે પૃચ્છકની હા માં હા મેળવવી. નહિં, 'વર્તમાન જમાનાને અનુકૂળ' થી મારી મતલબ એ છે કે, ઉપદેશ પદ્ધતિ પ્રતિપાદક શૈલીવાળી હોવી જોઈએ, નહિં કે નિષેધક શૈલીવાળી. ખીબ્બને ધુરા કહેવા કરતાં સુંદરતાનું સ્વરૂપ પ્રકટ કરવું, એનું નામ પ્રતિપાદક શૈલી છે. કોઈનું પણ ખંડન કરવા કરતાં સત્ય સ્વરૂપને પ્રકટ કરવું, એનું નામ પ્રતિપાદક શૈલી છે. અસત્યનો તિરસ્કાર કરવા કરતાં સત્યનું સ્થાપન કરવું, એનું નામ પ્રતિપાદક શૈલી છે. કુસાધુની નિંદા કરવા કરતાં સત્સાધુનાં લક્ષણો, ધર્મો બતાવી આપવાં, એનું નામ પ્રતિપાદકશૈલી છે. આ પ્રતિપાદકશૈલીથી ઉપદેશ આપનાર, વ્યાખ્યાનો કરનાર ગમે ત્યાં પણ જનતા ઉપર પ્રભાવ પાડી શકે છે. અને અતએવ સાધુ-

ઓએ આવા પ્રકારની ઉપદેશ પદ્ધતિ રાખવી જોઈએ. ખાસ કરીને જેણે ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાંથી ધર દેશોમાં જૈન ધર્મને લાઇ જવો છે, અથવા ગુજરાત-કાઠિયાવાડ ઉપરાન્ત બીજા દેશોમાં ગામે ગામ બગરે બગર અને ઘરે ઘરે જૈનધર્મની પ્રભાવના કરવી છે, તેમણે તો આ પદ્ધતિ ખાસ કરીને અખત્યાર કરવી જોઈએ છે. અર્થાત્ જુદા જુદા દેશોમાં વિચરનાર સાધુઓએ આ પદ્ધતિનું પ્રધાનતથા અવલંબન કરવું જોઈએ.

ઉપરના વિવેચન ઉપરથી એ સહજ સમજી શકાયું હશે કે— જૈન સાધુઓએ ગુજરાત કાઠિયાવાડને છોડી બીજા બીજા દેશોમાં વિચરવાની જરૂર છે, પરંતુ તેમાં પણ યોગ્યતાનો ખાસ વિચાર કરવાનો છે અને તે સંબંધી વિચાર કરતાં ઉપર જણાવવામાં આવ્યું તેમ એ ચોક્કસ જણાય છે કે—ધર દેશોમાં તેજ સાધુઓએ વિચરવું જોઈએ કે—જેઓ કોઈ પણ જાતના કષ્ટોને સહન કરી શકે તેમ હોય; જેઓ સ્વપરશાસ્ત્રમાં વિદ્વાન્ હોય; વિદ્વાન્ની સાથે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને ઓળખનારા હોય, ઉપકરણ અને એવી વસ્તુઓના લોભથી રહિત હોય, જેમના વિચારો કેવળ બીજા દેશોમાં જૈનધર્મનો પ્રચાર કરવાનાજ હોય અને જેઓની ઉપદેશ પદ્ધતિ વર્તમાન સમયને અનુકૂળ અર્થાત્ મોટા ભાગે પ્રતિપાદક શૈલીવાળી હોય. તેમ જેઓ પરમતસહિષ્ણુતાનો ગુણ ધરાવતા હોય. આવી યોગ્યતા સિવાય કેવળ તીર્થયાત્રાના નિમિત્તે જ લાંબી ઝેપો કરવી અને અનેક પ્રકારના આરંભસમારંભનાં પાપોનો ખોળે ઉપાડવો, એ મને તો બિલકુલ અયોગ્ય જ લાગે છે. ઉપર્યુક્ત યોગ્યતા સિવાયના સાધુઓએ તો ગુજરાત-કાઠિયાવાડના આવક શ્રાવિકાઓને વ્રત-નિયમો કરાવતા કરવું, એ જ શ્રેયસ્કર છે, કે જેથી લાખના બાર હગર કરવાનો તો પ્રસંગ ન આવે. તેમનું સંયમ

સમયને ઝોળખો.

એજ તીર્થ છે. અને તેની યાત્રા એજ તીર્થયાત્રા છે. તે સિવાયની તીર્થયાત્રાનો પ્રાસંગિક લાભ ત્યાં જે મળતો હોય તે તેમણે લઇ લેવો જોઈએ. પરંતુ જે સાધુઓ વિદ્વાન છે, સમર્થ છે, ઉપયોગ પૂર્વક ખીજ દેશોમાં વિચરી શકે તેમ છે; દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવના જાણનારા છે, તેમણે તો જરૂર ગુજરાત-કાઠિયાવાડનો કે પોતાનાં માનેલાં ક્ષેત્રો ઉપરનો અને પોતાના રાગી શ્રાવક શ્રાવિકાઓ ઉપરનો મોહ દૂર કરી ખીજ ખીજ દેશોમાં વિચરવું જોઈએ. પુનઃ પણ હું ભાર મૂકીને કહીશ કે-તેમણે વિચરવું જોઈએ, અને તેમાં જ સાચી શાસનપ્રભાવના છે. ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાં હજારો કે લાખો રૂપિયા ભકત શ્રાવકોની પાસે ખર્ચાવવામાં જે શાસનપ્રભાવના નથી. તે ધર્મ દેશોમાં વિચરી લોકોને જૈનધર્મનાં તત્ત્વો સમજાવવામાં રહેલી છે.

શાસનદેવ સર્વને સહબુદ્ધિ આપે, અને અમારો સુયોગ્ય મુનિવર્ગ જુદી જુદી ટુકડીઓમાં જુદા જુદા દેશોમાં વિચરતો થઈ જાય, અને તે તે દેશોમાં જૈનધર્મની વિજય પતાકા ફરકાવે એવી અંતઃકરણની ઇચ્છાપૂર્વક વિરમું છું.

(૧૨)

કંઈ શીખશો કે ?

સમય અદલાયો છે. જગત જાગ્રત થયું છે. નિંદ્રા ઉડી ગઈ છે. ધર્મના પ્રચાર, એ જગતના તમામ સમાજોએ ' કર્તવ્ય ધર્મ ' સમજી લીધો છે. અને તેમ સમજીને તેનાં સમુચિત સાધનો તરફ સૌએ વલણ કર્યું છે. ધર્મના પ્રચારનું સૌથી પ્રધાન સાધન હવે ' સંગઠન ' સ્વીકારાયું છે. જ્યાં સંગઠન નથી, જ્યાં વ્યવસ્થા નથી, જ્યાં અંધારણુ નથી, જ્યાં એક ખીજની સહાનુભૂતિ નથી, જ્યાં પ્રેમ નથી, જ્યાં અંધુભાવ નથી ત્યાં ધર્મના પ્રચારની આશા રાખવી નિરર્થક છે. આપસની ઈર્ષ્યા, વૈમનસ્ય, દુરાગ્રહ એ ધર્મના પ્રચાર કાર્યમાં બાધક નિવડે છે. જૈન સમાજની વર્તમાનમાં આજ દશા છે. શ્વેતાચર દિગચરમાં લડાઈ,

૭૫.

સમયને ઓળખો.

ગચ્છો ગચ્છોમાં લડાઇ, મંદિરો મંદિરોવાળાઓમાં લડાઇ, ઉપાશ્રયો ઉપાશ્રયોવાળાઓમાં લડાઇ, અને ક્રિયાપ્રિય લોકોમાં ક્રિયાકાંડોની ભિન્નતા માટે લડાઇ. એમ ન્યાં જૂઓ ત્યાં લડાઇ સિવાય શું દેખાય છે ? આ લડાઇની ભવાઇ તો ગૃહસ્થોની, પણ પરમાત્મા મહાવીરના વેષ ઉપર તાગડ ધિન્ના કરનારા અમારા મુનિવરો કે જેઓ ત્યાગ વૈરાગ્યની મૂર્તિયો કહેવાય છે, અને જેઓ રાગ-દ્વેશને સંસારમાંથી હાંકી કાઢવા ધર્મદંડ લઇને ચારે તરફ દોડદોડા કરે છે, એમનામાં એ કયા ઠેકાણું છે. શાસનના રાગની-મહાવીરના નામની બાંગ પોકારવાવાળા અમારા મુનિવરો પણ ન્યાં એક ખીજાથી વધારે આડંબરવાળાં સામૈયાં કરાવવામાંજ મહાવીરના ધર્મનો પ્રચાર સમજે, ઉજમણાં-ઉપધાન કે સંઘ કઢાવવામાંજ પોતાની સત્તાનું પ્રાપ્ત્ય સમજે, એક ખીજાનાં કાર્યોને, પછી તે શાસનની ઉન્નતિનાંજ કેમ ન હોય, તોડી પાડવામાંજ શાસનની શુભેચ્છકતા સમજે અને એક ખીજાની નિંદા કરવામાંજ ચારિત્ર-ધર્મની આરાધના સમજે, ત્યાં કેમ કહી શકાય કે મુનિરાજો પણ જૈનધર્મના પ્રચારને ચાહે છે ? અમારા મુનિવરોને ગુજરાત છોડી બહાર વિચરવું નથી, ગુજરાતના આડંબરનો મોહ મૂકવો નથી, દુનિયા જેવી નથી, અને જેઓ કદાચ બહાર નીકળે પણ છે, તેઓ કાંતો સાધ્વીયોનું લંગર પણ સાથમાં લઇ જમીન માપવા સાથે જૈનેતરોમાં જુદીજ ભાવના ફેલાવે છે, અને કાંતો ખીજા દેશોમાં જઇને પણ ગચ્છાદિના ઝઘડાઓમાં પડી ચૌર ઝઘડા વધારે છે. એટલે પરિણામે તો મીંડુજ.

પૂજ્ય મુનિવરો ! જરા બહાર નીકળો, ધર્મના પ્રચારના નિમિત્ત બહાર નીકળો, દુનિયાની પ્રવૃત્તિ જેવાની અભિલાષાથી બહાર નીકળો; ઉદાર વૃત્તિથી બહાર નીકળો, શીખવાની શુદ્ધિથી

બહાર નીકળો, બીજાઓમાં જૈનધર્મનાં બી વાવવા માટે બહાર નીકળો. બહાર નીકળો અને શીખો. જગતમાં શીખવાનાં સાધનો ઘણાં છે. દુનિયાની પ્રવૃત્તિ ઉપર જરા ધ્યાન દો, ઘણું શીખી શકો છો. ઘણું જાણી શકો છો. જોયા અને જાણ્યા સિવાય સંકુચિતતાનો પડદો દૂર થઈ શકતો નથી. જરા જૂઓ, દુનિયા કેટલી આગળ વધી રહી છે. પોતાના પૂજ્ય પુરૂષો માટે કેટલું કરી રહી છે ? પોતાના ધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે, દેશનું ભલું કરવા માટે આપસઆપસનું સંગઠન કરવા માટે અને પોતાના સિદ્ધાન્તો જનતાના કર્ણગોચર કરાવવા માટે કેટલું કરી રહી છે ? જરા જોશો કે ? આંખ ઉઘાડશો કે ? ઉદાર હૃદયથી નિરીક્ષણ કરશો કે ? હજુ પણ કંઈ પાઠ શીખશો કે ? કંઈ આચરણમાં મૂકવાનો પ્રયત્ન કરશો કે ? જૂઓ, જરા તાજેજ ડાખલો, આપની સ્થાને ઉપસ્થિત છે.

આચાર્યસમાજના સંસ્થાપક સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીની શતાબ્દિમાં શું થયું ? સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી એટલે એક આધુનિક સમાજના સંસ્થાપક, સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી એટલે આચાર્યસમાજના સિદ્ધાન્તો પ્રમાણેના સુધારક. સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી એટલે કોઈ સર્વજ્ઞ કે તીર્થંકર નહિ, અને હિંદુઓની માન્યતા પ્રમાણેના કોઈ અવતાર કે પ્રભુ પણ નહિ. છતાં તેમણે પોતાના જીવનમાં જે કંઈ કર્યું, ભારતવર્ષમાં જે કંઈ જગતિ આણી, જે સંદેશ પહોંચાડ્યો, જે કંઈ ઉપદેશ આપ્યો, એના બદલામાં એમના પ્રત્યે પૂજ્ય બુદ્ધિ રાખનારાઓએ શું શું કર્યું ?

વર્તમાનપત્રો ઉપરથી અને ખાસ કરીને અહિંથી (શિવપુરીથી) ગયેલ મારા એક સ્નેહી શ્રીમાન પંડિત રામનાથજી શર્મા દ્વારા જે કંઈ ત્યાંનું દ્રશ્ય જાણવામાં આવ્યું છે, તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે-સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીની શતાબ્દિ, એ સ્વામીજીની શતાબ્દિ

સમયને ઓળખો.

નહિં હતી, પરંતુ ભારતવર્ષના રાષ્ટ્રીય સંગઠનની સાક્ષાત્ મૂર્તિ ખડી થઇ હતી અને તે એ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે—તે શતાબ્દિના ઉત્સવ ઉપર, કેવળ આર્યસમાજીય નહિં, પરંતુ તે ઉપરાંત બીજા પણ જુદા જુદા ધર્માનુયાયિઓ મળી લગભગ ત્રણ લાખ મનુષ્યોની મેદની એકત્રિત થઇ હતી. જેમાં સાઠ હજાર તો ભારતની દેવીઓ—સ્ત્રીઓ હતી. ત્રણ લાખ મનુષ્યો એટલે શું? આટલી આટલી કાંગ્રેસો થવા છતાં આવું દૃશ્ય કોઇએ ક્યાંય જોયું! આ મેજો મેજોજ માત્ર નહિં હતો, ત્યાં ધાર્મિકશ્રદ્ધા—પૂજ્યભાવની ઉજ્જવળતા સ્પષ્ટ દેખાઇ આવતી હતી. એટલી સ્ત્રીઓનો સમુદાય હોવા છતાં ‘અહેન’ અને ‘માતા’ ના નામથી સંબોધાતો લોકવ્યવહાર જનતાનાં હૃદયોમાં અપૂર્વ આનંદ ઉત્પન્ન કરતો હતો. ત્રણ લાખ મનુષ્યોની મેદની મળવા છતાં વ્યવસ્થાપકો તમામની યોગ્ય વ્યવસ્થા જાળવવા તનતોડ મહેનત કરતા હતા. સેવાધર્મનું—આતિથ્ય સત્કારનું આથી જ્વલંત ઉદાહરણ બીજું શું મળી શકે તેમ હતું? એટલું જ નહિં, ત્રણ લાખ મનુષ્યોનો મેજો હોવા છતાં એક પણ પોલીસનો પહેરો નહોતો. માત્ર સ્વયંસેવકોની સેવા ઉપર જ અધું નિર્ભર હતું અને તેમ છતાં તારીફ એ વાતની હતી કે, કોઇની પણ વસ્તુ ખોવાઇ કે લૂંટાઇ નહોતી. કદાચ કોઇની ચીજ ક્યાંય પડી જતી, તો તત્કાલ સ્વયંસેવકદ્વારા કાર્યાલયના તાબામાં પહોંચી જતી; અને માલધણી ત્યાં જતાં તુર્ત તેને મળી જતી. વળી આ મેજામાં ખાસ એક એ પણ વાત ધ્યાન ખેંચનારી હતી કે—કોઇ પણ માણસ બીડી પીતો જોવાતો નહોતો. બીડીના નિષેધની સૂચનાને તમામે માન આપ્યું હતું.

આ ઉપરાંત જુદા જુદા પંડાલોમાં વ્યાખ્યાનોની ધૂમ સહવારના ૭-૮ થી રાત્રિના દશ વાગ્યા સુધી (વચમાં અમુક એકાદ

કલાકને છોડી) મચેલીજ જોવામાં આવતી. ક્યાંય ગોરક્ષિણી સલાનું અધિવેશન થઇ રહ્યું છે તો ક્યાંય શુદ્ધિસલામાં ક્ષેત્રચર આજી ઉડી રહી છે. ક્યાંય દલિતોદ્ધારક સલા થઇ રહી છે, તો ક્યાંય જાતપાંતનાશક સલા આજી રહી છે, ક્યાંય કવિસમ્મેલન છે, તો ક્યાંય વિદ્વપરિષદ છે ક્યાંય ધર્મપરિષદ છે, તો ક્યાંય રાજકીય પરિષદ છે અને ક્યાંય ભારતવર્ષીય યુવક પરિષદનું અધિવેશન છે, તો ક્યાંય સાધુ સમ્મેલન થઇ રહ્યું છે. એમ જુદા જુદા પંડાલોમાં જુદાં જુદાં સમ્મેલનો નજરે પડતાં.

એક દિવસ ખાસ એક નગરકીર્તન પશુ નીકળ્યું હતું. કહેવાય છે કે માઇલોમાં આ વરઘોડો ફેલાયલો હતો અને બધે કરીને આ વરઘોડો તે કોટડી-તે મકાને ઉતર્યો હતો કે જ્યાં સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીએ વિદ્યાભ્યયન કર્યું હતું. આ કોટડીમાં સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજી અને લાલા હંસરાજજી ધ્વજઓ લઇને એકા હતા. આમાં પણ ખાસ એક મૌજ હતી. અને તે એ કે-આ બંને વ્યક્તિયો વર્તમાન આર્યસમાજની બે મુખ્ય પાર્ટીઓના નાયક છે. લાલા હંસરાજજી કોલેજ પાર્ટીના છે, તો સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજી ગુરૂકુલ પાર્ટીના. દિગમ્બરભાઇઓની બાબુ પાર્ટી ને પંડિત પાર્ટી અથવા શ્વેતામ્બરોની રૂઠી પૂજક પાર્ટી અને દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ ભાવ પ્રમાણેની સુધારકપાર્ટી જેટલોજ આ બંનેમાં તફાવત છે. છતાં બાબુ પાર્ટી કે પંડિત પાર્ટીની માફક મારા મારી કે રૂઠી પૂજકપાર્ટી અને સુધારકપાર્ટીની માફક નોટીસબાજી એમણે નથી કરી અને ન એક બીજા પ્રત્યે તિરસ્કાર ભાવ પણ રાખ્યો છે. મતભિન્નતા હોવા છતાં પોતાના ગુરૂના છત્ર નીચે બંને નાયકો એક સાથે ધ્વજનંદ લઇને એકા, એ એમની ઉદારતાનો પરિચય છે.

આ પ્રસંગે આર્યસમાજનાં અનેક ગુરૂકુળો અને વિદ્યાલયોના

સમયને ઓળખો.

છાત્રો અને બાળાઓની ઉપસ્થિતિ પણ જંગી હતી. જેવાં કે- કાંગડી ગુરુકુળ, વૃંદાવન ગુરુકુળ, મવાના ગુરુકુળ, ઇંદ્રપ્રસ્થ ગુરુકુળ, જ્ઞાનલંકા કન્યા મહાવિદ્યાલય, ડી. એ. વી. કોલેજ લાહોર, ડી. એ. વી. કોલેજ કાનપુર, રામજશ કોલેજ દેહલી, વડોદરા વ્યાયામશાળા અને અજમેર વ્યાયામશાળા વિગેરે વિગેરે.

જુદી જુદી સભાઓમાં જે જે ભાષણકર્તાઓએ ભાષણો કર્યાં, તેઓમાં શ્રીયુત દીવાનચંદ્રજી પ્રીન્સીપલ ડી. એ. વી. કોલેજ કાનપુર, ભાઈ પરમાનંદ, સ્વામી સત્યાનંદજી, નારાયણ સ્વામી, લાલા હંસરાજજી, સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજી, શ્રીયુત કૃષ્ણજી એડિટર ' પ્રકાશ ' અને શ્રીયુત રામપ્રસાદજી એડિટર 'વંદેમાતરમ' એ વિગેરેનાં વ્યાખ્યાનો અતિમહત્ત્વનાં રોચક અને આકર્ષક હતાં.

યદ્યપિ આ પ્રસંગે જુદાં જુદાં કાર્યો માટે જુદા જુદા પંડાલોમાં-સભાઓમાં છૂટક છૂટક અનેક ફંડો થયાં; પરંતુ સર્વ સાધારણ રીતે ખાસ એક ફંડ થયું, તે વધારે ધ્યાન ખેંચનારું છે. અને તે એ કે-હિંદુસ્થાનથી બહાર જુદા જુદા દેશોમાં આર્યસમાજનો પ્રચાર કરવા એક ફંડ કરવામાં આવ્યું છે. જેમાં લગભગ દોઢથી બે લાખનું ફંડ થયાનું જણાય છે. કદાચ વધારે પણ થયું હોય.

સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતી શતાબ્દિ સંબંધી ઉપયુક્ત હકીકત પૂરી પાડવા બદલ શ્રીમાન્ પંડિત રામનાથજી શર્મા પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા પ્રકટ કરી હવે આ પ્રસંગે હું જૈન સમાજનું પુનઃ ધ્યાન ખેંચવા ઇચ્છું છું.

જૈનો અને ખાસ કરીને જૈન મુનિવરો,

દયાનંદ શતાબ્દિના ઉપયુક્ત હેવાલ ઉપરથી કંઈ શીખશો

કે ? જૈનધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે આપણે શું શું કરવું જોઈએ, એનો ખ્યાલ ઉપરના વૃતાન્ત ઉપરથી આપના મગજમાં આવશે કે ? હજુ પણ ઉજમણાં અને ઉત્સવોમાં જ જૈનધર્મની તરફથી છે, એ માન્યતામાં કંઠ ફરક નહિ પડે ? શું સંકુચિતતાના કૂવામાંથી બહાર નીકળવાનું હજુ પણ મન નહિં થાય ? શું ‘ ગૃહસ્થો દ્વારા આડં-અરો રચાવી મહત્ત્વ પોતાનું વધારવું અને નામ ભગવાન મહાવીરનું લેવું. ’ એ કુટિલનીતિનો ત્યાગ હજુ પણ નહિં થાય ? શું આપ-સતી ઇર્ષ્યાઓ અને વૈમનસ્યો હજુ પણ નહિં મટે કે ? અરે, જેનો વેપ ધારણ કરી જૈન ધર્મના બહાના હેઠળ પોતપોતાની દુકાનો ચલાવી રહ્યા છે, એ પૂજ્ય પિતા મહાવીર દેવ પ્રત્યે કંઠ પણ કૃતજ્ઞતા બતાવશે કે ?

મહાત્માઓ ! ભગવાન મહાવીરના નામ માટે તમે શું કયું ? એની વાસ્તવિક ઉદારતાવાળો સંદેશ તમે કેટલા દેશોમાં અને કેટલા ઘરોમાં પહોંચાડ્યો ? એના નામની માળા ફેરવનારા લાખો મનુષ્યો તમારી સંકુચિતતાથી ધર્મને છોડી રહ્યા છે, પોતાનાં જીવનો ખીજને ત્યાં વેચી રહ્યા છે, એઓને બચાવવા તમે શું કયું ? જુદા જુદા દેશોમાં જૈનધર્મનું નામ પણ ભૂંસાઈ રહ્યું છે, એને કાયમ રાખવા તમે કેટલો પ્રયત્ન કર્યો ? જે જાતિયો સમાજની સંકુચિતતાથી રીખાઈ રહી છે—ધર્મ છોડી ચૂકી છે અથવા છોડવાની તૈયારી કરી રહી છે, એને બચાવવા તમે કંઠ ધ્યાન આપ્યું કે તમારા ભક્તોની હામાં હા મેળવી ? પૂજ્યવરો, લગાર પરમાત્માના શાસન ઉપર ધ્યાન આપો. ખીજઓ પોતપોતાના ધર્મનો પ્રચાર ક્યાં ક્યાં સાધનો દ્વારા કરી રહ્યા છે, એ જરા તપાસો. દષ્ટિ ઉઘાડો. કોઈ વખત એકાન્તમાં બેસી આત્મદેવને પૂછો તો ખરા કે તમે ભગવાન મહાવીરના ધર્મનો પ્રચાર કરી રહ્યા છો કે—તમે પોતે પોતાને

ભગવાનના નામે પૂજવી રહ્યા છે ? તમારા ભકતો, જેનાં તમે ગીત ગાઓ છો-જેની હામાં હા મેળવો છો, તેઓ તમારી વાહ વાહ ગાય, એથી તમે જૈન ધર્મના પ્રચાર કરી રહ્યા છો, એમ માની પુલાઓ માં. અજૈન પ્રજા ઉપર જૈન ધર્મની છાપ પાડો. ખીજાઓને જૈનધર્મના રાગી બનાવો. તમને જૈનધર્મનું અભિમાન છે ? જૂઠી વાત ! તમે તમારી કીર્તિને જેટલી ચાહો છો, તેટલો જૈન ધર્મને ક્યાં ચાહો છો ? અંતઃકરણના અવાજથી તમે કહો. તમને જેટલો તમારું મહત્ત્વ બતાવવા તરફ પ્યાર છે, એટલો જૈનધર્મ ઉપર છે ? જાતિયોની જાતિયો નષ્ટ થાય, જ્યાં તમે વધારે વિચરો ત્યાંનાજ જૈનોમાં ખાનપાનની શુદ્ધિને તિલાંજલી દેવાય, સામાજિક સંકુચિતતાનાજ ભોગ બની હજારો યુવકો અન્ય ધર્મોમાં ચાલ્યા જાય, મંદિરો ઉજડ અને વેરાન બને, નવયુવકોમાં નાસ્તિકતાનો પ્રચાર થાય, આગકોને ધર્મનાં શિક્ષણો ન મળે, સમાજ ગરીબાધમ્માં સખડતી જાય, હજારો મનુષ્યોને એક વખતનું અન્ન પણ ન મળે અને તમને ઉજમણાંને ઉત્સવો ગમે, તમને માલપાણી ગમે, તમને સામૈયાં ગમે ! ક્યાં છે શાસનનો પ્રેમ ? ક્યાં છે સમાજની દાઝ ? ક્યાં છે ધર્મનું અભિમાન ? શું ધર્મત્રયે હાજ્યાઓને સંભળાવવામાં જૈનધર્મની પરાકાષ્ટા છે ? જરા હૈયા પર હાથ રાખીને કહો ! તમને ધર્મનું અભિમાન સાચે સાચું છે ? શા માટે ક્ષો છો ? શા માટે ભોળવો છો ? શા માટે ધર્મદાંગ લઇ ખેડા છો ? હૃદયહીન થઇને ક્યાં સુધી ધર્મના નામે ઢકોસલા ચલાવશો ? હજી એતો ? સમજો ! ધર સંભાળો ? યદિ વાસ્તવિક સાચું છે તો ખીજાનું અનુકરણ કરવામાં પાપ ન માનો. શીખો, કંઈ શીખો ! જગતને જૂઓ ! ધૃત્વિનો ત્યાગ કરો ! આપસમાં મેલ કરો ! સંગઠન કરો ! એક ખીજના ગુણોની સ્તુતિ કરવામાં શ્રેયઃ સમજો !

ખહાર નીકળો ! પરધર્મસહિષ્ણુતા ધારણ કરો. કટ્ટોને સહન કરી ઘરે ઘરે ભગવાન મહાવીરનો સત્ય સદૈશ સંભળાવો ! અને તમારા ભકતો પાસે તમારી મહિમા માટે દ્રવ્ય ન ખરચાવતાં જૈન ધર્મના પ્રચાર માટે ખરચાવો. તોજ સમાજ બચશે ! તોજ ધર્મશ્રવિત રહેશે ! તોજ ખીજની સ્થાને ટક્કર ઝીલી શકશે, તોજ તેનું ગૌરવ ચારે તરફ ફેલાશે ! તોજ લોકો આકર્ષાશે ! અને તોજ લોકો જૈનધર્મને અપનાવશે !

મહાનુભાવો, કેવળ આર લાખ મનુષ્યોનાજ જૈન ધર્મ ન હોય ! ધર્મ તો જગત માત્રને ગ્રાહ્ય હોય ! ગ્રહણ કરવા ઘો, અને ગ્રહણ કરે તેની સાથે એકત્વભાવથી વર્તાવ કરો, તેની સાથે અધી છૂટો કરી ઘો. તોજ દુનિયા જૈનધર્મની શીતળ છાયામાં આવશે. શીખવાને માટે-જાણવાને માટે સ્વામી દયાનંદ શતાબ્દિનો એકજ પ્રસંગ કાઠી છે. તેઓની ઉદારતા જૂઓ, તેમનું સામાજિક અભિમાન જૂઓ, તેઓનું સંગઠન જૂઓ, તેઓનો પ્રેમભાવ જૂઓ તેઓની પરધર્મસહિષ્ણુતા જૂઓ, તેમની તેમના ગુરૂ પ્રત્યેની પૂજા શુદ્ધિ જૂઓ. શીખશે કંઈ ? તેમાંથી ધણું શીખી શકો છો ! જાણી શકો છો ! લઈ શકો છો ? ચેતવાનો પ્રસંગ છે; ચેતવું જરૂરનું છે. અંતિમ પ્રાર્થના છે કે ચેતો, નિવેદન છે કે ચેતો, શાસનના ભલા માટે ચેતો; અને નહિં તો લાખના આર હજાર કરશો, એટલુંજ નહિં પરંતુ આખરે એવા સ્થાનમાં રેશો કે ન્યાં આંસુ લૂંછનારે કોઇ નહિં મળે, એવા સ્થાને લૂટાશો કે તમારી ચીસ સાંભળનારે કોઇ નહિં મળે અને એવા ઊંડાણમાં ડૂબશો કે ન્યાંથી હાડકાનો પે પત્તો નહિં મળે ! શાસનદેવ ! સર્વને સદ્શુદ્ધિ આપો !

(૧૩)

મહાવીર.

‘ મહાવીર ’ એટલે જગતનો ઉદ્ધારક. ‘ મહાવીર ’ એટલે સત્યમાર્ગનો પ્રકાશક. ‘ મહાવીર ’ એટલે નિષ્પક્ષપાતની મૂર્તિ અને ‘ મહાવીર ’ એટલે જગતનો સાચો મિત્ર ! ‘ મહાવીર ’ એ નામમાં રહેલી ચમત્કારિતા આપણાં હૃદયોને કેવાં ચમત્કૃત કરે છે ? એનું નામ લેતાં આપણને કેટલો હર્ષાંતરેક થાય છે ? કેમ ન થાય ? જેના જન્મથી ત્રિલોકીમાં આનંદ પ્રસર્યો હતો, જેના જન્મથી નાર-કીના જીવોને પણ સુખનો સંચાર થયો હતો, જેના જન્મથી ઇંદ્રનું આસન કંપ્યું હતું, તે દિવસ અને તે ઘડીને કોણુ યાદ ન કરે ? આજનો દિવસ તેજ પવિત્ર દિવસ છે. આજનો દિવસ તેજ પરમ પિતા મહાવીરનો જન્મ દિવસ છે. આજનો દિવસ તેજ

જગતના પ્રાણિમાત્રને આનંદિત બનાવનાર દિવસ છે. આજનો દિવસ એ ત્રણસો સાઠ દિવસોનો શિરોમણિ દિવસ છે. આજના દિવસની પવિત્રતા શી વર્ણવવી? જે વખતે ભારતવર્ષમાં ઘેર હિંસા પ્રસરી રહી હતી, જે વખતે ભારતવર્ષમાં ધર્મના નામે ઢંકોસલા ચાલી રહ્યા હતા, જે વખતે ભારતવર્ષ આર્યાત્વને બૂઝી અનાર્યાત્વના રંગમાં રંગાઈ રહ્યા હતા, તે વખતે અહિંસાની ઉદ્દ્યોપણા કરનાર, સત્યને સદેશ પહોંચાડનાર, શુદ્ધ આર્યાત્વનું-પ્રેમનું સ્વરૂપ સમજાવનાર અને પ્રાણિમાત્રનાં હૃદયોમાં પવિત્રતાનું સિંચન કરનાર આ મહાવીરના જન્મ થયો હતો.

લગવાન મહાવીરે જે ધર્મના ઉપદેશ આપ્યો, એમાં ખાસ વિશેષતા હતી. તે વખતે ચાલતા જુદા જુદા ધર્મના ઉપદેશકો કેવળ જનતાને પોતાના વાડામાં લઈ જવાને બંધ થયા હતા, ત્યારે લગવાન મહાવીરે કેવળ નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિથી જગરતને સત્ય માર્ગ બતાવ્યો હતો. મહાવીરના ઉપદેશમાં ત્યાગનું પ્રાધાન્ય હતું. નહિં કે પૌદ્ગલિક ભાવો તરફ આસક્તિ. મહાવીરના ઉપદેશમાં તાત્વિકતા હતી, નહિં કે બૂકો આડંબર. મહાવીરે મુક્તિનો અધિકાર-મહાવીર થવાનો અધિકાર સૌને માટે બતાવ્યો; નહિં કે પોતાનાજ લકતોને ! નહિં કે અમુક જાતિ, કુલ કે દેશમાં ઉત્પન્ન થયેલાઓને ! મહાવીરે એક ભેદે નહિં, પંદર ભેદે સિદ્ધ કર્યા, એજ એનું પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ. મહાવીરે બતાવેલા મુક્તિના અધિકારને સ્પષ્ટ કરતા એક આચાર્ય કથે છે:

નાશામ્બરત્વે ન સિતામ્બરત્વે

ન તત્ત્વવાદે ન ચ તર્કવાદે ।

ન પક્ષસેવાશ્રયણેન મુક્તિઃ

કષાયમુક્તિઃ કિલ મુક્તિરેવ ॥ ૧ ॥

સમયને ઓળખો.

આત્મ કટ્યાણુ માટે—મુકિત માટે—જગતના પ્રાણી—માત્રના ધ્યેય માટે સર્વથા નિષ્પક્ષપાતપણે આ પ્રમાણેની ઉદ્દેશપણા કરનાર મહાવીરનો ધર્મ ચોક્કસ જાતિનો—ચોક્કસ ક્ષેત્રનો ચોક્કસ વેષવાળાઓનો—ચોક્કસ ક્રિયા કરનારનો—ચોક્કસ સંયોગોમાં રહેનારાઓનો જ ધર્મ કેમ હોય ? એતો કાણુ આહ્વાણુ કે કાણુ વૈશ્ય, કાણુ ક્ષત્રિય કે કાણુ શૂદ્ર—દરેકનો હોય. એ ધર્મ તો કાણુ હિંદુ કે કાણુ મુસલમાન, કાણુ પારસી કે કાણુ ક્રિશ્ચયન સૌનો આરાધ્ય હોય. એ ધર્મને માનનારાઓ, પાળનારાઓ, આરાધનારાઓમાં સંકુચિતતાનું નામો નિશાને ન હોય. એઓનામાં મહાવીરની ઉદારતા એત પ્રેત થઈને રહેલી હોવી જોઈએ. છતાં દુઃખનો વિષય છે કે મહાવીરનો સર્વ સામાન્ય ધર્મ આજ જગતના એક ખૂણામાં ભરાઈ રહ્યો છે. મહાવીરનો એ યુનિવર્સલ ધર્મ આજ ચોક્કસ મનુષ્યોનો જ ધર્મ બની રહ્યો છે અને વગર દુઃખનો વિષય તો એ છે કે—મહાવીરના નામનું અભિમાન ધરાવનારાઓ આજ સંકુચિતતાના પાંજરામાં પુરાઈ રહ્યા છે. ખડું કડીએ તો ભગવાન મહાવીરનો આવો સર્વમાન્ય ધર્મ—સર્વોપયોગી ધર્મ—જગતનો ગ્રાહ્ય ધર્મ દિવસે દિવસે ચોક્કસ મર્યાદામાં આવતો ગયો, એનું પ્રધાન કારણ કોઈ હોય તો મહાવીરના ધર્મનો ઉપદેશ કરનારાઓની સંકુચિતતા જ છે. ઉપદેશકો ઉપર જ ધર્મનો પ્રચાર અવલંબી રહ્યો છે. ઉપદેશકો, કોઈ પણ ધર્મની વિશાળતા કે સંકુચિતતા બતાવી અને બનાવી શકે છે. જે ધર્મના ઉપદેશકો પોતાનું સ્થાન છોડી—અરે પોતાની પાટ છોડી અન્યત્ર ઉપદેશ આપવા જતાં હિચકાય, જે ધર્મના ઉપદેશકો પોતાના ધર્મનું પુસ્તક બીજાના હાથમાં આપતાં સંકોચાય, જે ધર્મના ઉપદેશકો, બીજાઓને અપનાવવામાં ધર્મનો નાશ સમજે, જે ધર્મના ઉપદેશકો એક જ ધર્મને પાળનાર જુદી જુદી જ્ઞાતિના લોકોનો પણ સંબંધ

કરાવવામાં પાપ સમજે, જે ધર્મના ઉપદેશકો કેવળ ચોક્કસ ક્ષેત્રોને જ પોતાનાં આપીકાં ક્ષેત્રો માની લઈ ત્યાં કર્યા કરે, જે ધર્મના ઉપદેશકો ગૃહસ્થોને આધીન રહી એમની હામાં હા મેળવતા રહે, જે ધર્મના ઉપદેશકો કેવળ પોતાનોજ મહિમા વધારવામાં રાતદિવસ મગ્યા રહે, અને જે ધર્મના ઉપદેશકો દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને જોયા સિવાય ધર્મના નામે ઢંકાસલા ચલાવ્યા કરે, એ ધર્મના ઉપદેશકો એ ધર્મને વધારી શકે કે ઘટાડી શકે, એનું અનુમાન કરવું જરા પણ મુશ્કેલી ભરેલું નથી.

જૈનધર્મ મર્યાદિત અન્યો હોય, જૈનધર્મ તરફ લોકોની અભિ-
રુચિ ઓછી થઈ હોય, જૈનધર્મ અમુક ક્ષેત્રોમાંજ ભરાઈ રહ્યો હોય,
અને જૈનધર્મ નિંદાયો હોય કે નિંદાઈ રહ્યો હોય તો તે ઉપયુક્ત
ઉપદેશકોનાજ કારણે છે. મહાવીરની ઉદારતા જૂઓ. તેણે કદિ કોઈ
ક્ષેત્રને પોતાનું ક્ષેત્ર માન્યું નહોતું; તેણે કદિ કોઈ ઉપાશ્રયને
પોતાનો આપીકા ઉપાશ્રય બનાવ્યો નહોતો; તેણે કદિ ઉપદેશ આપ-
વામાં જાતિભેદનો વિચાર રાખ્યો નહોતો, તેણે કદિ પોતાનું મહત્વ
વધારવા કે બતાવવા કોશીશ કરી નહોતી; તેણે કદિ કોઈ વાતનો
ઉપદેશ કરવામાં-સત્યતત્ત્વનો પ્રકાશ કરવામાં કોઈની દાક્ષિણતા રાખી
નહોતી, તેણે કદિ એમ કહ્યું નથી કે-જૈનધર્મ પાળનારાઓમાં પણ
તમે ભેદભાવ રાખો; તેણે કદિ કહ્યું નથી કે-માત્ર એકાન્તપક્ષથી
તમે અમુકજ ક્રિયાઓ-અમુકજ ધૂમધામો કરો. છતાં તેજ મહાવીર
પિતાના નામથી આજ એના સંતાનો શું કરી રહ્યા છે ? તેમનામાં
કેટલી સંકુચિતતા આવી ગઈ છે ? એના સંતાનો એ પિતાના નામે
કેવી પેઢીઓ ચલાવી રહ્યા છે. કોઈ જ્નેશે કે ? વિચારશે કે ? કેટલા
ઉપદેશકો જૈનધર્મની વાસ્તવિક દાઝ ધરાવે છે !

સૌથી પહેલાં, જેના ઉપદેશનો પાયો રાગ-દ્રેષને ક્ષય કરવા

સમયને ઓળખો.

ઉપરજ રહેલો છે, એજ ઉપદેશકો રાગ-દ્વેષને પાતળા કરવા કોશીશ ન કરે-બલ્કે જાણે કે એક ખીજનાં રાજ્યો ન લૂંટાઈ જતાં હોય, એમ રાગ દ્વેષ વધારે-એક ખીજની નિંદાઓ કરી એક ખીજના શિષ્યોને હડપ કરવા મોરચાં માંડે, એક ખીજનાં પુસ્તકો પચાવવા કાવાદાવા રચે, એક ખીજને હલકા પાડવા હેંડખીલો છપાવે, એક ખીજનાં છિદ્રો ઉઘાડે, એક ખીજથી પોતાની ઉત્કૃષ્ટતા અને ખીજની અપકૃષ્ટતા પ્રકટ કરે-આ બધાં રાગ-દ્વેષને પાતળાં કરવાનાં કારણો છે કે વધારવાનાં, કોઈ બતાવશે કે ? ત્યાગની મૂર્તિ ગણાતા મુનિઓ-મહાવીરના લેખાસમાં રહેલા સાધુઓ-મહાવીરનો ઝંડો ધારણ કરી વિચારનારા મુનિવરોને એ મહાવીરના નામપર, મહાવીરના ધર્મ પર, મહાવીરના ઉપદેશ પર, અને મહાવીરની આજ્ઞા ઉપર જરા પણ અનુરાગ હોય-જરા પણ આસ્થા હોય-જો જરા પણ શ્રદ્ધા હોય તો કેવળ પોતાનાજ દુરાગ્રહની ખાતર ધર્મને નિંદાવે ખરા ? પોતાનાજ મહત્ત્વની ખાતર દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને ભૂલવા જેટલું ભાન ભૂલે ખરા ? પોતાનાજ અભિમાનની ખાતર એક ખીજને મળી શાસનના હિતના વિચારો કરવા જેટલી ઉદારતા ન બતાવી શકે ખરા ? યોદ્ધા સંખ્યાના સાધુઓ પણ સંગઠન કર્યાં સિવાય રહી શકે ખરા ? પરંતુ ખરી વાત એ છે કે વસ્તુ ભૂલાઈ છે. લક્ષ્ય ચૂકાયું છે, નિસ્માન બદલાયું છે. મહાવીરનું તો નામ છે. નથી દેશની દાઝ કે નથી ધર્મની, નથી સમાજની દાઝ કે નથી સાધુ સમુદાયની ! દાઝ છે આત્માની. દાઝ છે માન-મર્તબાની, દાઝ છે પોતાની ઇજ્જતની. દેશ દુઃખી થાઓ, સમાજ સડી જાઓ, ધર્મની નિંદા થાઓ. કંઈ પરવા નથી. અમારું તો નામ થાય છે ને ? અમારી આગળ તો વાળું વાગે છે ને ! અમારું નામ તો છાપામાં આવે છે ને ! બસ, દરકાર છે એની. અત્યારે તો ખરી જયન્તી આજ ઉજવાઈ રહી છે. આજે

ગામ ગામ મહાવીર જયન્તી ઉજવાશે, ઘણાં વર્ષોથી જયન્તી ઉજવાઇ રહી છે. વાળાં વાગશે, વરઘોડા નિકળશે, પૂજ્યો ભણુશે, પતાસાં વહેંચાશે, વ્યાખ્યાનો થશે, જય ખેલાશે, અને રાત્રે રોશનાઇ થશે. બસ, જયન્તી ઉત્સવ સમાપ્ત. પછી વહેલી આવજો આવતા વર્ષની ચૈત્ર સુદિ તેરશ.

પૂજ્ય મુનિવરો, અંતરાત્માને પૂછો ! મહાવીર દેવની જયન્તી આટલું માત્ર કરવા-કરાવવામાં સમાપ્ત થાય છે ? જરા છાતીએ હાથ દબને વિચારો. આંખ મીચીને વિચારો. એ મહાવીર જયન્તી વાસ્તવિક જયન્તી થઇ ન કહેવાય. મહાવીર દેવના ઋણુથી આટલું કર્યાંથી આપણે મુક્ત નથી થઇ શકવાના ! આપણું કર્તવ્ય ઘણું બાકી કહે છે, આપણે ઘણાં કામો કરવાનાં છે. જ્યાં સુધી જૈન સમાજમાં અજ્ઞાનતા ફેલાયેલી છે, જ્યાં સુધી હજારો જૈનોને એક વખતનું અન્ન પણ ખાવાને મળતું નથી, જ્યાં સુધી હજારો યુવકો જાતીય બંધારણોને ભોગ થઇ દિવસે દિવસે પરધર્મમાં લળી રહ્યા છે, જ્યાં સુધી જૈનધર્મને પાળનારી જાતિયો સાથે પણ આપણે પરહેજ રાખીએ છીએ, જ્યાં સુધી જૈનધર્મને ગુજરાત-કાઠિયાવાડ અને મારવાડ મેવાડના ખૂણામાંજ આપણે દબાવી રાખ્યો છે, જ્યાં સુધી મગધ અને બંગાલ જેવા દેશોમાં પણ અહિંસાનો પ્રચાર કરવા બહાર નીકળતા નથી, આપસના વૈમનસ્યો દૂર કરી સાધુ સંગઠન પૂર્વક જૈનશાસનની ઉન્નતિના વિચારો કરતા નથી, જ્યાં સુધી કેવળ આપણાજ સ્વાર્થ તરફ આપણું લક્ષ્યબિંદુ બંધાયું છે, અને જ્યાં સુધી આપણે દ્રવ્ય-ક્ષેત્રકાળ-ભાવને જોઇને કાર્ય કરાવી શકતા નથી, ત્યાં સુધી મહાવીર જયન્તી ઉજવી કદી પણ મનાય તેમ નથી. અને ન આપણે મહાવીર પિતાના સાચા ભકત તરીકે હોવાનો દાવો કરી શકીએ તેમ છીએ.

સમયને ઝોળખો.

અતએવ મુનિવરો ! ખરી મહાવીર જ્યન્તી ઉજવવી હોય તો સૌથી પહેલાં સાધુ સંગઠન કરો. વિચારોની લેનદેન કરો. અહંપદનો ત્યાગ કરો, સમાજની નાડ તપાસી સમુચિત ઉપાય કરો. ધર્મ પ્રચારનાં વાસ્તવિક કારણો શોધી કાઢી તે સાધનોદ્વારા વાસ્તવિક ધર્મનો પ્રચાર કરો. ધર્મની પ્રભાવનાનાં સમુચિત સાધનો પ્રાપ્ત કરો. છોડી દો-તમારો દુરાગ્રહ છોડી દો. લક્ષ્ય મહાવીરનું રાખો. જૈનધર્મનું રાખો. તમારા નિમિત્તે ધર્મની નિંદા થતી હોય, તો એવા કામોથી દૂર રહો. મહાવીરનો વેષ ધારણ કર્યો છે તો સાચા મહાવીર બનો. નીકળી પડો, બહાર નીકળી પડો. ઉપાશ્રયો અને ગામોનો મોહ મૂકી દો, કષ્ટોને મહવા બહાર પડો, ધર્મનો પ્રચાર કરવા બહાર પડો, ગામે ગામ ને ગલીએ ગલીએ અને ઘેર ઘેર મહાવીર જ્યન્તી ઉજવવા બહાર નીકળી પડો. મહાવીરનો સત્ય સંદેશ ઘેર ઘેર સંભળાવો. મહાવીરની વાસ્તવિક મહાવીરતા લોકોને બતાવો. લોકોને મહાવીરના-ખરા વીરના ધર્મના અનુરાગી બનાવો. બસ, ખરી મહાવીર જ્યન્તી આમાંજ રહેલી છે, ખરો મહાવીર ઉપરનો અનુરાગ એમાંજ સમાયેલો છે. ખરા મહાવીરના પુત્ર તરીકેનો ઘવો ત્યારે જ મંજૂર થઈ શકે તેમ છે. શાસનદેવ, સૌને મહાવીર બનાવવાનું સામર્થ્ય આપે, એજ મુશ્કેલી વિરમું છે.

(૧૪)

જૈન સાહિત્ય.

(૧)

સંસારની પરિવર્તનશીલતાનો પ્રભાવ અથવા ખીજ શબ્દોમાં કહીએ તો સમયનો પ્રભાવ સંસારના કયા પદાર્થ કે વિષય ઉપર નથી પડતો ? સંસારની એવી કોઈ જાતિ, દેશ, સમાજ, ધર્મ અને સાહિત્ય નથી, જેના ઉપર સમયનો પ્રભાવ ન પડ્યો હોય. સમયની પ્રેરણા પ્રમાણે દરેક વિષયોમાં પરિવર્તન થયાજ કરે છે, અથવા એમ કહીએ કે સમય પ્રમાણે પરિવર્તન કરવુંજ પડે છે. આ વિષયમાં કોઈનો પણ આગ્રહ, કદાગ્રહ કે દુરાગ્રહ કામમાં આવી શકતાં નથી. સમયના પ્રભાવને આધીન બહેલાં કે મોડાં સૌને થવુંજ પડે છે, જૈનસાહિત્યની પણ એજ દશા છે. જૈનસાહિત્ય પણ કુદરતના

સમયને ઝોળખો.

ઉપર્યુકત નિયમને ભોગવી ચૂક્યું છે અને ભોગવતું આવ્યું છે. જૈનસાહિત્ય અંધારા પટારાઓમાં ભરી રાખવા માટેનો એક ખનનો ગણ્યો, તે બહાર આવ્યું. જૈનસાહિત્યના ચોક્કસ વિષયોના ગ્રંથો તો ચોક્કસ હલ્લાખાળ સાધુઓ વાંચે, તે આજ દરેક વાંચવા લાગ્યા. જૈનસાહિત્ય છપાવવામાં ધર્મનો નાશ સમજતો, તે હવે ઢગલાબંધ છપાવવા લાગ્યું. જૈનસાહિત્ય હસ્તલિખિત પ્રતોમાં જોઈને અક્ષરે આંધો પાછો કર્યાં સિવાય વ્યાખ્યાનોદ્વારા પ્રકાશાતું, તે હવે વગર પોથીએ-વગર પાનાએ કેવળ મુખદ્વારાજ પ્રકાશાવવા લાગ્યું, જૈન-સાહિત્યનાં આગમો, અન્ય ધર્મીઓની વાત તો દરકીનાર રહી, શ્રાવ-કોથી પણ નહિં વાંચી શકાતાં, તે કોણ જૈન કે કોણ અજૈન, કોણ સ્પૃશ્ય કે કોણ અસ્પૃશ્ય, કોણ હિન્દુ કે કોણ મુસલમાન, કોણ પારસી કે કોણ યૂરોપીયન, તમામમાં વંચાવવા લાગ્યાં, જૈનસાહિત્ય-ના ગમે તે વિષયનો કોઈ સામાન્ય ગ્રંથજ કેમ ન હોય, એનું બહુમાન અને આદર થતો, તે હવે એવા સામાન્ય ગ્રંથની વાત તો દૂર રહી, પરંતુ **ભગવતી** જેવા પરમપૂજનીય આગમો માંસાહારી લોકોના પગ નીચે કચડાતાં ઉપાશ્રયોમાં આવવા લાગ્યાં. ક્યાં સુધી કહેવું ? આગમની-શાસ્ત્રોની અને જ્ઞાન અને જ્ઞાનીમાત્રની આશા-તનાઓથી કાંપી ઉઠનારા પોતે એવી આશાતનાઓના કારણભૂત થઈ રહ્યા છે. આ બધો કોનો પ્રભાવ ? સમયનો કે ખીજ કોઈનો ? સંસારની પરિવર્તનશીલતાનો કે ખીજ કોઈનો ? આ બધી ઉચલ-પાથલ-ગડમથલનું પરિણામ શું આવ્યું ? લાલમાં કે નુકશાનમાં એનો વિચાર આપણે કરીએ, તે પહેલા જૈનસાહિત્યની સમૃદ્ધતાના સંબંધમાંજ હાલ તો કંઈક વિચારીશું.

‘ સાહિત્ય ’ શબ્દનો વ્યવહાર હું અહિં ‘ કાવ્યાદિગ્રંથો ’ માટે કરવા નથી ઇચ્છતો. ‘ સાહિત્ય ’ શબ્દને બહુ વિશાળ અર્થમાં

એટલે કે તેની અંદર ન્યાય, વ્યાકરણ, કાવ્ય, કોશ, નાટક, ચંપૂ, આગમ, પ્રકીર્ણ, ઇતિહાસ, યાવત દુનિયાના તમામ વિષયો સંબંધી ગ્રંથોનો સમાવેશ કરવા ઇચ્છું છું. ટૂંકમાં કહું તો ‘સાહિત્ય’ એટલે સંસારના તમામ વિષયો સંબંધી ગ્રંથો. આવી રીતનું સાહિત્ય તમામ ધર્મોમાં થોડે ઘણે અંશે અવરય પ્રાપ્ત થાય છે. જે ધર્મો અતિપ્રાચીન છે, તે ધર્મોમાં સાહિત્યનો ખબતો અધિકાધિક પ્રાપ્ત થાય છે. અને તેનું કારણ એ જ છે—કે અતિપ્રાચીન-કાલથી ચાલ્યા આવતા ધર્મોમાં સમય સમય ઉપર અનેક વિદ્વાનો-આચાર્યો—કવિયો લેખકો થઇ ગયા હોય છે. તેઓ ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠોમાં પોતાનાં અમર નામો પોતાની કૃતિયો દ્વારાજ લખાવી ગયા છે. હજારો વર્ષ ઉપર થઇ ગયેલી વ્યક્તિયોને આજ આપણે તેમની કૃતિયોથીજ ઓળખીએ છીએ. તેમનેજ નહિં, બલકે તેમની પહેલાં થઇ ગયેલ મહાપુરુષોને ઓળખવાનું સાધન પણ તે કૃતિયોજ છે.

જૈનધર્મ એક પ્રાચીન—સનાતન ધર્મ હોઇ જૈનધર્મમાં અખૂટ—અનૂટ—સાહિત્ય ભંડારોમાં ભરેલું છે. જરા પાટણ, ખંભાત, જેસલમીર, લીંબડી આદિના ભંડારો તપાસીએ. કયો એવો વિષય છે કે જે જૈનાચાર્યની કૃતિથી નથી લખાયો ? કયો એવો વિષય છે કે જેના એક નહિં, અનેક ગ્રંથો જૈનસાહિત્યમાં નથી મળતા ? શા માટે ન હોય ? જે ધર્મમાં એક નહિં, અનેક ધુરંધર પ્રખર વિદ્વાનો થઇ ગયા હોય, તે ધર્મની સાહિત્યલક્ષ્મી અપરિમિત ભરી હોય તો એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ? જૈનાચાર્યોએ પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ ભવિષ્યની પ્રબળ માટે વારસામાં મૂકી જવા ગ્રંથોની રચના સિવાય શામાં કર્યો છે ? ઉમાસ્વાતિ વાચકે ૫૦૦ ગ્રંથોની રચના કરી જૈનસાહિત્ય સમૃદ્ધ કર્યું. સિદ્ધસેન દિવાકરે જૈનન્યાયની વ્યવસ્થાપૂર્વક પદ્ધતિ સ્થાપિત કરી; હરિભદ્રસૂરિએ ૧૪૪૪ ગ્રંથોની

સમયને ઓળખો.

રચના દ્વારા જૈનસાહિત્યનાં અંગો ખૂબ પુષ્ટ કર્યાં. ભદ્રબાહુસ્વામીએ નિર્યુક્તિયોની રચના કરી આગમોના રહસ્યને સ્પષ્ટ કર્યું. આવીજ રીતે હેમચન્દ્રાચાર્યે સાડા ત્રણ કરોડ શ્લોકોની રચનાદ્વારા અને છેવટે યશોવિજયજી ઉપાધ્યાયે એકસો આઠ ગ્રંથોની રચના કરીને જૈન-સાહિત્યને ઔર સમૃદ્ધ બનાવ્યું. આવા અમુક ગણ્યા ગાંધ્યાજ નહિં, પરંતુ જૈનધર્મમાં અનેક પ્રખર આચાર્યો-વિદ્વાનો થઈ ગયા છે કે-જેમણે સંસ્કૃત પ્રાકૃતના હજારો ગ્રંથોની રચના કરી; એટલુંજ નહિં પરંતુ આલજીવોના બોધને માટે તેમણે ભાષામાં પણ એટલા ગ્રંથો રચ્યા કે જેનો બહોળો ખજાનો આજ પણ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. ઇતિહાસજ્ઞોના કથન મુજબ ભારતવર્ષની સાહિત્યલક્ષ્મીનો પૂર્વ કાળમાં ઘણો નાશ થઈ ગયો છે, અને લાખો ગ્રંથો વિદેશમાં ચાલ્યા ગયા છે, તેમ છતાં આજે ભંડારોના ભંડારો જૈનસાહિત્યના ખજાનારૂપ ભરેલા દષ્ટિગોચર થાય છે. આ ઉપરથીજ આપણે અનુમાન કરી શકીએ છીએ કે પૂર્વાચાર્યોએ જૈનસાહિત્યને કેટલું સમૃદ્ધ બનાવ્યું હોવું જોઈએ ?

પરંતુ સમયે પાછાં પલટો ખાધો. જૈન સાધુઓમાં જ્ઞાનાભિ-રૂચિતા ન્યૂન થવા લાગી. આચાર વિચારની સિથિલતા થતાં યતિ વર્ગમાં સાહિત્યની યતિકંચિત પ્રવૃત્તિ રહી, તે વૈદ્યક અને જ્યોતિ-ષ્માંજ તેની મર્યાદા બંધાઈ રહી; અને તે વિદ્યા પણ કેવળ ઉદર-પૂર્તિના સાધન માટે જ જીવિત રહી. એટલે પરિણામે તો તેની ગણતરી શૂન્યમાં જ થવા લાગી. આમ સાહિત્યની વૃદ્ધિ ઘટી, તેની સાથે તેની પઠન પ્રણાલી પણ લુપ્ત પ્રાય થઈ. વળી ખીજી તરફથી રૂઢીની પૂજાને મહત્ત્વ અપાયું. એટલે પ્રારંભમાં કહેવામાં આવ્યું છે તેમ જૈનસાહિત્ય ભંડારોમાંથી બહાર નીકળવું બંધ થયું. અને જ્યારે જૈનસાહિત્યજ જનતાના હાથમાં ન ગયું એટલે જૈનસા-

હિત્ય અને જૈનધર્મ માટે લોકોમાં નાના પ્રકારની કલ્પનાઓ થવા લાગી: ' જૈનધર્મ નાસ્તિક ધર્મ છે. ' ' જૈનધર્મ અનીશ્વરવાદી છે. ' ' જૈનધર્મનું સાહિત્ય કંઈ છેજ નહિં. ' ' જૈનધર્મ ઔદ્ધર્મની શાખા છે. ' ઇત્યાદિ માન્યતાઓ લોકોમાં દૃઢ થઈ. અને એ તો ખિલકુલ નિશ્ચિત વાત છે કે જે ધર્મમાં સાહિત્યને અભાવ હોય, તે ધર્મ ધર્મ તરીકે ઓળખાવવાને લાયક નથી રહેતો. સુતરાં, જૈનધર્મના સાહિત્યના અભાવે લોકો નાના પ્રકારની શંકાઓ કરે, તો તે સંભવિતજ કહી શકાય. તે વચલા ગાળામાં જૈનસાહિત્યથી અનભિરા અજૈનોજ હતા, એમ નહિં પરંતુ જૈનસાહિત્યને બહાર કાઢવાથી આશાતના થશે, લોકો ધર્મના મર્મને જાણી જશે, એવી શંકાથી ખુદ જૈનસાધુઓ પણ જૈનસાહિત્યનાં દર્શન કરવાથી વંચિત રહ્યા. અને તેથી પરિણામ એ આવ્યું કે સંસ્કૃત પ્રાકૃત-સાહિત્યની પડન-પાઠન પ્રણાલી તો ખિલકુલ ઉડીજ ગઈ. અને અતએવ સમય એવો આવ્યો કે જે સાધુઓ કલ્પસૂત્ર ઉપરની સુબોધિકા માત્ર વાંચી લેતા, તે મહાન વિદ્વાન તરીકે ગણાતા અને ન્યાં કોઈ એમ સાંભળતું કે ફલાણા સાધુ સુબોધિકા વાંચે છે, ત્યારે તેના કાન ઉંચા થતા.

પણ પાછો એ સૈકો બદલાયો. જગતની જાગૃતિના ભણકારા જૈનસમાજના કાને આવવા લાગ્યા. સાહિત્યને ગોંધી રાખવાથી તો જૈનધર્મ વધારે હલકી કોટીમાં ગણાશે, જૈનધર્મમાં વિદ્વાનો નહિં ઉભા થાય તો ખીજ સમાજોની સાથે મુકાબલો કરવામાં જૈનોએ હારજ ખાવી પડશે. બલ્કે ખીજ સમાજો સાથે ઉભા રહેવાનો પણ હક નહિં રહે ! આ વિચારો જૈનધર્મના શુભેચ્છક મહાત્માઓને સ્પુર્યા. અને એવી પાઠશાળાઓ સ્થાપવા તરફ સમાજની થોડીક વ્યક્તિઓનું ધ્યાન ખેંચાયું કે જે પાઠશાળાઓમાં મૂળ ભાષાઓનું-

સંસ્કૃત પ્રાકૃતનું દઢતાપૂર્વક જ્ઞાન અપાય. બીજી તરફથી લંડોરોમાં ભરી રાખેલા પ્રાચીન ગ્રંથોને પ્રકાશિત કરવાનું કામ પણ આરંભાયું. પરંતુ આ પ્રયત્નો બિલકુલ અલ્પાંશમાં હતા, અને જે પ્રયત્નો હતા, તેમાં પણ સંકુચિતતાનું તત્ત્વ હતું. અને એની સંકુચિતતાથી થતું કાર્ય મૂલ સાધ્યને સિદ્ધ કરનારું નજ નીવડે, એ દેખીતું છે. પરંતુ સમાજના સદ્ભાગ્યે સ્વર્ગસ્થ ગુરુદેવ શ્રીવિજયધર્મસૂરિ મહારાજે આ બીડું ઝડપી લીધું. તેમણે કાશીમાં યશોવિજય પાઠશાળા સ્થાપી અને બીજી તરફથી યશોવિજય ગ્રંથમાળા શરૂ કરી. આ બંને કાર્યોમાં ગુરુદેવે ઉદ્ધરતાનું તત્ત્વ ઘખલ કયું એટલે કે બંને સંસ્થાઓને માત્ર ચોક્કસ સર્કલમાં ન ગોંધી રાખતાં તેનો લાભ છૂટથી બીજાઓ લઇ શકે, એવો પ્રયત્ન આદર્યો. ઉપરાન્ત પાશ્ચાત્યદેશોના વિદ્વાનોને જૈનસાહિત્યના જ્ઞાતા બનાવવા ભગીરથ પ્રયત્ન આરંભ્યો. આચાર્યશ્રીનો પ્રયત્ન જેમ જેમ આગળ વધતો ગયો તેમ તેમ પાશ્ચાત્યદેશોમાં જૈનધર્મના અભ્યાસકોની સંખ્યામાં વધારો થતો ગયો. બીજી તરફથી જૈનસમાજ અને જૈનસાધુઓમાં પણ વિદ્યાભિરુચિ વધવા લાગી. ધણી સાધુઓ પોતાની પાસે પંડિતો રાખી વિદ્યાધ્યયન કરવા લાગ્યા. એમ ધીરે ધીરે જૈનસાહિત્યનો આદર વધવા સાથે જૈનધર્મ અને જૈનસાહિત્ય પ્રત્યે લોકોની જે માન્યતાઓ હતી, તેમાં ફેર પડવા લાગ્યો. પરિણામે છેલ્લાં લગભગ પચીસ વર્ષોમાં જૈનસાહિત્યનો જે પ્રચાર થવા પામ્યો છે, તે પહેલાંનાં બસો વર્ષોમાં નહોતો થવા પામ્યો, એ વાત કોઇપણ વિચારક જોઇ શક્યા વિના નહિંજ રહે. જૈનસાહિત્યની છેલ્લી પ્રવૃત્તિએ અનેક વિદ્વાનોના વિચારોમાં પરિવર્તન કયું છે, અનેક મનુષ્યોને જૈનધર્મ તરફ આકર્ષ્યાં છે, અનેક વિદ્વાનોએ નવી નવી શોધો દ્વારા જૈનધર્મનું મહત્ત્વ વધાર્યું છે; અનેક લોકોના દિલોમાં જૈનધર્મ અને

જૈન સાહિત્ય સંબંધી શંકાઓ હતી, તેનું પરિમાર્જન કર્યું છે. યુનિવર્સિટીઓમાં જૈન ગ્રંથો દાખલ કરાવી અનેક જૈન-અજૈન અભ્યાસીઓને અભ્યાસનું સાધન વધારી આપ્યું છે. નવા નવા અનેક ગ્રંથોની યોજનાઓ કરાવી જૈન સાહિત્યની શ્રીવૃદ્ધિ કરાવી છે. બલ્કે એતદેશીય અને પાશ્ચાત્ય અનેક વિદ્વાનોના મુખથી એમ સ્પષ્ટપણે કહેવરાવ્યું છે—કે હિન્દુ અને બૌદ્ધ સાહિત્ય કરતાં જૈન સાહિત્ય ધણું વધી જાય છે. સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત સાહિત્ય, બલ્કે ગુજરાતી ભાષાની પણ રક્ષા કરનાર જૈન સાહિત્ય છે. જૈન સાહિત્યની છેલ્લા પચાસ વર્ષની પ્રવૃત્તિએ—પ્રગતિએ તો જગતમાં અવનવું રૂપાંતર કરી મૂક્યું છે. એ પ્રવૃત્તિએ જ લીપીગ્રંથ, અર્થિન, હેમચર્ગ અને હીડનબર્ગ આદિની યુનિવર્સિટીઓમાં જૈન ગ્રંથો—જૈન આગમોનો અભ્યાસ શરૂ કરાવ્યો છે. સેંકડો ગ્રંથોના અનુવાદો બહાર પડ્યા છે. જૈનોના કથાસાહિત્ય અને એવા ખીજા ખીજા વિભાગો માટે વિદ્વાનો પાસે ઉચ્ચકોટીના અભિપ્રાયો બહાર પડ્યા છે. બલ્કે વિદ્વાનોને ત્યાં સુધી આકર્ષ્યા છે કે અજૈન વિદ્વાનો જૈન આગમોનાં નવીન સંસ્કરણો વિવેચનાત્મક રીત્યા બહાર પાડવાના પ્રયત્નો કરી રહ્યા છે. શું આ ઓછું પરિવર્તન છે ? શું આથી જૈનધર્મનું ઓછું ગૌરવ વધ્યું છે ? જે જૈનસાહિત્ય સેંકડો વર્ષોથી ભંડારોમાં ગોંધાઈ રહ્યું હતું એમ ગોંધાઈ રહ્યું હતું, જૈનસાહિત્યને બહાર લાવવાથી ધર્મનો નાશ થાય છે, એ માન્યતા જેમની તેમ કાયમ રહી હતી, જૈનસાહિત્ય જૈનઆગમો આદિને છપાવવાથી આશાતનામાં આખી સમાજ ડૂબી જશે, એ ભય કાયમ રહ્યો હતો, અરે, જૈનસાહિત્ય જૈનઆગમોનો અભ્યાસ તો ચોક્કસ યોગોદ્ધન કરનારા સાધુઓજ કરી શકે, ખીજા કોઈથી તો એનો સ્પર્શમાત્ર ચે ન થાય, એ સિદ્ધાન્ત બરાબર પકડી રખાયો હતો, તો આજ આવું

સમયને ઓળખો.

પરિણામ આવત કે ? જૈનધર્મ દુનિયાનો-પ્રાણીમાત્રનો ધર્મ છે, એમ લોકો જાણત કે ? જૈનધર્મના આટલા અનુભોદોકા-પ્રશંસકો અનત કે ? સાહિત્ય એ તો નિર્મળ આરીસો છે, સાહિત્ય એ તો સુધાકુંડ છે. એનો લાભ તો જેટલા લે તેટલાને લેવા દેવો જોઈએ; એમાંજ લાભ છે. એમાંજ ઉન્નતિ છે. અને આ તો વળી જૈન-સાહિત્ય, વીતરાગની વાણી, ત્યાગીયોના ઉદ્દગારો ! સંતોના હૃદયના ઉભરાઓ ! એની અસર તો દુનિયાને ઓરજ થાય, એના ધુંટડા તો વારંવાર પીવાનું બધાને મન થાય ! એમાં ગભરાવા જેવું કે સંતાડવા જેવું હોયજ નહિ, એ તો ખુલ્લા બજારે મૂકવાનો માલ કહેવાય, લેનારા લે, લૂંટનારા લૂંટે, એમાંજ કાયદો ! એમાં જ તરક્કી ! એમાં જ શોભા !

(૧૫)

‘ જૈન સાહિત્ય ’ સંબંધી ઉપરના લેખમાં કેટલુંક કહેવામાં આવ્યું છે. હવે આપણે એ વાત ઉપર આવીએ કે-છેલ્લા પચીસ વર્ષમાં જૈન સાહિત્યનો પ્રચાર થવાથી લોકોના વિચારોમાં કેટલું પરિવર્તન થયું છે અને જૈન સાહિત્ય સંબંધી વિદ્વાનો કેવા ઉદ્-ગારો કાઢી રહ્યા છે. આ બધા વિચારો અને પરિવર્તનો આ ટૂંકા લેખમાં આપવા અશક્ય છે અને તેથી તેમાંના થોડાકજ અભિપ્રાયો ટાંકીશ.

જર્મન વિદ્વાન ડૉ. હર્ટલ કથા સાહિત્યના એક પ્રખર વિદ્વાન ગણાય છે. લગભગ ચાલીસ વર્ષથી તેઓ કથા સાહિત્યનો અભ્યાસ કરી રહ્યા છે. તેઓ પોતાના અભ્યાસના પરિણામે કથા સાહિત્ય સંબંધી એક સ્થળે લખે છે.

“ ભારતવર્ષનું પ્રાયઃ સમસ્ત કથાસાહિત્ય ખરી રીતે તો જૈનોનુંજ છે. અને આ સાહિત્ય જેટલું ગદ્યમાં લખેલું છે ત્યાં સુધી ખરેખર તે બોલવામાં આવતી સંસ્કૃત ભાષામાં રચાયેલું છે. ”

આ વિદ્વાનનો એક એ પણ દૃઢ વિચાર બેસી ગયો છે કે “ જૈનાચાર્યો જે ઉપદેશ દે છે—કથાઓ કહે છે, તે નીતિ અને સદાચારથી ભરેલીજ કહે છે. ”

આ વાત ડૉ. હર્ટલે આ શબ્દોમાં કહી છે:—

The Jainas have always endeavoured to raise the morals of their countrymen.

તેજ પત્રમાં તેમણે એ પણ કહ્યું છે કે—

“ But in the same time the Jainas know how to tell the moral tales in a simple style for those who were not highly cultivated. Jain literature gives nourishment in the same time to the scholar, to those who like refined literary compositions, and to those who like fine fairy and other tales, related in a simple style which is adapted to this kind of literature. Neither the Baudhhas nor the Hindu authors know how to tell a tale. In the same time what would have become of Indian Sculpture and architecture, if the Jainas had kept, as you say, to conservative ideas, i. e. if they had not caused statues of the Tirthankaras to be made and temples to be built. ”

અર્થાત—જૈનલોકો શિક્ષાપ્રદ કથા સરલ ભાષામાં તે પુરુષોના હિતાર્થ લખતા હતા કે જેઓ ધણા શિક્ષિત નહિં હતા. જૈન સાહિત્ય તે લોકોને પણ સુખપ્રદ છે કે જેઓ ઉચ્ચ પ્રકારની સાહિત્ય પ્રણાલીને ચાહે છે. અને તેઓને પણ લાભપ્રદ છે કે જેઓ દેવી-દેવતાઓનાં ચરિત્ર એવી સરલ ભાષામાં ચાહે છે કે-જે કથા પ્રસંગને યોગ્ય છે. ખ્રીસ્ત અને હિંદુશાસ્ત્રકારો કથા લખવી જાણતા નહિં હતા. ભારતના શિક્ષાશિલ્પ અને ગૃહનિર્માણ કૌશલ્યની શી દશા થાત, જો જૈનો એકાન્ત વિચારમાં જ રહ્યા હતા. અને પોતાના તીર્થકરોની મૂર્તિ-ઓનું અને દેવાલયોનું નિર્માણ નહિ કર્તે.

ડૉ. હર્ટલ કેવળ જૈન કથા સાહિત્યનેજ સર્વોત્કૃષ્ટ નથી સમજતા, પરન્તુ આખા જૈન સાહિત્યને તેઓ સર્વોત્તમ બતાવે છે. આ સંબંધી તેમણે એક લેખમાં લખ્યું છે—

“ Now what would Sanskrit Poetry be without this large Sanskrit literature of the Jainas ! The more I learn to know it, the more my admiration rises. ”

(Jain Shasan Vol. I No. 21.)

અર્થાત્-જૈનોનું આ મહાન સંસ્કૃત સાહિત્ય કમ કરી દેવામાં આવે, તો સંસ્કૃત કવિતાની શી દશા થાય ? જેમ જેમ મને આ વિષયમાં વધારે વધારે જાણવાનું મળે છે, તેમ તેમ મારું સાનન્દ-શ્ચર્ય વધતું જ જાય છે.

આવી રીતે ડૉ. હર્ટલે જ જૈન સાહિત્યને સર્વોત્કૃષ્ટ બતાવ્યું છે એમ નહિ પરન્તુ અત્યારે જેટલા સ્કોલરો જૈન સાહિત્યનો અભ્યાસ કરી રહ્યા છે, તે બધાએ જૈન સાહિત્ય ઉપર મુગ્ધ બની રહ્યા છે, અને મુક્તકંઠથી કહી રહ્યા છે કે ‘ જૈન સાહિત્યની બરાબરી ભારતવર્ષનું એક પણ સાહિત્ય કરી શકે તેમ નથી. ’ એનું કારણ એજ છે કે ધીરે ધીરે જૈન સાહિત્ય તેઓના દષ્ટિપથમાં આવવા લાગ્યું છે.

ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે સાહિત્ય અને ધર્મનો ધનિષ્ટ સંબંધ છે. સાહિત્યની વિશાળતા અને ઉત્તમતા જ ધર્મની ઉત્તમતાને સિદ્ધ કરે છે. જે ધર્મમાં સાહિત્ય નથી-જે ધર્મમાં ઉત્કૃષ્ટ સાહિત્ય નથી. તે ધર્મ દુનિયાની દષ્ટિમાં માન પામી શકતો નથી. પાશ્ચાત્ય અને એતદેશીય વિદ્વાનો એક વખત જૈન-

સમયને ઓળખો.

ધર્મને હલકી દષ્ટિએ જોતા હતા-તિરસ્કારની ભુદ્ધિથી જોતા હતા-નાસ્તિક તરીકે ગણતા હતા, તેનું કારણ એ જ હતું કે તેમણે જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તો જાણ્યા નહોતા. તેઓએ જૈનસાહિત્યના મહા-સાગરને નિહાળ્યો નહોતો. તેમણે જૈનધર્મનું હાર્દ તપાસ્યું નહોતું, પરંતુ જેમ જેમ જૈન સાહિત્ય તેમની દષ્ટિમાં આવ્યું, તેમ તેમ પોતાની ભ્રમણાઓ તેમને જણાતી ગઈ અને તેથી જ તેમણે જૈનધર્મ સંબંધી પોતાના પહેલાંના વિચારોમાં આકાશ પાતાળ જેટલો ફેરફાર કરી નાખ્યો છે. ભારતવર્ષના બ્રાહ્મણ વિદ્વાનોમાં ઘણે ભાગે જૈનધર્મ માટે નાસ્તિકતાની એક ઉંડી આશંકા પેસી ગઈ હતી, પરંતુ તે આશંકા હવે લગભગ નાબુદ થઈ છે. આવી જ રીતે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોમાં એવા ઘણા વિદ્વાનો હતા, જેઓ જૈનધર્મ માટે એવી જ શંકા કિંવા દુરભિપ્રાય ધરાવતા હતા, પરંતુ તેઓમાં મોટે ભાગે હવે વિચારોનું પરિવર્તન થઈ ગયું છે. આવા જે જે વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો બદલાયા છે, તેઓના વિચારો લગભગ જાહેર થઈ ચૂક્યા છે. પરંતુ હમણાં છેલ્લામાં છેલ્લા એક વિદ્વાને પોતાનો જે અભિપ્રાય બદલ્યો છે, એ ઘણો અગત્યનો અને જૈનધર્મ કે જૈનસાહિત્યને માટે વધારે ગૌરવ ઉત્પન્ન કરનારો છે.

જૈન સાહિત્યમાં રસ લેનારાઓ ડૉ. હોપ્કીન્સના નામથી ભાગ્યે જ અજાણ્યા હશે. ડૉ. હોપ્કીન્સ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોમાંના એક જૂના વિદ્વાન છે. તેઓ લાંબા વખતથી જૈન સાહિત્યનો અભ્યાસ કરે છે. આ તેજ ડાક્ટર હોપ્કીન્સ છે કે જેમણે દહતા પૂર્વક એવો અભિપ્રાય જાહેર કર્યો હતો કે “જૈનોમાં કંઈ પણ સાહિત્ય નથી, અને જૈનોને-જૈનધર્મને જીવવાનો પણ હક્ક નથી, કારણ કે તેઓ દરેક કાર્યમાં પાપ માને છે.”

ડૉ. હોપ્કીન્સના આ વિચારોએ ખીજા વિદ્વાનોમાં ઘણી

ખરાબ અસર ઉત્પન્ન કરી હતી. બલ્કે-કેટલાક અધિકચરા વિદ્વાનો તેમની વાતને ' વેદવાક્ય ' સમાન માનવા લાગ્યા હતા. ડૉ. હોપ્કીન્સના આ વિચારો ફેરવવા ઘણી ઘણી કોશીસો થઇ હતી, પરંતુ તે વિચારોમાં પરિવર્તન થતું ન હોતું. પરંતુ મને જણાવતાં હર્ષ થાય છે કે શ્રીવિજયેન્દ્રસૂરિ મહારાજે આ વિદ્વાન સાથે પત્રવ્યવહાર શરૂ કરી અનુકૂળતા પૂર્વક-યુક્તિપૂર્વક તેમને વસ્તુસ્થિતિ સમજાવવાની કોશીશ કરી હતી. અને જૈનસમાજ એ જાણીને ખુશી થશે કે ડૉ. હોપ્કીન્સે પોતાના તે વિચારોનું પરિવર્તન કરી દીધું છે. એટલુંજ નહિં પરંતુ તેઓના અતઃકરણમાં જન્મધર્મ પ્રતિ અપૂર્વ સહભાવ ઉત્પન્ન થયો છે. આ વાત તેમના તા. ૨૦ ડિસેમ્બર ૧૯૨૪ ના પત્રથી સ્પષ્ટ થાય છે. તે પત્રમાં તેઓ લખે છે:—

I found at once that the practical religion of the Jains was one worthy of all commendation and I have since regretted that I stigmatized the Jain religion as insisting on denying God, worshipping man, and nourishing vermin as its chief tenets without giving the regard to the wonderful effect this religion has on the character and morality of the people. But as is often the case, a close acquaintance with a religion brings out its good side and creates a much more favourable opinion of it as a whole than can be obtained by a merely objective literary acquaintance. As to the literature, this

is a matter a part from religion, and I suppose that what I had in mind was the absence in Jain literature of any outstanding literary production which could be compared in Brahminism with the Gita Govind or the Bhagavad Gita or in Buddhism with the Dhammapada or for literary excellence with the Theragathas; at least as purely literary works the Jain stories and didactic material seem more ethical and religious than literary.

અર્થાત્—“ મને એકદમ માલૂમ પડ્યું કે જૈનોનો વ્યવહાર ધર્મ દરેક રીતે પ્રશંસાપાત્ર અને તે વખતથી ઇશ્વરને નહિ માનવા દુરાચરુ કરનાર મનુષ્યની પૂજા કરનાર અને કીડી મંકોડીને મૂળ માણસ ગણી તેનું પોપણ કરનાર તરીકે જનધર્મને મેં નિંદેલ. આમ કરવામાં અધર્મ મનુષ્યની નીતિ અને વર્તણૂક પર જે અસર કરે છે, તે પ્રત્યે કંઈ પણ લક્ષ્ય આપ્યું નથી, તે બદલ મને દીલગીરી થઈ છે. પણ જેમ વારંવાર અને છે તેમ, એકંદર રીતે માત્ર પદાર્થ સંબંધીના પુસ્તકદ્વારા મજેલા જ્ઞાનથી ઘણી નકામી બાબતો રોશનીમાં આવે છે, અને ઘણાજ સારો અભિપ્રાય બંધાવે છે. જૈન સાહિત્ય, કે જે ધર્મથી જૂદીજ બાબત છે તે સંબંધમાં હું ધારું છું કે માશ મનમાં એમ હતું કે વિદ્વાતથી ભરેલી જુની કૃતિનો જૈનસાહિત્યમાં અભાવ છે, કે જેની આલણ ધર્મના ગીત ગોવિંદ, ભાગવત અને ગ્રીતા સાથે અથવા તેમ જ ઔદ્ધર્મના ધમ્મપદ કે વિદ્વાતની ઉચ્ચતા

માટે થેરાગાથાઝ સાથે સરખાવી શકાય. (પરંતુ) ખીણું નહિ તો માત્ર સાહિત્યિક કાર્ય તરીકે જૈનવાર્તાઓ અને ઉપદેશરૂપ સાહિત્ય સાક્ષરવિદ્યા કરતાં નૈતિક અને ધાર્મિક વધારે દેખાય છે. ”

ડાક્ટર હોપ્કીન્સના ‘ વિચાર પરિવર્તન ’ થી આપણે ઘણું સમજવાનું છે. ડાક્ટર હોપ્કીન્સે પોતાના આ વિચારો ઘણા વર્ષો આદ્ય બદલ્યા છે. આવીજ રીતે જો જૈનાચાર્યો—જૈન વિદ્વાનો અનુક્રમ પ્રયત્ન કરે તો જૈનધર્મ અને જૈનસાહિત્યને સર્વ ધર્મો અને સર્વ સાહિત્યોથી ઉચ્ચ કોટીમાં લાવી શકે છે. પરંતુ તેવા અનુક્રમ પ્રયત્નની જરૂર છે.

(૧૬)

ને કે સમયના ઠહેવા સાથે હવે જૈનધર્મ અને જૈનસાહિત્યની ઉત્કૃષ્ટતા સ્વીકારનારા વધ્યા છે, એ વાત ખરી છે, છતાં હમેશાં બનતું આવ્યું છે તેમ, ઇર્ષ્યા, મત્સર, દ્વેષનો દુનિયામાંથી સર્વથા અભાવ ન થાય ત્યાં સુધી દુનિયાના કોઇ પણ ધર્મ કે કોઇ પણ સાહિત્યના વખાણનારાઓની સાથે નિંદનારાઓનું અસ્તિત્વ પણ રહેવાનું તો ખરૂંજ. આવી અવસ્થામાં આપણું કર્તવ્ય તો એજ છે કે આપણે જેમ બને તેમ અનુકુળતા પૂર્વક-ખીજ વિદ્વાનોને જોઇતાં સાધનો પૂરાં પાડી યુક્તિઓ અને દલીલોથી જૈન ધર્મ અને સાહિત્યની ઉત્કૃષ્ટતા સિદ્ધ કરી આપવા તત્પર રહેવું જોઇએ.

ઉપર કહેવામાં આવ્યું તેમ, પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોનું ધ્યાન જૈન-સાહિત્ય તરફ વધારે આકર્ષાયું છે. એ વિદ્વાનોની સંખ્યા દિનપ્રતિદિન વધતીજ રહી છે. અત્યારે એવા લગભગ ૭૫ વિદ્વાનો જૈનધર્મનો ઉંડો અભ્યાસ કરી રહ્યા છે. તેઓમાં મુખ્ય આ છે:—ડૉ. હર્ટલ, ડૉ. શીનો. ડૉ. જ્ઞેલી, ડૉ. ટુચ્ચી, ડૉ. શુષ્ટ્રિંગ, ડૉ. મિસ જોહોન્સન, ડૉ. જોકેખી, ડૉ. થોમસ. ડૉ. બેલોની, ડૉ. હુલીશ, ડૉ. મીરાનો. ડૉ. મિસ કૌઝે, ડૉ. કોનો, ડૉ. નોબલ, ડૉ. લ્યૂમેન, ડૉ. સ્વૉલી, ડૉ. કિરફલ, ડૉ. હેલ્મૌથ, મી. વૉરન. ડૉ. નેગલીન, ડૉ. લેવી, ડૉ. સ્ટાઇન, ડૉ. કાર્પેન્ટીયર, ડૉ. ગ્રીમ્મર, ડૉ. પેર્ટોલ્ક અને ડૉ. વિન્ટર્નેઝ વિગેરે મુખ્ય છે.

આ વિદ્વાનો જૈન સાહિત્યના એકજ વિષય ઉપર નહિ, પરંતુ જૈનસાહિત્યના જુદા જુદા વિષયો ઉપર અભ્યાસ આગળ

વધારી રહ્યા છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ પોતપોતાના વિષયોને લગતા ગ્રંથોના અનુવાદો કરીને-નિબંધો લખીને અપુર્વ પ્રકાશ પાડે છે. સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવની યોજનાને માન આપી આ વિદ્વાનોએ પોતપોતાના વિષયોને લગતા જે નિબંધો લખી મોકલ્યા છે, એ મારી વાતને દઢ કરે છે. આ નિબંધ સંગ્રહ બહાર પડશે, ત્યારે જગતને ખાતરી થશે કે જે વિષય ઉપર અત્યારે જૈન સમાજમાં એક પણ વિદ્વાન શોધ્યો એ જડતો નથી, એવા વિષયો ઉપર પણ તેઓમાંના કેટલાકેએ ખાસ્સો પ્રવેશ કર્યો છે.

આ પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનોનો જૈનધર્મ પ્રત્યેનો શોખ માત્ર અભ્યાસ કરવા પૂરતોજ નથી રહ્યો પરંતુ તેઓ જૈન આગમો અને એવા ગ્રંથોને આજકાલની પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ પ્રમાણે સંશોધન કરી બહાર પાડવાના વિચારો પણ કરી રહ્યા છે; લગભગ પાંચેક વર્ષ ઉપર ડૉ. થોમસ, જ્યારે મુંબઈમાં સ્વર્ગસ્થ ગુરૂદેવ શ્રીવિજયધર્મસૂરિ મહારાજ પાસે આવ્યા, ત્યારે તેમણે પોતાનો આ વિચાર જણાવ્યો હતો. પરંતુ કોઈ પણ કાર્યમાં અને તેમાં ખાસ કરીને આવા વિશાળ કાર્યમાં આર્થિક ચિંતાઓ ગમે તેવા ઉત્સાહી કાર્યદક્ષ અને યોગ્ય માણસોને પણ નાસીપાસ બનાવે છે. થોડા વખત ઉપર શ્રીચુત પી. એલ. વૈદ્ય. એમ. એ. ડી. એ નામના વિદ્વાન, કે જેઓ સુપ્રસિદ્ધ જૈન સ્કૉલર ડૉ. જેકોબીના શિષ્ય છે. અને જેઓ જૈન સાહિત્યનો સારો અભ્યાસ કરે છે, તેઓએ શ્રીવિજયેંદ્રસૂરિ મહારાજ ઉપરના એક પત્રમાં જે કેટલીક હકીકતો જણાવી છે, તેમાં એક એ પણ છે કે-જૈન સાહિત્યનો અભ્યાસ કરવા માટે જૈન ગ્રંથો મેળવવામાં તેમને કેટલીક મુશ્કેલીઓ નડી હતી. તે સિવાય તેમણે જે એક અગત્યની બાબત લખી છે, તે તરફ હું જૈન સમાજના આગેવાનોનું ધ્યાન ખેંચું છું. તેમાં તેમણે લખ્યું છે કે:-

As soon as my work on the Typical Selections in Prakrits for the Calcutta University is over I am proposing to plan a new and critical edition of the whole of the Jain Canonical works and the Niryuktis. I have discussed this item with Prof. Jacobi and he has assured me his advice whenever I seek it. So far three different editions of Jain works have been published & yet none of them are available & none of them Scientific & Critical. Though the Agamodaya Samiti edition is much better, it was planned for Jain monks and not for philologists who want the edition badly. Some stray books edited by European Scholars are very useful to them but even these are now rare. If a critical edition is designed, I think it will not be banned by the Jain monks, but would be of great service to the students of Modern Universities and of religion and philology.

I felt this difficulty when I had to teach Ardha Magadhi to my students. To state a particular case, Rayapasseniyasutta is appointed for the next year in our University the long promised edition of Agamodaya Samiti is not forth coming, and even if it is published, I am

afraid it will not be available to our students. Last year I secured with great difficulty the Calcutta edition of the work, but as it could not be read by my students I had to dictate to them checking the text by the help of some available works to me.

: To give you some idea of the proposed edition : the text without commentary; extracts from commentary; the Niryukti text; hard Index to the text and Niryukti; marginal references; references to repetitions, etc. The Volumes to be published according to the order of the scriptures and in an edition of 2000 copies : books from octavo, Devanagri type on very superior paper. In fact I propose to do the work on the lines of the Pali text Society.

ઉપરના લખાણની મતલબ એ છે કે જૈનોના કેતોનિકલ વર્કસ અને નિર્યુક્તિની આખી આવૃત્તિ કાઢવાનો તેઓનો વિચાર છે. આ સંબંધી ડૉ. જેકોબી સાથે તેઓને વાત થઇ છે અને ડૉ. જેકોબીએ જરૂર પડે ત્યારે સલાહ આપવાનું વચન પણ આપ્યું છે.

વળી તેઓ જણાવે છે કે અત્યાર સુધી જૈનાગમોની ત્રણ આવૃત્તિઓ નીકળી છે. પરન્તુ તેમાંની એકે અત્યારે મળતી નથી અને જોઇએ તેવી તે છે પણ નહિ. તેઓ સાથ સાથ એ પણ કહે છે કે—જે કે આગમોદય સમિતિની આવૃત્તિ વધારે સારી

છે, પરંતુ તે કેવળ જૈનોના માટે ઉપયોગી છે. શોધખોળ કરનારાઓને તે ઉપયોગી નથી.

વળી કેટલાક યૂરોપીયન સ્કૉલરો દ્વારા સંશોધન થયેલી બુકો શોધખોળ કરનારાઓને ઘણી ઉપયોગી છે. પરંતુ તે અલભ્ય છે. આવી ઉપયોગી આવૃત્તિ કાઢવામાં આવે તો, તેઓ ધારે છે કે- જૈનો તરફથી તો કોઈ જાતનો વાંધો નજ લેવામાં આવે; પણ તે હાલની યુનિવર્સિટીઓના વિદ્યાર્થીઓને જરૂર ઉપયોગી થાય.

તેઓ જણાવે છે અને તે ખરેખર ખુશ ખખર કહી શકાય કે તેઓની યુનિવર્સિટીમાં આવતા વર્ષથી 'રાયપસેણી સૂત્ર' લખાવવાનું નક્કી થયું છે, પરંતુ તે પુસ્તક 'આગમોદય સમિતિ' તરફથી બહાર પાડવાનું વચન આપેલ, પણ તે હજુ મળ્યું નથી. કદાચ છપાયું હોય તો પણ તે મેળવવાની આશા નથી. ગયા વર્ષથી કલકત્તા યુનિવર્સિટી તરફથી તેમને જીની આવૃત્તિ મળેલ, પરંતુ તે ઘણી મુશ્કેલીથી વિદ્યાર્થીઓને લખાવેલ.

તેઓ આગમોની એક સીરીઝ બહાર પાડવા ઇચ્છે છે, તે એવી ઢબથી કે જેમાં મૂળ, ટીકામાંના ખાસ ખાસ ફકરા, નિર્ચુકિતનું મૂળ, કઠિન શબ્દોનો કોશ, હાંશીયામાં ખાસ નોટો, વારંવાર આવતી વાચનોનું કારણ, શાસ્ત્રોની અનુક્રમણિકા વિગેરેનો સમાવેશ કરી તે આવૃત્તિ શોધ ખોળ કરનારાઓને અતિ ઉપયોગી થાય, એવી બનાવવી. ટૂંકમાં 'પાલીટિકલ્સ સોસાયટી' જે પદ્ધતિથી ગ્રંથો બહાર પાડે છે, તે પદ્ધતિથી બહાર પાડવા તેઓ ઉમેદ રાખે છે.

ઉપરની હકીકત ઉપરથી જૈન સમાજે ઘણું સમજવાનું છે. જે આગમો માટે આપણે ધાર્મિક દૃષ્ટિએ પણ બહુમાન ધરાવીએ

છીએ, જે આગમોમાં આપણે સર્વ વિદ્યાઓનો સમાવેશ મानीએ છીએ અને જે આગમો પ્રત્યે પરમાત્માની વાણી તરીકે— પરમાત્માની ખરાબર પૂજ્ય બુદ્ધિ ધરાવીએ છીએ તે આગમોમાં આપણા કરતાં અજૈન વિદ્વાન વર્ગ કેટલું મહત્ત્વ માની રહ્યો છે તે આપણે જોવું જોઈએ છે. આગમો અને ખીજા જન સાહિત્યનો જેટલો પ્રચાર વધારે, તેટલીજ જૈનધર્મની પ્રભાવના વધારે, એની આપણે દૃઢતાપૂર્વક ખાત્રી રાખવી જોઈએ છે અને જે એમ માનતા હોઈએ તો તે આગમો અને અન્યાન્ય સાહિત્યના પ્રચાર માટે બહુ છૂટથી-ઉદારતાથી આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, પરંતુ મી. ઘે આપણી સંકુચિતતા માટે જે સાધારણ ઇસારો કર્યો છે, એ ખાસ વિચારવા લાયક છે. જે વિદ્વાનો આગળ વધવા ઇચ્છતા હોય, જે વિદ્વાનો દ્વારા અનેક નવા જૈન વિદ્વાનો ઉત્પન્ન થવાની સંભવના હોય, અને જે વિદ્વાનો જૈન સાહિત્યને ઉચ્ચ કોટીનું સાહિત્ય સમજતા હોય, તેવા વિદ્વાનો પણ આપણા પ્રકાશિત સાહિત્ય દર્શનથી વંચિત રહે, એ ખરેખર દિલ્-ખીર થવું જ કહી શકાય. આપણી હજારો કે લાખોની સમ્પત્તિ ધરાવનારી સસ્થાઓ પણ વિદ્વાનોને છૂટથી પુસ્તકો આપવા જેટલી ઉદારતા ન ધરાવે, તો પછી જૈનસાહિત્યના પ્રચારની આશા જ કેમ રાખી શકાય ? અન્યાન્ય ધર્મવાળાઓ પોત પોતાના સિદ્ધાંતોનો પ્રચાર કરવા કેટલું કેટલું કરી રહ્યા છે, એ હવે કોઈથી અજાણ્યું રહ્યું નથી. આવી સ્થિતિમાં પણ આપણે ચૌદમી સદીની સંકુચિતતામાં સડોવાયા કરીએ, એ જગતથી પાછળ રહેવા પ્રયત્ન કરીએ છીએ, એનું જ સૂચક છે. વળી એ પણ ખાસ વિચારવા જેવું કે સંસારમાં મોટે ભાગે સાક્ષરતાની સાથે નિર્ધનતા રહેલીજ જોવાય છે. એવા વિદ્વાનો જગતમાં બહુ થોડા જ હશે કે જેઓ સારા

સમયને ઝોળખો.

ધનાઢય પણ હોય. આવી અવસ્થામાં આવા નિર્ધન વિદ્વાનોથી પણ આપણે ઢામની આશા રાખવી, એ અનુચિતજ કહી શકાય.

મિ. વૈઢ જૈન આગમો માટે જે ભાવના રાખે છે, તે ભાવના સફળ કરવા માટે શું જૈન ગૃહસ્થો કંઈ વિચાર કરશે કે ? શું આગમ સમિતિના ટ્રસ્ટીઓ, મી. વૈઢ ધારે છે એવી, આગમોની સીરીઝ કાઢવાનું ખીડું ઝડપશે કે ? મિ. વૈઢ જણાવે છે તેમ કાર્ય કરવા માટે—સંશોધન માટે તેઓ અને તેમના ખીજ મિત્રો તૈયાર છે, બંદે એક સારી યોજના પૂર્વક આવી સીરીઝ કાઢવામાં આવે તો યુરોપના પણ લગલગ ૩૦૦ જેટલા ગ્રાહકો થઈ શકવાની સંભાવના બતાવે છે. અમારું માનવું છે કે ચોક્કસ ગૃહસ્થો કિંવા કોઈ સારી સંસ્થા મિ. વૈઢની સાથે સલાહ કરી આવી સીરીઝ બહાર પાડવાની યોજના ઘડશે, તો જરૂર તે દ્વારા જૈન સાહિત્ય, જૈન આગમો અને જૈન ધર્મ માટે દુનિયાના ચારે ખુણામાં અપૂર્વ પ્રકાશ પાડી શકશે.

જૈન સાહિત્યના પ્રચારનો ઉપર બતાવ્યો એ ઉત્તમમાં ઉત્તમ ઉપાય છે. તે ઉપરાંત મારા નમ્ર મત પ્રમાણે જૈન સાહિત્યના પ્રચાર માટે વિદ્વાનોની શંકાઓનું પ્રતિપાદક શૈલીથી સમાધાન કરવાનું અને કોઈ પણ ભંડારમાંથી તેઓને જેઘતો છપાયેલ કે હસ્તલિખિત ગ્રંથ પૂરો પાડવા માટે જૈન સમાજે ઉદારતા રાખવી જેઘએ છે; બંદે સુપ્રસિદ્ધ કવિવર રવિન્દ્રનાથ ટાગોરે વિદ્યભારતીની સ્થાપના કરી યુરોપાદિ દેશોની સાથે જે સહકારિતાની યોજના ઉભી કરી કાર્ય પ્રણાલી ચલાવી છે, તેવી પદ્ધતિનું એક વિદ્યાપીઠ અથવા વિદ્વાનોની સમિતિ જૈન સમાજે સ્થાપન કરવાની જરૂર છે. આવા એક સંગઠન પૂર્વક જે જૈન સમાજ તરફથી જૈન સાહિત્યના પ્રચારનું કાર્ય

આરંભવામાં આવે તો અત્યારે અવ્યવસ્થિત પદ્ધતિથી જે કાર્ય આપણે પચીસ વર્ષમાં ન શકીએ, તે કાર્ય પાંચ વર્ષમાં કરવાને સમર્થ થઈ શકીશું.

આશા છે કે જૈન સમાજ-ખાસ કરીને વિદ્વાન મુનિરાજો અને ગૃહસ્થો-મારા આ નમ્ર નિવેદન તરફ ધ્યાન આપશે, અને એવી કંઈ હિલચાલ ઉભી કરી સાહિત્ય અને ધર્મપ્રચારના અપૂર્વ કાર્યને હાથ ધરશે.

શાસનદેવ આવી એક સંગઠન પૂર્વકની સંસ્થા જોવાનું સદ્-ભાગ્ય જલદી પ્રાપ્ત કરાવે એમ ઇચ્છી વિરમું છું;

(૧૭)

અપરં વા કિં ભવિષ્યતિ ?

જૈનધર્મની પ્રાચીન જાહેરલાલીનાં જેટલાં બહુગાં આપણે કૂંડીએ છીએ, એના પ્રમાણમાં વર્તમાન પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ ધણો ઓછો કરીએ છીએ. અને જ્યારે કોઈ વર્તમાન પરિસ્થિતિનો ચિતાર ઉભો કરે છે અથવા ખીજા શબ્દોમાં કહીએ તો વર્તમાન પરિસ્થિતિ ' નગ્નસત્ય ' તરીકે કોઈ આલેખી બતાવે છે, ત્યારે તેને આપણે સમાજના અને ધર્મના દ્રોહી તરીકે જાહેર કરીએ છીએ. અને બની શકે તો તેને પાછો પાડવા, તેને હેરાન કરવા આપણાથી બનતું કરીએ છીએ. આમ કરવાનું ખરું કારણ આપણી કમજોરી છે. તેટલા અંશમાં આપણે ગુન્હેગાર છીએ. જો કોઈ પણ વ્યક્તિનું કહેવું સત્ય જ છે, આપણો અંતરાત્મા સત્ય તરીકે જ તેને

૨૧૪

સ્વીકારી રહ્યો છે, તો આપણે તેનાં વચનોનો આદર કરી યથાશક્ય આપણી તે ભૂલને સુધારવા પ્રયત્નશીલ થવું જોઈએ. અને વસ્તુતઃ તેણું વકતવ્ય અસત્યજ છે, તો તેનો સમ્યક્તાપૂર્વક પ્રતીકાર કરવો જોઈએ.

જૈનધર્મની રક્ષા માટે આપણા ઉપર જે જીભેવારી રહેલી છે, તે આપણે સમજવી જોઈએ છે. જૈનધર્મ યુનિવર્સલ ધર્મ છે. આ ધર્મનો તો દુનિયા ભરમાં પ્રચાર થવો જોઈએ. અને તેમાં પણ સમય એટલો બધો અનુકૂળ આવી લાગ્યો છે કે આ સમયે તો જેટલો ધર્મનો પ્રચાર કરવો હોય તેટલો થઈ શકે તેમ છે. નથી પહેલાંના જેવા રાજકીય પ્રતિબંધનો કે નથી પહેલાંના જેવા પ્રજાકીય દ્વેષો. મેદાનો ખુલ્યાં છે. દરવાજા ઉઘાડા છે. ખોલે તેનાં ઝોર વેચાય છે. ‘લાડી તેની ભેંસ’ થઈ પડી છે. ગમે ત્યાં વિચરો. ગમે ત્યાં ખેસો ને ગમે ત્યાં ઉભા રહો. મરજીમાં આવે તેમ પોતાનાં તત્ત્વો-પોતાનાં મનતવ્યો જનતાની સમક્ષ મૂકી શકાય છે. મૂકનાર જોઈએ. પ્રકાશનાર જોઈએ. બહાર પાડનાર જોઈએ, પરંતુ ખામી તેટલીજ છે. મૂકનાર નથી. દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ ભાવને :ઓળખનાર નથી. અને તેથી જ અત્યારે ઉલટો પ્રવાહ થઈ રહ્યો છે. જે સમયે હજારો મનુષ્યો ભદ્રિક પરિણામી થવા જોઈએ, તે સમયે હજારો મનુષ્યો જૈનભાવનાઓથી વૈચિત્ર્ય થઈ રહ્યા છે. અને જે સમયે લાખો નવા જૈનો બની શકે તેમ છે, તે સમયે ખુદ જૈનો જૈનધર્મને છોડી રહ્યા છે. જગતમાં જિજ્ઞાસા વધી છે, તત્ત્વાત્ત્વના વિચારકો ઘણા થાય છે, પરંતુ તેમની જિજ્ઞાસાઓ આપણે ક્યાં પૂરી કરીએ છીએ ? આપણે તેઓને ક્યાં ઉપદેશ આપીએ છીએ ? આપણે ક્યાં સાહિત્ય પૂરૂ પાડીએ છીએ ? આપણે વાસ્તવિક જૈનધર્મની શિક્ષાનાં ક્યાં

સાધનો આપીએ છીએ ? ત્યારે જૈનધર્મીઓની સંખ્યા વધતી નથી, એમાં દોષ કેનો ? આપણો જ. અરે, જૈનધર્મીઓની સંખ્યા વધવાની વાત તો દૂર રહી, ખુદ જૈનો જૈનધર્મ છોડી રહ્યા છે. કેને પત્તો છે ? કેને ખબર છે ? ન માલૂમ કેટલાયે જૈનો કોઈ ને કોઈ કારણે જૈનધર્મ છોડી રહ્યા છે ? આર્ય સમાજનાં ગુરુ-કુળોમાં પંદર પંદર વીસ વીસ વર્ષ સુધી અભ્યાસ કરનાર જૈનયુ-વકો શું જૈન રહેવાના ? બ્રહ્મસમાજ, દેવસમાજ આદિ સમાજોમાં પ્રતિદિને જૈનધર્મીઓ લળતા જાય છે, એની કેને ખબર છે ? જૈનો આર્યસમાજના સાધુ તરીકે અત્યારે ક્યાં નથી ! અરે જૈનો ઇસાઇ થયેલા પણ અત્યારે ક્યાં નથી ? આટલેથી નથી અટક્યું. હવે તો જૈનો મુસલમાન પણ થવા લાગ્યા છે. ચમકશો નહિં. અને તેટલું થોડું છે. સ્વાલકોટથી નીકળતા ' દુર્રેનજક ' નામના ઉદ્ધ પત્રમાં હમણાં મુસલમાન થનાર એક જૈને પોતાની જે હકી-કત પ્રકટ કરી છે, એ કોઈ પણ જૈનધર્માનુયાયીને ચોંકાવ્યા સિવાય નહિં રહે. આ મુસલમાન થનાર જૈન એક સાધારણ મનુષ્ય નહિ, પરંતુ ઓનરરી મેજસ્ટ્રેટ અને તેનું મૂલ નામ શ્રીરામ હતું. તે પોતાને ગુરુકુલ કાંગડીમાં વિદ્યાભ્યાસ કર્યાનું જણાવે છે. ઉક્ત પત્રમાં તેણે પદ્યમાં (કવિતામાં) બહુ લંબાણથી પોતાનું વર્ણન અને જૈનધર્મની નિંદા આલેખી છે. જેમાંની થોડીક કડીઓનેહ અહિં ઉતારો કરું છું:—

“જૈની મત હૈ અજબ નિરાકા સુબ તરહસે દેસા ધાલા ।
 કર્મોકો યહ કર્તા જાને, રામકો મૂરત્વ કહુ ન જાને ॥
 દિવે બલે ન સ્વાના સ્વાવે, મૂંકા મરના ધર્મ બતાવે ।
 હિંદુ દિલ્લે ધર્મ વિચારે, વાતે બઢ બઢ કર જો પારે ॥

मुसलमानोंको बुरा बतावें, कुरबानी पर रंज बढ़ावें ।
 आप करें हैं खुद कुरबानी, अपनी नहीं जानत नादानी ॥
 देवीपर जब वह खुद जावे, भैंसा मेंढा खूब कटावें ।
 दाऊबोतल खूब उड़ावें, उस्फा फिर खुद भोग लगावें ॥
 बाहरे मूरस्वपन नादानो, खूब यह दिलमें तुमने ठानी ।
 मुहम्मद नाम पर मैं बलिहारी, जान मोहि नही कुछ प्यारी ॥
 मजहब इसलाम मैंने एक षाया, सबा मोहि नजर वह आया ।

वटलेली आह्लाशी तरकडीभांथी ये जय, येनी माइक आ नवा
 अनेला अज्जुल्लापांमे जैनधर्मनी निंदा करवाभां डंछ आकी राभी
 छे ? पियारा अज्जुल्ला भीयांने ये पणु अपर नथी के जैनधर्मभां
 मातानी आगण जेवेतो वध करवाभां आवे छे के डेम ? अने
 जैनोभां धर आदि पदार्थोना डेटलेो सप्त रीते निषेध करवाभां
 आव्यो छे. ये भीयां अज्जुल्लापां जैनधर्मने छोडी मुसलमान
 धर्मभां जय अने पछी जैनधर्मनी पागलता प्रलापनी अइक प्रलाप
 करी निंदा करे, येना जेवी मूर्खाता पीछे कछ होछ शके ?

भियां अज्जुल्लापां आगण आलतां येमना महम्मद साहेब
 छपर दिंद यता कहे छे:—

हुवा सबमें वहत्तर हमारा मुहम्मद
 अजब शानका है प्यारा मुहम्मद ।
 किसीको बसीला किसीका यहां है
 मुझे तो फकत है सहारा मुहम्मद ॥

જનેઝકો તોઢા કટાઈ હૈ ચોટી
 લિયા તેરે દરકા સહારા મુહમ્મદ ।
 બુતોંકી પરસતિશસે તાયવ હુવા હૈ
 નહીં ઁન્કી સુહવત ગવારા મુહમ્મદ ॥
 બુતોંકો સુદા અપના જો માનતે હૈં
 કિયા મૈને ઁન્સે કિનારા મુહમ્મદ ।
 કોઈ રામ માને કોઈ કૃષ્ણ માને
 હમેં નામમેં હૈ પ્યારા મુહમ્મદ ॥
 નહીં ફેજ મુઝકો બુતોંસે મિલા કુછ
 બહુત વસોં શિર ઁન્સે મારા મુહમ્મદ ।
 મદીનાકો દરવેશ બનકર મૈં જાઁં
 યહી મૈને દિલમેં વિચારા મુહમ્મદ ॥
 તુમ્હારાહી શૈદા તુમ્હી પર ફિદા હું
 તુમ્હી સે હૈ મેરા ગુજારા મુહમ્મદ ।
 મદીનામેં અપને હરિકો બુલાલે
 યહી નામ લેના તુમ્હારા મુહમ્મદ ॥

મુહમ્મદ પરની ક્ષિદાગિરીની હદ આવી ચુકી. ઁક મનુષ્ય
 પોતાના ધર્મથી ભ્રષ્ટ થઇને અન્યમાં ભજે છે, ત્યારે તેની શી
 દશા થાય છે, ઁનુ આ પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ છે. આ મુસલમાન બનેલા
 ઁને પોતાની રામ કહાણીમાં જે જે બાબતોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે,

અપરં વા ફિ મવિષ્યતિ ?

એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જોવાય છે કે તેને જૈનધર્મના સિદ્ધાન્તોનું કે જન આચાર વિચારોનું રતીભર પણ જ્ઞાન નથી. અને એ બનવા જોમ પણ છે. કારણ કે તેણે ગુરુકુલ કાંગડીમાં શિક્ષા પ્રાપ્ત કરી છે. ગુરુકુલ કાંગડી, એ આર્યસમાજનું ગુરુકુલ છે. ત્યાં શિક્ષા પ્રાપ્ત કરનાર, અરે બાલ્યાવસ્થાથીજ ત્યાં રહેનાર પોતાના ધર્મનું શું જ્ઞાન મેળવી શકે ? તેને શી ખબર હોય કે જૈનધર્મ શી વસ્તુ છે ?

આવી દશા આ એકજ યુવકની નહિ, પરંતુ સેંકડો કે હજારો યુવકોની થઈ રહી છે. જનકુલોત્પન્ન બાળકોને જૈનધર્મની વાસ્તવિક શિક્ષાઓ આપનાર ક્યાં છે આપણામાં સંસ્થાઓ ? અને જન્મથીજ ધર્મના સંસ્કારો પાડ્યા સિવાય જે યુવકોને બહારનું જ્ઞાન આપવામાં આવે છે તેઓ જાહેર રીતે કદાચ અબ્દુલાખાંના ભાઈ બને, એમાં નવાઈ જેવું શું છે !

અતએવ જૈનસમાજે ચેતવાની ખાસ જરૂર છે. પ્રતિદિન હજારો-લાખોની સખાવતો અને ધર્મકાર્યોમાં વ્યય થતો રહેતો હોવા છતાં આવા પવિત્ર અને જગદ્ગ્રાહ્ય ધર્મનો લોકો ત્યાગ કરે, એ કેટલી શરમાવા જેવી હકીકત છે ? ધ્યાનમાં રાખવું કે, આ તો એકજ જૈનના મુસલમાન બન્યાનું દૃષ્ટાંત છે, પરંતુ આવા અનેક યુવકો જૈનધર્મની વાસ્તવિકતા નહિ જાણવાના કારણે અન્ય-ધર્મોમાં ભળી રહ્યા છે.

આ પ્રસંગે કોઈએ એમ પ્રશ્ન કરવાનો નર્થા કે-મુસલમાન થનાર જૈન મૂર્તિપૂજક હતો, સ્થાનકવાસી હતો કે દિગમ્બર હતો ? ગમે તે હશે; પરંતુ એક જૈન તરીકે તો તેનું મુસલમાન થવું આખા જૈનસમાજને-જૈનધર્મીઓને માટે કલંકનું જ કારણ છે.

એનએવ ન કેવળ અમુક એક ફિરકાએજ ચેતવાની જરૂર છે,

પરંતુ મહાવીરના અનુયાયી તરીકેનો-જૈન ધર્મી તરીકેનો-દાવો રાખનાર તમામે ચેતવાની જરૂર છે. સમય આવી લાગ્યો છે. અધઃ-પાતનાં એક પછી એક લક્ષણો દૃષ્ટિગોચર થતાં જાય છે. આવી અવસ્થામાં પણ જૈન ધનાઢ્યો અને મૂનિરાજો નહિં ચેતે તો નથી સમજી શકવું કે જૈન ધર્મની શી દશા થશે ? જૈન સમાજની દુર્દશા ક્યાં જન્મને અટકાશે ?

અતએવ ચેતો ! મુનિરાજો ! ચેતો ! ધનાઢ્યો ચેતો ! જૈન ધર્મીયોને બચાવવા માટે પ્રયત્નશીલ થાઓ ! એ પ્રાન્તોમાં કે-જ્યાં જૈનધર્મની ભાવનાઓથી લોકો વિમુખ થતા જાય છે, ત્યાં ગુરૂકુળો અનાથાશ્રમો, વિધવાશ્રમો, બાળાશ્રમો સ્થાપના કરો. અને જ્યાં જ્યાં જૈનસંસ્થાઓ હોય ત્યાં ત્યાં સૌથી પ્રથમ જૈનધર્મની તાલીમ આપવાની વ્યવસ્થા કરો. ખીજી બધી બાબતોને અત્યારે ગૌણુ કરો. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને ઝોળખી કામો કરો,-કરાવો. જૈનના બાળકોને અજૈન સંસ્થાઓમાં શિક્ષા લેવા જેવું પડે અને પછી ધીરે ધીરે તેઓ અન્ય સંસ્કારી બની જાય, એમાં જૈનધર્મીઓને ખરેખર શરમાવા જેવું છે. જૈનાચાર્યોએ તો હજારો-લાખો અજૈનોને જૈની બનાવ્યા. અરે હજારો ગ્રીકોને જૈન બનાવ્યા. આજે મર્યા ગાંઠ્યા જૈનોને પણ આપણે નથી સંભાળી શકતા ? અરે જૈનધર્મીઓ ફીશ્રીયન અને મુસલમાન થઈ રહ્યા છે ! કેટલી અકસોસની વાત કેટલો દુઃખનો વિષય ! ન માલૂમ આવોજ પ્રમાદ રાખતા રહીશું તો ધીરે ધીરે અપરં વા કિં ભવિષ્યતિ-ખીજું શું શું થશે ?

卐

(૧૮)

પીછેસે ચલી આતી હૈ !

કુહેવાય છે કે-પાંચ પચાસ મુસલમાનો એક સ્થળે નીમાજ પઠી રહ્યા હતા. તેમાં નીમાજની ક્રિયા વખતે ઉઠખેસ કરતાં એકના હાથની કાણી જરા હાલી ગઇ અને તે ખીજને અડી. ખીજે દેખા-દેખી ક્રિયા કરનાર હતો. તેણે પેલાનું અનુકરણ કર્યું, અને તેની પછીના માણસને કાણી અડાડી. તેણે ખીજનું અનુકરણ કર્યું. ચોથાએ ત્રીજનું, પાંચમાએ ચોથાનું, એમ પાંચ પચીસ આઠમી એ અનુકરણ કરતા ગયા, પણ કોઇએ એમ ન પૂછ્યું. કે-આમ કેમ કરવામાં આવે છે ? આખરે પચીસેક માણસો તેમ કરતા ગયા. પછી એકે પોતાની પહેલાંના મીયાંભાઇને પૂછ્યું:—

“ ક્યોં સ્નાનમાઈ ! યહ ક્યા હોતા હૈ ? ” ખાનભાઇએ

જવાબ આપ્યો—“ સુદા, જાને, પીછેસે ચલી આતી હૈ ” ખાનભાઈએ પીરભાઈને પૂછ્યું. આમ પૂછતાં પૂછતાં ન્યાંથી શરૂઆત થઈ હતી, ત્યાં સુધી આવ્યું, ત્યારે માલૂમ પડ્યું કે આ તો બધું સ્વાભાવિક બૂલનું પરિણામ હતું.

દરેક ધર્મવાળાઓમાં ઘણે ભાગે આવી જ રીતે ચાલુ થઈ ગયેલી કેટલીક ક્રિયાઓ ચાલી આવે છે. જૈન સમાજમાં પણ કેટલીક ક્રિયાઓનું મૂળ તપાસવામાં આવે તો આમ જ પીછેસે ચલી આતી હૈ ની કહેવતને ચરિતાર્થ કરવાવાળું મળશે. અર્થાત કાં તો અમુક કારણના લીધે એ ક્રિયા શરૂ થઈ હશે, અથવા કોઈની અજ્ઞાનતાના લીધે કોઈએ ક્રિયા કરી હશે, અને પછી ખીજાઓએ તેનું અનુકરણ કરી તે ક્રિયા ચાલુ કરી હશે. છતાં ક્રિયાઓને પણ “ અનાદિકાળથી ચાલી આવે છે. ” “ શાસ્ત્રોક્ત આ ક્રિયા છે. માટે આ ક્રિયા કેમ છોડી શકાય, અથવા, કેમ ફેરફાર કરી શકાય. ” એવો આગ્રહ કરનારાઓ અત્યારે પણ એમાં મૌનુદ છે. ‘ શું અમારા પાપદાદાઓ મૂર્ખ હતા, કે આ ક્રિયા કરતા આવ્યા ? શું તેઓમાંના કોઈને એ ન સૂઝ્યું કે આ ક્રિયા કાઠી નાખવી જોઈએ, અથવા ફેરફાર કરવો જોઈએ ? પછી આપણે કેમ કરી શકીએ ? ’ આવી જબરદસ્ત (!) દલીલો ઉપસ્થિત કરવામાં આવે છે. અને તે ક્રિયાઓને કાયમ રાખવા કોશીશ કરવામાં આવે છે. પછી તે ક્રિયા આ જમાનાને માટે ભલે સામાજિક કે ધાર્મિક હાનિકર્તા હોય.

આવી એક એ નહિં, પરંતુ અનેક પ્રકારની ક્રિયાઓએ ધર્મનું સ્વાંગ પકડી લીધું છે, કે જે સામાન્ય બુદ્ધિથી પણ આપણે તેને ધર્મની સાથે ન જ બેસાડી શકીએ.

ઘણાં ગામોમાં મુનિરાજો પધારે છે; અને તેઓ જે સ્થળે

વ્યાખ્યાન વાંચવાના હોય છે, ત્યાં ચંદરવો, પૂંઠીયું, બાજઠો, ચાંદી આદિની ઠવણી વિગેરે ગોઠવવામાં આવે છે. એક ગામમાં અમે ગયા. ચંદરવો, પૂંઠીયું બાંધ્યું ન હોતું. વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું, ત્યારે એક શ્રાવક ભાષ બોલી ઉઠ્યા: “ સાહેબ, જરા થોભી જાઓ, ચંદરવો, પૂંઠીયું જેવા માણસ ગયાં છે. ” તેને કહેવામાં આવ્યું “ ભાષ, ચંદરવો પૂંઠીયા વિના વ્યાખ્યાન ન વંચાય ? ” તેણે જવાબ આપ્યો—“ ના, કોઈ મુનિરાજ અમારે ત્યાં એવા નથી આવ્યા કે— ચંદરવો—પૂંઠીયું બાંધ્યા પહેલાં વ્યાખ્યાન શરૂ કર્યું હોય, અમારે ત્યાં અનાદિ કાળથી આ રિવાજ ચાલ્યો આવે છે. ચંદરવો, પૂંઠીયું બાંધવું જ જોઈએ. પરંપરા પ્રમાણે ચાલવું જોઈએ. ”

વિચાર કરવાનો વિષય છે કે—શું ચંદરવો પૂંઠીયું બાંધવું એ શાસ્ત્રોક્ત નિયમ હોઈ શકે ? ચંદરવો પૂંઠીયું બાંધ્યા વિના શું વ્યાખ્યાન ન વંચાય ? ચંદરવો, પૂંઠીયું બાંધ્યા વિના કરેલું વ્યાખ્યાન અવિધિવાળું થાય ? પણ ‘ પીછેસે ચલી આતી હૈ ’ ને જ માન આપવું હોય ત્યાં ખીજે શો ઉપાય ?

એક ગામમાં ૫-૭ શ્રાવકો પ્રાતઃકાળમાં પ્રતિક્રમણ કરવા એકઠા થયેલા. ત્યાં એક નવો માણસ આવ્યો. ચાર લોગસ્સનો કાઉસ્સગ્ગ કર્યા પછી પેલા નવાએ ચૈત્યવંદનનો આદેશ માગ્યો. ત્યારે એક બોલ્યો—“ નહિ, પાંચ જ્ઞાનની આરાધનાનો અને કર્મ ક્ષયનો કાઉસ્સગ્ગ કર્યા પછી ચૈત્યવંદન થશે. અમારે ત્યાં આ પ્રમાણે હમેશાંથી રિવાજ ચાલ્યો આવ્યો છે. ” ઠીક, પેલા નવાએ તેમ કહ્યું; પણ શંકા રહી ગઈ કે વિધિ કઈ સાચી ? આખરે કોઈ જ્ઞાની ગુરને પૂછ્યું ત્યારે ખાતરી થઈ કે શ્રાવકો વહેલા મોડા આવતાં સૌને સાથે લેવા માટે જરા થોભી જઈને ખેસી રહેવું પડતું, તેના કરતાં જ્ઞાનની આરાધનાનો અને કર્મક્ષયનો કાઉસ્સગ્ગ કરવામાં

સમયને ઝીળખો.

સમય વ્યતીત કરવો સારો, એમ ધારી તે લોકોએ એ કાઉન્સિલ ગર કરેલો, પણ ધીરે ધીરે તે વિધિરૂપે પેસી ગયો. જેમ ખરતર-ગચ્છવાળાઓ દાદાસાહેબનો કાઉન્સિલ કરે છે, પણ ન્યારે દાદાસાહેબ નહિ થયા હતા, ત્યારે કેનો કાઉન્સિલ કરતા હશે ? આમ શુભ અભિપ્રાયથી સમયને સંરક્ષણ કરવા કોષ્ટકે કાઉન્સિલ કોષ્ટક વખત કર્યો. પણ ધીરે ધીરે તે વિધિરૂપે પ્રવેશી ગયો અને કોષ્ટક સમયે કોષ્ટક કાઉન્સિલ ન કરે, તો તેનું આખું પ્રતિક્રમણ અવિધિરૂપે ગણવામાં આવે. આ પણ પીછેઘેલું ચલ્લી આત્મી હૈ નું જ પરિણામ છે ને !

એક ગામમાં સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ કરતી વખતે દીવો રાખવાનો રિવાજ પડી ગયેલ. તેમાં કેટલાક સમજી લોકોએ દીવો નહિ રાખવાનું જણાવ્યું, ત્યારે બીજો પક્ષ વિરોધ કરવા લાગ્યો કે “ નહિ, આ જૂનો રિવાજ છે. આ રિવાજ કેમ બંધ થઈ શકે ? શું અમારા વડવાઓ મૂર્ખ હતા કે—આવો રિવાજ રાખ્યો; તેમણે પ્રાચીન શાસ્ત્રોમાં સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણની જૂની વિધિમાં આવો ઉલ્લેખ જોયો હશે. ત્યારેજ દીવો રાખતા હશેને ? આજ કાલ છાપાં થઈ ગયાં. બધી વિધિઓ છપાઈ ગઈ. એમાં બધો જોટો વળ્યો ” છત્યાદિ પ્રતિપાદન કર્યું. છેવટે તે પક્ષને સમજવવામાં આવ્યો કે—“ મહાનુભાવો ! પચાસ સો વર્ષ ઉપર લોકોમાં જ્ઞાન ઓછું હતું. યતિયો શિથિલાચારી થઈ ગયા હતા. સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણ વખતે લોકો ભેગા થતાં વિલંબ કરતા, આખરે ધીરે ધીરે ભેગા થતાં રાત પડી જતી, યતિયોને સાંવત્સરિક પ્રતિક્રમણનાં કેટલાંક સૂત્રો કંઈસ્થ નહિ અને લખેલ પાનામાંથી વાંચીને કહેવું પડતું. તેથી દીવાની જરૂરત પડેલી, પરંતુ દીવો રાખવો એ કંઈ વિધિ નથી, પ્રતિક્રમણમાં દીવાની ઉજવે પડે, તોય દોષ લાગે, તે

પછી પ્રતિક્રમણમાં દીવા રખાય જ કેમ ? ” આખરે તેઓ સમજ્યા અને પીછેસે ચલી આતી હૈ આ બૂલ તેમના ધ્યાનમાં આવી.

કેટલાક અજ્ઞાનિયો ‘ ઘોળો મામો ’ ‘ કાંકરીયો પીર ’ ‘ ચીંથરીયો દેવ ’ વિગેરેને માને છે, પરંતુ તેની ઉત્પત્તિની તપાસ કરવામાં આવે તો બરાબર પીછેસે ચલી આતી હૈ ની કહેવતને જ લાગુ પડે. આવીજ રીતે જૈનસમાજમાં ખીજ અનેક ક્રિયાઓ છે કે જે પીછેસે ચલી આતી હૈ ની નાતેદાર હોય છે. ઘણી વખત આપણા લોકો, ખીજઓને એવા ચાલી પડેલ દેવોને માનતાં હાંસી કરે છે, અને તેમને મિથ્યાત્વી કહી ઉભા રહે; પરંતુ પોતે આવી માનતાઓ માનવા વાળા કે એવી નિર્મૂળ ક્રિયાઓને કરવાવાળા હોય છે, એનું તો એઓને ભાન થે રહેતું નથી.

ચંદનખાળાના અક્રમમાં કેટલો ઉત્તમ ભાવ અને રહસ્ય સમા-
યેલ છે ? પરંતુ આજકાલ એ અક્રમની પાછળ કેવી ક્રિયા થાય છે ?
ચંદનખાળાનો અક્રમ કરનાર બાહ્ય એ પગમાં આંટી નાંખવી જોઈએ
અને અમુક નાણું આપવું જોઈએ. આ પરંપરાનું મૂળ શું છે ?
શું આંટી પાડ્યા વિના અને અંદર નાણું મૂક્યા વિના મુનિરાજને
દાન દે તો તેનો અક્રમ નિષ્ફળ જાય ? કેટલાક ત્યાગી પુરોહો કહે છે
કે એ પૈસા જ્ઞાનખાતામાં જાય છે. પરંતુ આવી એક ઉત્તમ તપ-
સ્યાની પાછળ આવા પ્રકારનો ટેકસ હોવાનું કંઈ કરણ ? આ
રિવાજ શું એ સ્પષ્ટ નથી બતાવતો કે શિશિલાચારી ગોરજીઓના
વખતમાં આ લક્ષ્મી પેસી ગયું છે ? શુ વીતરાજનો ત્યાગી માર્ગ
આવી તપસ્યામાં આવો ફેર્સ પાડી શકે ? આ પીછેસે ચલી
આતી હૈ એનું પરિણામ નહીં તો ખીજુ શું છે ?

કેટલાક ગામોમાં વસણેપ નંખાવવાના ટકા લેવાય છે. તેમાં

છોકરાને વાસક્ષેપ નાખે તો અમુક રકમ, છોકરીને નાખે તો અમુક રકમ. આ રિવાજ માટે પણ જો કોઈ કહે કે ભાઈ, વાસક્ષેપ નાખવામાં પણ કિંમત ? ત્યારે એનો જવાબ મળે કે પીછેસે ચલી આતી હૈ । અમારાથી કેમ ફેરવાય ? અને વધારે દીર્ઘદર્શી પુરૂષો તો એ જ જવાબ આપે કે એ નિમિત્તે આવક થાય છે. આવક બરાબર છે, આવકનો માર્ગ તો સારો, એમાં કોઈથી ના પડાય તેમ નથી.

કહેવાની મતલબ કે કોઈ પણ રિવાજ રાખવો કે ન રાખવો, એ સંઘની અનુકૂળતા કે મુનસૂરી ઉપર આધાર રાખે છે, પરંતુ આવા રિવાજોમાં તથ્ય શું છે ? શાથી આ રિવાજો પડ્યા છે ? આ રિવાજો ક્યારથી પડ્યા છે ! આ રિવાજને ફેરવવામાં આવે તો ભગવાનની આરાતું ઉલ્લંઘન કરવા જેવું તો નથી થતું ? અથવા શાસ્ત્રીય દોષ તો નથી લાગતો ! છત્યાદિ બાબતોનો જરૂર વિચાર કરવામાં આવે તો કેટલાક ગરબો સંબંધી, કે પરંપરા સંબંધી સામ્પ્રદાયિક ઝઘડાઓ, કે જે આપણી અજ્ઞાનતાથી કરી રહ્યા છીએ, તે ઘણે ભાગે ઝોછા થઈ જાય.

દાખલા તરીકે—એ વાત ખરી છે કે તપાગરબના સાધુઓ પહેલાં વ્યાખ્યાન સમયે મુહપતિ મુખ પર બાંધતા હતા. એ વાત કેટલાક રાસાઓ—ગ્રંથમાંથી પણ મળી આવે છે. પરંતુ તે વખતે તેમ કરવાનું કારણ હતું, અને તે કારણ એ જ કે પહેલાં તાડપત્રો ઉપર લખેલા લાંબા લાંબા પાનાના ગ્રંથો હાથમાં રાખીને વાંચવા પડતા. આથી પુસ્તક પકડવામાં જ બંને હાથો કામમાં આવી જતા, ત્યારે મુહપતિ ક્યાં રાખવી ? અને ઉધાડે મ્હોંએ ખોલવામાં તો આશાતના થાય, અતએવ વ્યાખ્યાન સમયે બાંધતા, પરંતુ હવે તે કારણ રહ્યું નથી. એક હાથમાં મુહપતિ

અને ખીજ હાથમાં પાનાં રાખીને ઉપયોગપૂર્વક ખુશીથી વ્યાખ્યાન વાંચી શકાય છે; અને તેથી જ પરમપૂજ્ય શ્રીવૃદ્ધિચંદ્રજી મહારાજ, પૂજ્યપાદ શ્રીઆત્મારામજી મહારાજ, પૂજ્ય શ્રીમૂલચંદ્રજી મહારાજ, અને અને પૂજ્ય શ્રીનીતિવિજયજી મહારાજ તથા શ્રીઝવેરસાગરજી મહારાજના સાધુઓ વર્તમાનમાં બાંધતા નથી. આમ કારણોની તપાસ કરી સમયાનુસાર એવા રિવાજોમાં ફેરફાર કરવામાં ધર્મનો નાશ કે પીછેસે ચલી આતી હૈ નું ઓહું આગળ ન જ ધરવું જોઈએ.

આવી જ રીતે ખેલીયોના રિવાજોનો પણ ઉડા અભ્યાસ કરવામાં આવે તો તેમાં શું છે ? એમાં જણાશે કે તે રિવાજો યોક્તસ કારણોથી ઉપજ કરવાને માટે દાખલ કરવામાં આવ્યા છે અને જ્યારે તે રિવાજો સમાજે જ દાખલ કર્યાં છે, તો પછી, જેમ તેના ભાવોમાં વધઘટ કરી શકીએ છીએ, તેવી રીતે તે આવક અમુક ક્ષેત્રમાં નહિ, ને અમુક ક્ષેત્રમાં લઈ જવાનો પણ સમાજ પ્રબંધ કરી શકે છે. સામાન્ય ખુદ્દિ પણ એ વાત સ્વીકારી શકે કે એક કચારીમાં પાણી ઘણું થઈ જાય છે, એટલે. ખેતરનો માલીક તે કચારીનો માર્ગ બંધ કરી આવતું પાણી ખીજ કચારીમાં લઈ જઈ શકે છે. કારણ કે ખેતરના માલીકે એ પાણીની નીક એટલા માટે ખનાવી છે કે-કૂવાનું પાણી આખા ખેતરમાં પહોંચી વળે. અને તેના માટે જેમ જેમ આવશ્યકતા જણાતી જાય છે, તેમ તેમ તે પાણીને જુદે જુદે સ્થળે લઈ જવા માર્ગો ખુલ્લા કરી દે છે. પરંતુ તે ખેતરવાળો એમ કહેવાની કે માનવાની તો ભૂલ ન જ કરે કે-‘ આ કૂવાનું પાણી હમણાં સુધી આ કચારીમાં લઈ ગયો છું. માટે મારાથી ખીજ કચારીમાં કેમ લઈ જઈ શકાય ? ખીજ કચારીમાં પાણી પહોંચાડવા માટે તો મારે ખીજને કૂવો ખોદાવવો જોઈએ. ’

સમયને ઝોળઝો.

આમ કોઈ ન જ કરે. મતલબ કે આમ વ્યાવહારિક કાર્ય કરવામાં એક ખેતીકાર પણ પીછેસે ચલી આતી હૈ નું અનુકરણ નથી કરતો, તો પછી આપણાથી ધાર્મિક ક્ષેત્રોની પુષ્ટિ માટે તો પીછેસે ચલી આતી હૈ નું અનુકરણ કેમ થઈ શકે ? આવશ્યકતાનુસારે ફેરફાર કરીએ તો જ સામાજિક કે ધાર્મિક વિષયના તમામ અગ્ર પુષ્ટ રહી શકે અને પૂર્વપુરુષો એ પ્રમાણે ફેરફાર કરતા પણ આવ્યા છે.

જરા ધ્યાન તો આપો. યોગક્રિયાની વિધિમાં કેટલો ફેરફાર થયો છે ! ઉપધાનાદિ ક્રિયામાં અને તેની તપસ્યામાં કેટલો ફેરફાર થયો છે ? પ્રાચીન વિધિઓ જરા મેળવવામાં આવે. જુદા જુદા આચાર્યોની વિધિઓમાં જુદા જુદા પાઠો અને તેનું આલંબન કરીને આજકાલના પંચાસો પણ સૌ સૌની મરજીમાં આવે છે તેમ ક્રિયાઓ ધપાવે જાય છે. અને જ્યારે પૂછે છે કે-કલાણ મહાશજ આમ કરાવે છે, અને આપ આમ કેમ ? આનો ઉત્તર અમારી પરંપરા આમ છે. અર્થાત એનો અર્થ એજ કે પીછેસે ચલી આતી હૈ

શાસ્ત્રોમાં કહેલ છે કે યોગાનુષ્ઠાન સિવાય વાંચના આપે, તો પ્રાયશ્ચિત્ત; છતાં વર્તમાનમાં વાંચના આપવામાં આ વિધિ કેટલી પગાય છે ? આ ફેરફાર નહિં તો ખીજું શું કહેવાય ?

આવી એક બે નહિં; સેંકડો વ્યાખ્યતો એવી છે, કે જેના રીવાજોમાં ફેરફાર થતા આવ્યા છે. જૈનધર્મના-સમાજના પૂર્વ પુરુષો પીછેસે ચલી આતી હૈ નું જો અનુકરણ કરતા આવ્યા હોત અને ખેતીની જુદીને ઉપયોગ ન કર્યો હોત, તો જૈનધર્મ કે જૈન-સમાજ આજે કપરનાએ કમળા માસ બની ગયાં હોત. પશુ

નાહિં, સમયાનુસાર આપણા પરમ પૂન્ય પૂર્વાચાર્યો ફેરફારો કરતા આવ્યા છે. ન્યારે ન્યારે સમાજને જેમાં જેમાં ફેરફારો આવશ્યક જણાયા, ત્યારે ત્યારે તેમાં તેમણે પરિવર્તન અવશ્ય કયું છે. હા, મૂળવસ્તુનો લોપ થવા નથી દીધો. મૂળવસ્તુને ધક્કો નથી પહોંચવા દીધો. તેનું રક્ષણ અવશ્ય કયું છે. ખરી રીતે જોવા જમએ તો બાહ્ય ક્રિયાઓ-રિવાજો ધર્મ અને સમાજરૂપી અંગના-શરીરના રક્ષકો છે. એ રક્ષકના વેષમાં ગમે તેવો ફેરફાર કરી શકીએ છીએ. એક શરીર ઉપર, એ શરીરની રક્ષા માટે ઋતુ અનુસાર વસ્ત્રો પહેરવામાં કંઈ ખોટું નથી. હા, એ વસ્ત્રોથી શરીરની હિંજાળત થાય છે કે કેમ ? મૂળ શરીરને તેનાથી કંઈ હરકત તો પહોંચતી નથી ? એ જ માત્ર જોવાનું છે. બાકી શીયાળામાં ગરમ કપડાં ઓઢવાં કે પહેર્યાં, માટે ઉનાળામાં પણ ગરમ પહેરવાં અને ઓઢવાં જ જોઈએ, એ ક્યાંની બુદ્ધિમતા ! ચૌદમી કે પંદરમી શતાબ્દિમાં ધર્મના કોઈ અંગની રક્ષા માટે અસુક કાર્ય કયું, માટે તેનું તે જ કાર્ય આ વીસમી સદીમાં પણ કાયમ રાખવું જ જોઈએ, એ ક્યાંનો ન્યાય ? બદલે તે વખતનું એ કાર્ય આ વખતમાં સાવ વિઘાતક હોય, છતાં તેને કાયમ રાખવું-કારણ કે પીછેસે ચલી આતી હૈ એ કેવું ડહાપણ ?

માટે દરેક મહાનુભાવોએ સમયને ઓળખીને કાર્ય કરવાની જરૂર છે. અને તેટલા માટે દરેક કાર્યમાં દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ જોવાની પ્રભુની આરા છે. આ પ્રમાણે સમાજના યુવકો અને ધર્મના ધોરીઓ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ જોઈને સામાજિક અને ધાર્મિક કાર્યો કરે, નહિં કે પીછેસે ચલી આતી હૈ માટે કરે-એવાં કાર્યો દ્વારા જૈન ધર્મની જાહોજલાલી થાઓ, એટલું જ અંતઃકરણથી ધક્કી વિરમું છું.

(૧૯)

ધાર્મિક અભ્યાસ.

ક્રમ પછી સમયમાં પ્રત્યેક માણસે ધાર્મિક અભ્યાસ કરવો અનિવાર્ય સમજવામાં આવ્યું છે. ક્રિયાકાંડ તરફ અરચિ રાખનારા આજ કાલના કેટલાક યુવકો પ્રતિક્રમણાદિના અભ્યાસને મહત્વથી રહિત સમજે છે અને તેનુંજ એ કારણ છે કે બી. એ. કે એલ. એલ. બી. થઈ જવા પછી તેઓની ક્રિયા તરફની અરચિમાં વધારો થાય છે. બદલે “ આવા ક્રિયાકાંડોમાં શું પડયું છે ? ” એ શબ્દો કાઢતાં પણ આપણે ઘણી વાર સાંભળીએ છીએ. પરંતુ તેઓ ભૂલી જાય છે કે, સામાયિક પ્રતિક્રમણ, પૌષ્ઠ, જ્ઞાન, ધ્યાન, તપ, જપ, પૂજા વિગેરે આત્મશુદ્ધિનું અસાધારણ કારણ છે. અને આત્મશુદ્ધિ કિંવા અંતઃકરણની પવિત્રતા, એજ

ખરો ધર્મ છે. ધર્મ, એ સિવાય બીજી શી વસ્તુ છે ? અને તેટલા માટે ક્રિયાકાંડ, એ પ્રત્યેક મનુષ્યને માટે--આત્મકલ્યાણાભિલાષીને માટે જરૂરનું છે. મોક્ષનું સાધન કેવળ જ્ઞાન નથી, પરંતુ જ્ઞાન અને ક્રિયા બંને છે, જ્ઞાનક્રિયાબંધ્યાં મોક્ષઃ । એટલે ક્રિયાકાંડને ઉપ-યોગી સૂત્રોનો અભ્યાસ પણ જરૂરનો છે. જેઓ પ્રતિક્રમણાદિનો સ્વયં અભ્યાસ નથી કરતા તેમને જન્મભર પ્રત્યેક ક્રિયામાં પરતંત્રતા ભોગવવી પડે છે. બીજાની સ્થાને તાકવું પડે છે. ઉપરાંત મ્હોટી ઉમરવા થવા છતાં-ખાસ ડાહ્યા અને વિચક્ષણુ ગણાવા છતાં કોઈ સમયે થોડા કે ઘણા માણસોની વયમાં સાધુ વંદન, કે પ્રતિક્રમણનાં સૂત્રો ખોલવાનો પ્રસંગ આવે છે, ત્યારે તેઓને કેવા શરમીદા થવું પડે છે, એ એમનો આત્મા જ જાણે છે.

અતએવ ધાર્મિક અભ્યાસ તો પ્રત્યેક જૈન બાળકને આલ્યા-વસ્થાથી જ કરાવવો જોઈએ. એમાં એ મત હોઈ શકે નહિં. અને તેનું જ એ કારણ છે કે-આજ કાલ પ્રાયઃ પ્રત્યેક ગામમાં ન્હાની મ્હોટી જૈનશાળા કાયમ થતી રહી છે, અલ્કે બોર્ડિંગોમાં પણ અમુક સમય વિદ્યાર્થીઓને ધાર્મિક અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે એ ખરેખર પ્રશંસનીય છે,

પરંતુ આ પ્રસંગે હું એ સંબંધી મારો અંગત વિચાર પ્રકટ કરવા ઇચ્છું છું કે બાળકોને ધાર્મિક અભ્યાસ કરાવવો શી રીતે ? અર્થાત્ અભ્યાસ કરાવવાની પદ્ધતિ કેવી હોવી જોઈએ ?

ધાર્મિક અભ્યાસની મુખ્ય બે પદ્ધતિઓ આપણી નજર આગળ છે: એક પ્રાચીન પદ્ધતિ અને બીજી આધુનિક પદ્ધતિ.

પ્રાચીન પદ્ધતિનો ક્રમ એવો જોવાય છે કે-આલ્યાવસ્થામાં

સૂત્રોને કંઈસ્થ કરાવવાં, અર્થ વિના, અને જ્યારે અર્થને ગ્રહણ કરવાની શક્તિ તેનામાં આવે ત્યારે અર્થ શીખવવા.

પરંતુ વર્તમાન સમયમાં મોટો ભાગ આ પદ્ધતિને પસંદ નથી કરતો. આ પક્ષનું એવું કહેવું છે કે એક તો આલ્યાવસ્થાથી કોઈ પણ વસ્તુ ગોખી નાખવાથી બાળકોના મસ્તકને જોર પડે છે. અને બીજું એ કે અર્થ વિનાની ગોખણપટ્ટી, એ પોપટને ' રામ રામ ' નું રટણ કરાવવા બરાબર છે. માટે કોઈ પણ સૂત્ર અર્થ સાથે ભણાવવું જોઈએ.

બીજા પક્ષનું કહેવું કેટલાક અંશે આપણે સત્ય માની શકીએ. એમની બંને દલીલોમાં કંઈક સત્ય સમાયેલું છે. 'બાળકોના મગજને ખૂબ વિકસવા દેવાં જોઈએ. ગોખાવીને તેમના મગજને વજનદાર ન કરી નાંખવાં જોઈએ અને એ પણ ખરૂં છે કે- ' રામ ' ' રામ ' નું રટણ પોપટને માટે શું કામનું છે ? જ્યાં સુધી કે તે ' રામ ' નો અર્થ ન સમજે; એવી જ રીતે માત્ર ' નમો અરિહંતાણં ' એટલું ગોખી નાખવાથી શું ? અને તેટલા માટે આલ્યાવસ્થાથી જે જ્ઞાન આપવું, તે સાર્થ-અર્થ સહિત આપવું જોઈએ.

પરંતુ આની સાથે સાથે આપણે એ વિચારને ભૂલવો જોઈતો નથી કે બાળકોનાં મસ્તિકા અર્થને ગ્રહણ કરવાની શક્તિવાળાં ક્યારે બને છે ? આનો અનુભવ તેઓને વધારે હોય છે કે જેઓને નાનાં બાળકોને ધાર્મિક અભ્યાસ કરાવવાનું કામ પડ્યું હોય છે.

હું તો છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી જે કંઈ અનુભવ કરી રહ્યો છું, તેમાં મને તો સ્પષ્ટ જણાયું છે કે દસથી પંદર વર્ષની ઉંમર સુધીના બાળકોમાં એવું ક્વચિત જ કોઈ બાળક હોય છે કે જે અર્થને-ખાસ કરીને પ્રતિકમણાદિના સૂત્રોના અર્થને-વાસ્તવિક અર્થને-ગ્રહણ કરવાની શક્તિ રાખતું હોય.

સૌથી પ્રથમ તો તેમની મસ્તિષ્ક શક્તિ જ એવી નથી હોતી -સૂત્રોના અર્થકેને ગ્રહણ કરી શકે. તેમ સૂત્રોના અર્થમાં વિષય ગહન હોય છે, કે જે વિષયની સ્થૂલ આપત સાથે પણ તેઓના સ્પર્શ થયેલો નથી હોતો. હા, તેઓ એક કામ અવશ્ય કરી શકે છે, અને તે એ કે, જેમ મૂલ સૂત્રો કંઈસ્થ કરે છે, તેવી જ રીતે અર્થો પણ ગોખી મારે-રટી નાખે. જેવી રીતે કે આજ કાલની પ્રતિક્રમણની બુકો છપાવેલી હોય છે, તેવી રીતે જૈનશાળાઓમાં તે અર્થો રટાવવામાં આવે છે. પરંતુ આમ કરવામાં વિદ્યાર્થીઓના મસ્તિષ્કનો બોબ્બે-રટવાનો બોબ્બે ઓછો નથી કરતા, બલકે તે બોબ્બે વધારીએ છીએ.

તેમ છતાં થોડા વખતને માટે માની લઘ્યે કે જેમ મૂલ સૂત્રો રટાવવામાં આવે છે, તેમ અર્થો પણ રટાવવા જોઈએ. તો તેમાં પણ મારું તો એજ વકતવ્ય છે કે સૂત્રોના રટણમાં, અને અર્થોના રટણમાં ત્રણ અંતર છે. કારણ કે-પ્રતિક્રમણનાં સૂત્રોમાં મોટે ભાગે ધાર્મિક આપતો અને ખાસ કરીને વધુ કાવ્યો છે. પછી તે સંસ્કૃત હોય કે પ્રાકૃત (માગધી). આ બંને આપતોનું મૂળ પગથિયું-તેના નિયમો આદિ બાળકના જણવામાં ન આવ્યા હોય ત્યાં સુધી તે જે રટે છે એ એના હૃદયની સાથે સ્પર્શ શી રીતે કરી શકે ?

દાખલા તરીકે—

પંચિદિવ્ય, લોગસ્સ, કરેમિ ભંતે આદિ પ્રારંભનાં જ સૂત્રો. આ સૂત્રોમાં જે રહસ્ય છે, તે બાળકો અર્થના રટણથી શું સમજી શકવાના હતા ? ત્યાંથી આગળ વધીને ' જગચિંતામણિ 'જ જૂઓ. આ જગચિંતામણિના અર્થો પણ રટવાથી શું ? આમ જ

સમયને ઓળખો.

નમુત્યુણં. ' નમુત્યુણં ' માં આપણે ધણી વખત બાળકોના મુખથી સાંભળીએ છીએ અને પ્રતિક્રમણની ચોપડીઓમાં પણ ' વિભક્ત્યન્ત પદ ' નો કંઈ પણ ભેદ બતાવ્યા સિવાય " સિવ-મયલ-મરુઅ-મણુંત-મકખય-મવાબાહ-મપુણરાવિત્તિ " આવી રીતે છપાયેલ હોય છે અને તે શબ્દોના અર્થો-એટલે જેમ છાપેલ હોય છે, તેવી જ રીતે ઘણે ભાગે વિદ્યાર્થીઓને શીખવવામાં આવે છે. ' મયલ ' નહિં પરંતુ ' અયલ ', ' મરુઅ ' નહિં પરંતુ ' અરુઅ ' શબ્દો લેવાના છે. અને તેની આદિનો ' મ 'કાર તો પહેલાના શબ્દની વિભક્તિનો છે. આ વાત વિદ્યાર્થીઓ શાથી સમજી શકે ? માફ તો માનવું છે કે સંસ્કૃત-પ્રાકૃતના વ્યાકરણનું જ્ઞાન નહિં કરેલ અને માત્ર પુરાણી ચાલથી ભણી આવેલ શિક્ષક પણ ભાગ્યે જ એવા શબ્દોનો પોતાની બુદ્ધિથી ' પદચ્છેદ ' કરી શકે. આવી અવસ્થામાં વિદ્યાર્થીઓ શું શીખે ? અને એમનું શીખેલું કેટલું માર્થક થાય: એ સ્વતઃ સમજી શકાય એવી હકીકત છે.

આથી પણ આગળ વધીને કલ્લાણકંદં, સંસારદાવા, સ્નાત્તસ્યા જેવી સ્તુતિઓ ઉપર જ દષ્ટિપાત કરો. એ સ્તુતિઓમાં કાવ્ય-શાસ્ત્રની કંઈ બાબતનો સમાવેશ નથી કર્યો ? એમાં ઉપમા ઉપમેય ભાવો ઠાંસી ઠાંસીને ભર્યા છે; એમાં અલંકારો ઉભરાઈ રહ્યા છે. ત્યારે આપણાં ૧૦-૧૨ વર્ષનાં બાળકો કે જેમને કાવ્ય શી વસ્તુ છે, એની ખબરે નથી હોતી. ઉપમેય કે અલંકાર કેને કહે છે, એનું ભાન પણ નથી હોતું, એમને એના અર્થો ગોખાવી મારવા, એનો અર્થ શો ? એકજ ઉદાહરણ—

સંસારદાવાની ચોથી ગાથા:—

આમૃલાલોલધૂલીબહુલપરિમલાલીલોલાલિમાલાઙ્ગકારારાવ

સારામલદલકમલાગારભૂમિનિવાસે ! । છાયાસંભારસારે !
 ઘરકમલકરે ! તારહારાભિરામે ! ઘાણીસંદોહદેહે ! ભવવિ-
 હરઘરં દેહિ મે દેવિ ! સારમ્ ॥ ૪ ॥

આનો અર્થ વિદ્યાર્થિઓ યુ ઝોખે ? કોષ ખતાવશે ? લાંબા
 લાંબા સમાસયુક્ત વશેષણોના અર્થો સમજવવામાં તે શિક્ષકોના
 શરીરે કેટલો પસીનો આવતો હશે કે જેમણે સંસ્કૃતની ગંધ પણ
 લીધી નહિ હોય, ત્યારે બિચારાં બાળકો માસ્તરના મુખથી એના
 અર્થને સાંભળતાં તેઓ કેવા અવાક અને દિગ્મૂઢ થઈ જતા હશે,
 એની કલ્પના સ્હેજે થઈ શકે તેમ છે. આવીજ રીતનાં ઉત્તરોત્તર
 સૂત્રો છે. હવે આ સૂત્રોના અર્થોને રટાવી માયોં કયાં સુધી ફલદાયક
 નીવડી શકે, એનો વિચાર કોષપણુ વિચારક આસાનીથી કરી શકશે.

અરે મૂલ અને અર્થ-બંને રટાવવાની વાત તો દૂર રહી
 મારવાડના અને કેઠ કાઠિયાવાડના વિદ્યાર્થિઓને ભણાવવાનું જેઓને
 કામ પડયું હશે તેઓને ખાસ્સો અનુભવ હશે કે મૂળસૂત્રોને કંઠસ્થ
 કરાવવાં-તેમની જીભ ઉપર લાવવાં, એ પણ કેવી ટેઢી ખીર છે !
 “ ચેતન ચતુર થઈ ચૂક્યો ” એને “ સેતન સતુર થઈ સૂક્યો, ”
 “ ચંદેસુ નિમ્મલયરા ” ને “ સંદેચુ નિમલયરા ”, “ લોગ-
 વિરુદ્ધચ્ચાઓ ” ને “ લોગવિરુદ્ધધપાઓ ” તેમ “ નમો લોષ
 સન્વસાહૂષં ” ને “ નમો લોષ ચવ્વ ચાહુષં ” નો ઉચ્ચારણુ
 કરનારા તેમજ સંયુક્તાક્ષરનું ઉચ્ચારણુ કરતાં આખા શરીરને
 ડોલાવી દેનારા વિદ્યાર્થિઓને મૂળ સૂત્રો જ કંઠસ્થ કરાવવાં કઠિન
 થઈ પડે છે, અને વિદ્યાર્થિની સાથે શિક્ષકને પણ સવા છ ટાંક
 પસીનો ઉતારવો પડે છે, તો પછી એ નિર્લેપ-કુમળાં મગજોમાં
 “ મકરંદના સુગંધી કણીઆની ઘણી સુંદર સુગંધમાં આસક્ત
 થયેલા ચપળ બ્રમરોની પંકિતના ગુંગરવથી શોભાયમાન, મૂળથી

લઇને ઠેઠ ઉપર સુધી ડોલાયમાન, અને નિર્મળ-સ્વચ્છ પાંડડાંવાળા કમળની ઉપર રહેલા લુવનના મધ્યભાગમાં નિવાસ છે જેનો એવી કાંતના સમૂહ વડે સુશોભિત, હાથમાં સુંદર કમળને ધારણ કરનારી, શોભાયમાન હારથી અલંકૃત, અને દ્વાદશાંગીરૂપી વાણીના સમૂહરૂપી શરીર છે જેનું એવી શ્રુતદેવિ ! મને પ્રધાન એવું મોક્ષરૂપી વરદાન આપો ! ”

આવા અર્થો ભરવાને કમર કસવી, અને એ બાળકની સમજમાં ન આવે તો લાલપીળા થવું, એ કોના ધરનો ન્યાય ?

અતએવ, ઉપરની બાબતો જોતાં વાચકો સહજ સમજી શક્યા હશે કે અર્થોની સાથે મૂળ સૂત્રો કંઠસ્થ કરાવવાં, એ બાળકોને માટે તો બોળરૂપ-ભયંકર બોળરૂપ જ છે.

અને તેથી મારા નત્ર મત પ્રમાણે તો જ્યાં સુધી બાળક અર્થગ્રહણ કરવાની શક્તિ પ્રાપ્ત ન કરે, તેનું મસ્તિષ્ક તેટલી શક્તિવાળું ન થાય, ત્યાં સુધી અર્થો તો રટાવવા ન જ જોઇએ. ‘ અર્થ ’ તો એક વસ્તુજ એવી છે કે જે કેવળ ‘વિચારશક્તિ’ની સાથે સંબંધ રાખે છે. જેની વિચારશક્તિ-ગ્રહણશક્તિ સારી, તે અર્થને જલદી સમજી શકે છે અને તેનું ગ્રહણ પણ જલદી કરી શકે છે. માટે બાળકોને તેવી અવસ્થામાં અર્થના ઝમેલામાં ન નાખતાં કેવળ સૂત્રો જ મુખપાઠ કરાવવાં જોઇએ.

આથી પણ વધારે સારો ઉપાય એક બીજો છે. અને તે એ કે બાળકોની જીભને કેળવવા પ્રથમ પ્રયત્ન થવો જોઇએ. અને તે કેળવવાનો સરળ ઉપાય એ છે કે પ્રાચીન પદ્ધતિ પ્રમાણે સંસ્કૃતનો થોડો ઘણો અભ્યાસ દરેક બાળકને જરૂર કરાવવો. આ અભ્યાસ કેવળ જીભને કેળવવા નિમિત્તે જ કરાવવાનો હોય તો વ્યાકરણની રટણ પદ્ધતિમાં પહેલેથી ન નાખતાં “ પહેલાં ભાષા અને પછી

વ્યાકરણ ” એ પદ્ધતિથી રચાયેલી યુક્તી કામ લેવું જોઈએ. મારા માનવા પ્રમાણે “ ભાવનગરના દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીભવન ” તરફથી સંસ્કૃતની જે યુક્તી નીકળી છે, તે ધણે ખરે અંશે આ કામ સારી શકે છે. આ પ્રમાણે થોડાક સંસ્કૃતના અભ્યાસ પછી જે ક્રિયાકાંડનાં સૂત્રો કંઈસ્થ કરાવવામાં આવે તો આજકોને જે વધુ મહેનત પડે છે, તે ધણે અંશે ઓછી થાય. કદાચ આવી રીતે સંસ્કૃત અભ્યાસ ન જ કરાવી શકાય, તો કમમાં કમ મૂળ સૂત્રોની સાથે અર્થોને રટાવવાની તો પદ્ધતિ ન જ રાખવી જોઈએ. વિચારશક્તિ ખીલ્યા પછી-ઉમર લાયક થયા પછી માણસ કદાચ સંસ્કૃત ન લણ્યો હોય તો પણ કોઈના સમજવવાથી અર્થનું ગ્રહણ આસાનીથી કરી શકે છે. અને તેમાં પણ જે તે સંસ્કૃત ભણેલ હશે તો તો પછી તે અર્થો સ્વયં ગ્રહણ કરી શકશે.

બાકી ખરી વાત તો એ છે કે-આપણે ત્યાં મૂળને મૂકી કાળાંને વળગવા જેવું બની રહ્યું છે. પ્રતિક્રમણાદિનાં સૂત્રો કે સંસ્કૃતના ગ્રંથો જાણવા હોય, તો તેને માટે એની મૂળ ભાષાનું જ્ઞાન કરવું પ્રથમ જરૂરનું છે. મૂળ-ભાષા શીખેલા વિદ્વાનને એવાં સૂત્રો કંઈસ્થ કરવાં કે એના અર્થો કરવા લગારે મુશ્કેલીભર્યાં નથી થતા. તે સ્વયં તેનો આસ્વાદ લૂટે છે. જે માણસ એવાં નવાં સૂત્રો કે ગ્રંથો બનાવવાની શક્તિ ધરાવતો હોય, તેને તેવા ગ્રંથો માટે એકડે એકથી ભણવું પડે, એવું હોઈ શકતું નથી. એટલા માટે આજકોને એ ભાષાઓ-સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષા-ઉપર કાબુ મેળવાવવો જોઈએ. આને માટે સૌથી સારામાં સારો ઉપાય એ કે જૈનોની પ્રત્યેક સંસ્થામાં સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષાનો વિષય દાખલ કરવો જોઈએ. તે ભાષાઓ ચલાવવી જોઈએ. ભલે કોઈ સંસ્થા વ્યાવહારિક જ્ઞાન આપવા માટે સ્થાપન થઈ હોય, પરંતુ તેની સાથે સાથે જેમ ધાર્મિક જ્ઞાન

સમયને ઓળખો.

આપવામાં આવે છે, તેવી રીતે થોડા ઘણા અંશે પણ સંસ્કૃત-પ્રાકૃતનું જ્ઞાન આપવું જ જોઈએ. અને એનું જ્ઞાન આપ્યા પછીજ ક્રિયાકાંડનાં સૂત્રો કે પ્રકરણોનો અભ્યાસ કરાવવો જોઈએ. મૂળભાષાના જ્ઞાન સિવાય તેવા અંશે રટાવેલા વધુ સમય સુધી રહી શકતા નથી. આપણે જોઈએ છીએ કે-ઘણા લોકોએ નહાની ઉમરમાં પાંચ પ્રતિ-ક્રમણ અને પ્રકરણો કરેલાં હોય છે; પછી મોટી ઉમર થતાં મુસ્કેલથી જ તેમાંનું કંઈ યાદ હોય છે. પરંતુ જો મૂળભાષા શીખીને તે વસ્તુઓ લખવામાં આવી હોય તો તે ખસતી નથી. અને કદાચ ખસે, તો પણ તેના અર્થોનું રટણ તો તેને રહે જ છે. અને તે અંધ હાથમાં આવતાં તેને ઓર જ આનંદ આવે છે.

આપણે અત્યારે અનુભવીએ છીએ કે-જૈનસમાજની અનેક સંસ્થાઓમાંથી નીકળેલા વિદ્યાર્થીઓ અત્યારે મૌજૂદ છે. તેઓ અંગ્રેજીમાં જરૂર આગળ વધ્યા હશે, પરંતુ ઉપરની એ ભાષાઓ-સંસ્કૃત પ્રાકૃત-ના અનભિજ્ઞ હોવાથી-નહિં જાણનારા હોવાથી પોતાનાં શાસ્ત્રો જોઈ શકતા નથી; અને તેથી તેમને કોઈ પણ બાબતમાં-અલ્લે જૈન તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધમાં પણ અંગ્રેજીનો આશરો લેવો પડે છે. પછી તે અંગ્રેજી લખનારાઓએ ગમે તેવું લખ્યું હોય તેને 'તહમેવ સચ્ચં' માનીને જૈન સિદ્ધાન્તોની માન્યતાઓમાં શંકાશીલ થવાનો પ્રસંગ આવે છે, પરંતુ જો આપણી સંસ્થાઓમાં વ્યાવહારિક જ્ઞાનની સાથે સંસ્કૃત-પ્રાકૃતનો અભ્યાસ ખાસ કરીને કરાવતો હોય તો તેઓને તે ભાષાના અંશે વાંચવામાં જરૂર રસ પડે. તેમ ક્રિયાકાંડનાં સૂત્રોમાં રહેલું રહસ્ય સમજવાથી તેઓની ક્રિયાભિરૂચિતા પણ જરૂર વધે.

દિલગીરીની વાત છે કે જૈનસમાજમાં અનેક બાળાશ્રમો, ઓડિંગો, ગુરૂકુળો અને શિક્ષાલયો હોવા છતાં આ એ ભાષાએ ઉપર જોર આપનાર માત્ર શ્રી વીરતત્વ પ્રકાશક મંડળ જેવી એકાદ

સંસ્થા જ નજરે પડે છે. હા, ખીજી બધી સંસ્થાઓ જૈન સંસ્થાઓ હોવાથી—જૈનોના દ્રવ્યથી પોપાતી હોવાથી થોડા ઘણા સમય ધાર્મિક અભ્યાસ, કેવળ ગોખણપટ્ટીથી, જરૂર કરાવાતો હશે, પરંતુ મૂળ ભાષા શીખ્યા સિવાય એનું ખરૂં રહસ્ય તેઓને નહિં મળવાનું અને ભવિષ્યમાં તે જ્ઞાન કાયમને માટે નહિં રહેવાનું, એ તો લગભગ નિર્વિવાદ જેવું જ છે. એતએવ—

આજકોને ન્હાની ઉમરથી સંસ્કૃત પ્રાકૃતનું જ્ઞાન કરાવવા તરફ દરેક સંસ્થાના સંચાલકોએ લક્ષ આપવું જરૂરનું છે. તેમ ન બને તો ધાર્મિક અભ્યાસ આજકોને અર્થ સાથે રટાવીને તો ન જ કરાવવો, એવો મારો નમ્ર અભિપ્રાય છે. પ્રારંભમાં તો તેઓને માત્ર મૂલ સૂત્રોજ કંઈસ્થ કરાવવાં અને ન્યારે તેઓમાં સમજશક્તિ આવે, વિચારશક્તિ વધે, ગ્રહણશક્તિ ઉત્પન્ન થાય, ત્યારે તેઓને અર્થો સમજવવા. ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે મારો આ અનુરોધ આજકોને માટે જ છે. જેઓ ઉમરલાયક છે, વિચારી શકે છે, સમજી શકે છે. તેઓને માટે તો એક એક સૂત્રના જરા વિસ્તારપૂર્વક અર્થો સમજવવાથી મૂળસૂત્રો પણ કંઈસ્થ કરવાં તેમને માટે આસાન થઈ પડે છે. પરંતુ આજકોને અર્થનું રટન ન જ કરાવવું. પરંતુ આથી પણ વધારે ઉત્તમ ઉપાય હું ઉપર કહી ગયો એ જ મને તો દેખાય છે કે—પ્રત્યેક સંસ્થામાં—શાળામાં સંસ્કૃત-પ્રાકૃતનો પ્રથમ અભ્યાસ કરાવવો.

આની સાથે સાથે એક એ અનુરોધ કરવો પણ નહિ ભૂલું કે ધાર્મિક અભ્યાસમાં પુસ્તકો નવીનજ પદ્ધતિથી—ટેક્સ્ટ બુકો તરીકે યોજવાની ધણીજ જરૂર છે. અને તે એવી પદ્ધતિથી યોજવવાં જોઈએ કે—સૂત્રોના અર્થો આસાનીથી વિદ્યાર્થીઓ ગ્રહણ કરી શકે. શું વિદ્વાનોની આવી ટેક્સ્ટ બુક તૈયાર કરનાર કમીટી નીમારો ?

(૨૦)

સંસ્થાઓ અને સંચાલકો.

ગુતાંકમાં પ્રત્યેક જૈનસંસ્થામાં ધાર્મિક શિક્ષણ આપવાની, અને તેને માટે સંસ્કૃત પ્રાકૃત શીખવવાની અનિવાર્ય આવશ્યકતા અને એની પદ્ધતિ સંબંધી મારા વિચારો પ્રકટ કરી ચૂક્યો છું. આ લેખમાં આપણી સંસ્થાઓ અને સંચાલકોના સંબંધમાં કંઈક વિચારો પ્રકટ કરવા ઇચ્છું છું.

આ વિષયને માટે વધારે વિસ્તારપૂર્વક આલેખવાની મારી ઇચ્છા હતી. અને તેથીજ થોડાક સમય પહેલાં આપણી સંસ્થાઓના છેલ્લામાં છેલ્લા રિપોર્ટો મેળવવાની મેં કોશીશ કરેલી, પરન્તુ નેપથ્યે તેવી તેમાં સફળતા નથી મળી, એટલે સાધારણ રીતે આ સંસ્થા-

૧૪૦

ઓની જે પરિસ્થિતિયો છે, તેનું અવલોકન કરી કંઈક વિચારે પ્રકટ કરીશ.

કોઈ પણ વિષયનો ત્યારે વા વાય છે, ત્યારે લગભગ સર્વત્ર એક સરખો વાય છે. તેનુંજ એ કારણ છે કે-દેખાદેખીયાં કે આવશ્યકતા સમજીને-ગમે તે કારણે બધી સમાજમાં એકજ પ્રકારનાં કાર્યો કરવાની ધુન ચાલે છે. જૈનસમાજમાં અત્યારે જે સંસ્થાઓ હયાતી ભોગવે છે, તે આવી અનુકરણપ્રિયતાનું પરિણામ કે આવશ્યકતા જાણવાનું પરિણામ છે, પરંતુ ઉપયોગીતા, અનુપયોગિતાનો સવાલ હવે પછી વિચારવાનો રાખીએ, તો પણ એટલું જરૂર કહી શકાય કે જૈનસમાજમાં-મૂંઝવેતામ્પર સમાજમાં સંસ્થાઓની સંખ્યા અકસોસ કરાવનારી તો નથીજ. અર્થાત્ શ્વેતામ્પર મૂર્તિપૂજક સમાજની સંખ્યાના પ્રમાણમાં કારી સંખ્યા સંસ્થાઓની છે. જે કે આથી પણ વધુ થાય તો એમાં ખોટું કે આશ્ચર્ય પામવા જેવું કંઈ ન કહેવાય, કારણ કે સારી વસ્તુનું તો અધિકસ્ય અધિકં ફલમ્ જ કહી શકાય.

હવે આપણી આ બધી સંસ્થાઓને જે થોડામાં થોડા વિભાગોમાં વિભક્ત કરવી હોય, તો તેના બે વિભાગો થઈ શકે. ૧ સ્વતંત્ર શિક્ષણ આપનારી બોર્ડિંગો અને ૨ સ્કૂલ કે કોલેજોમાં શિક્ષણ આપનારી બોર્ડિંગો. ત્રીજો વિભાગ એક એ પણ છે કે જે સંસ્થાઓ કેવળ શિક્ષણ આપે છે-જેની સાથે બોર્ડિંગ નથી હોતી. કહેવાની કંઈજ આવશ્યકતા નથી કે આ બધીયે સંસ્થાઓ કેવળ જૈનસમાજના જ દ્રવ્યથી ચાલે છે, આ સંસ્થાઓના નિમિત્તે જૈનસમાજ જે અર્થ ઉઠાવી રહી છે; એનો અડસટો કાઢવામાં આવે તો માસિક લગભગ ૧૧-૨ લાખથી તો ઓછું નહિં જ હોય-સંભવ છે કે તેથી વધારે પણ હોય. આ હિસાબે વર્ષે લગભગ ૨૦

સમયને ઓળખો.

લાખ કે તેથી વધુ રકમ કેળવણી નિમિત્તે-જૈનમંસ્થાઓને પોપવાના નિમિત્તે-જૈનબાળકો અને યુવકોને સુસંસ્કારી બનાવવા માટે ખરચવામાં આવે છે, ત્યારે હવે આટલા ખર્ચના પ્રમાણમાં જૈનસમાજ પ્રતિવર્ષ ફળ શું મેળવે છે, તે તરફ આપણે દષ્ટિપાત કરીએ.

સૌથી પહેલાં આવી સંસ્થાઓ કે જે બોર્ડિંગોની સાથે બાળકોને સ્વતંત્ર શિક્ષણ આપે છે તે તપાસીએ.

મારા ધારવા પ્રમાણે આવી સંસ્થાઓની હયાતિ આપણી સમાજમાં બહુજ ઓછી છે અને આવી સંસ્થાઓ જે છે તેની લાઇન જ ભુટી છે. અને એટલું પણ હું તો જ્ઞેતો આવ્યો છું કે જે સંસ્થાઓ પોતાનાજ મુકરર કરેલા કેર્સ પ્રમાણે બાળકોને સ્વતંત્ર શિક્ષણ આપે છે, તેનું ફળ પણ સીધી કે આડકતરી રીતે જૈનસમાજના જ ઉપયોગમાં આવ્યું છે અને આવવાનું. **બનારસ પાઠશાળા** આવી સંસ્થામાંની એક હતી. આ સંસ્થા એક ભુટીજ લાઇનની હતી. અનેક વિદ્નો પસાર કરીને પણ આ સંસ્થાએ જે ફળ જૈનસમાજ આગળ ધર્યું છે, તે અત્યારે જૈનસમાજના જ ઉપયોગમાં આવી રહ્યું છે. ભણે તેમાંથી નીકળેલા વિદ્વાનો ગમે ત્યાં નોકરી કરતા હશે; પરન્તુ એમણે **બનારસ પાઠશાળા**માં રહીને એવી વિદ્યા હાંસલ કરી છે, કે જે વિદ્વાનો ઉપયોગ જૈનસાહિત્ય, જૈનધર્મ કે જૈનસમાજના લાભમાં જ થઇ રહ્યો છે અને થવાનો. આવીજ પદ્ધતિની કે થોડા ફેરફાર સાથેની જે કોઇ સંસ્થાઓ અત્યારે હયાતિ ભોગવે છે, કિંવા થશે, તે જ્ઞે સુવ્યવસ્થિત રીતે ચાલી, તો તેનું ફળ જૈનસમાજના જ લાભમાં આવવાનું; પરન્તુ દિલગીરી છે કે-એવી પદ્ધતિની સંસ્થાઓ આપણે ત્યાં કવચિતજ નોવાય છે. આવી પદ્ધતિની સંસ્થાઓમાંથી પણ જ્ઞે જૈનસમાજ

સમુચિત ફળ ન મેળવે, તો તેનું કારણ શું છે, તે હું હમણાંજ આગળ બતાવીશ.

હવે એવી સંસ્થાઓ કે જે બોર્ડિંગની સાથે બાળકોને સ્કૂલોના કોર્સ પ્રમાણે વ્યાવહારિક શિક્ષણ આપે છે. આ વિભાગમાં આપણાં બાળાશ્રમો, ગુરૂકુળ વિગેરેનો સમાવેશ થાય છે.

આવી સંસ્થાઓ વર્ષોથી ચાલવા છતાં કંઈ પણ સંગીન ફળ પ્રાપ્ત થયું હોય, એવું આપણે જોઈ શક્યા નથી. પ્રતિવર્ષ પાંચ પચીસ મેટ્રીક પાસ થનારા યુવકો નીકળતા હશે. પરંતુ સ્કૂલમાંથી નીકળતાંજ તેઓ આર્થિક ચિંતાના ચક્કરમાં પડીજ ન્નય છે. દસ પાંચ વર્ષ એક સંસ્થામાં રહ્યા પછી પણ તેને ૧૫-૨૦ રૂ. ની નોકરી માટે ધનિકોનાં મોંઠાં તાકવાંજ પડે છે. એક દુકાનથી ખીણ દુકાને યાચનાઓ કરવીજ પડે છે. જ્યારે તે પોતાના પેટ માટેજ એવી ફિકરમાં હોય છે, તો પછી સંસ્થા પ્રત્યેના પોતાના કર્તાવ્યને તો ક્યાંથીજ યાદ કરે? મોટે ભાગે લગભગ આવી સ્થિતિ પ્રાથમિક શિક્ષા લેનારાઓની થાય છે. એટલે જે ધરાદારથી જૈનસમાજ હજારો કે લાખો રૂપિયાનો વ્યય કરી આવી સંસ્થાઓ ચલાવે છે, એમાં જોઈએ તેવી સાર્થકતા તો નથીજ થતી.

ઉપર જે વિભાગની સંસ્થાઓ સંબંધી મેં ઉલ્લેખ કર્યાં છે, એમાં ગુરૂકુળોનો પણ હું સમાવેશ કરું છું. ખરી વાત એ છે કે-આપણાં ગુરૂકુળોને ગુરૂકુળ કહી શકાય કે કેમ, એજ એક વિચારણીય પ્રશ્ન છે. પ્રાચીન ગુરૂકુળનાં જે વર્ણનો આપણે વાંચીએ છીએ, એમાંની કંઈ બાબત અત્યારનાં ગુરૂકુળોમાં જોવાય છે ?

ગુરૂકુળ એટલે ૮ વર્ષથી ૨૫ વર્ષ સુધી સંસારની વાસનાઓથી બાળકોને દૂર રાખી બ્રહ્મચર્ય પાલન કરાવવા પૂર્વક-શુદ્ધ સંસ્કારો નાખવા પૂર્વક વિદ્યાધ્યયન કરાવનારા આશ્રમો અને તે પણ

સમયને ઓળખો.

ગુરુઓના સહવાસમાં રાખીને આપણાં બાળકો એની એ સંસારની વાસનાઓમાં ઉછરે. મરજી પડે ત્યારે આશ્રમમાંથી વિદાય પણ થઈ શકે, સંસારની વાસનાઓમાં રચ્યા પચ્યા ગૃહસ્થોના સહવાસમાં રાત દિવસ રહે, બલ્કે એ બાળકો ઉપર સંસ્કાર પાડનારા પણ એવાજ ગૃહસ્થીઓ હોય અને તેની સાથે આપણી પ્રાચીન વિદ્યાઓનું શિક્ષણ દૂર રાખી આજકાલની સ્કૂલોનું જ શિક્ષણ-કે જે શિક્ષણ આજે એકી અવાજે દોષીલું ગણવામાં આવ્યું છે-તે શિક્ષણ અપાય, છતાં આપણે તેને ગુરુકુળ કહીએ, એનો અર્થ શો ? મારા નત્ર મત પ્રમાણે તો પ્રત્યેક સંસ્થાના સંચાલકોએ સંસ્થાના નામ અને ઉદ્દેશ પ્રમાણે સંસ્થાને યથાયોગ્ય આકારમાં મૂકવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જે કે મારું એ કહેવું નથી કે આપણે બહુ પ્રાચીન ગુરુ-કુળો પ્રમાણે આ સમયમાં મૂકી શકીએ, તો પણ જેટલા અંશે અને તેટલા અંશે તો તદ્દાકારમાં મૂકવી જ જોઈએ. આથી વિપરીત પદ્ધતિ ચલાવવી, એ તો અનુચિત જ ગણાય. થોડા વખત ઉપર આચાર્ય શ્રીવિજયવલ્લભસૂરીશ્વરજી મહારાજે ત્યાંના ગુરુકુળને ઉપ-યોગી થાય, એવી કંઈ મારા અનુભવજન્ય સૂચનાઓ લખવાની આજ્ઞા કરેલી, તે વખતે મેં તો સ્પષ્ટ જણાવ્યું હતું કે-જ્યારે ગુરુ-કુળ નામ રાખ્યું છે, તો એ સંસ્થામાં રહેનારા બાળકોના જીવનને સુસંસ્કારી બનાવવા માટે-એમને રાત-દિવસ ઉપદેશાદિથી સહભા-વનાવાળા રાખવા માટે આપના જે સારા મુનિરાજોને સંસ્થા સાથે અવશ્ય રાખવા. જે કે એ ખુશી થવા જેવું છે કે પંખબના ગુરુ-કુળમાં સાંભળવા પ્રમાણે લણવાનો કેર્સી સ્વતંત્ર જ રાખવામાં આવ્યો છે. મુનિરાજોને રાખવાની વ્યવસ્થા થઈ છે કે કેમ ? એની મને ખબર નથી.

કહેવાની મતલબ કે આપણી સંસ્થાઓએ નામ અને ઉદ્દેશ

પ્રમાણેજ એનું અંધારણુ પણ રાખવું જોઈએ. અત્યારની પરિસ્થિતિમાં આવી સંસ્થાઓમાંથી જે કંઈ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તે ઉપર પ્રમાણેનું જ. એટલે કે ૧૦-૫ વર્ષ સંસ્થામાં રહ્યા પછી જીવનની ચિંતા ઉત્પન્ન કરાવનારું જ થાય છે.

આપણી સંસ્થાઓનો ખીજો એક વિભાગ એ છે કે જે એડિંગો સાથે કોલેજોનો અભ્યાસ કરાવે છે. આવી સંસ્થાઓની પાછળ જે ખર્ચ થાય છે તે અર્ધમાં રામ અને અર્ધમાં ગામ જેવું હોય છે. પણ આવી સંસ્થાઓ બહુ ઓછીજ છે. અને જે છે, તેમાંથી જરૂર વર્ષ દિવસે બે ચાર ડોક્ટરો, બે ચાર એલએલ. બી. કે ઇજીનીયરો નીકળતા હશે. પરંતુ હવે એ ભ્રમ લગલગ ખુલ્લો થઈ ગયો છે કે આવી લાઇનમાં પહોંચ્યા પછી તેમને આર્થિક ચિંતા નથી રહેતી, એમ તો નહિજ. સમય બારીક આવ્યો છે, અને “ દિન દો ગુને રાત ચૌ ગુને ” આવી લાઇનના ઉમેદવારો નીકળતા જ રહે છે. એટલે સૌને માટે સાધનો તૈયાર હોય, એવું કંઈ હોતું નથી. આ વિષયનો અનુભવ કરવો હોય તો કોઈએ ટાઇમ્સ કે કોનીકલ જેવામાં જાહેરખબર આપી જોવી. માલૂમ પડશે કે-કેવા ઢગલાખંધ એલ. એલ. બી. એ અને બી. એ. થયેલાઓ તરી આવે છે. એટલે જે આર્થિક ચિંતા દૂર કરાવવાના ઉદ્દેશથી આવી સંસ્થાઓ ચલાવવામાં આવે છે એમાં પણ જોઈએ તેવી સફળતા તો નથીજ મળતી. વળી આવી સ્થિતિમાં નીકળેલા યુવકોનો જૈનસમાજ સાથે સંબંધ ઓછો રહે છે. તેઓ સ્વતંત્રતા બદલે સ્વહંદતાના પવનમાં ઉછરે છે, અને તે ઉપરાંત ધાર્મિક સંસ્કારોનો લગભગ અભાવ હોય છે, એટલે જૈનસંસ્થામાં કેળવણી લેવા છતાં સમાજ અને ધર્મ પ્રત્યેના પોતાના કર્તવ્યને બહુ જ ઓછા જ યુવકો યાદ રાખે છે.

આમ ફળની દૃષ્ટિએ જોતાં આપણે દરેક પ્રકારની સ્થિતિમાં બહુ ઓછું જ સતોષજનક કાર્ય થતું જોઈ શકીએ છીએ. આ હિપરાન્ત પ્રત્યેક સંસ્થાનો જે એક પ્રધાન ઉદ્દેશ્ય હોવો જોઈએ તે -ચારિત્ર-કેરેક્ટરના સંબંધમાં તો કંઈ લખવા જેવું રહેતું જ નથી. શું લખવું ? કેરેક્ટર-ચારિત્રનો વિષયજ એક એવો છે કે જેના સંબંધમાં ચોક્કસપણે કોઈથી કંઈ નિર્ણય થઈ શકે જ નહિ. તો પણ એટલી તો આપણે અવશ્ય આશા રાખી શકીએ કે-જૈનસંસ્થાઓમાંથી-અને તેમાં પણ ખાસ કરીને એવી સંસ્થાઓમાંથી કે-જેનો સંબંધ બાળકોનું ચારિત્ર નિર્માણ બનાવવા તરફ વધુ હોય છે-નિર્માણ ભાવનાવાળા, નૈતિક જીવનવાળા અને સદાચારી યુવકો નિકળવા જોઈએ, પરંતુ આ સંબંધમાં જે કંઈ કિંવદંતિયો-લોકરવ સાંભળીએ છીએ, તે જે સાચો હોય તો આ ફળ પણ સતોષકારક તો નથીજ. તો પણ આ વિષયમાં નિશ્ચિતપણે કંઈ ન કહી શકું; છતાં આપણી સંસ્થાઓમાંથી ત્યાગની ભાવનાવાળા-સમાજ પ્રત્યેની કે ધર્મ પ્રત્યેની લાગણીવાળા યુવકો ખાસી સંખ્યામાં નિકળ્યા હોય, એવું તો નથીજ જોવાતું અને જે એવા યુવકો નીકળ્યા હતા, તો આજે તમામ જૈનસંસ્થાઓ યોગ્ય કાર્યકર્તાઓના અભાવની જે ચિસ્લાહટ કરી રહી છે, એવી ચિસ્લાહટ કરવાનો પ્રસંગ નહિજ આવતો.

આ પ્રમાણે બધી રીતે તપાસતાં આપણી સંસ્થાઓ નિમિત્તે જે ખર્ચ કરવામાં આવે છે, એના પ્રમાણમાં ફળ બિલકુલ નહિ જેવું જ મળી રહ્યું છે. અને નિરાશાજનક કાર્ય થઈ રહ્યું છે, એ તો સ્પષ્ટ જ છે, પરંતુ તેમ થવાનું શું કારણ છે ? એ આપણે તપાસવું જોઈએ.

સૌથી પ્રથમ તો આપણી સંસ્થાઓનું એક સંગઠન બળ નથી.

જેટલી સંસ્થાઓ તેટલાં અંધારણો. ચોક્કસ અંધારણુ પૂર્વકની અમુક સંખ્યામાં સંસ્થાઓ ચાલતી હોય અને તે અધી સંસ્થાઓનું એક સંગઠન બન હોય તો મારા નમ્ર મત પ્રમાણે થોડા ખર્ચમાં અને વ્યવસ્થાપૂર્વક કાર્ય કરતી એ સંસ્થાઓ થોડા સમયમાં સાફ ડગ બતાવી શકે. આવી રીતનું સંગઠન અને વ્યવસ્થિત અંધારણુ નહિ હોવાનું જ એ પરિણામ છે કે, દસ પાંચ વર્ષ એક સંસ્થામાં રહીને નીકળનારા યુવકોને ગુજરાતને માટે તો આમ તેમ કાંકાં મારવાં જ પડે છે. સમયનું અવલોકન કરી, જૈન યાગકોના ભવિષ્યનો ખ્યાલ કરી તેવીજ પદ્ધતિપૂર્વક આપણી સંસ્થાઓનાં અંધારણો બનાવવામાં આવતાં હોય, તો યાગકોને-યુવકોને સંસ્થામાંથી નીકળ્યા પછી પેટની કે કુટુંબની ચિંતાનો પ્રશ્ન ઓછોજ રહે, એટલે સંસ્થાઓની વાસ્તવિકતા-ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરવા માટે સૌથી પ્રથમ સંસ્થાઓનું સંગઠન અને અંધારણુ મુકરર થવાની જરૂર છે.

સંસ્થાઓમાંથી વાસ્તવિક જોષએ તેવું કશું નહિ પ્રાપ્ત થવાનું બીજું કારણ સંચાલકોનું પણ છે. સંચાલકોનો પ્રશ્ન જૈનસમાજ આગળ એક વિચિત્રભાવે ઉપસ્થિત થયેલો છે. આજે જૈનસમાજની પ્રાયઃ દરેક સંસ્થા યોગ્ય સંચાલકોની માગણી કરી રહી છે. આપણે ત્યાં ક્યાં છે સંચાલકો ? ક્યાં છે કાર્ય કરનારાઓ ? જો કે એ વાત ખરી છે કે-પ્રાયઃ દરેક સંસ્થા કમીટીના અંધારણુપૂર્વક ચાલે છે. પરંતુ કમીટીના સભ્યોમાં પણ જ્યાં સુધી એક બે વ્યક્તિઓ એવી ન હોય કે જે અધાઓને પ્રેરણા કરે, અને સંસ્થાનાં તમામ અંગોનું નિરીક્ષણ કરે, બલકે એમ કહેવું જોષએ કે સંસ્થાના આત્મા બનીને કામ કરે, એવી એક બે વ્યક્તિઓ ન હોય ત્યાં સુધી કોઈ પણ સંસ્થા પગભર થઈ શકતી નથી, અને તેનું સંચાલન પણ સમુચિત રીતે થતું નથી. અત્યારે આપણી સંસ્થાઓમાંની કેટલીક જે કંઈ

સાધારણ રીતે ઠીક ઠીક આવી રહી છે, તે આવા સંચાલકોના સહભાવે જ છે. જે સંસ્થાઓને આમ આત્મા બનીને કામ કરનારી વ્યક્તિયો નથી મળી, તે સંસ્થાઓની શી દશાઓ થઈ રહી છે, એ કોઈથી અબ-
 પ્યું નથી, તેમ છતાં એક વાત અવશ્ય છે. દરેક સંસ્થામાં પ્રાયઃ કમી-
 ટીમાં તેવાજ માણસો જેડાયલા હોય છે કે, જેઓ વેપારી લાઘનના યા
 એવાંજ બીજાં પોતાનાં કાર્યોં પણ કરનારા હોય છે. એવી અવ-
 સ્થામાં પોતાનો તમામ સમય કેવળ સંસ્થાને માટે જ આપવાનું
 તો તેમનાથી નથી જ બનતું. અને ન બને એ સ્વાભાવિક પણ છે.
 અને તેથી ઘણા ખરો આધાર સંસ્થાના નોકરો ઉપરજ રાખવો પડે
 છે. જે કે હજુ તો જૈનસમાજની એક પણ સંસ્થાને એવું સહ-
 ભાગ્ય પ્રાપ્ત નથી થયું કે જેનો આત્મા કોઈ વાનપ્રસ્થાત્રમ જેવી
 સ્થિતિએ પહોંચેલ અને સંસારનાં કાર્યોથી વિરક્ત થયેલ કોઈ
 સદ્ગૃહસ્થ બની રહ્યો હોય. માઝં તો માનવું છે કે જ્યાં સુધી ઉમર
 લાયક, કેળવાયલા અને સુખી ગૃહસ્થો પોતાના સાંસારિક કાર્યોથી
 વિરક્ત થઈ આપણી સંસ્થાઓના આત્મા બનીને કાર્ય કરનારા ન
 નીકળે ત્યાં સુધી સંસ્થાઓ જોઈએ તેવી પ્રગતિ નહિં જ કરી
 શકવાની. ક્યાં છે આપણામાં એક પણ એવી વ્યક્તિ કે-જે પોતાનું
 સર્વસ્વ સંસ્થાને સોંપી દઈ પોતાનું જીવન પણ સંસ્થાને સોંપી
 દીધું હોય ! કમમાં કમ પોતાનું જીવન સોંપનાર પણ ક્યાં છે ?
 જૈનેતર સંસ્થાઓનું જરા નિરીક્ષણ તો કરો, કેટલા આત્મભોગી
 વીરો નીકળી આવ્યા છે ? ત્યારે શું લોભની પરાકાષ્ટા-ધમ્બાઓની
 પરાકાષ્ટા જૈનસમાજને ત્યાં જ આવીને ભરાઈ છે ? ડહાપણુ આપ-
 નારા, પોતાના ધંધાઓમાં સારી રીતે આગળ વધી લક્ષાધિપતિઓ
 થનારા અને દરેક પ્રકારે સુખી તેમજ પુખ્ત ઉંમરે પહોંચેલા આપણા
 કેળવાયલાઓ, હવે ધંધા રોજગારો બંધ કરી પોતાના જ્ઞાનનો અને

અનુભવનો સંપૂર્ણ લાભ આપણી સંસ્થાઓને આપવા આત્મભોગ આપે, તો શું ન બની શકે ? પરંતુ ઇચ્છાવૃત્તિઓ ક્યાં રોકાય છે :

આવા મહાનુભાવો નહિં નીકળવાનું જ કારણ છે કે આપણી સંસ્થાઓનો બધો આધાર કેવળ પગારદાર નોકરો ઉપર જ રાખવો પડે છે. આવા પગારદાર નોકરોમાં સદાચારી, નીતિપરાયણ અને બાળકોના જીવનોને સુંદર રીતે ધડવાની શક્તિ રાખનારા તેમજ જે સંસ્થાનું તે અન્ન ખાતા હોય તેને સ્વકીય તરીકે માની કાર્ય કરનારા કવચિત્ જ પ્રાપ્ત થાય છે, અને જ્યારે એવા નથી પ્રાપ્ત થતા, તો પછી તેનું પરિણામ સંસ્થાઓની કમઅખતી સિવાય બીજું શું આવે ?

હા, જૈનસમાજમાં એક એવો વર્ગ છે કે જે પુખ્ત ઉમરે પહોંચેલ અને પોતાના ધંધાથી લગભગ રિટાયર થએલ અને ઠીક ઠીક કેળવણી પણ લીધેલ હોય છે. આવા મહાનુભાવો કદાચ આવી સંસ્થાઓની લગભગ હાથમાં લે, તો સારું કામ કરી શકે; પરંતુ આવા વર્ગ ધાર્મિક શ્રદ્ધામાં એટલો ઉંડો ઉતરી ગયેલ હોય છે કે-જૈનસંસ્થાઓમાં કામ કરીને પણ પગાર લેવામાં પાપ સમજે છે અને પગાર લીધા સિવાય પોતાના કુટુંબનું ગુજરાન ચલાવી શકે તેમ નથી હોતા. એટલે તેઓ ન પગાર લઈને કામ કરી શકે છે અને ન ઝોનરરી કામ કરી શકે છે. પરંતુ હું નથી સમજી શકતો કે ધર્મની આસ્થાપૂર્વક, લાગણીપૂર્વક-પોતાનું સમજીને કામ કરીને પગાર લેવામાં શું પાપ સમાયેલું છે ? ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે એવા આસ્થિક-શ્રદ્ધાળુ લાગણીવાળા માણસો જે કામ કરી શકે છે, તે લોભીયા અને કેવળ પગારની દૃષ્ટિએ કામ કરનાર નોકરો નથી કરી શકતા. આપણી પેઢીઓ અને સંસ્થાઓમાં આવા જૈનો નથી રહેતા, એનું જ એ કારણ છે કે જેવા તેવા અને ગમે તે ધર્મના

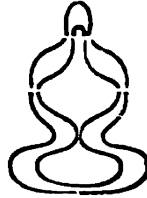
સમયને ઝોળખો.

માણસોથી કામ લેવું પડે છે. હું તો જરૂર કહું કે આવા મહાનુભાવોએ યોગ્ય પગાર લઈ ધાર્મિક કે સામાજિક સંસ્થાઓમાં કામ કરવામાં કંઈ પણ પાપ નથી. મારી ખાતરી છે કે જે માણસને શાસનનો પ્રમ છે, ધર્મની લાગણી છે. અને જે પોતાનું સમજીને કામ કરે છે તે ૧૦૦ નો પગાર લઈ સવાસોનું કામ કરવાની જ દૃષ્ટિ રાખશે. અને આવી અવસ્થામાં સંસ્થાઓમાંથી કે પેઢીઓમાંથી પગાર લેવો કંઈ પાપકર્તા ન હોઈ શકે. હું માનું છું કે દરેક સંસ્થાના સંચાલકોએ આવા માણસોની શોધ કરી નિયુક્તિ કરવી જોઈએ. કેવળ પૈસાના લોભની ખાતર કામ કરનારાઓથી સંસ્થાઓ કેવી બદનામ થાય છે, એનાં ઉદાહરણો આપવાની જરૂર છે જ નહિ. કેટલીક વખત એવું પણ બને છે કે માણસો પોતાને નિઃસ્વાર્થપણે ઓનરરી તરીકે કામ કરવાનું સ્વીકારી કામ શરૂ કરે છે. પરંતુ આવા ઓનરરી કામ કરનારાઓનું ખર્ચ એક પગારદાર કરતાં—તેનાજ જેવી યોગ્યતા ધરાવનાર પગારદાર કરતાં—સવાયું થઈ જાય છે. છતાં તે ઓનરરી કહેવડાવે છે અને સંસ્થાના સંચાલકો, પોતાને ઓનરરી કામ કરનાર મળેલ છે, એવો ખોટો આડંબર બતાવવાની ખાતર એ સાચી વાત ઉપર ઢાંક પીછેડો કરી સમાજની આંખમાં ધૂળ નાખે છે. હું કહીશ કે આવા ઓનરરી કામ કરનારાઓ કરતાં પગારદાર નોકરો સારા છે અને સંચાલકોએ પણ આવી રીતે ખોટો આડંબર રાખીને સમાજને ઠગવાના કાર્યથી દૂર રહેવું જોઈએ.

ટૂંકમાં કહું તો—આપણી સંસ્થાઓ નિમિત્તે જૈનસમાજ જે ખર્ચ કરી રહી છે, તેના પ્રમાણમાં ફલ ધણુંજ ઓછું, બંધકે નહિ જેવુંજ મળે છે, અને તેટલા માટે આપણી સંસ્થાઓનું સંગઠન કરવું જોઈએ, અને એક કમીટી મુકરર કરી સંસ્થાઓનું બંધારણ મુકરર થવું જોઈએ. તેમ તેની સાથે આપણા કેળવાયલા સુખી.

ગૃહસ્થોએ શાસનના પ્રેમની ખાતર-ધર્મની ખાતર પોતાની જિંદગીનો પાછલો ભાગ કેવળ સંસ્થાઓના માટે સમર્પણ કરવો જોઈએ. લોભવૃત્તિઓને ઓછી કરવી જોઈએ. આત્મભોગની ભાવનાઓને વધારવી જોઈએ.

જો આમ થાય તો જે કાર્ય અત્યારે આપણે પચીસ વર્ષમાં નથી કરી શકતા, તે કાર્ય પાંચ વર્ષમાં આસાનીથી કરી શકીએ. આશા છે કે-શાસનદેવ સર્વને સદ્બુદ્ધિ આપે અને આપણી સંસ્થાઓથી આપણે કંઈ સંગીન ફળ મેળવવા ભાગ્યશાળી થઈએ.

(૨૧)

મહાવીરના પ્રત્યેક પૂજારીને !

મહાવીર એટલે ત્યાગની મૂર્તિ. મહાવીર એટલે જગતનો ઉદ્ધારક. મહાવીર એટલે સત્યનો પ્રકાશક. મહાવીર એટલે અહિંસાનો પ્રચારક. મહાવીર એટલે વિશ્વપ્રેમનું પ્રતિષ્ઠિત અને મહાવીર એટલે લોભ અને લયથી જીવન જીવવાનો નિષેધક. એવા પ્રભુ મહાવીરનો આજે જન્મ દિવસ છે. ત્રિલોકીના પ્રાણિઓને આનંદ ઉપજવનાર દિવસ છે. આજનો મંગળમય દિવસ, મહાવીરના પ્રત્યેક પૂજારીએ ઉજવવો જોઈએ અને ઉજવશે પણ ખરા. શું કરીને ? ઘરમાં મિષ્ટાન્ન ખનાવીને, મંદિરમાં પૂજા લણાવીને, વ્યાખ્યાન કરીને, વ્યાખ્યાન સાંભળીને, કસાઈખાનામાંથી દસ-પાંચ જીવ છોડાવીને અને મંદિરમાં રાત્રે રોશની કરાવીને, પણ મહાવીરના પ્રત્યેક પૂજારી-

૧૫૨

રીએ સમજવું જોઈએ છે કે આટલું માત્ર કર્યાથી જ્યન્તીના ઉત્સવની સાર્થકતા થાય તેમ છે ? શત્રુંજય, રાજગૃહી, મકરસી અને એવાં ધણાં તીર્થો ન્યાં સુધી ભયમાં છે, તેના ઉપર ખીજાઓના આક્રમણો છે, હજારો મહાવીરના પૂજારીઓને એક વખતના અન્નના પથ્થુ સાંસા છે, મહાવીરની હજારો પૂજારણુ વિધવાઓને પવિત્રતા-પૂર્વકે જીવન વ્યતીત કરવાનાં સાધનો ઉપસ્થિત કરી આપવામાં આવ્યાં નથી, હજારો નવયુવકો સાધનોના અભાવે શિક્ષાથી વિમુખ રહી ઉદ્દરનિર્વાહની ચિંતામાં માર્યાં માર્યાં ફરે છે, અને લાખો મનુષ્યો મહાવીરના પૂજારી થવાને ઉત્સુક હોવા છતાં આપણી અનુદારતાથી ઇચ્છા પૂર્ણ કરી શકતા નથી; ત્યાં સુધી ઉપરનાં કાર્યો કરવા માત્રથી કે મહાવીરના નામનો ઘંટ વગાડી જ્યજ્યકાર પોકારવા માત્રથી “ મહાવીર જ્યન્તી ” ની સાર્થકતા માનવી, એ સરાસર બ્રાન્તિજ છે. મહાવીર કે મહાવીરના શાસન સાથે સંબંધ રાખનારી બધી બાબતોનું આરિકાઇથી અવલોકન કરવાની જરૂર છે. ન્યાં સુધી મહાવીરના શાસનની ખીજી ખીજી વસ્તુઓ ભયમાં હોય, આક્રમમાં હોય, ત્યાં સુધી વરઘોડા અને ઉત્સવોથી, ઉજમણાં ને ઉપધાનોથી સભાઓ અને ભાષણોથી, પૂજા અને પતાસાં-નાણીયેરની પ્રભાવનાઓથી મહાવીરના શાસનની વાહવાહ કહેવડાવીએ, જ્યજ્યકાર બોલાવીએ અને ઢોલ તાંસાં કે રજ્જકનાં બેન્ડ વગડાવીએ; એ સમયને નહિં ઓળખવાની અજ્ઞાનતા જાહેર કરવા બરાબર કરીએ છીએ.

ખરી વાત તો એ છે કે-મહાવીરના પ્રત્યેક પૂજારીએ-પછી તે સાધુ હોય કે ગૃહસ્થ-સમયને ઓળખી તીર્થોની રક્ષા માટે, જૈન-ધર્મના પ્રચાર માટે, જૈનધર્મમાં દખલ થવા-મહાવીરના પૂજારી બનવા ઇચ્છનારા લોકોને અપનાવવા માટે અને જૈન સમાજના યુવકોને શિક્ષા તેમજ હુન્નર આદિમાં આગળ વધારવા માટે પોતાના

સમયને ઓળખો.

તન-મન-ધનનો ભોગ આપવાની જરૂર છે, અને તેજ ખરી મહાવીર જ્યન્તી છે. સમયને ઓળખ્યા સિવાય, કેવળ પોતાની વાહ વાહને માટે-પોતાના નાકને માટે, પોતાની મોટાઇને માટે વાળં વગડાવવામાં કે મિષ્ટાન્નો ઉડાવવામાં લાખોનો ધુમાડો કરાવી નાંખવામાં આવે, અને કહેવું કે-આ તો મહાવીરના નામ માટે છે, મહાવીરના શાસન માટે છે, મહાવીરના ધર્મની ઉન્નતિ માટે છે, એ નરી દાંભિકતા નહિં તો ખીણું શું છે? ખરી મહાવીર જ્યન્તી ઉજવવાનો પ્રમંગ અત્યારે આવી ઉપસ્થિત થયો છે. એને માટે લાખોની સખાવત કરવા કોઇ વીરલો વીરનો પૂજરી નીકળ્યો? આપણું તીર્થધન લૂટાઈ રહ્યું છે. સિદ્ધક્ષેત્ર જેવા પવિત્ર તીર્થ ઉપર આજ લયંકર આક્રમણ વાદળ ઘેરાઈ રહ્યું છે, અને વિખેરાવવા માટે, એની સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે કોઇ સખાવતી વીર નીકળ્યો? અત્યારે તો ખરી મહાવીર જ્યન્તી તે ઉજવવાની છે. ન્યાં સુધી આપણું પવિત્ર તીર્થ અને તીર્થો સ્વતંત્રતા પૂર્વક આપણા હાથમાં ન આવે, ત્યાં સુધી આપણા ખીજા ઉત્સવો, એ ઉત્સવો રૂપે હોવા જ ન જોઈએ.

મહાવીર જ્યન્તીનો ખીજો પ્રકાર મહાવીરના ધર્મનો પ્રચાર કરવો એ છે. મહાવીરનો ધર્મ-જૈનધર્મ એ યુનિવર્સલ ધર્મ છે, જગતનો ધર્મ છે, સર્વમાન્ય ધર્મ છે. છતાં એ ધર્મને માનનારા આવા યુદ્ધિવાદના જમાનામાં ગણી ગાંઠી સંખ્યાના માણસો હોય, એનું કારણ શું છે? એનું કારણ સ્પષ્ટ છે. મહાવીરના પૂજરી તરીકે અભિમાન ધરાવનારાઓએ મહાવીરના ધર્મને પોતાનો આપીકા ધર્મ માની લીધો છે. એ ધર્મની શીતલ છાયામાં ખેસવાનો જાણે કે ખીજા કોઇનો હક જ નથી, અને કદાચ કોઇ એ ધર્મની ઓથે આવીને ઉભો યે રહે તો તેની સાથે કોઇ પણ જાતની ઘટ્ટ કે

મહાવીરના પ્રત્યેક પૂજારીને !

મમત્વભાવ રાખવાની ઉદારતા મહાવીરના પૂજારીઓ આપણે ધરાવતાજ નથી. આવી સ્થિતિમાં મહાવીરના ધર્મનો પ્રચાર કેમ થઈ શકે ? મહાવીરના પૂજારીઓની સંખ્યા કેમ વધી શકે ? ધર્મની સાથે સામાજિક બંધારણોને સંડોવાવવાં, એ વાસ્તવિક ધર્મને ખાખોચિયામાં કુબાવી રાખવા બરાબર શું નથી ? જગત જગત થયું છે. બુદ્ધિવાદનો જમાનો છે, વિજ્ઞાનની કસોટી ઉપર જે ધર્મના સિદ્ધાન્તો સો ટચના સોનાની બરાબર ઓપી ઉઠે, એ ધર્મનો સ્વીકાર કરવાને આજે દુનિયા તૈયાર છે. ચારે શું મહાવીરના પૂજારીઓનું એ કર્તવ્ય નથી કે-કોઈ પણ જાતિ કે કોઈ પણ દેશનો માણસ આ ધર્મનો આદર કરે-સ્વીકાર કરે, એને સર્વથા અપનાવવો ? અરે, જેઓ એક સમયે દૃઢ જૈન હતા, મહાવીરના પૂજારી હતા, પરંતુ અત્યારે કાલના પ્રભાવે કે આપણી બેદરકારીથી વિખુટા પડી ગયા છે, એઓને અપનાવવાની અને જૈનધર્મની શીતલ ઝાયામાં બેસાડી તેમની સાથે સર્વ પ્રકારનો વ્યવહાર ચાલુ કરવાની પણ ઉદારતા મહાવીરના પૂજારીઓ ન કરી શકે, એના જેવો બેદનો વિષય ખીજો કયો કહી શકાય ? અતએવ મહાવીરના પ્રત્યેક પૂજારીનું કર્તવ્ય છે કે મહાવીરના ધર્મનો જેમ વધુ પ્રચાર થાય, એને માનવાવાળા વધે, અને દુનિયા જૈનધર્મના વાસ્તવિક સિદ્ધાન્તોને જાણે, એવા જે કંઈ શક્ય ઉપાયો હોય, તે હાથમાં લેવા. અને કોઈ પણ દેશ કે જાતિનો માણસ યદિ જૈનધર્મ પાલન કરે છે, તો તેની સાથે તમામ પ્રકારનો વ્યવહાર રાખવાની ઉદારતા રાખવી, એ મહાવીર જ્યન્તીનો ખીજો પ્રકાર છે. ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે સ્વધર્મીની સાથે પરહેજ રાખવાનું કર-માન મહાવીરના ધર્મમાં છે જ નહિં. સ્વધર્મી સાથે પણ પરહેજ-અનુદારતા રાખવાનું કાર્ય તો તેજ કરી શકે છે કે જેણે મહાવીરના

સમયને ઓળખો.

સામ્યવાદને ઓળખ્યો નથી. ભગવાન મહાવીરે કોઇની સાથે કોઇ દિવસ ભેદ રાખ્યો નથી. એને મન તો ધની કે નિર્ધન, પાંડિત કે મૂર્ખ, બાલ કે વૃદ્ધ, હિંદુ કે મુસલમાન, ભકત કે અભકત, શત્રુ કે મિત્ર, આર્ય કે અનાર્ય—તમામ એક સરખા હતા. મહાવીર તમામ આત્માઓમાં એક સરખી અનંતશક્તિ જોતા હતા. અને અતએવ સંસારનો કોઇપણ આત્મા આત્મકલ્યાણનો—મોક્ષનો અધિકારી છે, એમ તેમણે માન્યું, સમજાવ્યું અને વર્તનમાં મૂકી બતાવ્યું હતું.

‘સૂયગડાંગસૂત્ર’માં

પમ્હદોસે નિરાકિચ્ચા ન વિસજ્ઞેજ્ઞ કેણઈ ।

મણસા વચસા ચેવ કાયસા ચેવ અંતસો ॥

આત્મબળને ફેરવી દેખને દૂર કરી કોઇની પણ સાથે મન-વચન કાયાથી મરણ સુધી વિરોધ ન કરવાની પ્રભુએ આજ્ઞા કરી છે. આ પ્રભુઆજ્ઞાનું રહસ્ય શું છે ? એ મહાવીરના પૂજારીઓ સમજશે કે ? મહાવીરનો ધર્મ-રાગ-દ્વેષને દૂર કરવાનો ધર્મ-જગતનો કોઇપણ મનુષ્ય પાલન કરવાનો અધિકારી છે અને જ્યાં એક ધર્મી તરીકેનો દાવો થયો એટલે ત્યાં એક બીજાની સાથે પરહેજ રાખવો પાલવે જ નહિ-રખાય જ નહિ અને જ્યાં સુધી કોઇ પણ સમાજ આટલી ઉદારતા ન કરે ત્યાં સુધી તે સમાજે માનેલા ધર્મનો પ્રચાર કદિ સંભવિત જ નથી. અને તેથી મહાવીરના પ્રત્યેક પૂજારી પ્રત્યે એ કહેવું લગારે અત્યુક્તિવાળું નથી કે-ઉદારતાપૂર્વક મહાવીરના ધર્મનો પ્રચાર કરવા માટે સૌથી પહેલાં સ્વધર્મિઓને અપનાવવાની-સાથે લેવાની-જ જરૂર છે. અને તેમ થાય તો જ મહાવીરનો ધર્મ પ્રચાર પામે અને મહાવીરની વાસ્તવિક જયન્તી ઉજવી ગણાય.

હવે ત્રીજો પ્રકાર મહાવીરના ‘શાસન’ સંબંધી છે. ‘શાસન’

શબ્દથી અહિં ' આરાઓ 'થી મતલબ છે. મહાવીરની આરાઓનું પાલન એજ મહાવીરની સાચી જયન્તી. આ આરાઓનું પાલન આપણે-મહાવીરના પૂજારીઓ કેટલું કરીએ છીએ, એ પ્રત્યેક પૂજારીએ વિચારવું ઘટે છે.

કોઇ પણ પિતાનો સાચો પુત્ર તેજ કે જે પિતાની આરાનું પાલન કરે. કોઇ પણ માલીકનો સાચો સેવક તેજ છે કે જે માલીકની આરાઓને શિરોધાર્ય ગણે. અને કોઇ પણ દેવનો સાચો પૂજારી તેજ છે કે જે તે દેવની આરાઓનું શિર સાટે પાલન કરે. આપણે તો મહાવીરના પૂજારી ! મહાવીર એટલે જગતના પિતા, મહાવીર એટલે જગતના માલીક. મહાવીરની આરા એ આપણા માટે આપણું સર્વસ્વ હોવું જોઇએ. મહાવીરની આરા એ આપણા માટે શિર સાટે પાલનીયા હોવી જોઇએ. આપણાં હાડકાં. ખૂન અને રોમ રોમમાં મહાવીરની આરાપાલનનો ભાવ એતપ્રોત થઇને રહેવો જોઇએ, અને તોજ આપણે મહાવીરના પૂજારી તરીકે શોભા શકીએ-દાવો કરી શકીએ. આપણે જે કંઇ કરીએ તે મહાવીરના માટે. મહાવીરની શોભા-માંજ આપણી શોભા. નહિ કે આપણી શોભાને મહાવીરની શોભા બતાવીએ. પરન્તુ અત્યારે શું થઇ રહ્યું છે ? ક્યાં છે મહાવીરની આરાનું પાલન ? પોતાના સ્વાર્થની ખાતર યશ-કીર્તિના લોભની ખાતર ધર્મના ઓઠા નીચે ઢંકોસલાઓ ચલાવ્યા જવા, એ શું મહાવીરની આરાનું પાલન છે ? મહાવીરના વેષને નામે મોજો ઉડાવવી, એ શું મહાવીરની આરાનું પાલન છે ? ઉત્સર્ગને અપવાદ અને અપવાદને ઉત્સર્ગ બતાવી સ્વાર્થ સાધવા રાતદિન તત્પર રહેવું, એ શું મહાવીરની આરાનું પાલન છે ? સમાજ કે જાતિનું ગમે તે થાય, પરન્તુ પોતાના પટારા તર કરતા રાત દિવસ મર્યા રહેવું, એ શું મહાવીરની આરાનું પાલન છે ? પોતાને પૂજવવાની ખાતર શાસન

પ્રભાવના કે ધર્મની ઉન્નતિનાં ખ્હાનાં બતાવી ભોળા જીવને ભર-
માવી પૈસાનું પાણી કરાવવું, એ શું મહાવીરની આજ્ઞાનું પાલન છે ?
કેવળ પોતાની સત્તા કાયમ રાખવા માટે તીર્થોની કે સંઘોની પણ
ખેદરકારી કરવી, એ શું મહાવીરની આજ્ઞાનું પાલન છે ? લોભવૃત્તિ-
ઓને તૃપ્ત કરવા માટે ધર્મનો ક્રિયાઓમાં ટેકસો રાખવા રખાવવા
અને તે નિમિત્તે દ્રવ્યસંગ્રહ કરવો-કરાવો, એ શું મહાવીરની આજ્ઞાનું
પાલન છે ? મહાવીરનો પ્રત્યેક પૂજારી મહાવીરની આજ્ઞાઓનું કેટલું
પાલન કરે છે, એનો સ્વયં વિચાર કરી લે. અને જ્યાં સ્વયં
આજ્ઞાનું પાલન નથી, ત્યાં મહાવીરના નામની ઘંટડી વગાડ્યા કરવી,
જય બોલાવ્યા કરવી, એ ક્યાં સુધી સાર્થક છે એનો વિચાર ડાહ્યા
માણસો સ્વયં કરી શકે તેમ છે. મહાવીરની પ્રથમ આજ્ઞા રાગ-દ્વેષને
કેમ કરવાની છે. ખરું કહીએ તો જૈનધર્મીનું પ્રથમ લક્ષણજ
રાગદ્વેષને પાતળાં કરવાં એ છે; પરંતુ જ્યાં રાગ-દ્વેષની પ્રખળતા
હોય, અને ઇર્ષ્યાંજિ રાતદિવસ પ્રબલિત રહેતો હોય, ત્યાં જૈનત્વ
છે-મહાવીરના પૂજારીપણું છે, એ કેમ માની શકાય ? મહાવીરના
પૂજારીઓ વિચારશે કે આપણામાં રાગ-દ્વેષની ન્યૂનતા કેટલી થઈ
છે ? અરે, અમારા ત્યાગી મહાત્માઓજ પહેલાં વિચારે. રાગદ્વેષની
પ્રખળતા સિવાય ખીજું શું કારણ છે કે-ગણ્યાગાંઠ્યા ચારસો સા-
ધુઓ પણ પોતાનું સંગઠન નથી કરી શકતા ? રાગદ્વેષ અને ઇર્ષ્યાંની
પ્રખળતા સિવાય ખીજું શું કારણ છે-કે આજે આપણા તીર્થો
આવી ભયંકર સ્થિતિમાં આવી પડ્યા છતાં બધા સાધુઓ મળીને
કોઈ પણ જાતના એક નિશ્ચય ઉપર નથી આવી શકતા ? રાગદ્વેષ
અને ઇર્ષ્યાંની પ્રખળતા સિવાય ખીજું શું કારણ છે કે-સખાવતે
બહાદુર ગણાતી જૈનસમાજમાં એક પણ આદર્શ સંસ્થા હયાતી
ભોગવતી નથી ? રાગદ્વેષ અને ઇર્ષ્યાંની પ્રખળતા સિવાય ખીજું શું

કારણ છે કે પોતાના સમુદાયના સાધુઓમાંના કેટલાક સ્ત્રિધિલાચારી અને સ્વચ્છંદી થઈ રહેવા છતાં તેઓના ઉપર કોઈ પણ જાતનો અંકુશ રાખી શકતા નથી ? અને રાગદ્વેષ તથા ઈર્ષ્યાની પ્રબળતા સિવાય બીજું શું કારણ છે કે આટલા ન્હાના સમુદાયમાં પણ જુદા જુદા વાડાઓમાં ગૃહસ્થોને ખેંચી જવાની તાણાતાણી થઈ રહી છે ? વિચારવાની જરૂર છે. બહુજ વિચારવાની જરૂર છે. મહાવીરના પૂજારીઓમાં-વીતરાગના ઉપાસકોમાં આટલો દ્વેષ શોભે ? ધર્મ કે સમાજ ઉન્નતિનાં કાર્યોમાં પણ એક બીજાની સહાનુભૂતિ ન હોય, એક બીજાનું અનુમોદન ન હોય, એના જેવો ઈર્ષ્યાગ્નિ બીજો કયો હોઈ શકે ? જ્યારે આવી અવસ્થા છે, તો પછી આપણે કેમ કહી શકીએ કે આપણે મહાવીરના પૂજારીઓ મહાવીરની આરાધનાનું પાલન કરીએ છીએ ? અને જ્યાં મહાવીરની આરાધનાનું પાલન જ ન હોય, ત્યાં મહાવીર જન્મતી-વાસ્તવિક જન્મતી ઊજવી યે કેમ મનાય ?

અતએવ મહાવીરના પ્રત્યેક પૂજારીએ મહાવીરનો ધર્મ અને મહાવીરની આરાધના તરફ ધ્યાન આપીનેજ પ્રત્યેક કાર્ય કરવાની જરૂર છે. મહાવીર આરાધ કરે છે કે તમે જન્મતના પ્રાણી માત્ર સાથે મૈત્રીલાભ રાખો. જ્યારે આપણે ધર્મમાં પણ લાઘવો લાઘવોમાં પણ વૈર વિરોધ અને ઈર્ષ્યાઓ રાખીએ, એ કેમ પાલવે ? મહાવીર આરાધ કરે છે અને પોતાના વર્તનથી બતાવી આપે છે કે તમે તમારા દુશ્મન ઉપર પણ-તમારું ખરાબ કરનારા ઉપર પણ સ્નેહ કરો-તેને અપનાવો અને વેરનો બદલો વેરથી ન લેતાં શાંતિથી લેવો. જ્યારે આપણે અવૈરિને હિતકારીને પણ વૈરી માની ઈર્ષ્યા અને દ્વેષથી એનું ખુર કરવાં રાતદિવસ મચ્યા રહીએ, એ કેમ શોભે ?

પન્નગે ચ સુરેન્દ્રે ચ કૌશિકે પાદસંસ્પૃશિ ।

નિર્વિશેષમનસ્કાય શ્રીવીરસ્વામિને નમઃ ॥

આ શ્લોકનો પાઠ કરી ભગવાન મહાવીરને નમસ્કાર કરનારા આપણે એના રહસ્યનો જરા યે વિચાર ન કરીએ, એ કેમ ઉચિત ગણાય ?

અને તેટલા માટે મહાવીરના પ્રત્યેક પૂજારીએ આજથી મહાવીરના જન્મ દિવસથી નિશ્ચય કરવો જોઈએ કે:—

- ૧ હું મહાવીરના ધર્મને માનનારો પ્રત્યેક વ્યક્તિને અપનાવીશ અને તેની સાથે કોઈ પણ જાતનો ભેદભાવ રાખીશ નહિં.
- ૨ હું મહાવીરના ધર્મની પ્રભાવનાનું કોઈ પણ કાર્ય હશે તેના પ્રત્યે સહાનુભૂતિ પ્રકટ કરીશ, અને મારાથી બનતી કોઈ પણ મદદ દેવાને તૈયાર રહીશ.
- ૩ હું મહાવીરના કોઈ પણ પૂજારીની-પછી તે ગૃહસ્થ હોય કે સાધુ-નિંદા નહિં કરું, તેમ ઇર્ષ્યા પણ નહિં કરું.
- ૪ હું જેમ બનશે તેમ જગતના પ્રાણિ માત્ર સાથે મૈત્રીભાવ ધારણ કરી તે આત્માઓને મારા આત્માની બરાબર સમજાશ, અને તેમના પ્રત્યેના દ્વેષ ભાવથી દૂર રહીશ.
- ૫ હું મહાવીરના ધર્મને બટો લાગે, એવું કામ કદિ નહિં કરું. અર્થાત મહાવીરના શાસનની અપબ્રાજના થાય, એવાં કાર્યોથી વેગળો રહીશ.

મહાવીરનો પ્રત્યેક પૂજારી મારા આ નમ્ર નિવેદન તરફ ધ્યાન આપે અને ચત્કિચિત અંશમાં પણ તેનું પાલન કરવા પ્રેરાય એટલું અંતઃકરણથી ઇચ્છી વિરમું છું ?

(૨૨)

ગુરૂડમવાદ.

જુદા જુદા સમયમાં, જુદા જુદા દેશોમાં જુદા જુદા વાદો ઉત્પન્ન થાય છે. અર્થાત્ કોઇ વખત બુદ્ધિવાદનું બળ વધે છે, તે કોઇ વખત વિજ્ઞાનવાદ વધે છે. કોઇ વખત આત્મવાદની સત્તા જામે છે, તો કોઇ વખત સામ્યવાદ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. કોઇ વખત શ્રદ્ધાવાદ તો કોઇ વખત ક્રિયાવાદ, અને કોઇ વખત જ્ઞાનવાદ તો કોઇ વખત સત્તાવાદ વધી પડે છે. આવાજ 'વાદો' માં એક ગુરૂડમવાદ પણ છે. ભારતવર્ષના એક ખૂણાથી ખીજા ખૂણા સુધી અત્યારે જો કોઇપણ 'વાદ' નું જોર ફેલાયું હોય તો તે ગુરૂડમવાદ છે. તેમાં પણ જૈનસમાજમાં તો આ ગુરૂડમવાદનું અત્યારે એકછત્ર સામ્રાજ્ય થયું હોય તેમ જોવાય છે.

સમયને ઓળખો.

ગુરૂડમવાદ અથવા ગુરૂડમશાહી, એ 'નાદરશાહી' નો પ્રતિ-
ધ્વનિ છે. સત્તાના મદમાં મસ્ત બની ખીજને કચડવા, પોતાની
સત્તાથી ગમે તેવા અધર્મો કે અત્યાચારો ફેલાવવા, ધર્મના કે પુણ્યના
ઓઠા નીચે જીભો કે અનીતિઓ કરવી, તેમ સ્વર્ગ-નરકની ચા-
વિઓ પોતાના હાથમાં જ હોવાનું લોકોને ભાન કરાવી ધર્મના
નામે ગમે તેવાં ઢંકોસલાં ચલાવવાં, એ ગુરૂડમવાદિયોનું પ્રધાન લક્ષ્ય-
બિંદુ હોય છે.

આ ગુરૂડમવાદના ઉપાસકો ન કેવળ ગૃહસ્થો જ છે, પરંતુ
મહાવીરના વડીલ પુત્ર તરીકેનો દાવો કરનારા અને 'મહાવીર' ના
નામે જનતાને ભ્રમમાં નાખનારા કેટલાક સાધુઓ પણ છે. બલ્કે
એમ કહેવામાં આવે કે ગુરૂડમવાદનો મહોટે ભાગે પ્રચાર તેઓ
દ્વારાજ થઈ રહ્યો છે તો તેમાં કંઈ ખોટું નથી.

સાધુ એટલે ત્યાગનું મંદિર; સાધુ એટલે પ્રેમની મૂર્તિ. સાધુ
એટલે ઉત્તમ ચંદન, અને સાધુ એટલે સુગંધી પુષ્પ. સાધુને સાંસા-
રિક ખટપટો સાથે શો સંબંધ? સાધુને કલેશ અને ઝઘડાઓની
શી જરૂર? સાધુથી ક્રોધાદિ કષાયો કેમ કરી શકાય? અને સાધુથી
ભવ્યાત્માઓ ભાગતા કેમ કરે? પણ અહિં તો 'સાધુવાદ' નથી
'સત્તાવાદ' છે. અહિં તો 'ગુરૂડમવાદ' છે. અમે સાધુ એટલે
અમારાથી બધું થઈ શકે. સમરથકો નહિ દોસ ગુસાઈ । અમે
સાધુ થયા એટલે સત્તાના મદમાં ગમે તેને ગમે તેવાં કટ્ટવચનો
સંભળાવી શકીએ, અમે સાધુ એટલે શિષ્યોને આગળથી મોકલી
સામ્રાજ્ય અને ધુમધામો માટે પ્રેરણાઓ કરાવી શકીએ. અમે સાધુ
એટલે સાચું કહેનારાઓ ઉપર પેટ ભરી આક્રમણો-આક્રોશ કરી

શકીએ. અમે સાધુ, એટલે નજીવો મતભેદ ધરાવનાર કે વિચાર સ્વાતંત્ર્ય રાખનારને સંદ્રબહાર કે જાતિબહારની શિક્ષાઓ કરી કરાવી શકીએ. અમે સાધુ, એટલે આત્મકલ્યાણનો સીન ઉભો કરી, ગમે તેવા આગકો કે અબજાઓને દીક્ષા આપવા નસાડી લગાડી શકીએ. અમે સાધુ, એટલે ન્યાં જીવે ત્યાં શ્રાવકોએ ઉત્સવો ધૂમધામો-ઉજમણાં-ઉપધાનો કરવાં જ જોઈએ. અને તે નિમિત્તે અમારી વાહવાહ પેપરોમાં આવવી જ જોઈએ. પછી ભલે સમાજનાં લાખો મનુષ્યોને એક વખતનું અન્ન પણ ન મળતું હોય. ભલે, લાખો આગકો અને યુવકો અશિક્ષિત અવસ્થામાં જીવે ગુજરતા હોય, બલ્કે હજારો વિધવાઓ રોટલીના ટુકડા માટે સગાં સંબંધીઓ અને બીજાઓને ત્યાં ભટકી ઠોકરે ચઢતી હોય. અમને તેની દરકાર નથી. અમારે તો અમારું કામ છે. અમારું નામ થવું જોઈએ. ફલાણા ગામમાં ફલાણા મહારાજના પદાસ્વાથી આવો અપૂર્વ ઉત્સવ થયો હતો અને આટલા દિવસ નોકારસીઓ ઉડી હતી, તેમ ફલાણા ફલાણા ગામોથી પ્રસિદ્ધ બેંડ બોલાવવામાં આવ્યાં હતાં, એમ પેપરોમાં આવવું જ જોઈએ. અમે તો સાધુ, એટલે સાહિત્ય-સેવક તરીકેનું કે એવું કોઈ પણ સ્વાંગ રચી લોકો પાસેથી પૈસા કઢાવી જ શકીએ, પછી પૈસાનો ગમે તેવો દુરુપયોગ થતો હોય.

ગુરૂડમવાદિયો પોતાની સત્તાના અભિમાનમાં શું શું નથી કરી શક્યા અને શું શું નથી કરતા ? આજ ગુરૂડમવાદિયોના ઉપદ્રવોથી જૈનસમાજ કેટલી ત્રસ્ત બની રહી છે ? એક પણ કાર્ય સર્વાંગ સુંઠર નથી બની શકતું એનું શું કારણ છે ? ગુરૂડમવાદિયોનો ગુરૂડમવાદ જ. ભૂલવું જોઈતું નથી કે આપણી પ્રસિદ્ધ કૃપેદીઓ ગુરૂડમવાદિયોના કંદમાં ન ફસાઈ હત, તો આજે તેના પ્રત્યે જે મતભેદ

જેવા પામીએ છીએ, તે કદાપિ જેવા ન પામતે. એ ગુરૂમવાદિયોનો જ પ્રતાપ છે કે આજે આપણાં તીર્થો ખાસ કરીને શત્રુજય તીર્થ આવી ભયભીત સ્થિતિમાં આવી પડ્યું છે. એ ગુરૂમવાદિયોનો જ પ્રતાપ છે કે મ્હોટાં મ્હોટાં મંદિરોમાં લાખોની મિલકતો હોવા છતાં તે મિલકતથી ધર્મનાં કે સમાજનાં કાર્યોને લગાર પણ કાયદો પહોંચતો નથી, બદકે એ મિલકતોનો દુરુપયોગ થઈ રહ્યો છે. એ ગુરૂમવાદિયોનો જ પ્રતાપ છે કે-ઉપધાનો અને એવી ખીજ ખીજ ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં પણ આજે ટેકસો હયાતી ભોગવી રહ્યા છે. એ ગુરૂમવાદિયોનો જ પ્રતાપ છે કે આવા કટોકટીના સમયમાં પણ જૈન સાધુઓ પોતાનું સંગઠન કરી શકતા નથી. એ ગુરૂમવાદિયોનો જ પ્રતાપ છે કે જૈનધર્મ પાળનારી અનેક જાતિયો આજે અન્યાય ધર્મોમાં ભળી ગઈ છે. એ ગુરૂમવાદિયોનો જ પ્રતાપ છે કે જૈન સમાજનો સામાન્ય વર્ગ આજે સાધુના નામથી ભડકી રહ્યો છે. ગુરૂમવાદિયોએ જૈન સમાજમાં શું શું નથી કર્યું ? સમાજની છિન્નભિન્ન અવસ્થા ગુરૂમવાદિયોના ગુરૂમવાદને આભારી છે. મ્હોટાં મ્હોટાં શહેરોમાં વાડાઓ બંધાઈ જવા, એ ગુરૂમવાદિયોના ગુરૂમવાદને આભારી છે. આદર્શ અને અતિ ઉપયોગી સંસ્થાઓને તોડી પાડવાનો પવિત્ર (!) પ્રયત્ન ગુરૂમવાદિયો જ કરે છે, પોતાની અધમતાને ઢાંકવા ખીજની ઉત્કૃષ્ટતાને અપકૃષ્ટતાના આકારમાં બતાવવાનું કાર્ય ગુરૂમવાદિયો જ કરી રહ્યા છે. જિનમંદિર જેવાં શાન્તિનાં અને ધ્યાન કરવાનાં સ્થાનો અશાન્તિમય અને આડંબરી ગુરૂમવાદિયોએ જ બનાવી મૂક્યાં છે. ગુરૂમવાદિયોએ શું નથી કર્યું ? એમના પવિત્ર (!) ગુરૂમવાદનો પ્રભાવ એમણે ક્યાં નથી પાડ્યો ? અને તેમ કરીને એ ગુરૂમવાદથી તેઓ ચોક્કસ ઉપાશ્રયના માલીક બની એસવા છતાં પોતાને અનગાર, ચોક્કસ ક્ષેત્ર-

માંજ વિચરનારા હોવા છતાં પોતાને દેશ દેશાન્તર વિહારી, ચોક્કસ ગૃહસ્થોના ધરોમાં જ ગોચરીએ જનારા હોવા છતાં પોતાને લૈક્યમાત્રોપજીવી, ખુબ ભારે કિંમતની કાંબળો અને દુશાલા રાખવા છતાં અને ખીજાં ઉપકરણોના પટારા ભરી તેના ઉપર મૂઝાં રાખવા છતાં પોતાને નિષ્પરિગ્રહી કહેવરાવે છે; એટલુંજ નહિ પરન્તુ ક્રોધની મૂર્તિ હોવા છતાં ક્ષમાશ્રમણ, કપટ-પ્રપંચમાં રાત દિવસ મગ્યા રહેવા છતાં નિષ્કપટી; શાસનની અંદર શત્રુતાનાં કામો કરવા છતાં પોતાને શાસનસમ્રાટ, આકંઠ અજ્ઞાનત ભરેલી હોવા છતાં પોતાને મહાન્ પંડિત, આચાર્યનો કે સાધુનો એક પણ ગુણ શોધ્યો યે જડે તેમ ન હોવા છતાં પોતાને સૂરીશ્વર, અને મહા-મુનિરાજ, તેમ કહીંકી ફૂટ કહીંકા રોડા, માનુમતિને કુળબા જોડા વાળી કહેવત પ્રમાણે ઇધર-ઉધરના રખડાઉ સ્વચ્છંદી સાધુ-એને સાથે ફેરવવા છતાં પોતાને મ્હોટા સમુદાયના નાયક કહેવરાવવા અને મનાવવા તૈયાર થનારા ગુરૂડમોની કરતૂતોથી હવે સમાજને સાવધાન થવાની જરૂર છે.

આવા ગુરૂડમો ન કેવળ સાધુવર્ગમાંજ છે. પરન્તુ ગૃહસ્થવર્ગમાં પણ તેની સંખ્યા કંઈ કમ નથી. ડહાપણ યુદ્ધિ કે ભલામની સાથે આરમો ચંદ્રમા ધરાવનાર કેવળ લક્ષ્મીના મદમાં મસ્ત રહી ખીજા નિર્ધન કે અદ્વપદનવાળાએને હલકા-નીચ-કે ગુલામ સમજનારા ગુરૂડમોનું અસ્તિત્વ જેમ જૈનસમાજમાં છે, તેમ, આઘી અક્લ મેં और सब, देह अक्लमें हम समजनाરા કેટલાક કેળવાયલાએ, ખીજાને અશિક્ષિત અસમજદાર અને મૂર્ખ સમજી પોતાની વાગડોર જે એક હત્યુ સત્તાથી ચલાવી રહ્યા છે, અથવા ચલાવવાની કોશીશ કરી રહ્યા છે, એ પણ એક જાતનો ગુરૂડમ જ છે. આવા ગુરૂડમ-વાદિયો જે મંદિરોના ટ્રસ્ટી હોય તો ત્યાં તેઓ તે મંદિરોની મિલકતને

સમયને ઓળખો.

પોતાની મિલકતની માફક ગમે તેમ તેનો વ્યય કરી શકે. જે તેઓ કોઇ ગામના સંઘના આગેવાન છે, તો તેઓ પોતાની આગેવાનીના મદદમાં કોઇની મિલકત દાવપેચથી પચારી પાડે, ધારે તેને સમાજમાં ઉતારી પાડે કે ગમે તેમ કરે. એમને કોઇનાથી કંઈ કહી શકાયજ નહિ.

મતલબ કે ગૃહસ્થવર્ગમાં પણ આવા ગુરૂડમવાદિઓ અવશ્ય છે. અને એઓ પોતાના ગુરૂડમવાદનો ઉપયોગ ખુબ કરી શકે છે, પરંતુ એ ગુરૂડમવાદિઓએ સમજવું જોઈએ છે કે કોઇપણ જાતની સત્તા, ખીજાઓના ઉપર જીવન ગુજારવા માટે નહિ, પરંતુ ખીજાઓને અપનાવવા માટે પ્રાપ્ત થાય છે. સમાજ કે જાતિ, ધર્મ કે સમ્પ્રદાય, સૂભા કે સોસાઇટી, સંસ્થા કે પેઢી-ગમે ત્યાં આધિપત્ય પ્રાપ્ત કરો, પરંતુ તે આધિપત્યનો-ગુરૂડમવાદનો દુરુપયોગ આ વીસમી સદીની જનતા તો કદિ પણ સહન કરી શકે નહિ. જમાનો બદલાયો છે. પ્રાચીન સમયમાં પણ સમાજની દૃષ્ટિએ, ધર્મની દૃષ્ટિએ, કાર્યકર્તાઓની દૃષ્ટિએ મહાન્ પુરૂષો-સત્તાધારી પુરૂષો અવશ્ય થયા છે, પરંતુ તેઓ આજકાલના સત્તાધારીઓની માફક ગુરૂડમવાદ નહોતા ચલાવતા. કારણ કે તેઓ પોતાને એક સત્તાધારી નહિ, પરંતુ સેવક તરીકે ઓળખાવતા હતા. એમણે પોતાની ગુરૂતા-મહોટાપણાનો લાભ ખીજાઓને સતાવવામાં, રંજડવામાં, અન્યાય કરવામાં નહોતો લીધો, પરંતુ જે જે વિષયમાં તેઓ મહોટા ગણાયા તે તે વિષયને લગતાં મહત્વનાં કાર્યો કરવામાં લીધો હતો અને તેનું જ એ કારણ હતું કે તેઓ આજે પોતાનાં નામો ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠોમાં સુવર્ણોક્તિ અંકિત કરાવી ગયા છે.

સંપ્રતિ, શ્રેણિક, ચંદ્રપ્રદ્યોત, આમ, શિક્ષાદિત્ય, વનરાજ અને કુમારપાલ જેવા જૈનરાજાઓ અને શકડાલ, વિમલ, ઉદયન, વાગ-

ભટ, વસ્તુપાલ, તેજપાલ, ભામાશા અને કર્મચંદ્ર જેવા સત્તાધારી જૈન મંત્રિયો ધારતે તો આજના કંગાલ સત્તાધારી જૈન ધનાઢ્યો અને કહેવાતા કેળવાયલાઓ કરતાં કેટલાએ ગુણો પોતાનો ગુરૂડમવાદ ફેલાવી શકતે ! પરંતુ નહિ. તેઓ પોતાને ધર્મના, સમાજના, અને સાધર્મિક ભાષના એક સેવક તરીકે સમજતા હતા. ખીજા ભાષઓની ઉન્નતિમાં જ પોતાની ઉન્નતિ અને અને કીર્તિ સમજતા હતા. આવી રીતે જૈન રાજઓ અને મંત્રિઓજ નહિં; પેથડશા, ઝાંઝણુ, ઝગડુશા, જગસિંહ, ભામાશાહ, જાવડ ભાવડ સારંગ અને ખેમાહડાલિયા જેવા ધનાઢ્યોએ ગુરૂડમવાદ તો નહોતો જ ચલાવ્યો. તેઓ ખીજા સાધારણ સ્થિતિના લોકોને કોઈ ચીજ નહિં સમજવાનો સત્તામદ તો નહોતો જ રાખતા. આવી જ રીતે ભદ્રપાહુસ્વામી, ઉમાસ્વાતિવાચક, હુરિભદ્રસૂરિ, રત્નપ્રભસૂરિ, કાલિકાચાર્ય, અપ્પભદ્રિ, સિદ્ધર્ષિ મહારાજ, યશોભદ્રસૂરિ, મદલવાદી, મલધારી હેમચંદ્રાચાર્ય અને હીરવિજયસૂરિ આદિ મહાન્ પ્રભાવક આચાર્યો એવા થઈ ગયા છે કે જેમની આગળ અત્યારના આચાર્યો અને સાધુઓ ચરણુરજ સમાન જ ગણી શકાય. તે મહાન્ આચાર્યો આખા સમાજ ઉપર પોતાની સત્તા ધરાવી શકતા હતા. સમાજનું એક પાનું પણ એમની આજ્ઞા સિવાય ન હાલી શકે, એવી સત્તા અને યોગ્યતા રાખતા હતા, પરંતુ કોઈ કહી શકે તેમ છે કે તેમણે સમાજમાં ગુરૂડમવાદ ચલાવ્યો હતો ? ખરી વાત તો એ હતી કે તેઓ પોતાના મહત્ત્વ કરતાં શાસનનું મહત્ત્વ વધારે સમજતા હતા. તેમને પોતાની કીર્તિ કરતાં શાસનની કીર્તિ વધારે પ્યારી હતી. પોતાના રાગી કરતાં શાસનરાગી બનાવવાનું તેમને વધારે પસંદ હતું. પોતાના સ્વાર્થ કરતાં જગતનું કલ્યાણ તેમને વધારે ગમતું હતું, અને તે જ કારણ હતું કે-જેમ તેઓ આખી સમાજને અપનાવતા

સમયને ઓળખો.

હતા, તેમ આખાલવૃદ્ધ સારી સમાજ તેમને અપનાવતી હતી. તેઓ સમાજની નાડને તપાસનારા સાચા વૈદ્યો હતા. તેઓ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને જાણનારા સાચા સમયજ્ઞો હતા. તેઓ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ જોઈને જૈન કલ્યાણના કાર્યો કરવાં વધારે પસંદ કરતા હતા, નહિં કે- ' પીછેસે ચલી આતી હૈ ' એ કહેવતને ચરિતાર્થ કરવામાં લોક-કલ્યાણ સમજતા હતા. સમય પર શાસનને માટે પ્રાણ આપવાને તેઓ તૈયાર રહેતા. જૈનધર્મની પ્રભાવના માટે માન કે અપમાનની પણ તેઓ દરકાર નહિં કરનારા હતા. સંક્ષેપમાં કહીએ તો તેઓ સત્તા-વાદમાં-ગુરુડમવાદમાં નહિ માનનારા હતા, પરંતુ શાસનવાદમાં માનનારા-સેવાભાવને પસંદ કરનારા હતા. તેઓનો દૃઢ વિશ્વાસ હતો કે સેવા કરવામાં આત્મકલ્યાણ સમાયલું છે, નહિ કે સત્તા ભોગવવામાં.

અમારા આચાર્યો, પંચાસો, મુનિવરો અને ગૃહસ્થવર્ગ, કે જેઓ ગુરુડમવાદમાં માનનારા છે, એઓએ આપણા તે પૂર્વ પુરૂષોના જીવનો ઉપર ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. અને તેવીજ રીતે જેઓને શાસનનો પ્રેમ છે, જેઓ મહાવીર પ્રકાશિત મૈત્રીભાવમાં માનનારા છે, જેઓ જૈનધર્મની વાસ્તવિક પ્રભાવનાને ચાહનારા છે, જેઓ જૈનસમાજમાં ફેલાયેલા આ અંધકારથી કંટાળેલા છે, જેઓ વાસ્તવિક સત્યનો દીપક જૈન જગતમાં પ્રકાશવા ચાહે છે, જેઓને પોતાના સાધર્મિક ભાઈઓની દાઝ છે, અને જેઓ આ જુલમને અધર્મનું કારણ સમજે છે, તેઓએ હવે જાગૃત થવાની જરૂર છે.

જેના હૃદયમાં સત્ય સૂર્ય ઝળહળી રહ્યો છે, એનાથી અધર્મ સહન ન જ થઈ શકે; એમણે એતવું જ રહ્યું. એમણે સંધ્યહાર કે જાતિપહારનો ભય ત્યાગવોજ રહ્યો. એમણે જૂઠા દાક્ષિણ્યને દેશવટો આપવોજ રહ્યો. એમણે સમાજના ભદ્રા માટે ફકિરી ભેવીજ

રહી. એમણે ગુરૂડમવાદિયોના ઉપદ્રવોને આસાનીથી વધાવી લેવા કમર કસવીજ ન્જેમ્. એમણે જગતના કલ્યાણને માટે કેશરીયાં કરવાં જ ન્જેમ્. એમણે સત્યં ઝૂયાત્ પ્રિયં ઝૂયાત્ ન ઝૂયાત્ સત્યમપ્રિયમ્ એ નીતિને સ્યાદ્વાદની દષ્ટિથી નીહાળી નમ્ સત્ય કહેવાને બહાર પડવુંજ ન્જેમ્. મારા નમ્ર મત પ્રમાણે આવા ગુરૂડમવાદિયોથી જગતને સાવધાન કરવા માટે એક ટુકડીએ બહાર પડવાની જરૂર છે. આવી એક ટુકડી કેવળ આજ કાર્યને માટે ફકીરી લખને બહાર નીકળે અને ગામે ગામ, શહેરે શહેર, ગલીયે ગલીયે અને બજારે બજારે જાહેર વ્યાખ્યાનો દ્વારા, છૂટાં હેડપીલો અને ટ્રેકટો દ્વારા, સભાઓ અને સોસાઇટીયો દ્વારા જૈન સમાજના પ્રત્યેક અંગમાં રહેલો સડો અને તે કોની દ્વારા થઈ રહ્યો છે ? શા માટે થઈ રહ્યો છે ? એ સડોએને દૂર કરવાના વાર્તાવિક શા શા ઉપાયો છે ? એ બધી હકીકતો જરા પણ દાક્ષિણ્ય કે શેહ રાખ્યા સિવાય, જરા પણ મીઠું મરચું કે ઓપ ચઢાવ્યા સિવાય જ નમ્ સત્ય રૂપે પ્રકાશ કરવું ન્જેમ્. પરન્તુ સખુર, આવું કામ માથે લેનારાઓએ સાચા આદર્શ અનવાની જરૂર છે. સત્યની મૂર્તિ અનવાની જરૂર છે. સાચા લાગી અનવાની જરૂર છે. જે આમ યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરીને એક ટોળી બહાર પડે તો જરૂર ગુરૂડમવાદિયોનું જ્ઞેર ઓછું થાય. અને સમાજ કાંઈક પોતાનું કર્તવ્ય સમજતી થાય. શાસનદેવ એવા ગુરૂડમવાદિયોને સદ્બુદ્ધિ આપે, એ જ ધમ્મી વિરમું છું.

(૨૩)

इतो अष्टस्ततो नष्टः

જૈનધર્મ કે જૈનસનાજના ઉન્નતિના કાર્યમાં મહોટો ફાળો મુનિરાજોએ આપેલો છે. એ વાતની સાક્ષી ઇતિહાસનું પ્રત્યેક પૃષ્ઠ આપી રહ્યું છે. એમાં કોઈથી પણ ના પાડી શકાય તેમ નથી. અને એ વાત બિલકુલ સત્ય છે કે રાતદિવસ દ્રવ્યની અને કુટુંબ કમ્પીલાની રક્ષા કરવાની ધુનમાં રાત્રીપચી રહેલા ગૃહસ્થો, સંસારની સમસ્ત ઉપાધિઓથી અલગ થયેલા, ત્યાગની મૂર્તિસમાન મુનિરાજોથી કદિ પણ આગળ વધી શકેજ નહિ. કોઈ પણ કાર્યમાં મુનિરાજોથી વધુ કાર્ય કરી શકે નહિ, એ માત્ર દૃઢ મનતવ્ય છે. પરંતુ તે મુનિરાજો વધારે કાર્ય ક્યારે કરી શકયા હતા ? પોતાના લક્ષ્યબિંદુને સ્મરણમાં રાખ્યું હતું ત્યારેજ. લક્ષ્ય ભૂલી

૧૭૦

जन्मारा गृहस्थो के साधु कोष पशु पोतानुं धार्युं कार्य करी शकता नथी. अटके तेज्जोनी स्थिति इतो ब्रह्मस्ततो नष्टः जेवीज थाय छे. दाभला तरीके वृत्तमान स्थिति. वर्तमान समयमां आटला आटला आचार्यो, पंन्यासो, मुनिराज्जे होवा छतां अने गृहस्थवर्गमां पशु समयानुसार सारा सारा धनाढ्यो होवा छतां जेभज्जे तेवी उन्नति थछ शकती नथी, जेनुं शुं कारणु छे ? जेकणु कारणु, के अन्ने वर्ग पोतपोतानुं लक्ष्य यूकेल छे, दाभला तरीके यतुर्मांसनो समयज आपणे जेभज्जे.

यतुर्मांस नञ्जक आववानुं थाय छे, जेटले गृहस्थो पोत पोताना गामोमां मुनिराज्जेने लछ जवा माटेनी तैयारी करे छे. ज्यारे मुनिराज्जे पशु क्षेत्रो पसंद करवानो उषम आदरे छे. परंतु आ अन्ने वर्गमां पोत पोतपोतानुं लक्ष्य लूलायुं छे जे लाज्जेज कोष जेभ शके छे.

मुनिराज्जेने आग्रहपूर्वक विनति करी पोताना गामोमां यतु-र्मांस कराववामां शो हेतु होवो जेभज्जे, जे संबंधी आपणे विचार करीजे छीजे त्यारे स्पष्ट जण्णाय छे के—

“ मुनिराज्जेना रहेवाथी शासनप्रलावनानां कार्यो थाय, धर्मक्रियाज्जे थाय. व्याज्ज्यान-वाणीद्वारा जिन प्रवचननो लाल भजे, धर्मचर्या द्वारा नवां नवां तत्त्वोनुं ज्ञान भजे, कुरियाज्जे दूर थाय, आत्मशुद्धि थाय, अने सारी सारी तपस्याज्जे थाय. ” आज्ज हेतु मुनिराज्जेने यतुर्मांस राभवानो होवो जेभज्जे.

तेवीज रीते मुनिराज्जे पशु क्षेत्रोनी पसंदगी जेटला माटे करे के—

“ शान्तिपूर्वक चारित्रनी आराधना थाय; ज्ञान ध्यान तप-

સમયને ઓળખો.

જપાદિ થઈ શકે, ખીજા જીવો ધર્મ પામે, અને શિક્ષા આદિ સમાજોપયોગી કાર્યો થાય. ”

એ શુભદષ્ટિથી ક્ષેત્રોની પસંદગી કરવી જોઈએ.

પરંતુ વર્તમાન સમયમાં તો ઘણું ભાગે આ બંને વર્ગના ઉદ્દેશ્યોમાં ફર્ક પડી ગયેલો જોવાય છે.

કોઈ પણ ગામના આગેવાનો મુનિરાજને વિનતિ કરવા અગાઉ વિચારે છે કે—

“ એવા સાધુને આપણે લાવો કે જેઓ આપણી હા એ હા કરે. અને આપણો દોર સંઘ ઉપર ચાલે છે એ બરાબર ચાલ્યા કરે. ”

વળી સાથે એ પણ વિચારે છે કે—“ એવા ચલતા પૂરજ સાધુને લાવો કે જેની ખટપટથી સંઘમાં ઉપજ સારી થાય.” આમ મુનિરાજને વિનતિ કરવામાં જેમ શ્રાવકો પોતાનો ઐહિક સ્વાર્થ સાધવાની દષ્ટિ રાખે છે; તેવીજ રીતે મુનિરાજે પણ વિચારે છે કે—

“ એવા ગામમાં ચોમાસું કરીએ કે ન્યાં મન ધાર્યું કાર્ય કરી શકાય. શ્રાવકો આપણા વળના હોય, શિષ્યાદિને પંચાસાદિ પદવી આપવી હોય તો ખૂબ ધૂમધામપૂર્વક આપી શકાય. અથવા સ્વયં આચાર્યોદિ પદવી લેવી હોય તો બધા સન્મત થાય. ઉપધાનાદિ ધૂમધામો મનમાની રીતે કરી શકાય, અને તેની ઉપજ આપણે ન્યાં રાખવી હોય ત્યાં રાખી શકાય. ”

આવી રીતે મુનિરાજે પણ પહેલેથી વિચાર કરે છે. આ પ્રમાણે બંને વર્ગનાં લક્ષ્યો ચૂકાયાં છે. ધર્મબુદ્ધિ-ઉપકારની લાગણીથી કેટલા સાધુઓ ચોમાસાં કરે છે અને કયા શ્રાવકો ચોમાસાં કરાવે છે ?

वणी कटलीक वખत तो कटलाक मुनिराजे ओज वियारे के “ आ वખत मुंअध के सूरत उपडो के न्यां सारी रीते काम तो थाय. ” (आ काम कयुं, ओ वायको स्वयं वियार करी शके छे.) वणी कटलाक अंवां क्षेत्रो शोधे छे के न्यां छोकराओने के पाछओने दीक्षाओ माटे नसाउवा-लग्गाउवानुं पखु सारी रीते अनी शके. न्यारे कटलाक साव पतित थयेला ब्रह्माचारिओ तो न्यां मनमानी छ्छा-तृप्तिओ थाय, अंवांज क्षेत्र शोधे छे.

आ अधी मनोवृत्तियो लक्ष यूकायानुंज निदर्शक भडुं करे छे. शुं कोष ओम वियारे छे के आ वખते तो यालो अंवा क्षेत्रमां के न्यां मुनिराजेना विहारना अलावे लोको धर्म छोडी रखा छे ? शुं कोष ओम वियारे छे के यालो अंवा क्षेत्रमां के न्यां आवको मंदिरोनी सामे ये जेतता नथी, अने मंदि-रमां मडती आशातनाओ थछ रही छे ? शुं कोष ओम वियारे छे के-यालो अंवा प्रदेशमां के न्यां जैनोनुं अेक पखु धर नथी. त्यां जछ जैनभावना स्थापन करीअे ? शुं कोष वियारे छे के-यालो अंवा प्रदेशमां के न्यां मांसाहार वधी रह्यो छे. त्यां अमे तेटलां कष्टो सहन करी-रही-मांसाहार त्याग करावी मुनिमार्ग पुट्लो करीअे ? शुं कोष ओम वियारे छे के-यालो अंवा प्रदेशमां के न्यां कोष न्हानो भ्होटो राज्ण होय तेने जैनधर्मना अनुरागी अनावीअे ?

जे मुनिराजे आवी शासननी लागणुथी-धर्मनी बुद्धिथी-अरी प्रभावनानुं लक्ष्य राभीने पोताना विहारो अने यतुर्मांसना निर्णयै करता हत-करता आव्या हत, तो आणे जैन धर्मिओनी संख्या गणुी मांडी रहेवा पामत ज नहि. आणे जैनधर्म गुजरात काठि-यावाउना भाषेअीथामां जछने पउयेज न हत, आणे भारवाउ-

સમયને ઝોળખો.

મેવાડ માલવામાં અનેક મન્દિરોનાં બારણાં બંધ થયાંજ ન હત, બંગાળ અને મગધ જેવા પ્રદેશમાં આટલો માંસાહાર વધતોજ નહિ, બંગાળની લાખોની સંખ્યામાં હયાતી ધરાવતી ' સરાક જાતિ ' જૈનધર્મથી વિમુખ થતોજ નહિ.

અમારા મુનિવર્ગે ક્ષેત્રોની પસંદગી ક્યાંની કરવાની છે ? જે ક્ષેત્રોને પોતાના ગરાસ તરીકે માની રાખ્યાં છે ત્યાંની ! જ્યાં ખૂબ દાળ ગળે છે ત્યાંની ! જ્યાં પોતાની ઇચ્છા મુજબ આહાર અને વસ્ત્રોની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યાંની ! જ્યાં ચેલા ચાપટ વધારવા માટે છોકરાઓ નસાડી-લગાડી શકાય ત્યાંની ! જ્યાં ધર્મના નામો ઢાંગો રચી મન કાવ્યું કરી શકાય ત્યાંની ! અને અમે ઉપાશ્રયો પણ એજ પસંદ કરીશું કે જેને અમારા મઠ તરીકે માની લીધેલ છે અને જ્યાં ખેસનાર શ્રાવકોની પાસે ગમે તેવી અસંભવિત-અસત્ય વાતને પણ સંભવિત અને સત્ય કહેવરાવી શકીએ છીએ.

અમને દરકાર નથી કોઈ રાજને જૈન બતાવવાની, અમને દરકાર નથી જૈનધર્મની વાસ્તવિક પ્રભાવનાની. અમને દરકાર છે અમારી પ્રભાવનાની, અમને દરકાર છે અમારી ઇચ્છાતૃપ્તિઓની, પછી તે ધર્મના સ્વાંગ નીચે કરાવીએ કે ગમે તે નિમિત્તે. અમને જગતના પ્રાણિયોને શુદ્ધશ્રાવક બનાવવાની જરૂર નથી. અમારે માટે તે શ્રાવકો બહુ છે કે જેમને અમે અમારી ઝોળીમાંથી બાચકા ભરી ભરીને સમકિત આપ્યું છે, અને અમારા સિવાય ખીજને ગુરૂ નહિ માનવાના-અરે, સાધુ પણ નહિ માનવાના નિયમો કરાવ્યા છે.

બસ, અમારે માટે તો ક્ષેત્રો, તે ઉપાશ્રયો અને તે શ્રાવકો કાશી છે. અમારે તો ખીજું જગત જેવાની જરૂર નથી.

आ लक्ष्मिंदुने यूकवानां लक्षणेो नडिं तो भीणुं शुं छे ?
अभारेो मुनिवर्भ आम लक्ष यूकवा छतां पणु पोतानां व्याभ्या-
नोभां तेण पूर्वाचार्योनां उदहरणेो जेरशोरथी संभणावरो के जेभणे
केवण धर्मनी रक्षा भातर जैनधर्मनी प्रभावनाभां न पोतानां
छवनेो व्यतीत कर्यो छतां. लगार पणु अैहिक स्वार्थने पोताना
कार्योभां स्थान नहोतुं आयुं,

सम्प्रतिराज्जमे कृत्रिम साधुओने अनार्थ देशोभां भोक्सी
मुनिराज्जेनेो विहार पुह्यो कर्यानुं दण्टान्त अभारा मुनिवर्गनी
निष्ठा छपर परापर रभी रहुं छे; कुमारपाण अने हेमचंद्र,
दीरविजयसरि अने अकपरनां दण्टान्तो पणु अमे धडाका साथे
जनताने संभणावीअे छीअे, धर्मनी निंदा नडि थवा देवाना कारणे
साधुअे पोतानो वेप पाणी दीधानां उदहरणेो पणु आपीअे छीअे.

पणु अे अधुं गृहस्थेने समजववा भातर. अमे आवा
शासन रंगी छीअे, अेवुं हसाववानी भातर अभारे तेमांनुं कंछ
करवुं नथी. अभारे तो अभारा लकतो पासे वाहवाह कहेवराववी छे.
अने तेदक्षा माटे न अमे दण्टान्तोद्वारा गृहस्थेने उत्तेजित करीअे
छीअे—अभारेो शासनप्रेम अतावीअे छीअे,

परन्तु अभारे तेमांनुं करवुं—धरवुं कंछ नथी. अभारे तो
अभारां धार्यां क्षेत्रोभां रहेवुं छे, अने भोज्जे उडाववी छे. अमे पहार
नीकणीअे तो मन धार्यां तोक्षनेो केम करी शक्रीअे ? अमारी सत्तानो
छपयोम केम करी शक्रीअे ! भीज्जनी धर्षियांथीके गमे ते कारणे आचार्यादि
पदवीओ लेवी होय ते केम लछ शक्रीअे ? परन्तु अभारेो मुनिवर्ग
भूषी जय छे ! आ प्रभाणेो वर्तमानभां इतो अष्टस्ततो नष्टः जेवुं न
अने छे. जे उदेश्यथी आरित्र स्वीकारायुं छे, ते उदेशनी पूर्तिं शुं आथी

થાય છે ? શું ચારિત્રનો વાસ્તવિક આનંદ મળે છે ! અને જ્યાં વાસ્તવિક આનંદ જ નથી. તેમ સાધુ થવાના ઉદ્દેશની પૂર્તિ નથી, ત્યાં જીવનની સાર્થકતા શી ? અને એવી અવસ્થામાં હતો ઋષ્ટસ્તતો નષ્ટઃ થવા જેવું નહીં તો ખીભું શું છે ?

વળી કેટલાક તો એમ બહાનાં કાઢે કે—“ શું કરીએ ! શ્રાવકોનો અત્યંત આગ્રહ છે. આ જરા ફલાણાં ફલાણાં કામ બાકી છે, તે પૂરાં કરવાનો આગ્રહ કરે છે. અમારા હાથે શરૂઆત થઇ છે, માટે પૂરું પણ અમારા હાથે જ કરવાનું શ્રાવકો કહે છે. ”

પરંતુ આમાં નરી કપટપટુતા સિવાય ખીભું કશું નથી હોતું. જેમને પોતાના ચારિત્રના રક્ષણની ભાવના છે, જેમના હૃદયમાં પરોપકારની ઉત્કૃષ્ટ ધચ્છાઓ રહ્યા કરે છે, જેમને શાસનની વાસ્તવિક પ્રભાવના કરવાની અભિલાષાઓ છે, તેઓ આવાં બંધનોને તૃણવત્ સમજે છે. ખરી વાત તો એ છે કે તે ક્ષેત્રો અને ગૃહસ્થો ઉપરનો મોહ છોડાતો નથી. જે તે મોહ દૂર થાય, તો સંસારના ત્યાગી મહાત્માઓને કાઇની પણ પ્રતિબંધકતા નડતી નથી.

આ પ્રસંગે અમારા મુનિવર્ગે જગદ્ગુરૂ શ્રીહીરવિજયસૂરિ મહારાજનું દષ્ટાન્ત ખાસ કરીને સ્મરણમાં લાવવા જેવું છે. હીરવિજયસૂરિ ગુજરાતનાં જ ઉત્પન્ન થયા, અને ગુજરાતમાં જ વિચર્યાં. ગુજરાતનાં જ આહારપાણી એમના જીવનને બંધ એસતાં થઇ પડ્યાં હતાં પરંતુ જે વખતે અકબર બાદશાહે ફત્તેહપુર સીકરી પહોંચવાને માટે નિમંત્રણ મોકલ્યું અને અમદાવાદ, ખંભાત તથા ગાંધારના આગેવાનો સૂરીજીને એવા વિકટ પ્રદેશમાં નહિ જવા માટે આગ્રહ કરવા લાગ્યા, તે વખતે સૂરિજી મહારાજે આખા સંધને કયા શબ્દોથી પ્રતિબોધ કર્યો હતો, એની ખબર છે ! શ્રાવકોને

धरो वाधविवाह अने युक्तिअो थध गया पछी जगद्गुरु ह्रीरविजय-
स्वरि महाराजे तमाम संधने समजवता कथुं हतुं केः—

“ महानुभावो ! तमारा अधाअोना विचारो में अत्यार सुधी
श्रवणु क्यों छे. अने हुं समजुं छुं त्यां सुधी पोत पोताना
विचारो प्रकट करवामां कोधनो पणु अराय अलिप्राय नथी. सौअे
लाभनो उदेश राभीनेज पोताना अलिप्रायो अताव्या छे. हवे हुं
मारो विचार जण्णवुं छुं.

“ जे के अे वातनुं अत्यारे लाणु विवेचन करवानो प्रसंग
नथीज के आपणुा पूर्वार्थोअे केवण शासननी सेवा भाटे मान
अपमाननी दरकार राभ्या सिवाय राजदरबारमां पगपेसारो करी
करीने राजअोने प्रतिभोध क्यों हतो. अेटलुंज नहिं परन्तु, तेअो
द्वारा शासनहितनां भोटोटां भोटोटां कामो कराव्या हतां. कोणु नथी
जण्णवुं के—आर्यमहागिरिअे संप्रतिराजने, अप्पलट्टीअे आभराजने,
सिद्धसेन द्विवाकरे विक्रमादित्यने अने कलिकाल सर्वरा प्रलुश्री हेम-
यंद्राचार्ये कुमारपाणराजने—अेम अनेक पूर्वार्थोअे अनेक राज-
अोने प्रतिभोध्या हता. अने तेनाज परिणामथी जैनधर्मनी
अत्यारे आटली जहोणलाली जेध शकीअे छीअे. लाधअो, जे
के हुं तो ते पूज्य पुत्रोनी पगनी रज समानज छुं, तो पणु ते
पूज्य पुत्रोना पुण्यप्रतापथी यावद् बुद्धिबलोदयम् अे नियमानु-
सार कंध पणु शासनसेवा भाटे उद्यम करवो, अे मारी करण
समजुं छुं. वणी आपणुा ते पूज्य पुत्रोने तो राज्य दरबारमां
पग पेसारो करवामां कटलीक मुशकेलीअो पडी हती. अने आ ते
सत्राट पोते आपणुने आमंत्रणु करे छे. तो पछी आपणुे तेना
आमंत्रणुने पाछुं ठेलवुं, अे मने तो व्याज्णी लागतुं नथी. तमे
अधा समजु शके छे के हजरो अडे लाभो मनुष्योने उपदेश

આપવામાં જે લાલ રહેલો છે, તેના કરતાં કદ ગુણો લાલ એક રાગને-સમ્રાટને ઉપદેશ આપવામાં રહેલો છે; કારણ કે ગુરૂકૃપાથી યદિ સમ્રાટના હૃદયમાં જે એક પણ વાત ઉતરી જાય. તો તેનું અનુકરણ કરવાને હજારો કે લાખો મનુષ્યોને બાધ્ય થવુંજ પડે. વળી આપણે એ વિચાર કરવાની પણ જરૂર નથી કે-જેને ગરજ હશે તે આપણે ત્યાં વસ્તુનો સ્વીકાર કરવાને આવશે. આવા વિચારો શાસનને માટે લાભદાયક નથી. સંસારમાં- પોતાની મેળે ધર્મ કરનારા-સારાં સારાં કામો કરનારા મનુષ્યો બહુ થોડા હોય છે. અત્યારનો ધર્મ પાંગળો છે. લોકોને સમજવી સમજવીને-યુક્તિઓ દેસાવી દેસાવીને જે ધર્મ કરાવવામાં આવે, તેજ મનુષ્યો ધર્મમાં આરૂઠ થાય છે અને પુણ્યકાર્યમાં જેડાય છે. એટલા માટે આપણે તો શાસન સેવાનીજ ભાવના રાખવી જોઈએ છે અને શાસન સેવાની લાગણીથી-ભાવનાથી આપણને ગમે ત્યાં જવું પડે, તો પણ આપણે તેમાં સંકોચ રાખવોજ જોઈએ નહિ. પરમાત્મા મહાવીર દેવના અકાટ્ય સિદ્ધાન્તોનો ઘેર ઘેર જઈ પ્રકાશ કરવામાં આવશે ત્યારેજ આપણે સાચી શાસનસેવા બજાવી શકીશું. ‘ સર્વો જીવ કરૂં શાસનરસી ’ એ ભાવનાનો મૂળ ઉદ્દેશ શો છે ? ગમે તે રીતે મનુષ્યોને ધર્મના-અહિંસા ધર્મના અનુરાગી બનાવવા માટે પ્રયત્ન કરવો. માટે તમે બધા બીજો બધો વિચાર છોડી દેને અકબરની પાસે જવા માટે મને સમ્મત થાઓ. એજ હું ઇચ્છું છું.” (સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ)

જગદ્ગુરૂ હીરવિજયસૂરિ મહારાજનો ઉપદેશ અત્યારના તમામ મુનિવર્ગે બરાબર હૃદયમાં ઉતારવો જોઈએ છે. ઉપયુક્ત ઉપદેશ, એ શાસન પ્રભાવક સૂરીશ્વરના હૃદયનો ફોટો છે. દેશદેશાન્તરમાં કપ્ટો

छाववां पडशे, अेवा डरथी के योऊस क्षेत्रो उपरना मोहथी अहार नहि निकणनारा मुनिराज्जेअे उपयुंक्त उपदेश उपर अडुण वियार करवो धटे छे.

आपणे आपणुं लक्ष्य केवल शासनती उन्नतिनो लाल होवानुंण राप्पवुं जेधअे छे. लालालालनो वियार करवानी जर छे अने तेनो दीर्घ वियार करी दरेक कार्य करवुं जेधअे छे. आणे आपणुा यारसो के साडी यारसो मुनिराज्जे जे केवण उपकार शुद्धि राप्पिनेण वियारवानुं अने यातुर्मास करवानुं नक्की करता हत, तो आणे गुणरात काडीयावाडनां पणु जे अनेक गामो मुनिराज्जेना दर्शनथी वंचित रहे छे, तेम रहेवानो प्रसंग आवतेण नहिं.

योमासु नणक आवे छे, मुनिराज्जे क्षेत्रानी पसंदगी करवामां जेम लागी गया छे. तेम गृहस्थो पोताना गामोमां मुनिराज्जे लाववा माटे दौडधाम करी रखा छे. आवा प्रसंगे मार्ग उपयुंक्त निवेदन ध्यानमां लघने जे मुनिराज्जे पोतानां यतुर्मासो नक्की करशे, अने गृहस्थो पणु भीणु काध धर्याओ न राप्पतां केवण धर्मशुद्धिथीण मुनिराज्जेने निभंत्रणु करशे, तो उलयनुं कल्याणु थवा साथे शासनती साथी प्रभावना थशे. अने तेम नहिं थतां याह्युं आवे छे तेम स्वार्थवृत्तिओमां आसकत रही मनधायुं करवामां जेडाओला रहेशे, तो अे स्पष्ट छे के-इतो ब्रह्मस्ततो नष्टः जेवी स्थिति प्राप्त थशे. शासनदेव सर्वने सह्युद्धि आपे, जेण धर्युं धुं.

(૨૪)

એમાં શું ?

એમાં શું ? ' કેવું સુંદર શસ્ત્ર ! કેટલો સુંદર બચાવ ! ભલા ભલા વાદ્યો, ટીકાખોર અને હેતુના હેતુઓ માગી જીવ ખાનારાઓનો પલ્લો છોડાવવાનો કેવો સુંદર ઉપાય ! તમારી કોષ્ટ પણ વાત ઉપર તમને કોષ્ટ જાહેર, તો બીજો કંઈ પણ જવાબ ન આપતાં—બીજી કંઈ પણ ફિલોસોફી ન જાહેરતાં માત્ર કહી દો કે— “ એમાં શું ? ” બસ, એલી બંધ ! “ એમાં શું ” ની આગળ ભલભલા તર્કશાસ્ત્રિયોના તર્કો તૂટી જવાના. ભલા ભલા ધર્મ પ્રેમિયોની શ્રદ્ધાઓ સ્તબ્ધ થઈ જવાની. ગમે તેવાનો આવેશ શાન્ત થઈ જવાનો. સ્ત્રી કે પુરુષ, બાળક કે વૃદ્ધ, રંક કે રાય, ધની કે નિર્ધન, રાજા કે પ્રજા, નહાના કે મ્હોટા, કોષ્ટ પણ હોય; આ શસ્ત્રની

આગળ ચૂપ થવાના, અને જેની પાસે “ એમાં શું ” નું શસ્ત્ર હશે, તે અવરય વિજય મેળવશે.

એક નવયુવકને સંવત્સરીના દિવસે પણ પ્રતિક્રમણ ન કરતો જોઇ, તમે તેને કહો કે “ ભાઇ, આજે તો પ્રતિક્રમણ કરવું જોઇતું હતું. ” તે જવાબ અપાશે—“ એમાં શું ? ” મળલ નથી કે—તે પછી તમે એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારી શકો. એક ગરીબ નાણુસને કોઇ વ્યાપારી છેતરતો હોય, તેને જોઇ તમે તેને કહો કે—“ આમ ગરીબોને ચૂસો, તે ઠીક કહેવાય ? ” જવાબ મળશે—“ એમાં શું ? ” અસ, પછી તમે કંઇ નહિં કહી શકો ! એક પુરૂષ પરમાત્માની પૂજા કરતાં આશાતના કરતો હોય, તેને તમે કહો કે—“ ભાઇ જરા ઉપયોગ પૂર્વક પૂજા કરોને; ” જવાબ મળશે—“ એમાં શું ? ” અસ, તમારાથી કંઇ નહિં ખોલી શકાય ! આવીજ રીતે કોઇ સાધુ પોતાના ધર્મથી વિરૂદ્ધ વર્તન કરતો હોય, તેને તમે કહો—“ મહારાજ, આપનાથી આમ થાય, ” જવાબ મળશે “ એમાં શું ? ” અસ, ખતમ. એક શબ્દ પણ તમારાથી કંઇ નહિં કહી શકાય. ‘ એમાં શું ’ માં અપૂર્વ ચમત્કારિતા છે.

પરંતુ ભૂલવું જોઇતું નથી કે—“ એમાં શું ” એ શસ્ત્ર આલ્લદિષ્ટિએ જરૂર વિજય અર્પણ કરાવે છે, પરંતુ એ શસ્ત્ર અરેખરૂં ‘ આત્મઘાતી ’ છે, “ એમાં શું ” ના શસ્ત્રમાં એક એવું વિષ રહેલું છે કે, તેના ઉચ્ચારણની સાથેજ આત્માના ગુણોનો ઘાત શરૂ કરે છે. અને એનું જ એ પરિણામ છે કે આજે કોણ ગૃહસ્થ કે કોણ સાધુ, અને વર્ગમાં મ્હોટે ભાગે નહિં ઇચ્છવાયોચ્ચ શિથિલતા અડકે પતિતતાનો પ્રવેશ થઇ ચૂક્યો છે. ‘ આચાર હીનતા ’ ની શરૂઆત ખાસ કરીને “ એમાં શું ” જ કરાવે છે. જે વખતે અનુબંધના હૃદયમાં આ ભાવ—“ એમાં શું ” નો ભાવ—ઉત્પન્ન થાય

છે, ત્યારે તે ભૂલનો પ્રારંભ કરે છે અને એ નિમિત્તે કરેલી એક ભૂલ ખીજી સેંકડો ભૂલોનો જન્મ આપી આખરે પતિતતાની સ્થિતિએ પહોંચાડે છે.

ખૂબ સ્મરણમાં રાખવું જોઈએ કે કોઈપણ વસ્તુનો અધઃપાત એકદમ થતો નથી. ધીરે ધીરે શિથિલતા વધે છે, અને પછી પરિણામે છેક નીચી સ્થિતિએ પહોંચી જવાય છે. પરંતુ આમ નીચે ઉતરતાં ઉતરતાં પણ મનુષ્ય “ એમાં શું ” નો આશ્રય લેતો જાય છે. આ આશ્રય જ એવો છે કે જે નીચે જતાં બચાવતો નથી, પરંતુ નીચે તરફ ઔર ધક્કો મારે છે. વિવેકશૂન્ય મનુષ્ય “ એમાં શું ” ની આ ઘાતક શક્તિને જોઈ શકતો નથી.

આપણે આ વાતને ઉદાહરણો સાથે જરા વધારે સ્પષ્ટતાથી જોઈએ.

આચાર-બાહ્ય ક્રિયાકાંડ-એનો સંબંધ પણ આત્માની સાથે રહેલો છે. એ વાતને આજકાલના કહેવાતા સુધારકો માનવાને તૈયાર નથી થતા. તેઓ એમ સમજે છે અને કહેવાને તૈયાર થાય છે કે-“ એમાં શું પડ્યું છે ? આત્માનો વિચાર કરવો જોઈએ. ” એમની આ માન્યતાનું જ એ પરિણામ છે કે આજકાલ મોટે ભાગે કેટલાક ગૃહસ્થવર્ગમાં પૂજા, સામાયિક, પૌષ્ઠ, પ્રતિક્રમણ, તપ, વિગેરે તરફ અભિરૂચિ કમ જોવામાં આવે છે. તેઓને આ સંબંધી કંઈ કહેવામાં આવે તો માત્ર એજ જવાબ આપશે કે “ એમાં શું ? ” પરંતુ એમના આ “ એમાં શું ” એ તેમને કેટલી હદે મૂકી દીધા છે, એમનો આત્મા કેટલો શુષ્ક બની ગયો છે, આત્મસ્વરૂપના ચિંતનથી કેટલો રહિત બની ગયો છે, એનો જ્યારે તેઓ એકાન્તમાં ખેસી વિચાર કરે તો એમને સ્પષ્ટ સમજાય કે અમારા કરતાં માત્ર શ્રદ્ધાથી પણ, કંઈને કંઈ

ક્રિયા કરનારા જરૂર સારા છે. અને તે વાત બિલકુલ સાચી છે કે કેવળ શ્રદ્ધાના બળે પણ કોઇ પણ વસ્તુને પકડી રાખનારા કોઇ ન કોઇ સમયે તે ક્રિયાની વાસ્તવિકતાનો આનંદ અનુભવી શકે છે. પરંતુ જેઓએ ક્રિયાને સર્વથા છોડી છે-જેઓ સર્વથા હાથ ધોઇ બેઠા છે, તેમને માટે એ વાત સર્વથા અસંભવિત થઇ ગયેલ હોય છે.

સંસારમાં કોઇ પણ એવો ધર્મ નથી કે જેના અનુયાયીઓને માટે એક યા બીજી રીતે કંઈને કંઈ ધાર્મિક ક્રિયાઓ કરવાની ફરજ ન રાખવામાં આવી હોય. આ ક્રિયાઓના મહત્ત્વને નહિં સમજનારાઓ અથવા સમજવા છતાં ' પ્રમાદ ' કે એવા બીજા કારણે નહિં આચરી શકનારાઓએ " એમાં શું ? " કહીને પોતાનો બચાવ અવશ્ય કર્યો છે-કરે છે, પરંતુ તેઓની સ્થિતિ કેટલી નીચી હદ સુધી પહોંચી ગયેલી હોય છે, એ બતાવવાની આવશ્યકતા નથી.

ગૃહસ્થોની દશાને તો બાજુ ઉપર મૂકીએ. સાધુઓની દશા જોઈએ તો તેમાંથી પણ આપણને ' એમાં શું ' એ શસ્ત્રના ધણુ ચમત્કારો જોવાના મળશે.

દરેક ધર્મના ધર્મશાસ્ત્રોનું જો બારીકાઈથી અવલોકન કરીએ તો લગભગ તમામ ધર્મના સાધુઓનો એક સરખોજ આચાર માલૂમ પડશે. મનુસ્મૃતિ અને એવા કૃતિધર્મનાં બીજાં શાસ્ત્રોમાં સાધુઓનો આચાર જોઈએ છીએ તો બરાબર જૈન સાધુઓના આચાર જોવાજ મળે છે.

પરંતુ હિન્દુ સાધુઓની અત્યારે શી સ્થિતિ છે, એ કોઈથી અભણ્યું નથી. ગાંજો, લાંગ, ચરસ, ગાડી, મોટર, ધરબાર બધુંયે-ધીરે ધીરે તેમાં પ્રવેશ્યું છે, બહુકે અયોધ્યા, બનારસ અને એવાં તીર્થસ્થાનો કે જ્યાં હિન્દુ સાધુઓના મોટા મોટા અખાડા છે, ત્યાંની સ્થિતિ જોતાં કોઈનો પણ અંતરાત્મા એમ બોલી ઉડ્યા વિના

સમયને ઓળખો.

નહિ રહે, કે “ આમના કરતાં ગૃહસ્થો શા ખોટા ? ” એક કવિના શબ્દોમાં કહું તો:—

જટા વધારી જોગી કહાવે,
ભભૂત ચઢાવે ભા;
પકકી માટે કરે કડાકા,
જો જો ટીખળ આ.

ડંડી થઇ મંડી લે સાથે,
તીર્થે નાવા જા;
ભગવા સાથે ભગવી કરતી,
જો જો ટીખળ આ.

ગામ તન્યું ને ધામ તન્યું પણ,
કામ તન્યાની ના;
એકિલું; આસરકે ખેડા,
જો જો ટીખળ આ.

સંસારીને એક સલૂણી,
સંતોષી રહે, હા;
મદધારીનું મંડળ મોટું,
જો જો ટીખળ આ.

સિદ્ધ બનીને કથા સુણાવે,
પંથ વધારે આ;
રાસ રમે રંડને મંડળ,
જો જો ટીખળ આ.

બીજાની બેચર છંડાવે,
મંદિર બાવો થા,
આચારીને આઠ સલુણી,
ને ને ટીખળ આ ”

આ સ્થિતિનું જ પરિણામ છે કે, આજે ભારતવર્ષમાં સાધુ-
ઓને રાષ્ટ્રમાં ભારભૂત સમજવામાં આવે છે. અને તેમના તરફ
ભક્તિન બદલે ઘૃણાનું પૂર વહી રહ્યું છે.

આ પ્રસંગે આપણે વિચારવાનું માત્ર એટલું જ છે કે આટલી
બધી શિથિલતા બદલે પતિતતા શાથી આવી ? શું આવી સ્થિતિ
એકાએક આવી છે ? નહિ. હમેશાં શિથિલતા ધીરે ધીરે જ આવે છે.
આચારની એક હીનતા છેક નીચેની હદે પહોંચાડે છે અને એટલા
જ માટે હિંદુ ધર્મશાસ્ત્રોમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે આચારહીન
ન પુનન્તિ વેદાઃ । આચારથી હીન મનુષ્યને વેદ પણ પવિત્ર
કરતા નથી.

આવી જ રીતે—આથી પણ વધારે સખ્તાઈ જૈન સાધુઓના
આચાર માટે કરવામાં આવી છે, પરંતુ ન્યાં ન્યાં આ આચારમાં
શિથિલતાઓ પ્રાપ્ત થઈ છે, ત્યાં ત્યાં “ એમાં શું ” નો જ આશ્રય
લેવામાં આવ્યો છે. ઘણી વખત આપણે જોઈએ છીએ કે બાલ-
દષ્ટિએ એક આચાર ધણો જ નજીવો જણાતો હોય છે, પરંતુ એવા
નજીવ મનાતા આચારના ઉંડાણમાં એવી અજબ શક્તિ રહેલી હોય
છે કે જેનું માપ આપણે કાઢી શકવાને બિલકુલ અસમર્થ હોઈએ
છીએ.

આચાર સાધારણ હોય કે અસાધારણ—તે તો પાલનીય જ ધર્મ

સમયને ઓળખો.

છે. એમાં જરા પણ શિથિલતા-એના સંબંધમાં જરા પણ “ એમાં શું ”ની માન્યતા-છેક નીચી હદે આવવાનું પ્રસ્થાન કરવા બરાબર છે.

કેટલાક સાધુઓને, આપણે લગાર પણ વિચાર વિના પોતાના આચારથી વિરૂદ્ધ વર્તન કરતા-વ્યવહાર કરતા જોઈએ છીએ. એમનો વેષ, એમના વાળ, અને એમની બધીયે રીતભાત અને ક્રિયા લગભગ ગૃહસ્થોના જેવીજ જોઈએ છીએ. ત્યારે આપણને એમ થાય કે-સાધુ થઈને આમ કેમ કરતા હશે ? પરંતુ ઉંડા ઉતરીને વિચાર કરવામાં આવે, તો એમ થવાનું કારણ એમની ‘ એમાં શું ? ’ ની માન્યતા જ હોય છે. તેમને જો પૂછવામાં આવે તો તેઓ જરૂર એવો જવાબ આપશે કે ‘ એમાં શું ? ’ પરંતુ આ એમનું ‘ એમાં શું ? ’ ધીરે ધીરે એમને કેટલી હદે લઇ ગયેલ હોય છે એનો વિચાર એઓને ભાગ્યેજ રહે છે. પ્રારંભમાં નજીવી ગણાતી શિથિલતાઓ ધીરે ધીરે મ્હોટી મ્હોટી બાબતો કે જે સાધુ ધર્મનાં મહાન્ ચિન્હો છે, એનાથી પણ દૂર કરાવે છે. અને એવા દૂર થયેલાઓનાં દષ્ટાન્તો પણ આપણને મળી શકે છે.

એક પ્રસંગે કાલીદાસ જીર્ણ ગોદરી ઓઢીને જાય છે. ભોળ સામે આવે છે, તે વખતે ભોળ અને કાલીદાસની વચ્ચે શા સંવાદ થાય છે :-

મિક્ષો ! કંયા શ્લથા તે ?

ન હિ, શફરવધે જાલમશ્રાસિ મત્સ્યાન્-
સ્તે ઐ મધોપદંશાન્

પિવસિ હિ મધુ કિં ? વેશ્યયા, યાસિ વેશ્યાં ?

દત્ત્વાઙ્ગ્રીમૂર્ધન્રીણાં,

તવ કિમુ રિપવો ? વીભિત્તિભેત્તાસ્મિ ચૈષાં

ચોરોઽસિ ? ઘૂતહેતોસ્-
ત્વયિ સકલમિદં ? નાસ્તિ નષ્ટે વિચારઃ ॥

ભોજ સાધુને પૂછે છે:—“ આ તમારી ગોદડી અર્થુ યમ ગમ છે ! ” સાધુ કહે છે. ના, તે ગોદડી નથી. માછલાં મારવાની જાળ છે. શું તમે માછલી ખાઓ છો ? મદિરાની સાથે. શું મદિરા પીઓ છો ? વેશ્યાની સાથે બેસીને. શું વેશ્યાને ત્યાં જાઓ છો ? દુશ્મનના માથા ઉપર પગ દબાવે. શું તમારે દુશ્મન છે ? હું ચોર છું. શું ચોરી કરો છો ? જુગાર રમવો પડે છે. :

છેવટે ભોજ પૂછે છે—શું તમારામાં બધું છે ? કાલીદાસ કહે છે—નાસ્તિ નષ્ટે વિચારઃ મહારાજ, નષ્ટ થયા પછી વિચાર રહેતો જ નથી.

આપણા આ લેખની પરિભાષામાં કહીએ તો નષ્ટ થનારા મનુષ્યને સર્વત્ર—સર્વ ક્રિયામાં ‘ એમાં શું ’ એજ વિચાર ઉડે છે. મતલબ કે એક પગથીયું જ ચૂકે છે. તે છેક નીચેજ આવીને અટકે છે. ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે—“ એમાં શું ” આ શબ્દ-ધ્વનિજ સદ્વિચારની વિધ્વંસતા સૂચવે છે અને જ્યાં સદ્વિચાર નથી, ત્યાં આત્માના પરિણામે વિધ્વંસ બને છે અને જ્યાં નિધ્વંસ પરિણામ થાય છે, ત્યાં કોઈ પણ જાતના પાપમાં અરેકારો રહેતો નથી. અને જ્યાં અરેકારો નથી, ત્યાં પછી નાસ્તિકતા પ્રવેશી જાય છે.

અતએવ દરેક આત્મકલ્યાણાભિલાષી મનુષ્યોએ પોતાના આચાર-ક્રિયાકાંડની આરાધનામાં તત્પર રહેવું જોઈએ. માત્ર લ્યો કે કદાચિત્ પોતાથી કોઈ ક્રિયા ન થતી હોય તો તેને માટે પશ્ચા-

તાપ કરવો, લઘુતા ભાવવી; પરંતુ 'એમાં શું?' એ વિચારને તો પોતાના હૃદયમાં સ્થાન ન જ આપવું.

આ પ્રસંગે એક એ પણ વાત વિચારવા જેવી છે કે જેમ ક્રિયાકાંડથી-આચાર વિચારથી પરાડગમુખ થનારાઓ 'એમાં શું' નો આશ્રય લે છે; તેવીજ રીતે કેવળ ક્રિયાકાંડમાં માનનારા-તેમાં જ રચી પચી રહેનારા દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને જોયા વિના માત્ર ક્રિયાકાંડને જ પોતાનું ધ્યેય માની સમયાનુસાર કરવાં જોઇતાં ખીજાં કાર્યોં માટે પણ "એમાં શું" નો જ આશ્રય લે છે. અત્યારે સમાજને કઇ વસ્તુની વધારે જરૂર છે? અત્યારે રાજ્યની શી સ્થિતિ છે? ઇત્યાદિ આપતોનો વિચાર કર્યાં વિના માત્ર પોતાની પ્રાચીન પદ્ધતિને-જૂની રીતોને જ ધ્યેય માની સમયાનુસાર કાર્ય કરનારાઓનાં કાર્યોંને વખોડે છે યા તિરસ્કારની દૃષ્ટિથી જૂએ છે. અને ન્યારે તેઓને કોઇ કંઇ પૂછે છે ત્યારે કહેશે કે "એમાં શું?" પરંતુ ખરી વાત એ છે કે-તેઓ પોતે પણ માનેલા આચારોના મહત્વને-ક્રિયાકાંડના મહત્વને સમજ્યા નથી. મારા વધારવા પ્રમાણે તેઓ ક્રિયાકાંડને પોતાનું સાધ્ય માની બેઠેલા હોય છે. પરંતુ વસ્તુતઃ તે ઠીક નથી. બાહ્ય આચારો 'ક્રિયાકાંડો' એ સાધ્ય નહિ પરંતુ સાધન છે, તેવીજ રીતે સેવાનાં કે ખીજાં પરોપકારનાં કાર્યોં એ પણ સાધનો છે.

એટલે એક ખીજાનાં કાર્યોંને ન વખોડતાં બની શકે તેટલા અંશે તે તે સાધનોમાં અભિરૂચિ વધારવી, એ આત્મકલ્યાણાભિલાષિઓનું કર્તવ્ય છે.

ટૂંકમાં કહું તો-ક્રિયાકાંડ-આચાર વિચાર-પછી તે નહોતો હોય કે મ્હોટો, પરંતુ તેના ઉંડાણમાં અપૂર્વ રહસ્ય રહેલું છે,

અને તેથી તેમાં શિથિલતા લાવવી એ આત્માને હાનિ પહોંચાડવા બરાબર છે. એવીજ રીતે સમયાનુસાર ખીજાં કાર્યો પણ જરૂરનાં છે, અને તે સાધનો તરફ અભિરૂચિ વધારી તે તરફ વૃત્તિ કરવી જોઈએ, અને જેટલા અંશે ન બની શકે, તેટલા અંશે ન્યૂનતા લાવવી, પરંતુ એમ કદી ન માનવું કે ‘ એમાં શું ? ’

આશા છે કે “ એમાં શું ? ” ના મન્તવ્યથી દૂર થઈ ‘ આત્મકલ્યાણ ’ ને પોતાનું લક્ષ્યબિંદુ રાખી તેને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરવામાં આવશે.

(૨૫)

દીક્ષા.

‘ દીક્ષા ’ એટલે મોક્ષની નિસરણી. ‘દીક્ષા’ એટલે સ્વર્ગની ચાવી. ‘ દીક્ષા ’ એટલે પ્રાણિ માત્રની આરાધ્ય દેવી. ‘ દીક્ષા ’ એટલે સ્વર્ગના આત્માઓને પણ આત્મકલ્યાણ માટે લલ-આવનારી સુંદરી, અને ‘ દીક્ષા ’ એટલે સાંસારિક પદાર્થોમાં આસક્ત બનેલા જીવોને મોક્ષ તરફ આકર્ષનારી એક વૈદ્યુતિક શક્તિ. આ દીક્ષાને કોણુ ન પસંદ કરે ? આ દીક્ષાનો કોણુ અનાદર કરે. જ્યાં રાજ્યનો ભય નથી, જ્યાં ચોરનો ભય નથી, જેનાથી આ લોકમાં સુખ છે અને પરલોકમાં હિત થાય છે અને જે દીક્ષામાં લલલલા નરદેવો પણ શિર ઝુકાવી રહે છે, અને જે દીક્ષા ઉત્તમ કીર્તિને પ્રાપ્તિ કરાવે છે, આ ‘ દીક્ષા ’ ગ્રહણ કરવા તરફ કોણુ

મન ન લલચાય ? ચક્રવર્તિયોની ઋદ્ધિ સમૃદ્ધિ અને ઇંદ્રની સાહેબી!
આ દીક્ષાના સુખ આગળ પાણી ભરે છે.

न चेन्द्रस्य सुखं किञ्चित्

न सुखं चक्रवर्तिनः ।

सुखमस्ति विरक्तस्य

मुनेरेकान्तजीविनः ॥

મુનિયોના સુખની-દીક્ષિતોના સુખની શી મહિમા ગાવી ?
આવી દીક્ષાની-આવા શ્રમણુત્વની-આવા સાધુત્વની કયો કમલાગી
પુરુષ ન ધચ્છા કરે ? અને જે આ સાધુત્વના વાસ્તવિક સુખને
અનુભવ કરી રહ્યો છે; તે સાધુ શા માટે ખીજા જીવોને આ સુખના
ભાગી બનાવવા ઉપદેશ ન કરે ? અને જો એવા ઉપદેશો ન થયા
હત, તો એક સમયે જૈન સમાજમાં હજારોની સંખ્યામાં જે મુનિ-
રાજો આ પૃથ્વીતલને પાવન કરતા હતા, તે પાવન કેમ કરી શકત ?
અરે, જો એમ સાધુઓ ન થયા હત, તો આજે જૈનસમાજ પોતાના
ઘતિહાસમાં હેમચંદ્રાચાર્ય, હરિભદ્રસૂરિ, હીરવિજયસૂરિ અને એવા
હજારો શાસનપ્રભાવક પુરુષોના સુવર્ણાક્ષરે લખાએલાં નામોથી
જે ગૌરવ ભોગવી રહેલ છે, તે ભોગવતે પણ કેમ ? પણ સચુર.
' દીક્ષા ' લેવી, એ કંઈ બાળકોના ખેલ નથી. અને કદાચ
' લેવી ' જો સહેલું પણ હોય તો પણ ' દીક્ષા પાળવી ' એ
તો ખરેખર ટેદી ખીર છે. લોકોમાં કહેવાતી ઉક્તિઓ પ્રમાણે
તો ' તરવાની ધાર ઉપર ચાલવું અને દાંતથી લોહાના ચણા ચાવવા,
જેટલું જ નહિં, પરંતુ તેથી પણ વધારે કઠિણ કાર્ય ' દીક્ષા '
પાળવામાં છે. ' અષ્ટપ્રવચન માતા ' ની રક્ષા પૂર્વક પાંચમહાવ્રતોનું
પાલન કરવું, એ અપૂર્વ વૈરાગ્ય હોય, અને સંસારની વાસનાઓથી
સર્વથા ચિત્ત હટી ગયું હોય તો જ તે ' દીક્ષા ' નું- ' ભાગવતી

દીક્ષા ' નું પાલન થઈ શકે છે. દીક્ષા લીધા પછી પણ છળકપટો ન જાય, દીક્ષા લીધા પછી પણ સાંસારિક પ્રલોભનોથી ચિત્ત દૂર ન થાય, દીક્ષા લીધા પછી પણ પુસ્તક કપડાં કે ખીજી વસ્તુઓ ઉપરની મૂઝાં ન હોય, દીક્ષા લીધા પછી પણ રાગ-દ્વેષની પ્રવૃત્તિઓ વધતી રહે, અને દીક્ષા લીધા પછી પણ ઉપાશ્રયો કે ક્ષેત્રો ઉપરના મમત્વ દૂર ન થાય, તો પછી એ ' દીક્ષા લીધા ' ની સાર્થકતા શી છે ? ક્યાં તે મહાપુરુષોની દીક્ષા, કે જેમને દેખતાની સાથે જ ક્રોધી માણસ પણ શાન્ત જઈ જતો અને ક્યાં આજે ભાગવતી દીક્ષાનો પોકાર કરનારાઓની ' દીક્ષા ' કે જેમને જોવાથી ન ક્રોધ થતો હોય એને પણ ક્રોધ થાય અને કદાચ ચૌદમુ રત્ન પણ ચખાડવા તૈયાર થાય. ' દીક્ષા ' દીક્ષા ' માં પણ કેટલું અંતર છે. કહેવાની મતલબ કે ' દીક્ષા ' લેવી, એટલાજ માત્રથી કંઈ ' દીક્ષા ' ની ' ભાગવતી દીક્ષા ' ની સાર્થકતા થતી નથી. દીક્ષા લીધા પછી પોતાના ' આત્મ કલ્યાણ ' ના લક્ષ્ય બિંદુને નજીક જોડવું, એમાંજ ખરી બહાદુરી છે.

આવી જ રીતે દીક્ષા લેવામાં જેમ પોતાના આત્મકલ્યાણ તરફ લક્ષ્ય રાખવાની જરૂર છે, તેવી જ રીતે ' દીક્ષા ' લેનારે પોતાની જવાબદારીને પણ ભૂલવી જોઈતી નથી. દીક્ષિતોની-સાધુઓની જવાબદારીના સંબંધમાં હું ઘણી વખત મારા વિચારો બતાવી ચૂક્યો છું. એટલે વિસ્તારથી ન કહેતાં એટલુંજ માત્ર કહીશ કે ' દીક્ષા ' લેવી એટલે જગતના ગુરૂ બનવાનું છે, ' દીક્ષા ' લેવી એટલે એક દસ વીસ કે પચીસ માણસના કુંડું બનાવવા માંથી મુક્ત થઈ વસુધૈવ કુટુંબકમ્ બનવાનું છે. દીક્ષા લેવી એટલે જગતના પૂજ્ય બનવાનું છે. ' દીક્ષા લેવી ' એટલે જગતની દૃષ્ટિએ આદર્શ બનવાનું છે. દીક્ષા લેવી એટલે જગતના કલ્યાણનો

માર્ગ ખતાવવાનો છે. દીક્ષા લેવી એટલે જગતના કલ્યાણ માર્ગમાં પ્રવૃત્તિવાળા રહેવા છતાં ' જલ કમલવત્ સંસારની પ્રલોભન શક્તિ-ઓથી નિર્લેપ રહેવાનું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું છે. ' દીક્ષા ' લેવાની આ જવાબદારીના ખ્યાલ માત્ર પણ નહિં કરી શકનાર દીક્ષા લેવાને યોગ્યજ કેમ કહી શકાય ? અને કદાચ લે તો પણ પોતાની આ જવાબદારી નહિં સમજી શકનાર પોતાના કર્તવ્યમાં આરૂઢ છે, એમ માની યે કેમ શકાય ? અને જ્યારે, જે માણસ પોતાના કર્તવ્યમાં આરૂઢ નથી-કર્તવ્યથી વ્યુત છે, એને એ દષ્ટિમાં નિહાળવો-જોવો, એ ક્યાં સુધી યોગ્ય છે, એનો વિચાર દરેક બુદ્ધિમાન મનુષ્ય કરી શકે છે.

દીક્ષાનું માહાત્મ્ય હમેશાંથી સંસારમાં ચાલ્યું આવે છે. ' દીક્ષા ' પ્રત્યે-દીક્ષિતો પ્રત્યે-ગૃહસ્થોનો હમેશાંથી પૂજ્યભાવ ચાલુ રહ્યો છે. ઉત્તમ ગુણોને ધારણ કરનાર ગૃહસ્થ પણ ' દીક્ષિત ' ને દેખતાં શિર ઝુકાવશે. રાજા કે મહારાજા, શેઠ કે શાહુકાર, ગરીબ કે તવંગર, સ્ત્રી કે પુરૂષ, બાળક કે વૃદ્ધ ગમે તે હશે, જ્યાં તે દીક્ષિતને દેખશે, પોતાનું ઉત્તમાંગ મસ્તક ઝુકાવશે. કદાચ કોઈ અભિમાની બાલદષ્ટિથી શિર નહિં નમાવે, તો હૃદયનું નમન તો જરૂર કરશે જ કરશે. પણ તે શા માટે ? એનો વિચાર, કોઈ દિવસ દીક્ષિતો ' ભાગવતી દીક્ષા ' ના ઉપાસકો કરે છે કે ? ગમે તેવો ગૃહસ્થ-વિરક્ત અને વ્રતી ગૃહસ્થ પણ સમજે છે કે-“ આ અમારાથી ગુણોમાં મહોટા છે, અમે છ કાચના ફૂટામાં-આરંભ સમારંભમાં ફસાએલા છીએ, જ્યારે આ મહાત્મા તેનાથી દૂર છે. અમે સ્ત્રી પુત્ર પરિવારના મોહમાં ફસાઈ માત્ર તેનીજ રક્ષાના સ્વાર્થમાં ફસાએલા છીએ, ત્યારે આ ગુરૂદેવ જગતના ઉપકારમાં જ પોતાનું જીવન ખપાવી રહ્યા છે. અમે ઇન્દ્રિયલોલુપતામાં લાલચુ બનેલા

છીએ, ત્યારે આ ગુરૂએ પંચેન્દ્રિયના વિષયોને જીત્યા છે. અમે ધર-
 ખાર-કુટુંબ-કમ્પીલાના મોહમાં ફસાએલા છીએ ત્યારે આ ત્યાગી
 મહાત્મા સર્વ ચીજો ઉપરના મોહથી દૂર રહે છે.” ઇત્યાદિ વિચારોથી
 એ ગૃહસ્થો, આપણને-દીક્ષિતોને નમન કરે છે, વંદન કરે છે.
 પણ આ વંદન કરાવનારા દીક્ષિતો કેાઇ દિવસ એનો વિચાર કરે છે
 કે આ ગૃહસ્થો જે ગુણોથી અમારા ઉપર આકર્ષિત થાય છે, એ
 ગુણો અમારામાં કેટલા છે ? કહેવાની કંઇજ જરૂર નથી કે-દરેક
 મનુષ્ય પોત પોતાના શુભ કે અશુભ કૃત્યોને-પુન્ય કે પાપને-ગુણ
 કે અવગુણને સમજી શકે છે. છોકરાનો સાચો પાપ કોણ છે, તે
 ‘મા’ જ સમજી શકે છે. તેવીજ રીતે ‘પાપ’ પણ માણસ પોતેજ
 સમજી શકે છે અને તેટલા માટેજ “ મા જાણે પાપ, ને આપ
 જાણે પાપ ” એવી કહેવત બોલાય છે. આવી અવસ્થામાં દીક્ષિતો
 સમજી શકે છે કે ગૃહસ્થો આપણને જે માન આપે છે, જે વંદનાદિ
 ક્રિયા કરે છે, તેને યોગ્ય અમે ક્યાં સુધી છીએ ! પરંતુ હવે તો
 આવી સ્થિતિ પણ નથી રહી. ગૃહસ્થો સ્વયં સમજવા લાગ્યા છે કે
 “ આ મહાત્મા ક્યાં સુધી યોગ્ય છે ? ” અને એ સમજવાનુંજ
 પરિણામ છે કે-કેટલાક સ્થળે ‘ભક્તિ’ના સ્થાનમાં ‘ધૃણા’ અને
 ‘વંદન’ના સ્થાનમાં ‘ચૌદમા રત્ન’ની નોખતો આવ્યાનું સંભળાય છે.
 જે આવી સંભળાતી વાતો સાચી હોય તો ખરેખર જૈનસમાજની
 કમનસીબીનો જ સમય સમજવો જોઈએ અને એ કમનસીબીના
 જવાબદાર હું તો એ ‘દીક્ષિતોને’ ‘લાગવતી દીક્ષા’ના નામે
 ધમપછાડ કરનારાઓનેજ ગણું કે જેઓ પોતાના ધર્મથી ચ્યુત
 થવાના કારણે સમાજમાં આવા પ્રસંગો ઉપસ્થિત કરાવે છે. જે
 દીક્ષિતો-સાધુઓ પોતાના કર્તવ્યને સમજતા હોય, પરમાત્માની
 આજ્ઞાઓનું પાલન કરવા તરફ રાત દિવસ સચેટ રહેતા હોય,

સાધુધર્મનો રાત દિવસ વિચાર કરતા હોય તો આ પ્રમાણે લોકોને ‘અશ્રદ્ધા’ના-‘ધૂણા’ના કારણભૂત ક્યારે પણ થઇ શકે નહિં. પરંતુ જ્યાં પોતેજ પોતાનું પગથિયું ચૂકતા હોય, ત્યાં બીજાઓનો દોષ કાઢવો, એ નિરર્થક છે. દીક્ષિતો-આદર્શ ગણાતા પુરુષોના-લાગી પુરુષોના-પોતાના ધર્મથી ચ્યુત થવાથી જગતના મનુષ્યો ઉપર કેટલી ખુરી અસર થાય છે, એનો વિચાર સ્વયં એ મહા-પુરુષોએ કરવો ઘટે છે. ભૂલવું જોઇતું નથી કે-સાધુધર્મ એ એક સ્વચ્છ-કપડા જેવો છે. સફેદ કપડા ઉપર પડેલો ડાઘ જવદી નજર આગળ આવે છે અને તેટલાજ માટે સાધુઓને-દીક્ષિતોને જગતના આદર્શ સમજવામાં આવે છે. આ સાધુઓનું ધર્મબ્રહ્મ થવું બીજાઓને અધર્મ પમાડવાના કારણભૂત થાય છે. અને બીજાને અધર્મ પમાડવો એના જેવું અધર્મ કાર્ય બીજું કયું હોઇ શકે ? વૃદ્ધ પુરુષોનું વચન છે કે “ સો માણસ ધર્મ ન પામે, એની દરકાર નથી, પણ એક માણસ અધર્મ પામવો ન જોઇએ. ” બિલકુલ સાચું છે. આપણાથી કોઇ ધર્મ ન પામે તો તે કાંઇ હાનિકર્તા નથી, પરંતુ ‘અધર્મ’ પામવો, એ ખરેખર નુકસાન કર્તા છે. લાખના સવાલાખ ન થાય, એ એટલું દુઃખકર ન થાય, જેટલું કે લાખના સાઠ હજાર કે બાર હજાર કરવાથી થાય છે. કોણ કહેશે કે જે સાધુઓ બીજાને અધર્મ પમાડનારા થાય છે-પોતાના કર્તવ્યથી બીજાને અધર્મ પમાડનારા થાય છે, તેઓ લાખના સાઠ હજાર કે બાર હજાર કરનારા નથી થતા ? ત્યારે શું ‘ભાગવતી દીક્ષા’ લીધાની આ સાર્થકતા ! જગતના ગુરૂ બનવાની આ ઉપયોગિતા ?

અતએવ ‘ભાગવતી દીક્ષા’ ના ઉપાસકોએ-સાધુઓએ દીક્ષિતોએ પોતાના ધર્મને જ સંભાળવાની જરૂર છે. જે આપણે આપણો

ધર્મ સંભાળીશું--આપણા કર્તવ્યોને-નિયમોને અનુસરી જીવન વ્યતીત કરીશું, તો ખીજાઓને નિંદા કરવાનો કે ઘૃણા કરવાનો કે તિરસ્કાર કરવાનો પ્રસંગ નહિજ આવે.

આ બધો વિચાર જેમ દીક્ષિતોએ-સાધુઓએ કરવાનો છે તેવીજ રીતે જેઓ દીક્ષાના ભાવિકો છે, દીક્ષાના ઉમેદવારો છે, દીક્ષા લેવા માટે આમ તેમ દોડદોડા કરે છે તેમણે પણ વિચાર કરવાનો છે. દીક્ષાના ઉમેદવારોએ સૌથી પહેલાં તો એજ વિચાર કરવાનો છે કે પોતાને વૈરાગ્ય કેટલો છે, સંસારની વાસનાઓથી પોતાનું મન કેટલું ઉદ્વિગ્ન થયું છે, અને પોતે 'દીક્ષા'ના મહત્ત્વને ક્યાં સુધી સમજી શક્યા છે. 'દીક્ષા' શી વસ્તુ છે? 'દીક્ષા'માં કેવાં કેવાં કષ્ટોનો મુકાબલો કરવો પડે છે? 'દીક્ષા' લીધા પછી પોતાના કર્તવ્યને બળવવા માટે બરાબર તૈયાર રહેવાશે કે કેમ? અને 'દીક્ષા' લેવામાં કેટલી જવાબદારિયો શિર ઉપર આવવાની છે? આ બધી બાબતોનો દીક્ષાના ઇચ્છુકે જેમ વિચાર કરવાનો છે, તેવીજ રીતે જેની પાસે તે દીક્ષા લેવા જાય છે તે ગુરૂની બરાબર પરીક્ષા કરી છે કે કેમ? એ ગુરૂની પ્રકૃતિ પોતાની પ્રકૃતિથી મળતી આવે છે કે કેમ? એ ગુરૂ ચારિત્રધર્મમાં સ્થિર છે કે કેમ? એ ગુરૂ કેવળ આત્મકલ્યાણની ભાવનાથી દીક્ષા આપે છે કે એમાં ખીજાં પણ કંઈ સ્વાર્થ રહેલો છે? ઇત્યાદિ કેટલીએ બાબતોનો દીક્ષાના ઇચ્છુકે વિચાર કરવો જોઈએ છે. ઘરના કલેશથી કે માતા પિતાના ઇપકારથી અથવા ખીજા કોઈ કારણે કંટાળી ક્ષણિક વૈરાગ્યમાં તણાઈ દીક્ષા સંબંધી સ્વપ્નમાં પણ કંઈ વિચાર કર્યા વિના ગુરૂ પાસે દોડી જવું અને ગુરૂને પ્રાર્થના કરવી કે 'મને તો સંસાર ખારો ઉસ જેવો લાગે છે, મને જલદીથી દીક્ષા આપો,' એનો અર્થ કંઈજ

નથી. માટે દીક્ષા લેનારે પોતાની જવાબદારી અને ધર્મો અવશ્ય સમજવા જોઈએ.

હવે દીક્ષા આપનાર-ગુરૂએ દીક્ષા કેને આપવી ? ક્યારે આપવી ? કેવા સંયોગોમાં આપવી ? શા માટે આપવી ? ઇત્યાદિ આયતોનો વિચાર કરવો રહે છે. આ વિચાર હવે પછી કરવા ઉપર રાખી અત્યારે તો આટલેથી જ વિરમું છું.

(૨૬)

ગત લેખમાં આપણે ‘ દીક્ષા ’ નું માહાત્મ્ય જ્ઞેષ ગયા. તેની સાથે સાધારણ દૃષ્ટિએ એ પણ તપાસ્યું કે દીક્ષા શા માટે લેવી ? દીક્ષા લેનારનો શા ઉદ્દેશ હોવો જ્ઞેષ્ય ?

દીક્ષા લેનારનો ઉદ્દેશ ‘ આત્મકલ્યાણ ’નો-પટ્કાયના કૂટાથી નીકળવાનો હોવો જ્ઞેષ્ય. નહિ કે ઉલમાંથી નીકળીને ચૂલમાં પડવાનો. નહિ કે મોહના ખાખોચિયામાંથી નીકળી મોહના સાગરમાં પડવાનો ! નહિ કે-મહંતજી-ગુરૂજી કહેવરાવવા માત્રનો ! આથી વધારે સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહીએ તો-

મૂંઢ મુઢાયે તીન ગુણ

મિટે સીસ કી ખાજ ।

જ્ઞાને કો લઢુ મિલે

લોક કહે મહારાજ ॥

આ ત્રણ વસ્તુઓ પ્રાપ્ત કરવા માટેનો ઉદ્દેશ નહિ હોવો જ્ઞેષ્ય. જ્ઞેષ્યો આ બાલ લાલચોથી દીક્ષા લે છે, તેઓ ખરેખર જાણી જ્ઞેષ્યને પોતાના આત્માને અધોગતિમાં લઈ જવાનો પ્રયત્ન કરે છે.

આ ઉપરાન્ત દીક્ષા લેનારની જવાબદારીનો ખ્યાલ પણ તે લેખમાં ઉપસ્થિત કરાયો છે. એટલે કે-દીક્ષા લેનાર ન કેવળ પોતાના આત્મકલ્યાણને માટેજ દીક્ષા લે, પરન્તુ દીક્ષા લીધી પછી તે જગતના ગુરૂ બને છે, દીક્ષા લીધી પછી તે જગતનો આદર્શ બને છે; એટલે એણે તો એક ચોખ્ખા-નિર્મળ આદર્શ-કાચની માકક રહેવાનું છે.

હવે આ લેખમાં આપણે એ વાતનો વિચાર કરીએ કે,
“ દીક્ષા કોણે આપવી ? ”

આ એક વિચારણીય પ્રશ્ન છે. દીક્ષા લેનારમાં જેમ યોગ્યતા જેવી પડે છે-જેવી જોઈએ છે, તેવીજ રીતે દીક્ષા આપનારને પણ પોતાની યોગ્યતાનો પહેલાં વિચાર કરવો ઘટે છે. ' દીક્ષા આપવી ' એટલે ખીજા જીવોની જીવનદોરીને પોતાના હાથમાં લેવાની છે. દીક્ષા આપવી, એટલે ખીજા જીવોના આત્મોદ્ધારની જવાબદારી પોતાના શિરપર લેવાની છે. દીક્ષા આપવી, એ કંઈ આગકોના ખેલ નથી. દીક્ષા આપનારમાં ધણી ધણી યોગ્યતાઓ જોઈએ છે. દીક્ષા આપવામાં ખાસ મહત્ત્વના ગુણો હોવા જોઈએ છે. પરંતુ અત્યારે તો જૈન સમાજમાં ગમે તેવો વેષધારી ખીજા જીવોને દીક્ષા આપી દે છે. સદાચારી કે દુરાચારી, ભણેલા કે અભણ, વ્યવહારકર્તા કે અવ્યવહારકર્તા, સમયકર્તા કે અસમયકર્તા-ગમે તે હશે, પણ ભગવાનનાં પ્રકાશિત કરેલાં, અરે, ભગવાને સ્વયં આદરેલાં પાંચ મહાવ્રતોનું ઉચ્ચારણ કરાવે છે. પાંચ મહાવ્રત ખીજાઓને આપે છે. હવે ક્યાં કરવો યોગ્યતા-અયોગ્યતાનો વિચાર ? ગમે તેવી સ્થિતિ પોતે ભોગવવા છતાં પણ ગુરૂ બનવા માટે રાત દિવસ હાથ હાથ કરવી, ધમપછાડ કરવી, ઉત્કટ ઇચ્છાઓ કરવી, એ “ ગૃહસ્થોની પુત્ર પ્રાપ્તિની ઇચ્છા ” ની સાથે બદકે તેથી પણ નીચી કોટીએ મૂકવા જેવી ઇચ્છા નથી શું ?

યોગ્ય પુરૂષો, ખીજાનું કલ્યાણ ઇચ્છીને યોગ્ય ચુરૂપને, યોગ્ય અવસ્થામાં, યોગ્ય સંજોગોમાં દીક્ષા આપે, તો તેમાં કોઈને કંઈ કહેવા જેવું હોય જ નહિ, પરંતુ પોતામાં યોગ્યતાનો છાંટો યે ન હોય, અને ખીજાના તારણહાર બનવાનો પ્રયત્ન કરવો, એ ખીજાના જીવન ઉપર પાણી ફેરવવાનો પ્રયત્ન નથી શું ? ખરી વાત એ છે કે પોતાના સ્વાર્થ આગળ મનુષ્યો સત્ય વસ્તુને ભૂલી જાય છે. અને ખીજાના જીવનનો જરાયે ખ્યાલ

સમયને ઝોળખો.

કરતા નથી. સાધુઓ સમજે છે કે-અમે દીક્ષા ન આપીએ અને ખે ચાર કે પાંચ ચેલાઓ સાથે આગળ આગળ દડો લઇને આસ્તે કદમ ન ચાલીએ, ત્યાં સુધી અમારા સાધુત્વને લોકો કેમ જાણે ? ખે-પાંચ ચેલા સાથે નહિ હોય તો અમારાં સામૈયાં કેમ થશે ? અમારા ગુરુ કેમ જ્યાં જાય છે ત્યાં ઢોલ-તાંસાં વાગે છે ! ત્યારે અમે શું કમ છીએ ! અમે પણ જુદા વિચરીએ અને ખે પાંચ ચેલા અને ખે પાંચ ચેલીઓને સાથે લઇ કોઇ સારા ગામમાં પ્રવેશ કરીએ તો અમારું પણ સામૈયું ન થાય શું ! અમારી આગળ પણ માણસોની ભીડ ન જામે શું !

વિગેરે ઇચ્છાઓને આધીન થઇ યોગ્યતા કે અયોગ્યતાનો ખ્યાલ ક્યાં સિદ્ધાય જે આવ્યો તેને મૂકે છે. ખરી રીતે, તેઓ એક શિષ્ય તરીકે ગુરુના ચરણકમળમાં રહેવાના ગૌરવ કરતાં, ગુરુ બની ખે ચાર ભાર ઉદાવનારા ચેલાઓ અને ખે ચાર કપડાં ઘોઈ આપનારી કે એકા દોરા બનાવી આપનારી ચેલીઓને સાથે લઇ ફરવાના ગૌરવને વધારે મહત્ત્વનું સમજે છે. પણ સાચી રીતે તો તેમની યોગ્યતાની કિંમત અહિંજ અંકાઇ જાય છે. કારણ કે તેઓ ગુરુના ચરણ સેવન કરતાં શિષ્યના ચરણ સેવનને અને શિષ્યાઓની મનાવટો પતાવટોને વધારે મહત્ત્વ આપે છે, એમની આ યશોલિલાપાઓજ એમની યોગ્યતા (!)નું સાચું સ્વરૂપ પ્રકટ કરે છે.

આવી બાહ્ય ઇચ્છાઓને આધીન થઇ ઘણા ખરા સાધુઓ શિષ્યો માટે જે ધમપછાડો કરે છે, જે ઉપદ્રવો મચાવે છે, જે અપમાનો સહે છે, જે વૈમનસ્યોને જન્મ આપે છે, જે અધર્મ પમાડે છે, એ બધી બાબતો અત્યારે કોઇથી અજાણી નથી. અને આનું એજ પરિણામ છે કે—આજ ગૃહસ્થવર્ગ પૈકીનો ઘણો ખરો

ભાગ આવા ઉપદ્રવોથી ત્રસ્ત બન્યો છે અને પરિણામે સારા કે ખોટા તમામ સાધુઓ પ્રત્યે અરૂચિભાવવાળો થયો છે. વિચારવાનું માત્ર એટલું જ છે કે જેઓના હૃદયમાં કેવળ શાસનની જ દાઝ છે, જેઓ ખીજના કસ્યાણુને જ માત્ર ચાહે છે અને જેઓને પોતાના ચારિત્ર્યના પ્રભાવ ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ છે, તેઓને આટલી ધમપાઠોડો કરીને દીક્ષા આપવાની ઇચ્છાઓ થાય ખરી કે ? પરંતુ ખરી વાત તો એ જ છે કે—મહત્વાકાંક્ષાઓ—લોભલાલચો તેમના ઉપર સવાર થયેલી હોય છે, અને તેનું જ એ પરિણામ છે કે તેઓ પોતાની યોગ્યતાનો જરા પણ ખ્યાલ કર્યા સિવાય અને દીક્ષા લેવા આવનારની પણ યોગ્યતા તપાસ્યા સિવાય ગમે તેટલી ધાર્મિક કે સામાજિક હાનિયોને નહિ જોષને દીક્ષા આપવા માટે તૈયાર થાય છે. પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે—દરેક સાધુએ, ખીજને દીક્ષા આપવા અગાઉ પોતાની યોગ્યતાનું માપ કાઢવાની જરૂર છે. પોતામાં ગુરૂ બનવાની યોગ્યતાનું માપ કાઢવાની જરૂર છે. પોતામાં ગુરૂ બનવાની યોગ્યતાનો છોટો પે ન હોય, અને ખીજ-ઓને મૂંડવા-ચેલા બનાવવાથી શો ફાયદો ? અને પોતામાં યોગ્યતાનો અભાવ છતાં ખીજને દીક્ષિત કરવો છે, એનો અર્થ જ એ છે કે એઓ જાણી જોષને ખીજના જીવનને કૂવામાં ડૂબાવવા ચાહે છે. ‘ખીજનું’ ગમે તે થાય. હું તો અમુક ચેલાઓનો ગુરૂ કહેવાઈશ;’ એવી ઇચ્છા માત્રથી દીક્ષા આપનારનું હૃદય કષ્ટ અધમસ્થિતિએ પહોંચેલું હોવું જોષએ, એ કોષ પણ સહૃદય વિચારી શકે છે.

ઉપરના વૃતાન્ત ઉપરથી કોષએ એમ સમજવાની ભૂલ નજ કરવી કે ‘હું દીક્ષાનો વિરોધી છું’. નહીં, હું પોતે દીક્ષિત છું અને હું દીક્ષાને-ભાગવતી દીક્ષાને મનુષ્ય માત્રના કસ્યાણુનું પરમ

સાધન માનું છું. અને દરેક સાચા સાધુએ ખીજા લબ્ય જીવેના ઉદ્ધારને માટે સંસારની વાસનાઓમાં રચી-પચી રહેલા જીવેનો ઉદ્ધાર કરવા ભરસક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પ્રત્યેક મનુષ્યને દીક્ષાનું મહાત્મ્ય સમજવવું જોઈએ. અને યોગ્ય જીવેને યોગ્ય સમયમાં, યોગ્ય સંયોગોમાં દીક્ષા આપવી જોઈએ. એમ પણ માનું છું. પરંતુ તેની સાથે સાથે દીક્ષા આપનારે પોતાની યોગ્યતાનો-જવાબદારીનો પણ ખ્યાલ અવશ્ય કરવાની જરૂર છે. એક વ્યવહાર અકુશળ અને નિરક્ષર ભટ્ટાચાર્ય મનુષ્ય એક મહાન્ જવાબદારી ભર્યું કાર્ય ઉઠાવવા ચાહતો હોય, તો તે જેટલું અયોગ્ય કહેવાય, તેટલુંજ પોતાની યોગ્યતાનો ખ્યાલ ક્યાં સિવાય ખીજના જીવનની દોરી હાથમાં લેવાનું કાર્ય અયોગ્ય છે. અતએવ દીક્ષા આપવાની ઇચ્છા રાખનાર દરેક સાધુએ પોતાની યોગ્યતાનો ખ્યાલ પહેલાં કરવો જોઈએ છે.

દીક્ષા આપનારમાં કયા કયા ગુણો આવશ્યક છે, એ સંબંધી જૈનશાસ્ત્રોમાં અનેક સ્થળે ઉલ્લેખ છે. પરંતુ તે બધા ઉલ્લેખોનો અહિં ઉતારો ન કરતાં શ્રીમાન્ માનવિજયજી ઉપાધ્યાયે ધર્મ-સંગ્રહમાં બતાવેલા ગુણો જ માત્ર આપણે સંક્ષેપમાં જોઈએ.

ધર્મ સંગ્રહના દ્વિતીય ભાગના તૃતીય અધિકારમાં દીક્ષા આપનાર ગુરૂમાં આ ૧૫ ગુણોની આવશ્યકતા બતાવવામાં આવી છે:—

૧. વિધિગ્રપન્નમ્વ્રજય:—શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે તેણે દીક્ષા લીધેલી હોવી જોઈએ. આ ગુણથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ગમે તે વખતે ગમે તેમ કપડાં પહેરી લેનાર ગુરૂ બનવાનો અધિકારી નથી. વાચકો વિચારી શકશે કે ઘડીમાં ક્યાંય ને ઘડીમાં ક્યાંય, ઘડીમાં ક્યાંય ને ઘડીમાં ક્યાંય, એમ મનમાં આવ્યું તેમ જ્યાં ત્યાં વેષો બદલી સાધુ

યનારા ગુરુ કહી શકાય કે કેમ ? પણ અત્યારે તો વિધિ પૂર્વક દીક્ષા લીધાની વાત તો દૂર રહી, પતિત થએલા અને વારંસાર બહિષ્કૃત થએલા પણ ખાસ્સા ' ગુરુદેવ ' કે ' પંન્યાસજી મહારાજ ' થઈ દીક્ષાઓ આપે છે, એટલું જ નહિં પરંતુ ઉપધાન અને વડી દીક્ષાઓ આદિની પણ ક્રિયાઓ કરાવે છે. સ્વચ્છંદતાની તે કંઈ સીમા છે.

૨ આસેવિતગુરુક્રમ:—ગુરુકુલવાસ સેવી હોવા જોઈએ. ગુરુ બનનારે ગુરુકુલવાસનું સેવન કયું હોવું જોઈએ. જૈન સમાજમાં ગુરુકુલના સેવનની, બારિકાઈથી આપણે અવલોકન કરીએ તો, ખરેખર અતિ શોચનીય દશા દેખાયા વિના નથી રહેતી. સ્વચ્છંદ-તાના કારણે અત્યારે ગણ્યા ગાંઠ્યા ભાગ્યશાળીઓ જ એવા નિકળશે કે જેમણે ગુરુકુલવાસનું સુચારુ રૂપે સેવન કયું હશે અથવા જેઓ કરતા હશે; પરંતુ જેણે ગુરુકુલવાસ સેવ્યો નથી, તેનામાં શાન્તિ, ગંભીરતા, સમયગતા અને શાસ્ત્રની બાબતોનું રહસ્ય સમજવામાં ભાગ્યેજ આવી શકે છે, અને તેથી તે ગુરુ બનવાનો અધિકારી નથી થતો. ખરી વાત છે કે જે સાચો શિષ્ય બન્યો નથી—જેણે ખરું શિષ્યત્વજી ભોગવ્યું નથી, એ ગુરુ બનીજ કેમ શકે ? જે સાચો સેવક બને છે, તેજ કાંઈ દિવસ સેવ્ય બની શકે છે. તેમ જે સાચો શિષ્ય બને છે તેજ ગુરુ બનવાનો અધિકારી થઈ શકે છે.

૩ અવિરાધિતચારિત્ર:—જેણે પોતાનું ચારિત્ર ખંડિત નથી કયું—અખંડિત ચારિત્ર રાખ્યું છે, તે.

૪ પઠિતાગમ:—જેણે વિધિપૂર્વક આગમોનું અધ્યયન કયું હોય. શાસ્ત્રકારે વિધિપૂર્વક આગમોનું અધ્યયન કરેલું બતાવ્યું છે, એનું કારણ એ છે કે ગુરુગમ પૂર્વક આગમોનું અધ્યયન કરેલું

હોવું જોઈએ. આગમોનો અભ્યાસ એ સામાન્ય શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ નથી. મહાન ગીતાર્થ ગુરૂઓ પાસે જેઓ આગમોનું અધ્યયન કરે છે, તેઓજ આગમના રહસ્યને મેળવી શકે છે, નહિ તો સૂત્રોના અર્થો ઉલટ-પાલટ કરવામાં લગાર વાર ન લાગે અને અન્યારે એ પ્રમાણે સ્વચ્છંદતાર્થી આગમો જોનારાઓની શ્રદ્ધાઓ ઉપર કાલિમાઓ લાગેલી પણ આપણે ક્યાં નથી જોતા ?

૫ તત્ત્વવિત્—તત્ત્વનો જાણનાર હોય. ન્યાય વ્યાકરણ કે બીજા શાસ્ત્રને ભણી જવા, એ જુદી વસ્તુ છે, અને તત્ત્વના રાતા થવું એ જુદી વસ્તુ છે. અતએવ ગુરૂ તેજ બની શકે જે તત્ત્વજ્ઞ હોય.

૬ ઉપશાન્ત—મન, વચન, કાયાના વિકારોને રોકનાર-દમન કરનાર હોય.

૭ અખિલે પ્રવચને વાત્સલ્યયુક્ત—સાધુ-સાધ્વી શ્રાવિકા રૂપ ચતુર્વિધ સંઘ પ્રત્યે વાત્સલ્યભાવવાળો હોય.

૮ સર્વસત્ત્વહિતાન્વેષી—સમસ્ત જીવોના હિતનું અન્વેષણ કરનાર હોવો જોઈએ. અર્થાત્ સમસ્ત જીવોનું હિત ચાહનાર હોય, નહિ કે બીજાઓને નષ્ટ બ્રષ્ટ કરવા માટે. બીજાઓને પાયમાલ કરવા માટે, રાત દિવસ પ્રપંચ ખેલનાર હોય.

૯ આદેય—બીજાના ગ્રાહ્ય વચનોનો આદર કરનાર હોય. બાલાદપિ શુભાચિતં ગ્રાહ્યં એનું પાલન કરનાર હોય. નહિ કે-હહાગ્રહી-દુરાગ્રહી.

૧૦ અનુવર્તક—વિચિત્ર સ્વભાવવાળા મનુષ્યોમાંથી ગુણોને શોધી, એ ગુણોનું અનુકરણ કરવાની શુદ્ધિવાળો હોય.

૧૧ ગંભીરઃ—ગંભીરતાવાળો હોય. ગંભીરતા એ તો બધા

ગુણોનો શિરતાજ ગુણુ છે. ગમે તેવો ગૃહસ્થ પણ તુચ્છ સ્વભાવનો-
ન્હાના પેટનો હોય છે, તો તે દરેક સ્થળે અપમાનિત અને દુઃખી
થાય છે, તો પછી સાધુને-ગુરૂને માટે તો કહેવું જ શું ? ‘ ગુરૂ ’
અનનારમાં જે ગંભીરતા નથી, -તુચ્છતા છે-ઉછાંછળાપણું છે, તો
તે વિવાહની વરસી કરતાં કે લાખના આર હજાર કરતાં વાર નહિં
લગાડે, અને તેથી શાસનને પણ ધક્કો પહોંચશે. અતએવ ‘ ગુરૂ ’
અનનારમાં ગંભીરતાનો ગુણુ પણ અત્યાવશ્યક છે.

૧૨ અવિષાદીઃ—ઉપસર્ગ પરિસહના પ્રસંગોમાં કાયર બની
ખેદ કરનારો ન હોય. પણ અત્યારે તો નજીવી નજીવી આપતોમાં
પણ મર્યાદાઓ મૂકી મહાન ઉત્પાત કરી ખેસનારા ‘ ગુરૂદેવો ’
પોતાને ‘ મહાન ગુરૂ ’ કહેવરાવવાનો દાવો કરે છે. પરન્તુ શાસ્ત્રકારો
તો એમજ કહે છે કે જે ‘ગુરૂ અનવા યાહે છે તે અવિષાદી હોય.

૧૩ ઉપશમલબ્ધ્યાદિયુક્તઃ—ઉપશમલબ્ધિ, ઉપકરણલબ્ધિ,
અને સ્થિરહસ્તલબ્ધિ, એ લબ્ધિયોથી યુક્ત હોય.

૧૪ સૂત્રાર્થભાષકઃ—સૂત્ર અને તેના અર્થોનો ભાષક હોય.
ભાષક એટલે માત્ર અર્થ કહેનાર જ નહિ, પરન્તુ રહસ્ય યુક્ત
અર્થોને સમજવનાર હોય, પરન્તુ અત્યારે આપણે શું જોઈએ
છીએ. માત્ર ભાષાનાં પુસ્તકો અને તે પણ કિસ્સા કહાનિયો
જેવાં પુસ્તકો સંભળાવનારા પણ ‘ ગુરૂ ’ ઓ છે. એટલું જે
જવા દો, જેઓને પાંચ પ્રતિક્રમણુ માત્ર પણ મુશ્કેલીથી આવડતાં
હશે, એવાઓ પણ બીજાઓના તારણહાર અને છે, ‘ ગુરૂદેવ ’ અને
છે, અને એવા ‘ ગુરૂ ’ અને ગુરૂના ઉપાસક શિષ્ય-આનંદથી વિચરે
છે. આપણે સહજ સમજી શકીએ તેમ છીએ કે આવા ગુરૂઓ
અને આવા શિષ્યો કાષ્ટ સારા ગુરૂકુળવાસમાં રહી કંઈ વિદ્યાધ્ય-

સમયને ઝોળાએ.

યન કરવા સાથે સાચું ગુરૂત્વ પ્રાપ્ત કરે તો જગતનું કેટલું કલ્યાણ કરે.

૧૫ સ્વગુર્વનુજ્ઞાતગુરુપદઃ—અર્થાત પોતાના ગુરૂની અનુ-
સાથી જેણે ‘ ગુરૂ ’ પદ મેળવ્યું છે. મતલબ કે જેનામાં પોતાના
ગુરૂએ—ગચ્છનાયકે ગુરૂ પદની યોગ્યતા અર્પી છે.

ઉપરના ગુણોનું સ્થૂલ બુદ્ધિથી અવલોકન કરનાર પણ જોઈ
શકશે કે ‘ ગુરૂ ’ બનવાનું ‘ મહત્ત્વ ’ શાસ્ત્રકારોએ એક ઝોરજ
પ્રકારે વર્ણવ્યું છે. અર્થાત ‘ ગુરૂ ’ બનવું એ જેમ આજકાલના
સમયમાં બાળકોનો ખેલ થઈ પડ્યો છે, તેવું નથી. ગુરૂ બનવા માટે
અતિ યોગ્યતાએ પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર છે.

કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે આટલા બધા ગુણો અત્યારના
સમયમાં કેમ હોઈ શકે? તો પણ, એ તો દરેકે કબૂલ કરવું જ જોઈએ
કે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ પ્રમાણે આ બધા નહિં તો આમાંના ઘણા-
બધા ગુણો તો ગુરૂ બનનારમાં જોઈએ જ, અને જ્યાં સુધી ‘ ગુરૂત્વ ’
ગુણોથી નથી મેળવ્યું ત્યાં સુધી માત્ર ‘શિષ્ય’ કરીને ‘ગુરૂત્વ’-નામ માત્રનું
ગુરૂત્વ મેળવવું, એનો અર્થ કંઈ જ નથી. જેઓ ગુણોથી ગુરૂત્વ
મેળવીને પછી ‘ શિષ્ય ’ના ગુરૂ બને છે, તેઓ જ એક સાચા
ગુરૂ તરીકે પોતાની ફરજો સમજી શકે છે. અને એ ફરજોને બજા-
વવા રાતદિવસ સચેટ રહે છે. પોતાનામાં ગુણ ન હોય અને પછી
ચેલાચાપટ કરવાથી લોકોને પણ નાના પ્રકારની વાતો કરવાના
પ્રસંગ મળે છે, અને તેથી શાસનની પણ અપભ્રાજના સિવાય
બીજું શું હોઈ શકે? અતએવ શાસનપ્રેમી મુનિરાજોએ શિષ્યો
કરવા અગાઉ પોતાનામાં ‘ગુરૂ’ ના કેટલા ગુણો છે, એનો વિચાર
કરી, એ ગુણો જો પોતામાં ન હોય તો તે ગુણો પ્રાપ્ત કરીને જ

શિષ્યો અનાવવા તરફ પ્રવૃત્તિ કરવી ઘટે છે. પોતાની અયોગ્યતામાં ખીન્નએને મૂંઠી પોતાનું અને પરનું જીવન પાયમાલ કરવું, એ તો ક્રોધ પણ રીતે યોગ્ય ન કહેવાય. હા, જોએ ગુરૂના ગુણો ધરાવે છે, તેએ યોગ્ય પુરૂષોને યોગ્ય સમયમાં અને યોગ્ય સંયોગોમાં દીક્ષાએ આપે, એ અરેખર પ્રશંસાને પાત્ર છે.

ઉપર પ્રમાણે આપણે ‘ દીક્ષા કેણે આપવી ? ’ એ જોયું, હવે આપણે પોતાની અયોગ્યતામાં દીક્ષા આપવાનું પરિણામ તપાસીશું.

(૨૭)

ગયા અંકમાં આપણે જોઈ ગયા છીએ કે-‘ દીક્ષા ’ આપનાર ગુરૂમાં કયા કયા ગુણો હોવા જોઈએ. કારણ કે યોગ્યતા વિનાના ‘ ગુરૂ ’ ગુરૂ બનીને શિષ્યનું શું કલ્યાણ કરી શકવાના હતા ? અત્યારે આપણે અનેક સ્થળે જોઈ રહ્યા છીએ કે કેટલાક ગુરૂઓ કહેવાય તો જરૂર છે કે તેઓ આટલા શિષ્યના ગુરૂ છે, પરંતુ તેઓના અમાનુષી અત્યાચારથી જીવમથી શિષ્યો અંદરના અંદર શેકાયા કરે છે. અને લજ્જા કે ભયના કારણે ધૂટી પણ શકતા નથી. કેટલાક ગુરૂઓ પોતાનું કર્તવ્ય નહિ સમજવાના કારણે પોતાના શિષ્યોના હૃદયોમાં યથાયોગ્ય વૈરાગ્યની પુષ્ટી પણ કરી શકતા નથી. બલકે સ્વયં નિરક્ષર ભટ્ટાચાર્ય હોવાથી શિષ્યોની જ્ઞાન પ્રાપ્તિને પણ પ્રબંધ કરી શકતા નથી. કેટલાક ગુરૂઓ સાધારણ રીતે પંડિત હોવા છતાં વાણિયાઓની પંચાયતમાંથી પુરસદ મેળવી શકતા નથી, અને તેથી પોતાના શિષ્યોને બ્રાહ્મણ પંડિતોના હાથમાં સોંપે છે. ન્યાય, વ્યાકરણ પણ બ્રાહ્મણ પંડિત ભણાવે, જૈન તત્ત્વજ્ઞાન પણ બ્રાહ્મણ પંડિત ભણાવે, અને આગમનો અભ્યાસ પણ બ્રાહ્મણ પંડિત જ કરાવે. આનું પરિણામ શું આવે ? એ કોઈ પણ જુદ્ધિમાન સ્વયં સમજી શકે તેમ છે. આગમનાં ગુઢ રહસ્યો, કે જેને સમજવામાં સારા સારા વિદ્વાન સાધુઓ પણ-ગુરૂગમતા પૂર્વક નહિ ભણવાથી-નથી પ્રાપ્ત કરી શકતા, તે રહસ્યો આપણે એક અજ્ઞણ પંડિત પાસેથી શિષ્યોને આપવાની આશા રાખીએ એનો અર્થ શો ? અગર ગુરૂ વિદ્વાન છે તો તેમનું શું એ કર્તવ્ય નથી કે તેમણે પોતાના શિષ્યોને સૂત્રોનો ગંભીર અર્થ સમજાવવો ! પરંતુ છીંકણીના સડકામાંથી અને વાણિયાઓની પંચાયતમાંથી પુરસદ મળે ત્યારે શિષ્યોને ભણાવેને !

આમ જુદી જુદી દષ્ટિએ તપાસતાં ગુરૂઓ પોતાનું કર્તવ્ય નહિ બળવવાનું જ મોટે ભાગે પરિણામ છે કે આજકાલ ન્હાના ન્હાના સાધુઓમાં સ્વચ્છંદતાનો ઝેરી પવન ધુંકાએલો છે.

ગુરૂઓની અયોગ્યતાનું એક એ પણ પરિણામ છે કે, તેઓ પોતાના સ્વાર્થની આગળ સામુદાયિક નુકસાનને જોઈ શકતા નથી. આહે દુનિયાનો ઉતારજ કેમ ન હોય, પરંતુ ‘કોઈ પણ એલો હાથ આવે છે,’ એવા વિચારમાં તેઓ ફરતાજ રહે છે. એનુંજ એ કારણ છે કે—એક સમુદાયથી બહિકૃત થયેલ, ચારિત્રથી પતિત, નિરક્ષર, રોટલીવિજ્ય, કે ભાતવિજ્ય સાધુજ કેમ ન હોય, બીજા સમુદાયમાં જશે કે તેને ઝટ સંગ્રહી લેશે. અને પોતાનો સાથે ફેરવશે. આવી રીતે “કહીંકી ફૂટ, કહીંકા રોડા, માનુમતિને કુળબા જોડા.” વાળી કહેવતને ચરિતાર્થ કરનારા પણ આપણા મહાન્ ગુરૂઓ ક્યાં નથી જોવાતા ? આમ કરવામાં માત્ર તેઓનું એકજ લક્ષ્ય હોય છે, અને તે એ કે ગમે તેવો કાણો ફૂબડો, ગમે તેવો રોટલાખાઉ, ગમે તેવો અક્કલનો ઓથમીર, ગમે તેવો અડબંગ સાધુ હશે, પરંતુ એમ તો કહેવાશે કે ફલાણા મહારાજ પાસે આટલા સાધુઓ છે ? ફલાણા મહારાજ-ફલાણા આચાર્ય આટલા સાધુઓ સાથે પધાર્યા છે ! બસ, આજ દષ્ટિ. પરંતુ તેઓની આ લોભવૃત્તિ સામુદાયિક સંગઠનને કેટલી કુઠરાઘાત સમાન નીવડે છે, એનો તેઓ વિચાર કરતા નથી. એક ગુરૂના શિષ્યને બીજા ગુરૂઓ સંગ્રહવા લાગ્યા છે, એનુંજ એ પરિણામ છે કે શિષ્યોમાં ગુરૂઓ પ્રત્યે જે બહુમાન-વિનય-વિવેકાદિ હોવાં જોઈએ, તે રહેતાં નથી. કારણ કે શિષ્યો એમ સમજે છે કે—ગુરૂજી જરા ટડપડ કરશે, તો લેઈ દંડ-કમંડલને ચાલતા થઈશું. અને બીજે ક્યાંય જઈ બેસીશું. જેમ નાતરાંની છૂટ જે કામમાં હોય, તે કામની સ્ત્રીયો સ્વતંત્રપણે રહે

સમયને ઓળખો.

છે, અને પતિ પ્રત્યે જે ભક્તિ હોવી જોઈએ, તે નથી રાખતી, કારણ કે તે એમ સમજે છે કે ધણી બહુ લાપડ સપડ કરશે તો દુનિયામાં ખીજા ધણાએ તૈયાર છે. એવી દશા આપણા સાધુ વર્ગની છે. છેવટે કોઈ સાધુ પાસે ન દાળ ગણે તો સ્વતંત્રરામ થઈને ફરે છે, કારણ કે જૈનસમાજ પીળાંની પાછળ મુગ્ધ છે. પીતલવસ્ત્રધારી અને ઓઘો મુહપત્તી રાખનાર દેખ્યા, એટલે આદર-ભાવ તૈયાર જ છે. એવું પૂછવાની કે જાણવાની જૈનસાજ ઓછીજ દરકાર કરે છે કે-તમે કોણ છો? કોના શિષ્ય છો? કેમ એકલા રખડો છો? સમુદાયથી કેમ છૂટા પડ્યા છો? વિગેરે.

પરંતુ આ બધાનું મૂળ કારણ તપાસીએ તો આપણા કેટલાક ગુરૂઓમાં જે ગુરૂતા હોવી જોઈએ, એની ન્યૂનતાનું જ આ પરિણામ છે. જે ગુરૂઓ પોતાની ફરજ સમજતા હોય, સામુદાયિક સંગઠન કરીને તે પ્રમાણે ચાલતા હોય, શિષ્યલોભી ન હોય, સ્વયં ગુણને પ્રાપ્ત કરીને દીક્ષા આપવાની પદ્ધતિ રાખતા હોય તો આવા પ્રસંગો ન જ બને. અને બને તો પણ ક્વચિત્જ. અસ્તુ.

કહેવાની મતલબ કે-‘ ગુરૂ બનવું ’ એ પણ એક મોટી જવાબદારી ઉઠાવવા બરાબર છે, અને તેટલા માટે એવા ગુરૂ બનવા માટે પહેલાં યોગ્યતા મેળવવી જોઈએ છે.

આવીજ રીતે ‘ શિષ્ય કેને કરવો, ’ આ પ્રશ્ન પણ વિચારણીય છે. શિષ્યને માટે ધણી ધણી યોગ્યતાઓ જોવાની છે. અને તે યોગ્યતાઓ હવે પછી આપણે જોઈશું.

(૨૮)

‘ દીક્ષા ’ આપનાર ગુરૂમાં કયા ગુણો હોવા જોઈએ, એ આપણે જોઈ ગયા. હવે આપણે એ તપાસીએ કે—“ દીક્ષા કેને આપવી. ” અર્થાત્ ‘ દીક્ષા ’ નો ઉમેદવાર કાણુ હોઈ શકે ? અને તેમાં કયા કયા ગુણો હોવા જોઈએ ?

આ ગુણો જોવાની આવશ્યકતા એટલા માટે છે કે ‘ સાધુ ’ થવું, એટલે એક મહોટામાં મહોટી જવાબદારી વહોરવાની છે. વર્તમાન પરિસ્થિતિ જોતાં સાધુઓનો અને ગૃહસ્થોનો એટલો બધો ધનિષ્ઠ સંબંધ અનેલો છે કે—ન તો ગૃહસ્થોને સાધુ સિવાય ચાલી શકે તેમ છે. અને ન સાધુઓને ગૃહસ્થો સિવાય. ગૃહસ્થોનું નૈતિક જીવન, સદાચારતા અને કર્તવ્ય પરાયણતા, એ બધું સાધુઓના ઉપદેશ ઉપર અવલંબી રહ્યું છે અને સાધુઓનો ઉપદેશ, તેમના જ્ઞાન અને ચારિત્ર ઉપર અવલંબી રહ્યો છે. આવી સ્થિતિમાં સાધુઓમાં સાચી સાધુતા, કર્તવ્ય પસંદગી, સમયસપણું અને વિદ્વતા એ બધીયે વસ્તુઓની અનિવાર્ય જરૂર છે. પરંતુ આ વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ યોગ્ય પુરૂષો સાધુ થાય, તોજ તેમાં આવી શકે. અયોગ્ય પુરૂષોનું સાધુ થવું, સમાજને માટે ભાર ભૂતજ ગણી શકાય. હા. એ જરૂર છે કે—સંસારના તમામ મનુષ્યો એક સરખી યોગ્યતા નથી ધરાવી શકતા, તો પણ કમમાં કમ નવા થનાર સાધુઓથી હરકોઈ માણસ એટલી તો આશા અવશ્ય રાખી શકે, કે તેઓ સ્વપરનું કલ્યાણ કરનારા ન થાય તો નહિં, પરંતુ કમમાં કમ પોતાનું કલ્યાણ કરવા જેટલી તો શક્તિ તેમનામાં અવશ્ય હોવી જોઈએ અને તે શક્તિ ‘ દીક્ષા ’ આપનારે અવશ્ય જોવી જોઈએ.

આપણે જોઈએ અને અનુભવીએ છીએ કે—એક સામાન્યમાં

સામાન્ય કાર્ય પણુ કોઈને સોંપવું હોય છે, તો પહેલાં તેની પરીક્ષા કરીએ છીએ. તે કાર્ય માટે તેની યોગ્યતા જોઈએ છીએ, તો પછી મહાવીરના વડીલ પુત્ર, ત્યાગની મૂર્તિ, લાખો મનુષ્યોના આદર્શ તરીકે ઉભા કરવા પહેલાં એના ઉમેદવારની યોગ્યતા-અયોગ્યતાનો જશ પણુ વિચાર ન કરીએ, અને જે આવ્યો તેને મૂંડિયે, અને ધપાવે રાખીએ એ કેટલું બેહુદુ, શાસનને માટે કેટલું ઘાતક અને સમાજને માટે કેટલું હાનિકર્તા હોઈ શકે, એ સહજ સમજી શકાય તેવા વિષય છે. ખરું પૂછીએ તો અત્યારની છિન્નલિન્નતા અંધાધુંધી, એ વિના પરીક્ષાએ ધખેડયા રાખ્યાનું જ પરિણામ છે. અને આવી જ રીતે નિરંતર પ્રવૃત્તિ જો ચાલુ રાખીશું, તો એ નિશ્ચિત છે કે-સાધુ સંસ્થા પ્રત્યે જે કંઈ બચ્ચો-બચાવ્યો સદ્ભાવ રહ્યો છે, તે પણુ ખોષ ખેસવાનો સમય આવશે, અને અત્યારે હિંદુ-સાધુઓની જે દશા થઈ રહી છે, તેજ દશા કદાચ જૈન સાધુઓ માટેની પણ થાય.

અતએવ મુનિવર્ગે ચેતવાની જરૂર છે, અને જે કંઈ નવા સાધુઓ કરવામાં આવે, તેમની પરીક્ષા કરવાનું અવશ્ય ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ.

‘ દીક્ષાના ઉમેદવારમાં કયા કયા ગુણો હોવા જોઈએ, ’ એનું વર્ણન પ્રવચન સારોદ્ધાર, ઠાળાંગસૂત્ર તથા ધર્મસંગ્રહ આદિમાં વિસ્તારથી કરવામાં આવ્યું છે. એ વર્ણન ઉપર આપણે દષ્ટિપાત કરીએ, તે પહેલાં આપણી સ્થૂલ બુદ્ધિથી નિહાળતાં દીક્ષાના ઉમેદવારમાં મુખ્ય કયા ગુણો અનિવાર્ય દેખાય છે, તેજ જોઈ લઈએ.

સૌથી પહેલાં ‘ દીક્ષા ’ ના ઉમેદવારમાં એ જોવું જરૂરનું છે કે તે પાંચ મહાવતોને પાલન કરવાનું સામર્થ્ય ધરાવે છે કે કેમ?

સાંસારિક વાસનાઓ ઉપરથી તેનું મન હઠયું છે કે કેમ ? સાંસારિક પ્રલોભનો તેને ડગમગાવી શકે તેમ છે કે કેમ ? અર્થાત્ તેના હૃદયમાં વૈરાગ્યનો અંકુર ક્યાં સુધી ફૂટ્યો છે ? અને તેની સાથે સાથે એ પરિક્ષા કરવી પણ આવશ્યક છે કે એનો વૈરાગ્ય ચિર-સ્થાયી રહી શકે તેમ છે કે કેમ ? શું ચોક્કસ કારણોથી-માતાપિતાના કે કોઈના ઠપકા વિગેરેથી ગુસ્સાવાળો થવાથી તો તેને સંસાર ખારો નથી લાગ્યો ?

ધણી વખત એવું બને છે કે પોતાના સંબંધિયો તરફનું જરા કંઈ નિમિત્ત મળવાથી માણુમને એકદમ વૈરાગ્યનો ઉભરો આવી જાય છે, પરન્તુ એ ક્રોધ શાન્ત થયાં પછી એને તેજ સંબંધિયો યાદ આવે છે, અને પછી તેને વિચારો થાય છે કે “ દીક્ષા લેવાની ઉતાવળ ન કરી હત, તો સારું થાત, ” આ વિચારના પરિણામે કાં તો તે વેષ છોડીને ઘરે જઈ બેસે છે, અને કદાચિત્ લજ્જાના કારણે દીક્ષા નથી છોડતો તોપણ તેને ચારિત્રનો જે આસ્વાદ લેવો જોઈએ અથવા મળવો જોઈએ, તે લેતો પણ નથી. અને મળતો પણ નથી અને તેથી દીક્ષિત અવસ્થામાં રહેવા છતાં પણ તે શુબ્ધ જીવન-નીરસ જીવન વ્યતીત કરે છે.

એટલા માટે વૈરાગ્યની પરીક્ષા દીક્ષા આપનાર ગુરુએ સૌથી પહેલાં કરવી જોઈએ છે. બેશક, એ હું માનું છું કે દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય પણ કોઈ વખતે આત્મકલ્યાણનો સાધક બને છે. કંઈ બધાએને જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય થતો નથી. પરન્તુ તેની સાથે સાથે એતો ખરું જ છે કે દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય પણ ક્ષણિક તો નજ જોઈએ. પ્રારંભનો એ દુઃખગર્ભિત વૈરાગ્ય ચોક્કસ સમય પછી જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય રૂપે પરિણમવો જ જોઈએ. કારણ કે જ્ઞાનગર્ભિત વૈરાગ્ય, એજ સ્થાયી ભાવે રહી શકે છે અને એ વાત તો દેખીતી

છે કે જ્યાં સુધી પૌદ્ગલિક ભાવોની અસારતાનું જ્ઞાન થયું નથી, જ્યાં સુધી સંસારની અનિત્યતાનું જ્ઞાન થયું નથી, જ્યાં સુધી 'આત્મકલ્યાણ' એજ જીવનનું ધ્યેય સમજાયું નથી, ત્યાં સુધી સાધુતા જ કેમ પ્રાપ્ત થઈ શકે ? અને જ્યાં સુધી સાધુતા નથી પ્રાપ્ત થઈ, ત્યાં સુધી માત્ર મુંડન કે લુંચન, સફેદ કે પીળાં-તેજ માત્ર આપણું શું કલ્યાણ કરી શકે ?

માટે, 'દીક્ષા' ના ઉમેદવારમાં ગુરૂએ સૌથી પહેલાં વૈરાગ્ય વાસનાનું જરૂર નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ. એટલું જ નહિં પરંતુ, એ વૈરાગ્યની પરીક્ષા પણ કરવી જોઈએ. આ પરીક્ષા અત્યારે કેટલી કરવામાં આવે છે ? એ કોઈ કહી શકે તેમ છે ? અત્યારની દીક્ષા-ઓમાં મ્હોટે ભાગે એવી દીક્ષાઓ જોઈએ છીએ કે ગમે તેવો માણસ 'દીક્ષા' નું નામ લેતો આવ્યો, કે ઝટ ગુરૂ મહારાજ તૈયાર છે. નથી પૂછાતું કારણ કે નથી જોવાતો વૈરાગ્ય. "જો આગળ એકે ઉલાર નહિં ને પાછળ એકે ધરાળ નહિં" એવો કોઈ આવ્યો, તો તે ઝટ મુંડે ભાવિત્તા થઈ જ જશે, અને જો એમ-લાગ્યું કે પાછળ રોનાર-પીટનાર છે, તો તેને માટે રપ્પચકરનો ઉપાય તૈયાર જ છે. પેલા દીક્ષા લેવા આવનાર વૈરાગીજી (!) પણ સમજે છે કે ચાલો, મફતની રેલવે મુસાફરી મળે છે, ગામ ગામ ફરીશું, જોઈશું અને માલ પાણી ઝાપટીશું, ખોટું શું છે ?

પરંતુ બુદ્ધિમાનો વિચાર કરી શકે તેમ છે કે જેના અંતઃકર-ણમાં સાચો વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે, એને નાસવા ભાગવાની જરૂર ખરી કે ? વૈરાગ્ય કે જે દુનિયાને એક જીદી જ દિશામાં ખતાવે છે, એ વૈરાગ્યને ધારણ કરનાર માણસ શું નાસી-ભાગી શકે ? અને એ ગુરૂજીને પણ નસાડવા-ભગાડવાની ઝંઝટમાં પડવું પડે ખરું કે ? જેના અંતઃકરણમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો છે તે ગમે તે

ઉપાયે સંબંધિયોને સમજવી શકે છે. જબરદસ્તીથી જો ધરમાં લઈ જાય તો પણ આખરે તો એના વૈરાગ્યને આધીન સંબંધિયોને થવું જ પડે છે, તો પછી નાસવા-ભાગવાનું શું કારણ હશે, એ સમજી શકાતું નથી.

આ તો આપણે યોગ્ય ઉંમરના વૈરાગિયોની-દીક્ષાના ઉમેદવારોની વાત જોઈ, પરંતુ ન્હાની ઉંમરના બાળકોને નસાડવા-ભગાડવા કે સંતાડવા સિવાય બીજો શો ઉપાય છે ? એમ જરૂર પ્રશ્ન ઉદભવી શકે છે.

પરંતુ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર તો લાંબ મળી જાય છે કે-આલ્યા-વસ્થા અને વૈરાગ્ય એ એનો સંયોગ જ અકલ્પનીય છે. જો કે એ વાત ખરી છે કે-મહોટાઓ કરતાં બાળકોમાં વૈરાગ્યના અંકુરો-સદ્ભાવનાઓ વધારે હોય છે, તેમનું હૃદય પણ કોમળ હોય છે, પરંતુ બાળકોનો વૈરાગ્ય એટલે શું ? બાળકોનો વૈરાગ્ય એ સાચો વૈરાગ્ય નહિં, પરંતુ એક પ્રકારનો એ પણ મોહ છે-કૌતુક છે. બેશ્ચક પૂર્વજન્મના સંસ્કારોથી ધણા બાળકોને સાધુનાં ઉપકરણો કે સાધુને જોઈ તે તરફ તેનું ચિત્ત આકર્ષાય છે, પરંતુ ખરી રીતે એ વૈરાગ્યનું પરિણામ નથી હોતું.

આ પ્રસંગે ધણા ખરા શિષ્યલોભી મહાત્માઓ ચરિતાનુવાદ માંથી એવાં દૃષ્ટાન્તો આપે છે કે જે બાળવયમાં દીક્ષા લીધા સંબંધી હોય છે. ચરિતાનુવાદમાંથી પાંચ પચીસ નહિં, બલકે સેંકડો ઉદાહરણો એવાં મળી શકે તેમ છે, પરંતુ ચરિતાનુવાદ એટલે શું ? ભૂલવું જોઈતું નથી કે ચરિતાનુવાદ એ વિધિવાદ નથી. ચરિતાનુવાદ અને વિધિવાદમાં આકાશ પાતાળનું અંતર છે. અમુક માણસે અમુક કામ કર્યું, એટલે આપણે તે કરવું જ જોઈએ,

અથવા આપણે તેમ કરી શકીએ, એમ માનનારા કે કહેનારાઓ ખરેખર સૈદ્ધાન્તિક આત્માઓનું મહાન અપમાન કરે છે. એટલું જ નહિ પરંતુ તે પૂર્વ પુરૂષોએ ગમે તે શક્તિથી, ગમે તે કારણે કરેલાં કાર્યોને પણ પોતાની કોટીમાં મૂકી તેમનું અપમાન કરવા ખરાબર કરે છે. કાણુ જાણે પૂર્વ પુરૂષોએ કેવા કારણે કેવા સંયોગોમાં તે પ્રમાણે કર્યું હશે ! ઘણે ભાગે ચરિતાનુવાદમાંનાં એવાં ઉદાહરણોમાં- ન્હાની ઉંમરમાં દીક્ષા આપ્યાનાં ઉદાહરણોમાં મુખ્યત્વે એજ જોવાય છે કે-“ બાળકમાં ગુરુ કંઈપણ પ્રકારના ખાસ લક્ષણુદ્વારા અપૂર્વ શક્તિ જૂએ છે. અને એ શક્તિ બતાવીને તેના માતપિતા પાસે માગણી કરે છે. પછી ગમે તે રીતે તે બાળકને દીક્ષા આપે છે.” આવા જ બનાવો મોટે ભાગે જોવાય છે. નસાડી-ભગાડીને દીક્ષા આપ્યાના જે પ્રસંગો કોઈ કોઈ મળે છે, તેમાં પણ ખાસ કરીને એવી શક્તિવિશેષ જોવાથી અને ભવિષ્યમાં એ બાળક શાસનનો ધોરી થશે, એવું જોવાથી તેને ગમે તે રીતે દીક્ષા આપવાનો પ્રયત્ન થયેલો છે, અને એ પણ સાચું છે કે ગુરૂએ તેની પ્રારંભમાં જે પરીક્ષા કરી હોય છે, તેજ પ્રમાણે તે ભવિષ્યમાં નીવડે છે. પરંતુ અત્યારે ? અત્યારે જેઓ શાસનમાં ભયંકર તોફાનો મચાવીને, સેંકડો લોકોને અધર્મ પમાડીને, અજૈનવર્ગમાં પણ ખરાબ અસર ઉત્પન્ન કરીને એકાદ છોકરાને મૂડે છે; તેઓ શું તેનામાં એવું કોઈ અપૂર્વ લક્ષણુ જુએ છે ? એવું ખરેખરું લક્ષણુ જોવાની કોઈ સત્તા ધરાવે છે ?

ખરી વાત તો એ છે-સ્વાર્થની આગળ પરમાર્થ જોવાતો નથી. શિષ્યો વધારવાની લોભવૃત્તિ શાસનમાં કુદારાધાતનું કામ કરી રહી હોય છે, એ પણ જોઈ શકાતું નથી. જે આવ્યો તેને મૂંડ્યો, એના પરિણામે શાસનમાં કેટલા અનર્થો થઈ રહ્યા છે અને આવી શિષ્યલોભવૃત્તિ કેટલાક ધૂતોને પણ એક પ્રકારનું ઠગાઈનું સાધન

બની ગયું છે. ખરું છે કે “ લોભિયા હોય ત્યાં ધૂતારા ભૂખે મરતા નથી. ” શિષ્યલોભથી એવા ધણા ધૂતારાઓ ઠગાઈના ધંધા કરી અનીતિમય જીવન ગુજારી રહ્યા છે અને અમારા મહાત્માઓ એવું જીવન ગુજારવામાં તેમને સહાયક થઈ રહ્યા છે, આ શું ઓછું પુણ્ય (1) ઉપાર્જન કરી રહ્યા છે ? આવા મહાત્માઓ ધણી વખત પોતેજ ઠગાય છે, પોતાનાંજ કપડાં કાંપળીયો અને વખતે પ્રાઇવેટ-માં રખાવેલી માલમતાઓ પણ ગુમાવી ખેડેલા સંભળાય છે, છતાં એ લોભવૃત્તિને ક્યાં છોડાય છે ? અસ્તુ.

હવે આપણે એ જોઈએ કે શાસ્ત્રકારો દીક્ષાના ઉમેદવારમાં કયા કયા ગુણો જોવાનું કરમાવે છે.

(૨૯)

‘દીક્ષા’ ના સંબંધમાં હું કહીજ ચુક્યો છું કે ઠાણાંગ સૂત્ર, પ્રવચન સારોદ્ધાર, અને ધર્મસંગ્રહ વિગેરેમાં વિસ્તારથી વર્ણન છે. આ બધું વર્ણન આપવા જતાં ‘દીક્ષા’ ના લેખોમાંજ કદાચ કલેવર ધાર્યા કરતાં વધી જાય, અને તેથી આ લેખનો વધારે વિસ્તાર ન કરતાં માત્ર ‘ ધર્મસંગ્રહ ’ માં બતાવેલ ‘ દીક્ષા લેનાર ’ની યોગ્યતાનોજ ઉલ્લેખ કરી આ લેખને સમાપ્ત કરીશ.

‘ ધર્મસંગ્રહ ’ના ખીજ ભાગના ત્રીજા અધિકારમાં દીક્ષાની યોગ્યતા માટે નીચેના ગુણો આવશ્યક બતાવ્યા છે.

આર્યદેશસમુત્પન્નઃ શુદ્ધજાતિકુલાન્વિતઃ ।
ક્ષીણપ્રાયાશુભકર્મા તત ઇવ વિશુદ્ધધીઃ ॥ ૭૩ ॥

“ દુર્લભં માનુષં જન્મ નિમિત્તં મરણસ્ય ચ ।
સમ્પદશ્ચપલા દુઃખહેતવો વિષયસ્તથા ॥ ૭૪ ॥

સંયોગે વિપ્રયોગશ્ચ મરણં ચ પ્રતિક્ષણમ્ ।
દારુણશ્ચ વિપાકોઽસ્ય સર્વચેષ્ટાનિવર્તનાત્ ” ॥ ૭૫ ॥

ઈતિ વિજ્ઞાતસંસારનૈર્ગુણ્યઃ સ્વત ઇવ હિ ।
તદ્વિરક્તસ્તત ઇવ તથા મન્દકષાયભાક્ ॥ ૭૬ ॥

અરુપહાસ્યાદિવિકૃતિઃ કૃતજ્ઞો વિનયાન્વિતઃ ।
સમ્મતશ્ચ નૃપાદીનામત્રોહી સુંદરાઙ્ગભૃત્ ॥ ૭૭ ॥

શ્રાદ્ધઃ સ્થિરશ્ચ સમુપસંપન્નશ્ચેતિ સદ્ગુણઃ ।
ભવેદ્ યોગ્યઃ પ્રવ્રજ્યાયા ભવ્યસત્ત્વોઽન્ન શાસને ॥ ૭૮ ॥

અર્થાત—૧ આયદેશમાં ઉત્પન્ન થયેલ, ૨ શુદ્ધ જાતિ અને કુલથી યુક્ત, ૩ જેનાં અશુભ કર્મો ક્ષીણુ પ્રાયઃ થયાં હોય, ૪ વિશુદ્ધ બુદ્ધિ હોય, ૫ “ મનુષ્ય જન્મ ફુલ્લ છે. તે મરણનું નિમિત્ત છે, સમ્પ્રદાયો ચપલ છે, વિષયો દુઃખના હેતુ છે, સંયોગમાં વિયોગ રહેલો છે, પ્રતિક્ષણ મરણુ ઉભુંજ છે, અને તે મરણનો વિપાક છે, કારણુ કે સર્વં ચેષ્ટાનું તે સમયે નિવર્તન થાય છે. ” એ પ્રમાણે સંસારની અસારતા સ્વયં જાણતો હોય, ૬ સંસારથી વિરક્ત હોય, ૭ મંદકપાયવાળો હોય, ૮ અલ્પહાસ્યાદિ-વિકૃતિવાળો હોય, ૯ કૃતરા હોય, ૧૦ વિનયયુક્ત હોય, ૧૧ રાજાદિની સમ્મતિ લીધેલ હોય, ૧૨ કોષ્ટનો પણ દ્રોહી ન હોય ૧૩ સુંદર આકૃતિવાળો હોય, ૧૪ શ્રદ્ધાળુ હોય, ૧૫ સ્થિર બુદ્ધિનો હોય, ૧૬ સમુપ સમ્પન્ન. અર્થાત આત્મસમર્પણરૂપ બુદ્ધિવાળો હોય. એ પ્રમાણેના સદ્ગુણવાળો. ભવ્ય મનુષ્ય આ જિનશાસનમાં દીક્ષાને યોગ્ય ગણાય છે.

હું આ લેખમાળામાં અનેક વખત લખી ચૂક્યો છું કે દીક્ષા. —ભાગવતી દીક્ષા, એ છોકરાઓના ખેલ જેવી વસ્તુ નથી. દીક્ષાની આદર જેના તેના ઉપર ઓઠાડી દેવી, અથવા દીક્ષાનું પ્રધાન ઉપકરણુ —ઓઘો—જંતુરક્ષક—રજોહરણુ જેના તેના યગલમાં સોંપી દેવામાં કંઈ દીક્ષાની સાર્થકતા નથી. ‘દીક્ષા’નો સંબંધ આત્મગુણોના વિકાશની સાથે રહેલો છે, અને જ્યાં સુધી યોગ્ય પુરૂષોનેજ દીક્ષા ન આપવામાં આવે ત્યાં સુધી માત્ર જમાતજ વધારે જવી, એનો અર્થ કંઈજ નથી.

ઉપરના ગુણોનું નિરીક્ષણ કરીને જે દીક્ષાઓ અપાતી હોય, તે આજ વીરશાસનમાં જે વૈશ્વશાસનનું કામ થઈ રહ્યું છે, તે થવાજ ન પામતે. કદાચ માની લાઇએ કે એ બધાએ ગુણો એક વ્યક્તિમાં ન સંભવી શકે, તો પણ ધણા ખરા ગુણો તે તેમાં

જોવાજ જોઈએ. પરન્તુ ગુણો જોવાની તો વાત દૂર રહી, કેટલીક દીક્ષાઓ તો, એ દીક્ષાના ઉમેદવારની સૂરત શકલ જોયા વિના પણ થઈ જાય છે, ત્યાં પછી ગુણોની ક્યાં વાત કરવી.

ઉપરના ગુણોનું પારીકાષ્ઠથી અવલોકન કરવામાં આવે, તો દરેક વાયકને સ્પષ્ટ જણાશે કે અત્યારે દીક્ષાને નામે જે અંધાધુંધી ચાલી રહી છે, કલકતાના અજ્ઞયજ્ઞ ધરમાં મૂકવા જેવાં પૂતળાંઓને પણ જે દીક્ષાઓ અપાઈ રહી છે, એકથી ખીજને ને ખીજથી ત્રીજને ઠગીને માલ ખાટી જનારાઓને જે દીક્ષાઓ અપાઈ રહી છે, મનુષ્યાકૃતિમાં હોવા છતાં બહુચરાણના...ની માફક ચેષ્ટા કરનારાઓને પણ જે દીક્ષાઓ અપાઈ રહી છે, ખાર વાગે આહાર કરવા ખેસે અને ઝા-૪ વાગે ઉઠે, એવા ભોજનાનંદિયોને જે દીક્ષાઓ અપાઈ રહી છે, નહાની ઉમ્મરના બાલકોને નસાડી ભગાડી, અને તેનાં માતૃપિતાઓને શેકકળાટ કરાવી જે દીક્ષાઓ અપાઈ રહી છે, એક ધરથી ખીજું ધર અને ખીજ ધરથી ત્રીજું ધર માંડનારાઓને જે દીક્ષાઓ અપાઈ રહી છે; તેમ જૈન અને અજૈન વર્ગમાં પણ જૈન ધર્મની અસાધારણ નિંદા થાય, એવા સંયોગોવાળી પણ જે દીક્ષાઓ અપાઈ રહી છે. એ બધી ક્યાં સુધી ચોગ્ય છે ?

ઉપરના ગુણોમાં ખાસ ધ્યાન ખેંચનારા ગુણો આ છે:—

૧ સંસારની નિઃસારતાને જાણનારા હોય, સંસારથી ઉદ્વિગ્ન ચિત્તવાળો હોય. હવે વિચારવાનું એ છે કે જેનું મન સંસારથી બિલકુલ વૈરાગી બની ગયું છે, એને નાસવા-ભાગવાની જરૂર ખરી કે ? અને ગુરૂજને પણ એના માટે નાના પ્રકારનાં કપટ પ્રપંચો કરવાની જરૂર ખરી કે ? ખીજ મહાવ્રતને અભરાઈએ મૂકવાની જરૂર ખરી કે ?

૨ રાજાદિને સમ્મત હોય અર્થાત્ એની દીક્ષામાં કોઈ મ્હોટાઓને।

વિરોધ ન હોય. આ ગુણથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સંઘનો વિરોધ હોય, એવી દીક્ષા પણ સાધુથી કેમ આપી શકાય ? વળી નસાડવા ભગાડવા એ પણ એક પ્રકારનો રાજ્યદ્રોહ નહિં તો બીજું શું છે ?

૩ દીક્ષા લેનાર અદ્રોહી હોય. એક સ્થાનથી નાસી છૂટેલો બીજે સ્થળે દીક્ષા લેવા જાય, એક સ્થળેથી કપડા કાંબળાઓની ધાપ મારીને બીજે સ્થળે લેવા જાય, એવા માણસો અદ્રોહી-અવ્યક કહેવાય કે નહિં ? એનો વિચાર ભાગવતી દીક્ષા (!) ના ઉપાસકોએ જરૂર કરવો ઘટે છે.

૪ સુંદર શરીરવાળો. આ ગુણ ઉપર ધર્મસંબંધની દીકામાં અને પ્રવચન સારોદ્ધારમાં પણ સારી રીતે વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. એવી આકૃતિવાળા,—એવા અંગોપાંગવાળા કે જેમને જોતાંજ સુગ ચઢે, સાથે વાત કરતાંજ લોકોને ધૃણા થાય, એવાઓને પરમાત્માના પ્રતિનિધિ બનાવવા, એ શું પરમાત્માની પરમ પવિત્ર દીક્ષાને લજ્જાવવા બરાબર નથી શું ? કમમાં કમ દીક્ષિતનું એટલું રૂપ તો હોવુંજ જોઈએ કે જેના ઉપર દીક્ષાનું તેજ-ચારિત્રનું તેજ આપી ઉઠે. હાથીની અંબાડી રાજબના ઉપર ચઢાવવી, એ, અંબાડીને અપમાનિત કરવા જેવું નથી શું ? હા, એ હું માનું છું કે, ચારિત્રનો સંબંધ આત્માની સાથે છે, આત્મગુણોની સાથે છે, એમાં શરીરની સુંદરતા કે શરીરનું વિકલપણું કંઈ લાભ-નુકશાન કરતા નથી, તો પણ બાહ્યદષ્ટિથી જ્યારે આપણે ચારિત્ર આપીએ છીએ, તો પછી બાહ્યદષ્ટિએ સમુચિત યોગ્યતા પણ જોવી, એ સૌ કોઈ કબુલ કરશે. ચારિત્રના ગુણો આત્માની સાથે સંબંધ રાખે છે. તેમ જાણવા છતાં પણ આપણે વેપને નમન કરીએ છીએ, વંદન કરીએ છીએ. થોડી વાર પહેલાં એક માણસ બધા ગૃહસ્થોની સાથે હરે છે કરે છે, કોઈ હાથે જોડતું નથી, પરંતુ થોડીજ વારમાં

સમયને ઓળખો.

માથું મૂંડાવી, સાધુના વસ્ત્રો પહેરી; તેમ ગુરૂ પાસે બે ચાર વાગતો લોચ કરાવી જ્યાં સલામાં આવે છે, કે આખી સલા જ્યજ્યકાર કરે છે. તેને વંદન કરે છે. શું દસ-પાંચ મિનિટમાં એનામાં સાધુનાં મહાપ્રતો આવી ગયાં ? શું દસ પાંચ મિનિટમાં તે ગુરૂ બની ગયા ? ચારિત્રના ગુણો એના આત્માની સાથે રપસ્ક્યા હશે કે નહિં, તે તો જ્ઞાની જાણે છે. પરંતુ મનુષ્ય તેના વેષને જોઈને નમન વંદન કરે છે. એ બધું બાહ્યદષ્ટિનું છે, તો પછી દીક્ષાને માટે શરીરની સુંદરતા કે અવિકલપણું અવશ્ય જોવું જ જોઈએ.

છેલ્લા સમુપસમ્પન્ન નામના ગુણમાં ધર્મસંગ્રહકારે ધણી બાબતોનો સમાવેશ કર્યો છે. તેમાં ઉમ્મર સંબંધી પણ એક વિચારણીય પ્રશ્ન છે. આમ તોરથી આપણે સૌ જાણીએ છીએ તેમ આઠ વર્ષથી ઓછી ઉમ્મરનાને અને વધારેમાં વધારે સાઠ કે સીતેર વર્ષથી ઉંચી ઉમ્મરનાને દીક્ષા નહિં આપવાનું જણાવ્યું છે. પણ આ બાબત ખાસ વિચારવા જેવી છે અને તે કર્તાના શબ્દોથીજ. કર્તાએ બતાવેલા હેતુને નહિં સમજનારા અથવા તેને છુપાવી રાખનારા શિષ્યલોભીઓ માત્ર આઠ વર્ષની બાબત રજૂ કરી પોતાનો બચાવ કરે છે.

આઠ વર્ષથી ઓછી ઉમ્મરનાને દીક્ષા નહિં આપવાનું પ્રધાન કારણ તો, તેટલી ઉમરે દેશથી કે સર્વથી વિરતિની પ્રતિપત્તિનો અભાવ બતાવવામાં આવેલ છે. પરંતુ આ અભ્યન્તર કારણ છે. પરંતુ એ કારણને જાણવાનું સામર્થ્ય આપણામાં નથી; અને તેટલા માટે ત્રંચકારે બાહ્ય કારણ જે બતાવ્યું છે, તે પણ આપણે જોવું જોઈએ. ટીકાકારે લખ્યું છે—

“ અન્યથા—બાલદીક્ષણે સંયમચિરાધનાદયો ઘોષાઃ,

સહયોગોલકસમાનો, ચતો ચતઃ સ્પન્દતે તતસ્તતોઽ
જ્ઞાવિત્વાત્ પટ્કાયવધો ભવતિ । તથા નિરનુકમ્પાઃ ધ્રમજાઃ
ચદેષં બાલાનપિ બલાહીક્ષાકારાગારે પ્રક્ષિપ્ય સ્વચ્છન્દ-
તામુચ્છિદન્તીતિ જનનિંદા । ”

ઉપરના કથનથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે બાલ્યવયમાં દીક્ષા
આપવાથી, એ દીક્ષિતદ્વારા પટ્કાયની વિરાધનાનો ભય છે, અને
ખીજી કારણ એવી દીક્ષાથી જૈન ધર્મની-જૈન સાધુઓની
નિંદા થવાનો ભય છે.

આ બંને કારણો વિચારવા જેવાં છે. પટ્કાયની વિરાધના
અને જનનિંદાનો ભય, જે આઠ વર્ષથી ઉપરની ઉમ્મરમાં પણ
હોય, તો શું દીક્ષા આપવી ? જે કારણોથી બાલ્યવયમાં-આઠ
વર્ષથી નીચી ઉમરમાં દીક્ષા આપવાનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે.
એજ કારણ જે ખીજી કોઈ અવસ્થામાં પણ હોય, તો એ સૌ કોઈ
સમજી શકશે-સ્વીકારી શકશે કે એવી અવસ્થામાં દીક્ષા નજ
આપી શકાય.

‘ દીક્ષા ’ એ તો જગતને અનુમોદનાનું કારણ હોય, ‘ દીક્ષા ’
એ તો ખીજાઓને ધર્મના માર્ગ તરફ પ્રેરણાનું કારણ હોય,
‘ દીક્ષા ’ એ તો ખીજાઓને પ્રશંસવાનું કારણ હોય, એ ‘ દીક્ષા ’
એવી અવસ્થામાં કેમ આપી શકાય, કે જેથી હજારો માણસો
અધર્મ પામે, હજારો માણસો જૈન ધર્મની અને જૈન સાધુઓની
નિંદા કરે !

આ પ્રસંગે પણ હું સ્મરણ કરાવીશ કે જેઓ નહાની
ઉમ્મરની દીક્ષાનાં ઉદાહરણો બતાવીને પોતાના મતની પુષ્ટિ કરે
છે, તેઓ ખરેખર જાણી જોઈને ખીજાઓને ભ્રમમાં નાખે છે.
આપવાદિક ઉદાહરણો વિધિ માર્ગ તરીકે પ્રમાણભૂત ન હોઈ શકે.

વૃદ્ધાવસ્થાના સંબંધમાં કર્તાએ કહ્યું છે કે-સત્તેર વર્ષથી ઉપરની ઉંમર વૃદ્ધાવસ્થામાં ગણાય છે, વળી કેટલાક સાઠ વર્ષથી ઉપરની ઉંમરને પણ ગણે છે. છેવટે એમ પણ કહ્યું કે-જે કાળમાં જે ઉત્કૃષ્ટ આયુષ્ય હોય. તેના દસ ભાગ કરવા, તેમાં આઠમા, નવમા અને દશમાં ભાગમાં જે વર્તમાન હોય, તે વૃદ્ધ કહી શકાય.

આ તો એક ગણતરી માત્ર છે. પરંતુ ખરી રીતે શાસ્ત્રકારોએ આટલી અવસ્થા ખતાવેલી હોવા છતાં પણ, ધારો કે કોઈ કોઈ માણસ એથી ઓછી ઉંમરમાં પણ શક્તિથી હીન થઈ ગયો હોય અને વૃદ્ધાવસ્થાનાં તમામ લક્ષણો તેનામાં આવ્યાં હોય, તો તેને શું આપણે વૃદ્ધ નહિ ગણીએ ? શું એવા ઉંમરના ન્હાના, પરંતુ શક્તિથી હીન થયેલા-ડોકરોને દીક્ષા આપીશું ? તેવીજ રીતે બાલ્યાવસ્થા માટે પણ સમજવું જોઈએ. બાલ્યાવસ્થા વ્યતીત થઈને યુવાવસ્થામાં કોઈ માણસ પ્રવેશ કરતો હોય, પરંતુ તેનામાં જે એક બાળકના જેવાં લક્ષણો છે અથવા એક બાળકના જેવાજ સંયોગો છે, તો તેવી અવસ્થામાં દીક્ષા કેમ આપી શકાય !

ઉપસંહાર.

હવે ઉપસંહારમાં માત્ર એટલું જ કહીશ કે-દીક્ષા આપનારાઓએ ' દીક્ષા ' લેવા આવનારના તમામ પ્રકારના સંયોગો જોવાની જરૂર છે. માત્ર પોતાનો એલો થશે-હું વધારે શિષ્યોનો ગુરૂ કહેવાઈશ, આટલું જ લક્ષ્ય રાખીને ખીજનું ગમે તે થાય, દુનિયાં નિંદે કે સ્તવે, ધર્મની હીલણા થાય કે ગમે તે થાય, ઇત્યાદિ બાબતોનો જરા પણ વિચાર કર્યા વિના ધબકે રાખવું, એ એક પ્રકારે શાસનનું દ્રોહીપણુંજ કહી શકાય, જે પરમાત્માના શાસનમાં

આપણે પૂજામંડળે છીએ-જે પરમાત્માના વેષ ઉપર આપણે તાગડ ધિત્રા કરીએ છીએ અને જે પરમાત્માના શાસનનું ધૂંસડું આપણે લખને ફરીએ છીએ, એ પરમાત્માની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરવું, એ પરમાત્માના શાસનની આપણા સ્વાર્થની ખાતર નિંદા કરાવીએ, એના જેવું દ્રોહીપણું ખીણું શું હોઈ શકે ?

ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ છે કે બુદ્ધિવાદના આ જમાનામાં અંધાધુંધી ચાલી શકે તેમ નથી. ગૃહસ્થ કે સાધુ, ન્હાના કે મોટા ગરીબ કે તવંગર, દરેકે સંયોગોના વિચાર કરીને, પરિસ્થિતિયો જોઈને કાર્ય કરવાની જરૂર છે, પરિસ્થિતિયોને જોયા વિના સત્તાના મદમાં કે હમકો કૌન પૂછનેવાલા હૈ ? એવા અભિમાનથી સ્વચ્છંદતા ભયું કાર્ય કરવું છે. એ પોતાની ઇજ્જતના હાથે કરીને કાંકરા કરવા બરાબર છે.

જૈન સાધુઓની-ખાસ કરીને ' ભાગવતી દીક્ષા ' ના નામે ધમાલ કરી મૂકનારાઓની અત્યારે જે દશા થઈ રહી છે, તે દશા કદિ ન આવત, જે સમાજની નાડ તપાસીને પોતાના બાહ્યસ્વાર્થની ખાતર ધર્મને નામે ઢંકાસલો ન ચલાવ્યો હોત.

હજી પણ અમારા મુનિવરોએ ચેતવાની જરૂર છે. મુનિવરોને તો દેખીનેજ, જોનારના અંતઃકરણમાં પ્રભાવ પડવો જોઈએ. મુનિરાજ તો જ્યાં જાય ત્યાં શાન્તિનું જ વાતાવરણ ફેલાય, મુનિરાજ જ્યાં જાય ત્યાં સંપત્તિ વધારે, મુનિરાજને દેખતાની સાથેજ લોકોનું હૃદય નમી પડે. ભાગવતી ' દીક્ષા ' નો તો આવો પ્રભાવ હોય, ભાગવતી દીક્ષાનો તો આટલો પ્રતાપ હોય. અહા કેટલી ઉત્તમ ભાગવતી દીક્ષા, કેણુ હીનભાગી આ દીક્ષાની ચાહના ન કરે !

વાચકો ! 'દીક્ષા' ના સંબંધમાં છેલ્લા પાંચ અંકોમાં મેં

સમયને ઓળખો.

મારા વિચારો જણાવ્યા છે. એ વિચારો કોઈને ગમ્યા હશે. કોઈને નહિં પણ ગમ્યા હોય, પરંતુ જૈન સમાજની પરિસ્થિતિએ મને આ વિચારો લખવાને પ્રેર્યો છે અને પરિસ્થિતિનું નિરીક્ષણ કરી, શાસ્ત્રને બાધ ન આવે એવી રીતે મારા વિચારો પ્રકટ કરવામાં હું મારું કર્તવ્ય સમજ્યો છું. મારું દૃઢ મનતવ્ય છે કે પોતાની મતલબ સાવધાની ખાતર શાસ્ત્રોનાં વાક્યો ઉપર બધી બાબતોની તપાસ કર્યા વિના, માત્ર તેને પોતાના પક્ષમાં ખેંચી લેવાં, એ શાસ્ત્રો અને શાસ્ત્રકારોનો દ્રોહ કરવા બરાબર છે. વળી કેવળ શાસ્ત્રોના આધાર ઉપરજ કોઈ પણ બાબતની ઇમારત ચણવી, એ પણ પ્રભુ આરાની વિરોધના કરવા બરાબર છે. શાસ્ત્રોની સાથે સંયોગે પણ જોવાની જરૂર છે. દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ ભાવને જોઈને દરેક કાર્ય કરવાની પ્રભુ-આરા દરેકે માન્ય રાખવી જોઈએ. અને જો તેમ થાય તોજ અત્યારે જે કલેશો, જે વૈમનસ્યો, જે છિન્નલિન્નતાઓ આપણે જોઈએ છીએ, તે ઘણે અંશે ઓછા થઈ શકે. લોકોને અધર્મ પામવાનું પણ કારણ નહિં રહે. પરંતુ હા, તેમાં પોતાના સ્વાર્થને કેટલેક અંશે જતો કરવો પડશે. હૃદયમાં ભરાઈ રહેલા આકંઠ લોભને ઓછો કરવો પડશે. કંઈક ઉદાર પણ થવું પડશે. પરંતુ શાસનને ઘણો લાભ થશે.

લોભવૃત્તિના કારણે માણસો મર્યાદા મૂકે છે. વખતે મનુષ્યત્વથી પણ બહાર નિકળી જાય છે. સત્યસ્વરૂપનો પ્રકાશ પણ મનુષ્યને ઘોર અધકાર સ્વરૂપ દેખાય છે. વખતે મર્યાદા ત્યાં સંધી મૂકાય છે કે હડકવા હાલ્યા જેવું થાય છે. પરંતુ સમજવું જોઈએ કે તેમાં પોતાના જ ભાગ્યનો દોષ છે. જગત તો પોતાને જે ઠીક લાગે-જે જે સમુચિત જણાય, તેનો પ્રકાશ કરે છે. એ પ્રકાશથી આપણા સ્વાર્થને ધક્કો પહોંચે અને તેથી આપણે અકળાઈએ કે બીજાને

ભાંડવા તૈયાર થઇએ, એ આપણી કમજોરી અને અયોગ્ય-તાજ છે.

‘ દીક્ષા ’ ના સંબંધમાં જોટલું લખીએ તેટલું લખી શકાય તેમ છે, સમાજની પરિસ્થિતિનું નિરીક્ષણ કરનારને માટે આ વિષય અતિ મહત્વનો લાગશે. સૌ કોઇ જાણે છે તેમ હું પણ એક દીક્ષિત છું, લગભગ વીસ વર્ષનો દીક્ષિત છું. ‘ દીક્ષા ’ એ પરમ આત્મકલ્યાણનું સાધન છે, એ વાતનો મને પૂર્ણ અનુભવ અને વિશ્વાસ થયેલો છે. હું પોતે દીક્ષામાં ગુરુદેવની કૃપાથી અપૂર્વ આનંદ લઇ રહ્યો છું, અને ખીજાઓ લેવા ચાહતા હોય, એમને એમના એ કાર્યની અનુમોદનાજ કરું છું, પરન્તુ તેની સાથે સાથેજ અયોગ્ય પુરૂષોને દીક્ષા આપવાની અને અયોગ્ય પુરૂષો પાસે દીક્ષા લેવાની હું તો નાજ પાડું. દીક્ષા લ્યો, જરૂર લ્યો; અને આપો, જરૂર આપો; પણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને જોઇનેજ. મેં “ સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ ” માં લખ્યું છે તેમ, હજુ પણ હું માનું છું કે- “ દીક્ષાનું માહાત્મ્ય ન કેવળ જૈનશાસ્ત્રમાં, પરન્તુ હિંદુશાસ્ત્રમાં પણ વર્ણવ્યું છે. ” અને એ દીક્ષા માટે યોગ્યતા પ્રાપ્ત કર્યા પછી વિલંબ કરવો, એ જાણી જોઇને ખાડામાં પડવા જેવું છે. અને તેટલાજ માટે ‘ સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ ’ માં પ્રકટ કરેલા તે વિચારોની અંતે મેં જણાવ્યું છે કે- “ દીક્ષા દેનારે યોગ્યતાના વિચાર અવશ્ય કરવો જોઇએ છે. ”

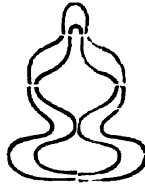
બસ, મારા ‘ દીક્ષા ’ સંબંધીના છેલ્લા પાંચ લેખોનો સાર પણ હોય, તો તે આજ છે ‘ યોગ્યતા ’ વિનાનું બધુંએ કાર્ય ધૂળ ઉપર લીપણ કરવા જેવું છે.

અમારો મુનિવર્ગ યોગ્યતાઓ અને બધા સંયોગો જોઇનેજ

સમયને ઓળખો.

દીક્ષાઓ આપવાનું પસંદ કરે, અને દીક્ષા લેનારાઓ પણ માત્ર આંધળીયાં નાખીને જ્યાં ત્યાં ન પડતાં યોગ્યતા જોઈનેજ-ગુરૂના ગુણો નિહાળીને જ દીક્ષા લે. પોતાની જીવન દોરી ગુરૂદેવના કરકમલમાં સોંપે, અને પછી યાવજજીવન પર્યન્ત તેનો નિર્વાહ કરે અને આવી રીતની યોગ્ય દીક્ષાઓ દિનપ્રતિદિન હજારોની સંખ્યામાં થાય. અને જૈનશાસનમાં સાધુ સમુદાય ખૂબ વધી જૈનધર્મની વિજય પતાકા સર્વત્ર ફરકાવે, એજ અંતઃકરણથી ધચ્છી વિરમું છું.

ॐ શાન્તિ:

(૩૦)

માંગણવૃત્તિ.

‘ માંગણવૃત્તિ ’ એ કેટલો બધો ધૃણિત શબ્દ છે ? કેટલો તિરસ્કરણીય છે ? ‘ માંગણવૃત્તિ ’ ઉપર જીવન ગુબ્બરનારને પણ જો આપણે એમ કહીએ કે ‘ ઓ સીખ-મંગા ’ તો તેના હૃદયમાં જરૂર આઘાત પહોંચશે. સંસારની બધી વૃત્તિયો કરતાં આ વૃત્તિ-માંગણવૃત્તિ અત્યંત નિકૃષ્ટ છે. પોતાની ઇચ્છાને પૂરી કરવા માટે બોજને આજીજી કરવી, દીનતા પૂર્વક હાથ લાંબો કરવો એ શું ? આત્મગૌરવને ગુમાવી ખેસવાનું છેલ્લું પગથીયું અથવા સ્વત્વાભિમાનને ખોષ ખેસવાની કડોરતા છે. જ્યાં જ્યાં ‘ માંગણવૃત્તિ ’ પ્રવેશી છે, ત્યાં ત્યાં ગૌરવનો ઘટાડો અવશ્ય થયો છે. ‘ માંગણવૃત્તિ ’ વાળાઓમાં શરમ કે દાક્ષિણતા, લજ્જા કે

૨૨૯

સમયને ઓળખો.

ભય લાગ્યેજ હોય છે. પરિણામે માંગણવૃત્તિવાળાઓને પોતાના કર્તવ્યનું—મનુષ્ય જન્મની સાર્થકતાનું પણ ભાન લાગ્યેજ રહે છે. માંગણવૃત્તિવાળાઓને દુનિયાના દાસ થઈને રહેવું પડે છે. એમના આત્માઓ મુડદાલ બની જાય છે. આત્મશક્તિયોનો વિકાશ એમનાથી હજારો કાસ દૂર થાય છે. એ વૃત્તિવાળાઓને પછી ખીનું કંઈ પણ પુરૂષાર્થ ભર્યું કાર્ય કરવાની સૂઝ પડતીજ નથી.

હિંદુસ્થાનના છપ્પન લાખ કે અહોત્તેર લાખ ભિક્ષુકો—માંગણ-વૃત્તિથી જીવન ગુજારનારાઓ ઉપર મોટે ભાગે આખા દેશની જો કરડી નજર થઈ રહી છે, એમાં વળૂદ અવશ્ય છે. દેશના ભિક્ષુકોની માંગણવૃત્તિએ તેમને કેટલી હદે નીચે ઉતારી મૂક્યા છે, એ હવે જાનું રહ્યું નથી. ગૃહસ્થોના ગુરૂ તરીકેનો દાવો કરવા જતાં શું પૈસા કે શું સ્ત્રી પરિચય, શું ભાંગ કે શું ચરસ-એકેથી પણ દૂર નહિં રહેનારા ગુરૂઓ, ભિક્ષુકો, માંગનારાઓ જનતા પર શું ઉપકાર કરી શકે ? અને જો દેશનો જરા પણ ઉપકાર ન કરતા હોય તો પછી રાષ્ટ્રને માટે તેઓ ભારભૂત ગણાય, એમાં આશ્ચર્ય જેવું શું છે ?

જૈનસાધુઓની સ્થિતિ આથી જુદી છે. ખીન ભિક્ષુકો કોઈ પણ વસ્તુ માટે : “ આપજી આપો ” કહે છે. ત્યારે મુશ્કેલીથી મજો છે, જ્યારે જૈનસાધુઓને ‘ આપજી લ્યો—સ્વીકારો ’ કહેવા જતાં પણ મુશ્કેલીથી સ્વીકારે છે. કારણ કે—અન્નેની વૃત્તિ-ઓમાં ફેર છે. એકમાં લોભવૃત્તિ—સ્વાર્થવૃત્તિ છે, જ્યારે ખીનમાં ત્યાગવૃત્તિ, નિરપૃહતા છે. લોભવૃત્તિવાળા મનુષ્યો જગતના દાસ થઈને રહે છે, જ્યારે નિરપૃહ મનુષ્ય જગતને પોતાના દાસ બનાવે છે. જગત એનું દાસ થઈને રહે છે. જૈનસાધુઓની ત્યાગ વૃત્તિ નિરપૃહતા આથી પણ આગળ વધેલી છે. તેઓ પોતાના શરીરથી પણ એદરકાર રહે છે. ભોજન જેવી વસ્તુઓ માટે પણ યદ્યપિ

તેઓ લિક્ષા માંગે છે પરન્તુ તે નિઃસ્પૃહતાપૂર્વક ધરે ધરે લિક્ષા માંગવા છતાં ઉદરનિર્વાહ જોટલું જ તેઓ સ્વીકારે છે. તે પણ ન મળે તો “ અચ્છા તો આજ અપની હી પૂંજી સ્વાયેંગ ” કરીને આનંદમાં રહે છે. સાધુઓએ પોતાની પૂંજી માની છે પોતાના આત્મગુણો. વ્રત-વિયમ-પ્રત્યાખ્યાન-એ આત્મ લક્ષ્મી છે. ગૃહસ્થોના ધરેથી લિક્ષા ન મળે તો પોતાની લક્ષ્મી-ઉપવાસ-ઉપર આનંદ મનાવે છે.

આવીજ રીતે કપડાં અને ખીજાં ઉપકરણો માટે પણ જૈનસાધુઓ નિઃસ્પૃહજ રહે છે.

સાધુઓ પોતાની આ નિઃસ્પૃહતામાં જોટલા અંશે ન્યૂનતા કરે, તેટલાજ અંશે તેઓ માંગણવૃત્તિવાળા બનતા જાય છે, અને અતએવ તેઓ ધીરે ધીરે ગૃહસ્થોના દાસ બનતા જાય છે અમારા સાધુઓની વર્તમાન પરિસ્થિતિ માટે અંદર પ્રવેશ કરીને જોઇએ તો એ સ્પષ્ટ જણાશે કે તેઓમાં ધીરે ધીરે પેલી તિરસ્કરણીય માંગણવૃત્તિનું તત્ત્વ પ્રવેશતું જાય છે, અને તેનું જ એ પરિણામ છે કે, ગૃહસ્થોના સહલાવ પહેલા કરતાં ઓછો થતો જાય છે. સુંદર ખાનપાન માટે, સુંદર કપડાંલતાં, માટે સુંદર કાંબળીયો માટે, જેમ જેમ સાધુઓની આસક્તિઓ વધતી જાય છે, અને જેમ જેમ ઐશઆરામના દાસ બનતા જાય છે, તેમ તેમ તે તે વસ્તુઓ માંગવા માટે ગૃહસ્થોની આજીજી, ખુદલા શબ્દોમાં ગૃહસ્થોના જેવી નહિ, તો કમમાં કમ હૃદયના લાવથી તો ખરીજ-એવી આજીજીઓ કરવી પડે છે. આ આજીજી એ માંગણવૃત્તિ નહિ તો ખીજું શુ છે? ક્યાં, ગૃહસ્થો એક ઉપર એક એક આવીને પ્રાર્થનાઓ કરે કે “ સાહેબ સ્વીકારો. ” એ સ્થિતિ, અને ક્યાં “ શેઠજી, જૂઓને આ નવા સાધુ છે, જરા એને માટે સારી મુલાયમ, કોમળ પશ્ચમી-

સમયને ઝોળખો.

નાની ચાદર કે પેલી રેશમ જેવી હલકી કાંપળ આવે છે, તે જરા મુંબઈ જઈને મોકલજો હોકે, કંઈ વધારે કિંમતની ન મોકલજો. લગભગ ૭૫ થી ૧૦૦ સુધીનીજ હોય, આ સ્થિતિ !

આટલેથી જ નથી અટક્યું ! ;આથી પણ આગળ વધીને સાધુઓ ખુશામતો કરતા થાય છે. ઇચ્છાઓની તૃપ્તિને માટે સુંદર સુંદર—કપડાં અને ખાનપાન મળે, એટલા માટે મ્હોટા મ્હોટા ગૃહસ્થાના ધરમાં આવ-જા શરૂ કરવી, વાતો ચીતોથી અને એમનાં આગકાને ખ્યારથી ખોલાવી-રમાડી ગૃહસ્થાને આકર્ષવા, આ બધું શું છે ? દાસવૃત્તિ કે ખીજી કંઈ ? ગૃહસ્થાનાં બાલબચ્ચાં હજી આંખો ઝોળતાં ઉઠ્યાં એ ન હોય, ગૃહસ્થાના ધરોમાંથી હજી ઝાડુ-કાજીએ ન ઠીકળ્યો હોય, અને ચા-દૂધની તરપણીઓ ભરવા ‘ ધર્મલાલ ’ દેતા ઉભા રહેવું, એનો અર્થ શો છે ? માંગણવૃત્તિ કે ખીજી કંઈ ?

પરન્તુ વિચાર કરવાની વાત છે કે આ બધું શાથી અને છે ? લોભવૃત્તિથી—લાલચવૃત્તિથી—ઈદ્રિયોના દાસ બનવાથી. અને ઈદ્રિયોના દાસ થવું, એ પોતાના કર્તવ્યથી—ધર્મથી નીચે ઉતરી જવા બરાબર છે. જે આવી જ સ્થિતિ વધારે સમય ચાલુ રહી, અને નાયકોએ કંઈપણ સુધારો કરવાનું લક્ષ્યમાં નહિં લીધું, તો આજે જે આક્ષેપ અજૈન સાધુઓ ઉપર થાય છે, તેજ આક્ષેપ જૈન સાધુઓ ઉપર પણ થવાનો સમય આવે, તો એમાં નવાઈ પામવા જેવું શું છે ?

આ માંગણવૃત્તિ, જેમ, ‘ જે માંગણવૃત્તિ કરનાર છે, ’ એને માટે દુઃખકર્તા છે, તેમ જેની આગળ ‘ માંગણવૃત્તિ ’ કરવામાં આવે છે, એને પણ દુઃખકર્તા થાય છે. એક માંગવાવાળો માણસ જ્યારે ખીજની આગળ જઈને ઉભો રહે છે અને કંઈ પણ ચીજની

માંગણી કરે છે, ત્યારે તેને એક સમયે તો જરૂર કાળ સમાન લાગે છે. આનાં ઉદાહરણોની જરૂર નથી. પાલીતાણામાં જનારા યાત્રાળુઓની આગળ ન્યારે ન્યારે પાલીતાણાની સંસ્થાઓના ફેરીઆઓ હાથમાં નોટીસો અને બગલમાં ટીપનો ચોપડો કે રસીદ છુક લઇને જાય, ત્યારે એ યાત્રાળુઓ કેવી નજરથી એ માંગણીયાઓની રહામે જૂએ છે—જેતા, એનું દશ્ય જેમણે જોયું હશે, તેમને સમજાયું હશે કે માંગણવૃત્તિ કેટલી અધમવૃત્તિ છે.

આવી જ રીતે કોઇ કોઇ સંસ્થાઓ તરફથી ફરતા ફેરિયાઓ ન્હાનાં મ્હોટા ગામોમાં ઉધરાણું કરવા ફરે છે, તેઓને એક ગામ-માંથી સો પચાસ રૂપિયા મેળવતાં કેટલો પસીનો ઉતારવો પડે છે, એ એજ બિચારા જાણતા હશે. આ તો એક સાધારણ સ્થિતિના વીસ વીસ કે પચીસ પચીસના નોકરો કે જેઓનો ધંધોજ ભાટ ચારણોની માફક ગૃહસ્થોની વાહ વાહ ગાઇને પૈસા કઢાવવાનો હોય છે, તેમની વાત યમ, પરન્તુ મુંબઇ અને કલકત્તા જેવા શહેરોમાં, કોઇ ન્હાના મ્હોટા ગામોના પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થોને દેરાસર કે ઉપાશ્રયને માટે ટીપ કરવા જવું પડે છે અને ત્યાંના, લક્ષ્મીના મદમાં મસ્ત બનેલા, ગૃહસ્થોના માળાઓમાં કે દુકાનો ઉપર જે ટલ્લા ખાવા પડે છે, તેમજ એ કહેવાતા શેઠિયાઓના જે તિરસ્કાર—અપમાન સહન કરવાં પડે છે, એ જેતાં કોઇ પણ વિચારક એમ બોલી ઉઠ્યા વિના નહિં રહે કે—“ આના કરતાં દેરું કે ઉપાશ્રય ન બનાવવું, એ શું ખોટું ? ” પરન્તુ શું કરે ? ધર્મનો કેફ પણ કંઈ ઓરજ શકિત આપે છે. ધાર્મિક ભાવનાઓથી એ બધું સહન તેઓ કરે છે.

પરન્તુ કહેવાનું માત્ર એટલું જ છે કે આ માંગણવૃત્તિ એ એક એવી વૃત્તિ છે કે—જે આપણા આત્માઓને શકિત-હીન, મુડદાલ, નિરસ્તાહ અને સ્વાત્માભિમાનથી રહિત બનાવે છે.

સમયને ઓળખો.

આ પ્રસંગે આપણી સંસ્થાઓની માંગણુવૃત્તિ સંબંધી કંઇક વિચાર કરવો આવશ્યક સમજી છું.

જૈનસમાજમાં કેળવણીના પ્રચાર નિમિત્તની અનેક સંસ્થાઓ હયાતી લોગવે છે. આમાંની કઇ સંસ્થા પાસે કેટલું ધન છે, અને કેવી રીતે ચાલે છે, એ બતાવવા હું નથી ઇચ્છતો, માત્ર આપણી કેટલીક સંસ્થાઓની માંગણુવૃત્તિના સંબંધમાં મારે કંઇક કહેવાનું છે.

સંસ્થાઓ, એટલે જ્યાં સુધી તેની પાસે ખર્ચના જેટલી નિશ્ચિત આવક ન થાય ત્યાં સુધી સમાજ પાસે માગણી કરવાનું તો તેનું કર્તવ્ય રહ્યુંજ. પરંતુ માગણી માગણીમાં પણ ફર્ક છે.

એવા ઉદાહરણો ઉપદેશકો (!) કે જેઓ ભાટ-ચારણોની માફક ભાઇ આપ કરતા, અને પરજિયાં કે રાસડા સંભળાવતા ગામ ગામ ફરે, આચારવિચારનું નામ ન હોય, સો ખાંડી બોલીને છ ટાંક ભારે પણ પાલન ન કરે, એવા ઉપદેશકોને ગામ ગામ મોકલવા, સંસ્થાના ઉદ્દેશો સમજાવવા, દેશોદ્ધારની, સમાજોદ્ધારની, અને સ્વર્ગના દરવાજા બતાવનારી વાતો કર્યા પછી આખરે “ આપજો અન્નદાતા, તમારાં બાળકોનું રક્ષણ કરો, અનાથને આશ્રય આપો, આટલાં બાળકોનો ઉદ્ધાર કરો, ” ઇત્યાદિ ધરે ધરે ધર્મસાદો પડાવવા. આવી માંગણુવૃત્તિ મારા નત્ર મત પ્રમાણે બિલકુલ નહિ ઇચ્છવા યોગ્યજ છે. આવા ટેલીયાલદોને ફેરવવામાં સંસ્થાના સંચાલકો ભલે કાયદો સમજતા હોય, પરંતુ તત્ત્વદષ્ટિએ એની સમાજ ઉપર તો ખુરી અસર થાય છેજ, પરંતુ એથી સંસ્થાના હિતને પણ સાધારણ ધક્કો પહોંચે છે. સૌથી મોટો ધક્કો તો એજ છે કે જેઓની શિક્ષાને માટે એ નાણાં એકઠાં કરવામાં આવે છે, એઓના આત્માઓ સાવ મુડદાલ

બની જાય છે, એઓની ઉચ્ચ કોટીનું ભાવનાવૃક્ષ મૂળમાંથી સળી જાય છે. તેઓ પોતાને સમાજની દૃષ્ટિએ-ધનાઢ્યોની દૃષ્ટિએ અતિ-હીન-નીચ-હલકા-નકામા-ગરીબ-કંગાલ સમજે છે. તેઓ પોતાને ધર્માંદિયા સમજે છે અને તેથી તેઓમાં જે કંઈ ચૈતન્ય પ્રકટાવવાની લાંબી લાંબી આશાઓ રાખીએ છીએ; એમાંની કંઈ પણ સફળ થતી નથી. તે બાળકો સમજે છે.—“ અરેરે, અમારા માટે અમારા સંચાલકોને આવી રીતે લિક્ષા માગવી પડે છે? આવા ગરીબ શબ્દો-માં અમારે માટે જીવોને ખીજવોની આગળ કેવા કાલાવાલા કરે છે.”

શું સંસ્થાઓ, સમાજના એ ભાવિ હીરાઓમાં આવી ભાવનાઓ ઉત્પન્ન કરાવવા માટેનાં સ્થાન હોવાં જોઈએ? સંસ્થાઓ શા માટે છે? સમાજના એ ભાવિ ઉદ્ધારકોનાં ચૈતન્યોને વિકસવા માટે! એમની શક્તિઓને ખીલવવા માટે! એમને આત્મગૌરવ સમજાવવા માટે! એમને એમના ભવિષ્યના કર્તાવ્ય પાઠોને લણાવવા માટે કે “ તમારો આત્મા પણ અનંતશક્તિઓ ધરાવે છે. તમે ભવિષ્યમાં કોઈના દાસ ન બનજો. ઈંદ્રિયોને આધીન ન થજો. કોઈના ભરોસા ઉપર ન રહેજો. તમારા પગ ઉપર ઉભા રહેવાની શક્તિઓ પ્રાપ્ત કરજો. ”

પરંતુ જ્યાં પ્રારંભમાંજ તેમનામાં કંગાલિયતના, ગરીબાઈના સંસ્કારો પાડવામાં આવે ત્યાં શક્તિઓનો તો વિકાસ કેમ થઈ શકે?

ન કેવળ ઉપર કહ્યા તેવા ઉપદેશકો દ્વારાજ, પરંતુ એવી આજીવવાળી જાહેરખબરો દ્વારા તેમ કોઈ ગૃહસ્થ આવવાનો હોય ત્યારે જોઈએ તેથી વધારે સ્વાગત અને ખુશામદો કરી કરાવીને પણ આપણે એ સંસ્થાના ભવિષ્યના સમુચિત ફળને હાનિ પહોંચાડવાના કારણ ભૂત થઈએ છીએ.

ત્યારે શું કરવું ? એ વિચાર આપણને જરૂર ઉઠે છે. કરવું માત્ર એજ કે જેમાં ' અતિ ' ન હોય, સમયિત પ્રયત્નો દ્વારા સંસ્થાઓ ચલાવવી; એજ એ સંસ્થાઓ અને સમાજના કલ્યાણનો માર્ગ છે. સારા ગૃહસ્થો ડેપ્યુટેશન દ્વારા સમાજને અપીલ કરી શકાય છે. સંસ્થાના કાર્યના સાચા રિપોર્ટો-સાચી હકીકતો વર્તમાનપત્રો દ્વારા પ્રકટ કરીને સમાજનું ધ્યાય આકર્ષી શકાય છે, પરંતુ એવો તો એક પણ પ્રયત્ન ન થવો જોઈએ કે જેની અસર સમાજ ઉપર ખરાબ થાય અને તેની સાથે એ બાળકો ઉપર પણ ભુદીજ અસર થાય.

અવ્વલમાં તો માંગણવૃત્તિનું સાધનજ નહિં ઇચ્છવા યોગ્ય છે તેમ છતાં કાળના પ્રભાવે જ્યારે સમાજના લક્ષ્મીપુત્રો કેળવણીનું મહત્ત્વ નથી સમજી શક્યા, અને ઉદાર પુરૂષોની ઉદારતામાં વિવેકનો અભાવજ દેખાય છે, તેવી સ્થિતિમાં માગ્યા સિવાય કોઈ આપતું નથી, એ વાત ખરી છે. પરંતુ માંગવું એ એવી રીતે માંગવું જોઈએ કે જેમાં મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન ન થાય, અને જેને માટે માંગવામાં આવતું હોય, એમના આત્માને દુર્ભાવ ઉત્પન્ન કરનાર ન નીવડે.

ખરી રીતે જોઈએ તો આજે સમાજની કમનસીબીના દિવસો છે, નહિં તો જે સમાજના હજારો બાળકો અશિક્ષિત હોય, જે સમાજમાં હજારો યુવકો સાધનોના અભાવે શિક્ષાથી વિમુખ થતા હોય, જે સમાજથી પ્રતિવર્ષ સેંકડો માણસો કેવળ શિક્ષા કે પેટ-પોષણની લાલચથી પરધર્મમાં જતા હોય, જે સમાજનાં સેંકડો ઐતિહાસિક સ્થાનો નષ્ટ બ્રષ્ટ થતાં હોય, અને જે સમાજની અનેક સંસ્થાઓ કેવળ પૈસાના અભાવે આગળ ન વધી શકતી હોય, એ સમાજના ધનાઢ્યોને-લક્ષ્મીપુત્રોને લાખોના ખરચે ઉત્સવ

કરવા અને સંઘો કાઢવાનું સૂઝે ખરું ? એ સમાજના ધનાઢ્યોને ઉજમણાં ને ઉપધાનોમાં પાણીની માફક પૈસા ખરચવો સૂઝે ખરો ? એ સમાજના નાયકો-ધર્મનાયકોને પોતાની વાહવાહ માટે પોતાના અંધરાગી શ્રાવકો પાસે ઉંચી જાતનાં ખેડો મંગાવી વગડાવવાનું ગમે ખરું ? અને એ સમાજના ધર્મધેલાઓને પોતાના માનેલા (પછી ગમે તેવા પતિતજ કેમ ન હોય) સાધુઓનાં દુર્ગુણો ઢાંકવા માટે-બચાવ કરવા માટે હજારો રૂપિયા ખરચવાનું મન થાય ખરું ? પરન્તુ કહેવાની કંઈ જ આવશ્યકતા નથી કે સમાજના કમભાગ્ય નીજ એ નીશાની છે કે આજે સમાજ નાયકોની બુદ્ધિઓ એક જુદી દિશામાં કામ કરી રહી છે આવી સ્થિતિમાં “ અમારા સાધુઓ અને આગેવાન ગૃહસ્થો-ધનાઢ્ય ગૃહસ્થોને સદ્બુદ્ધિ આપો કે જેથી સમાજ ધાર્મિક અને સામાજિક કાર્યોમાં સમુચિત ઉન્નતિ કરી શકે. ” એવી શાસન દેવને પ્રાર્થના કરવા સિવાય આપણી પાસે બીજો શો ઉપાય છે ?

(૩૧)

ધર્મ અને રૂઠી.

‘ ધર્મ ’ અને ‘ રૂઠી ’ આ બંનેનો સંબંધ એટલો બધો ધનિષ્ઠ છે અથવા વ્યવહારમાં થઈ ગયો છે, કે-આ બંનેનો ભેદ સામાન્ય વર્ગને સમજાવવો, એ કઠિનતા ભરેલું થઈ ગયું છે. કેવળ જૈન સમાજમાં જ નહિં, લગભગ બધાથે સમાજોમાં સમયના પ્રભાવે આ બંનેની ધનિષ્ઠતાનો દુરુપયોગ થઈ રહ્યો છે. અર્થાત ‘ ધર્મ ’ અને ‘ રૂઠી ’ એ બંને જુદી-અતિ ભિન્ન વસ્તુઓ હોવા છતાં અત્યારે મહોટા ભાગે ‘ રૂઠી ’ નેજ ‘ ધર્મ ’ નો ઝભો પહેરાવવામાં આવ્યો છે; અર્થાત જે ભય અને પાપ ધર્મથી ઉલટા ચાલવાથી માનવામાં આવે છે તે જ ભય અને પાપ ‘ રૂઠી ’ ના ફેરફારમાં માનવામાં આવે છે.

બધે ધણે ભાગે તો એમજ જોવાઈ રહ્યું છે કે ‘ ધર્મ ’ જેવી વસ્તુ તરફ તો ધણા ઓછાજ ધ્યાન આપે છે. અને ‘ રૂઢી ’ એજ પરમારાધ્યા દેવી થઈ પડી છે, આ ‘ રૂઢીયો ’ ના જન્માન્તરે પ્રતિદિન થઈ રહ્યાં છે; છતાં ‘ રૂઢી ’ એજ ‘ ધર્મ ’ છે. “ રૂઢીમાં ફેરફાર થઈ શકે નહિ ” એમ માનવામાં આવે છે. આનું ખરું કારણ તો મને એજ લાગે છે કે આપણે ‘ ધર્મ ’ એ શી વસ્તુ છે, એને બરાબર સમજ્યાજ નથી અને ખીણું કારણ એ પણ છે કે આપણે કેવળ શાસ્ત્રની પંક્તિયો ઉપરજ દારમદાર કરી બેઠા છીએ.

બારીક દષ્ટિથી વિચારીએ તો ‘ ધર્મ ’ એ આત્માની સાથે સંબંધ ધરાવનાર વસ્તુ છે અને તેટલાજ માટે ‘ ધર્મ ’ નું લક્ષણ ‘ ષત્યુસહાવો ધર્મ્મો ’ વસ્તુનો સ્વભાવ એજ ‘ ધર્મ ’ એમ બતાવવામાં આવેલ છે. તેમ છતાં આપણે ખીણી રીતે ‘ ધર્મ ’ ની વ્યાખ્યા જોઈએ તો મહર્ષિઓએ એજ કરી છે કે, “ અન્તઃ-કરણશુદ્ધિત્વં ધર્મત્વમ્ ” અથવા “ કષાયનિવૃત્તિત્વમ્ ધર્મત્વમ્ ” અન્તકરણનું શુદ્ધ થવું—, એનું નામ ‘ ધર્મ ’ છે, અથવા કષાયથી નિવૃત્ત થવું,—કષાયોથી દૂર થવું, એનું નામ ધર્મ છે. આ બન્નેમાં આત્મીય લાભજ સ્પષ્ટ જોવાય છે. એટલે કે આત્માનો વિકાસ—આત્માની શુદ્ધિ—એજ ‘ ધર્મ ’ છે. આ ધર્મના ભેદો કદિ હોઈ શકે ખરા ? આ ‘ ધર્મ ’ ને નહિ માનવાવાળો કોઈ કુનિયામાં હશે ખરા ? આ ‘ ધર્મ ’ ને નામે લડાઈ કે ઝડપા, ટંટા કે ફિસાદ થાય ખરા ? છતાં ‘ ધર્મ ’ ને નામે લડાઈઓ થઈ અને થાય છે. ‘ ધર્મ ’ ના નામે લોહીની નદીયો વહી છે, એનું શું કારણ ? કેવળ એકજ કારણ, અને તે એ કે જુદા જુદા મજહબના અને સમ્પ્રદાયના લોકોએ રૂઢિઓને—રિવાજોને ‘ ધર્મ ’

નું સ્વાંગ આપ્યું છે. એ રૂઢિઓમાંથી જરાયે કોઇ ચસકયો-એ રૂઢિને નહિ સ્વીકારવાનો જરાયે કોઇએ ડોળ કર્યો, કે તત્કાળ એ રૂઢિપૂજકોએ એના ઉપર હુમલો કર્યોજ છે. ગચ્છ-ગચ્છની લડાઇઓ, એ કોને આભારી છે ? શ્વેતામ્બર દ્વિગમ્બરની લડાઇઓ, એ કોને આભારી છે ? શૈવ અને શાક્તની, રામાનુજ અને રાધાસ્વામિયોની, એ બધી લડાઇયો કોને આભારી છે ? કેવળ રૂઢિઓમાં માનેલી ' ધર્મભાવના ' ને !

કપાળમાં એક લીટીનું તિલક કાઢનાર, એ લીટીના તિલક વાળાની નિંદા કરે, અને એ લીટીવાળો ત્રણ લીટીવાળાની નિંદા કરે, જ્યારે ત્રણ લીટીવાળો ગોળ તિલકવાળાને નિંદે ! પરન્તુ તેઓ માત્ર એટલું જ સમજે કે-કોઇ થડ કલાસના ડબ્બામાં બેઠો તોયે શું, અને કોઇ સેકન્ડ કલાસમાં કે ફર્સ્ટકલાસમાં બેઠો તોયે શું ? અને કદાચ ગોળ તિલકધારીને રિઝર્વ ડબ્બામાં બેઠેલ માની લઇએ, તોયે શું ખોટું ? એમાં લડાઇ કરવાની કે નિંદાની શી જરૂર ? પ્રભુના નામે કોઇને કોઇ ડબ્બામાં બેઠો તો છે ને ? અને કદાચ, ડબ્બામાં ન બેસતાં પગે ચાલે અર્થાત તિલક કર્યા વિના જ રહે, તોયે શું ? એવી નજીવી બાબતોમાં લડાઇયો કરવી, એ પોતાના માનેલા ઇષ્ટ દેવની ભકિત છે કે કુભકિત ? એનો વિચાર એ રૂઢિપૂજકોને ભાગ્યે જ થાય છે.

ત્યારે ' રૂઢિઓ ' એ શી વસ્તુ છે ? એ સંબંધી આપણે કંઈક વિચાર કરીશું.

' રૂઢિ ' એટલે રિવાજ. અથવા સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહીએ તો કોઇ પણ સામાજિક યા ધાર્મિક કાર્યો વ્યવસ્થિત રૂપે ચલાવવા માટે બાંધવામાં આવેલા નિયમો. આ સિવાય ' રૂઢિ ' એ બીજું કંઈજ

નથી. આવી રૂઢિયોમાં કેટલીક સમૂહ હોય છે, તો કેટલીક નિર્મૂલ પણ હોય છે. સમૂહ રૂઢિયો એ છે કે જે રૂઢિનું સમાજે-સંઘે-સમુદાયે એકત્રિત થઈને નિર્માણ કર્યું હોય છે. અને નિર્મૂલ રૂઢિ એ છે કે કં પણ જાતના અંધારણ વિના જ જેની ઉત્પત્તિ થઈ હોય છે. આવી નિર્મૂલ રૂઢિ તરફ તો કોઈનો કંઈ પણ ખ્યાલ હોતો જ નથી. દેખાદેખી કે ગમે તે કારણે આવી રૂઢિયો ચાલી નીકળે છે, પરંતુ જે રૂઢિ સમૂહ છે એટલે કે સમાજે સમયનું નિરીક્ષણ કરીને આવશ્યકતા પ્રમાણે જે રૂઢિ કાયમ કરી હોય છે, એવી રૂઢિયો સમાજની પ્રત્યેક વ્યક્તિને માટે માન્ય જરૂર હોય છે, અને હોવી જોઈએ. અને આવી રૂઢિયોના શાસ્ત્રોમાં પણ ઉલ્લેખ થયેલો હોય છે. પરંતુ શાસ્ત્રોમાં ઉલ્લેખ થવાથી તે ‘રૂઢિ’ મટીને ‘ધર્મ’ નથી થઈ જતો. આવી શાસ્ત્રોમાં ઉલ્લેખાઈ ગયેલી, રૂઢિયોમાં પણ ફેરફાર અવશ્ય કરી શકાય છે, કારણ કે આ રૂઢિયો જે જે સમયમાં જેવી જેવી ચાલતી હોય છે, તે તે સમયના ગ્રંથોમાં તે પ્રમાણે આલેખાયેલી હોય છે. પરંતુ જે તેજ રૂઢિ ખીજા સમયને માટે ઉપયોગી ન હોય-અથવા એનાથી સમાજને કે ધર્મને કંઈ હાનિ પહોંચતી હોય તો એવી રૂઢિયોને અંધ કરવી, કે એનું રૂપાંતર કરવું; એમાં જરા પણ અયોગ્ય નથી. કારણ કે-એ રૂઢિયો તે તે સમયની આવશ્યકતાની પૂર્તિ માટે સમાજે નિર્માણ કરેલી હોય છે, અને અત્યારના સમયને અનુસરીને અત્યારનો સમાજ તેને બદલી પણ શકે છે. જે વસ્તુનું નિર્માણ સમાજે કર્યું છે, એ વસ્તુનો ફેરફાર સમાજ કરવાને અધિકારી હોય એમાં આશ્ચર્ય જેવું કંઈ જ નથી.

આ વિચાર બુદ્ધિમાનોએ જરૂર કરવો ઘટે. કેવળ કોઈ વાત શાસ્ત્રમાં લખી, એટલે તેજ પ્રમાણે જે ન કરે અથવા ન બોલે,

એને ધર્મથી વિમુખ કહેવો, અથવા નાર્સિક કહેવો, એ ડહા પુરૂષોને તો ન શોભે, અને એટલા માટે જ તો નીતિકારો વારંવાર એ છે કે—

केवलं शास्त्रमाश्रित्य न कर्तव्यो विनिर्णयः ।

युक्तिहीनविचारे तु धर्महानिः प्रजायते ॥

કેવળ શાસ્ત્રનો આશ્રય લઇને કોઇ પણ વિષયનો નિર્ણય નહિ કરવો જોઇએ. કેમકે યુક્તિ વિનાના વિચારથી ધર્મની હાનિ થાય છે.

કોઇપણ શાસ્ત્રના અભ્યાસમાં બુદ્ધિનો ઉપયોગ અવશ્ય કરવો જોઇએ, આ વસ્તુ શા માટે કહેવામાં આવી છે ? કયા સમયને માટે કહી છે ? ગ્રંથ કયા સમયનો બનેલો છે ? તે વખતના રિવાજને અનુસરીને આ કહેવામાં આવ્યું છે કે—અનાદિ અંતકાળને માટે એ કહ્યું છે ? એના કથન કરનાર એક પ્રમાણિક ગ્રંથકાર હતા કે કેમ ? ઇત્યાદિ અનેક બાબતોનો વિચાર કરવો જોઇએ. નહિ કે માત્ર એક ગ્રંથમાં લખેલું દેખ્યું, એટલે જટ એને આગમ વાક્ય કે વેદવાક્ય માની લીધું. કોઇ પણ બાબત ઉપર આવી શોધખોળો કે વિચારો નહિ કરવાનું જ એ પરિણામ છે કે એ વસ્તુ ઉપર જરા પણ શંકા કરનારને આપણે યુક્તિપૂર્વક સમજવવાના બદલામાં એક-દમ તેને ‘નાસ્તિક’ ના ટાઈટલથી વિભૂષિત કરીએ છીએ. ખરી રીતે આના સંબંધમાં ‘નાસ્તિક’ આપણે છીએ. કારણ કે ઊંડા ઉતરીને વિચાર કરવામાં આવે, તો સ્પષ્ટ સમજશે કે આપણી ‘તિજોરી તળીયા ઝાટક’ છે. આપણે દલીલોમાં દેવાળું ફૂંકી ખેંઠા છીએ. અતએવ કેવળ શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે, માટે તેજ લકીર ઉપર ચાલવું જોઇએ, એવું માનીએ છીએ. બદકે ખરી રીતે તપાસીએ તો ઉપરના પ્રલોકમાં કહ્યું છે તેમ, એકલા શાસ્ત્રના ઓઠા નીચે ધપાવે

રાખવામાં ધર્મના અદ્યે 'અધર્મ' પણ થવાનો પ્રસંગ આવે છે. 'ધર્મ' કરતાં ધાડ પણ પડે છે. માટે દરેક કાર્યમાં દીર્ઘચૂરની યથ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-લાવનો વિચાર કરી કાર્ય કરવું જોઈએ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો શ્રુતિ (શાસ્ત્ર), યુક્તિ અને અનુભૂતિ-આ ત્રણની કસોટી ઉપર ચઢાવીને જ કોઈ પણ વિષયનો નિર્ણય કરવો.

'રૂઢિયો' ને 'ધર્મ' નું સ્વાંગ આપવા જોઈતી જે અજ્ઞાનતા અત્યારે પ્રબળતાથી જોવાઈ રહી છે, એનું પણ ખાસ કારણ 'વિચાર શક્તિનો અભાવ' એટલે કે માત્ર 'લખ્યું' તે વાંચ્યું,' એજ જણાય છે. એક રૂઢી કયા સમયમાં શા કારણથી ઉત્પન્ન થઈ, અને એ રૂઢી ચલાવે રાખવામાં લાભ છે કે નુકસાન, એનો વિચાર ક્યાં વિના માત્ર પીછેસે ચલી આતી હૈ, એમ માનીને ધપાવે રાખવી. એ એક અજ્ઞાનતા નહિ તો બીજી શું કહી શકાય? દાદાના વખતમાં ધરમાં પાજેલી બીલાડી શ્રાદ્ધ વખતે રસોઈ અલગવી નાખતી, તેથી તેને આંધવી પડતી, પણ પિતાના શ્રાદ્ધ વખતે ધરમાં બીલાડી નહિ હતી, એટલે આંધવી કેને? એમ ધારી પિતાના શ્રાદ્ધ વખતે કાચજો લઈને ઘરે ઘરે બિલાડી માટે ફરનાર બ્રાહ્મણપુત્રની મૂર્ખતા ઉપર આપણે હસ્યા વિના રહીશું કે? અને કદાચ એ છોકરો એમ કહે કે—“ વાહ, મારા આપા, મારા દાદાના શ્રાદ્ધ વખતે, શું મૂર્ખ હતા, તે બીલાડી આંધતા હતા? ” તે વખતે આપણે દાંત પીસીને એને 'મૂર્ખાંદ શિરોમણિ' કહ્યા વિના રહીએ ખરા કે?

ઘણી રૂઢિયો આમ પ્રચલિત થાય છે. મૂળ તપાસ્યા વિના, ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ જોયા વિના એ રૂઢિયોને આપણે નલાવે જઈએ છીએ. પછી તે રૂઢિયોથી સમાજને લયંકર નુકસાનજ કેમ ન થતું હોય! આવી રૂઢિયોમાં ફેરફાર કરવામાં આપણે અચકાઈએ છીએ, એનું પ્રધાન કારણ તો મેં પહેલાં કહ્યું તેજ—રૂઢીને 'ધર્મ' નું

રૂપ આપ્યું છે તેજ છે. આપણે સમજીએ છીએ કે “ આ ‘રૂઢી’ નહિ પણ ‘ધર્મ’ છે, એમાં કેમ ફેરફાર કેમ થઈ શકે? પરંતુ જસ્ટ ઇતિહાસને તો તપાસો. એવી તો કેટલીયે રૂઢિયો કાળના વિશાળ ઉદરમાં સમાઈ ગઈ? એવી તો હજારો રૂઢિઓએ હજારો જન્મ-મૃત્યુનો પગલો કરી લીધા? અને વર્તમાનમાં! વર્તમાનમાં પણ ક્યાં ઓછી રૂઢિયો બદલાઈ રહી છે? આપણાં નેત્રો આગળથી પણ ક્યાં ઓછી રૂઢિયો અદશ્ય થઈ છે? અરે આપણા હાથે પણ નિત્ય ઉત્પાદ-વ્યય-દ્રૌવ્યની ક્રિયાઓ થઈ રહી છે. તેમ છતાં “ રૂઢિમાં ફેરફાર થઈ ન શકે, ” એમ ખોલવું અને માનવું, એ અજ્ઞાનતા નહિ તો ખીણું શું છે?

હવે આપણે એ જોઈશું કે કઈ કઈ રૂઢિયોમાં કેવી કેવી રીતે ફેરફારો થયા છે. અથવા કઈ રૂઢિયોને આપણે ‘ધર્મ’નું રૂપ આપી જોઈએ તેમ ચલાવી રહ્યા છીએ. તેમ એવી રૂઢિયોમાં ફેરફાર કરનારાઓને આપણે ‘અધર્મી’ ‘નાસ્તિક’ ‘ધર્મ નાશક’ કહીએ છીએ, તે ક્યાં સુધી ઠીક છે.

(૩૨)

‘ ધર્મ ’ અને ‘ રૂઢી ’ આ બેનો ભેદ આપણે ગત લેખમાં જોષ ગયા, અને એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જોવાયું છે કે ‘ ધર્મ ’ એ આત્માની સાથે સંબંધ રાખનારી વસ્તુ છે, જ્યારે ‘ રૂઢી ’ એ રિવાજ છે. આ રિવાજોમાં તો કેટલાક સમૂહ હોય છે તો કેટલાક નિર્મૂલ હોય છે. પરંતુ આ રિવાજોનો સંબંધ સમાજની સાથે રહેલો હોવાથી અર્થાત્ સમાજદ્વારા એની ઉત્પત્તિ થએલ હોવાથી એમાં ફેરફાર કે સર્વથા બદલવાર એનો થઈ શકે છે. અનાદિકાલના ચક્રમાં આવી કચોડો રૂઢિયો ઉત્પન્ન થઈ અને અદૃશ્ય થઈ. જો રિવાજો-રૂઢિયો પણ જેમની તેમ-જરા પણ ફેરફાર થયા સિવાય ચાલી આવતી હત, તો આજે એક પણ સમાજનું ઉભા રહેવાનું કે વિચારવા માત્રનું પણ સ્થાન ન રચું હત; પરંતુ એ રૂઢિયો કાયમને માટે રહીજ કેમ શકે ? કુદરતથીજ એ ખિલાફ વાત છે. રૂઢીની વાત તો દૂર રહી. ભગવાનના ખતાવેલ આમમાર્ગમાં પણ આવશ્યકતા-નુસાર ધુરંધર આચાર્યોએ અને સંધોએ ફેરફારો કર્યા છે, તો પછી રૂઢિયોની તો વાતજ શી કહેવી ? સાધુને કપડાં “ ન ધોવાં, ન રંગવાં ” એવી ખુદલી પ્રભુઆજ્ઞા હોવા છતાં આવશ્યકતા જણાતાં રંગવા અને ધોવા માટે આધ્ય થવું પડ્યું કે નહિ ? પંચમીની સંવત્સરી હમે-શાંથી ચાલી આવતી હોવા છતાં ચોથની પ્રચલિત થઈ કે નહિ ? આવી આગમોક્ત-પ્રભુ આજ્ઞાની આપ્તોમાં પણ ફેરફાર થયા અને થાય છે, તો પછી આપણીજ ચલાવેલી રૂઢિયોમાં ફેરફાર કરીએ-તેને દૂર કરીએ તો તેમાં ખોટું શું ? હા, ત્રિકાલાવચ્છેદન અચળ અવિચ્છિન્ન કોઈ વસ્તુ રહી છે અને રહેશે, તો તે ‘ ધર્મ ’ છે. ધર્મ અને ‘ રૂઢિ ’ માં એજ ખોટું અંતર છે. એક અમર છે, તો બીજી મૃત-

સમયને ઓળખો.

ધર્મી છે. એક અવિનાશી છે, તો ખીજી વિનાશી છે. એક આત્મા સાથે સંબંધ રાખે છે, તો ખીજી વ્યવહાર સાથે રાખે છે. મિયાં મહાદેવનું જોડું કેમ એક કરી શકાય? આકાશ અને પાતાળનું અંતર કેમ હડાવી શકાય? દિવસ અને રાતનો ભેદ કેમ ભાંગી શકાય?

આ પ્રસંગે આપણે જૈન સમાજમાં ચાલતી કેટલીક આધુનિક રૂઢિચો ઉપર દષ્ટિપાત કરીએ.

એ તો સૌ કોઈ કબુલ કરશે કે-મંદિરો, દેરાસરો એ શાન્તિનાં ધામો છે. દ્રવ્યપૂજા કે ભાવપૂજામાં કેવળ આત્મશુદ્ધિના ચિંતવન સિવાય ખીજું શું હોવું જોઈએ! અને જ્યાં આત્મશુદ્ધિનું ચિંતવન-વિચાર હોય, ત્યાં આહ્વાડંબરની પ્રધાનતા નજ શોભે; પરંતુ એજ મંદિરોમાં થતી આત્મશુદ્ધિની ક્રિયાઓ પ્રસંગે બોલીયો વિગેરેના જે રિવાજો પડ્યા છે, એને કોઈ આત્મશુદ્ધિમાં સાધનભૂત કહી શકે તેમ છે ખરું? અને એમ પણ કોઈ કહી શકે તેમ છે કે-એ બોલિયોના રિવાજો અનાદિ કાળથી ચાલ્યા આવતા હતા? દાખલા તરીકે, આરતી-પૂજા પ્રસંગે ઘી બોલવું; વરઘોડા પ્રસંગે ભગવાનને લખને બેસવાનું, છડી, ચામરનું, છત્રનું વિગેરે વિગેરે. આ રૂઢિચો આપણી કલ્પનિક રૂઢિચો છે. કેવળ ઉપજ ઉત્પન્ન કરવાના અને લોકોમાં એક ક્રિયા કરવા માટે હુંસા તુંસી ન થાય, એટલા માટે ઉત્પન્ન કરેલી રૂઢિચો છે, એ કોણ નહિં માને? ઘણાં સ્થાનો એવાં છે કે જ્યાં આ રૂઢિચો નથી પણ, તેમ છતાં પૂજા-આરતી વિગેરે વિધિઓ-ક્રિયાઓ બરાબર થાય છે. ત્યારે શું એમ કહી શકાય કે બોલી બોલ્યા વિનાની એ ક્રિયાઓ નિર્થક છે?

આવી રીતે સંકડો રૂઢિચો હજી પણ જૈનસમાજમાં હયાતી

ભોગવે છે. અને ધીરે ધીરે એક બીજાના દેખાદેખી પ્રવિષ્ઠ થએલી છે. દાખલા તરીકે—

સુપન ઉતારવાં અને ઘોડિયાપારણું બુલાવવું. કોણ કહી શકે કે, આ રિવાજ રૂઠી નથી? રિવાજ કે રૂઠી એ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યારે કલ્પસૂત્ર શ્રીસંઘ સમક્ષ નહિં વંચાતું હતું, ત્યારે શું સાધુઓ સ્વપ્ન ઉતારતા હતા? ત્યારે કબૂલ કરવુંજ જોઈએ કે આ રિવાજ ચોક્કસ વર્ષો પહેલાંથીજ પડ્યો છે, ધીરે ધીરે આ રિવાજમાં કેટલું બધું પરિવર્તન થયું? સુપન તો ઉતરે તે ઉતરે, પરંતુ તેના ઉપર માળાઓનું ચે ઘી બોલાય. માળાનો પણ ચોક્કસ નિયમ તો નહિંજ, કોઈ વખત અને કોઈ સ્થળે એક બે પાંચ પણ ચઢાવાય, અને દરેક વાર ઘી બોલાય. ભગવાનનાં ઘોડિયાં પારણા માટે પણ કેટલીક વાર ઘી? જે જે ગામના સંઘની મરજીમાં જેટલી વાર આવે એટલી વાર; એનો કંઈ નિયમજ નહિં.

કાંઈવાની મતલબ એટલીજ છે કે આ રિવાજને, આપણી આવશ્યકતાની પૂર્તિ માટેનાં અથવા તો કહો કે એક પ્રકારનાં લોભનાં સાધનો છે. એને 'ધર્મ' કોણ કહી શકે?

આવા રિવાજને એક બે નહિં, અનેક છે, અને તે દરેકનો, ઉંડા ઉતરીને વિચાર કરીએ તો, એનો સંબંધ :ધર્મથી હજારો કોશ દૂર છે.

કલ્પસૂત્ર મુનિરાજનું, એમનીજ પાસેથી લીધું અને સભામાં તેજ કલ્પસૂત્ર મુનિરાજને બોરાવવા ઘી બોલાય, પ્રતિક્રમણનાં સૂત્રો કોઈને અશુદ્ધજ કેમ ન આવડતાં હોય, પરંતુ જે વધારે ઘી બોલ્યો એજ ગડબડ અધ્યાય ચલાવે રાખે, સંવત્સરી પ્રતિક્રમણ કરવા ઉપાશ્રયે જાય, એટલે એની પાસેથી—ઉપાશ્રયના ભાડા તરીકે કંઈ,

સમયને ઝોળખો.

લેવુંજ; ઉપધાન વહન કરે-માળ પહેરે, એની પાસે નકરો લેવોજ
જોઈએ. થોડો કે ઘણો જો નકરો ન આપી શકે તો, તે ઉપધાન
જેવી ક્રિયા ન કરી શકે, પ્રત ગ્રહણ કરવું હોય અને નાંદ મંડાવે
એટલે નાંદનો નકરો એના કપાળે ચોંટ્યોજ. પૂજા કે સ્નાત્ર-
પૂજા લણાવે, એનો પણ અમુક નકરો આવવોજ રહ્યો. કોઈ બાહ
જીંદગીમાં પહેલીજ વાર પોસહ કરે, અથવા કંઈ પ્રત લે, તો
અમુક નકરો અથવા અમુક ખરચ કરવુંજ જોઈએ, નહિં તો એ
બધું કરાવ્યું ધૂળધાણી. વ્યાખ્યાન વાંચવાને સ્થાને ચંદ્રવા પૂઠિયા
આંધવાંજ જોઈએ. હાથમાં પાનાં લખનેજ સાધુએ વ્યાખ્યાન કરવું
જોઈએ. સ્થાપનાજીને પધરાવવા ત્રણ પાટલા ગોઠવવાજ જોઈએ,
તેના ઉપર રૂમાલ નાખવાજ જોઈએ; વ્યાખ્યાનમાં પહેલાં સૂત્ર
વાંચવું. અને પાછળ કંઈ કથા વિગેરે વાંચવી. અને વચમાં સ્ત્રિયોએ
ગહુળી ગાવી; સ્થાપનામાં રેશમી અથવા રેશમથી ભરેલી મુહપત્તિ
તથા રૂમાલો રાખવા. ઠવણીને પણ રેશમનાં કુમતાં વિગેરેથી ખૂબ
શણગારવી, ખાસ ખાસ તહેવારના દિવસોએ ચાંદીની ઠવણી મૂકવી,
દેરાસરમાં ચામર, નગારાં, રેશમી વસ્ત્રો વિગેરે વાપરવામાં વાંધો નહિં
માનવો, અને એક માણસના હાથે ઘડીયાળનો પટ્ટો હોય તો તે
ખહાર કાઢવોજ જોઈએ, સાધુએએ દાંડો મોઢરાવણો જ રાખવો
જોઈએ; કાંબળ, સંઠારિયાં, ઓઠારિયામાં ગોમૂતકા કાઢવાં. ઓઠામાં
અમુક જાતનું રેશમથી ભરત ભરાવવું; આચાર્યાદિ પદવીઓ વખતે
કપડા-કાંબળીએનો વરસાદ વરસાવવો; સાધુએને ખાસ વંદન કરવા
જાન્ય, તો પ્રભાવના વિગેરે કંઈ કરવુંજ જોઈએ; મંદિરમાં કેશર
વાપરવુંજ જોઈએ; મંદિરમાં પાટલા પેલા ઉજમણાંમાં મુકાય છે
તેવા રંગેલા-ચિત્રવાળા રાખવા જોઈએ.

આવી સેંકડો રૂઠિયો પ્રચલિત છે. હું એ જરૂર માનું છું

અને દરેક એ પ્રમાણે માનશે કે—એક અથવા બીજી રીતની રૂઢિયો દરેક સમાજમાં, દરેક દેશમાં અવશ્ય ચાલે છે, અને ચાલ્યા કરવાની. પરંતુ સવાલ માત્ર ‘ રૂઢી ’ અને ‘ ધર્મ ’ ના ભેદને સમજવાનો છે. ઉપર બતાવી તે બધી રૂઢિઓ છે. નહિ કે ‘ ધર્મ ’. એ રૂઢિને ‘ ધર્મ ’ માનવાનું જ એ પરિણામ છે કે એ રૂઢી પ્રમાણે નહિ ચાલનારને આપણે ‘ ધર્મ નાશક ’ સમજીએ છીએ. એક ગામમાં ઘોડિયા પારણા ઉપર ઢાંકવાના ૧૦ રૂમાલનું ઘી બોલવું હોય, પરંતુ કોઈ સાધુ કહે કે ૧૦ નું શું કામ છે ? ૮ રૂમાલનું ઘી બોલ્યા એ શું ઓછું છે ? તો ઝટ જવાબ મળશે. “ વાહ, અમારે ત્યાં અનાદિ કાળથી ૧૦ રૂમાલનું બોલાય છે. શું અમારા વડવાઓ મૂર્ખ હતા, કે ૧૦ રૂમાલનું બોલતા હશે ? ” કેટલી સુંદર દલીલ ? જાણે કે દસ રૂમાલનું ઘી બોલવું એજ ધર્મ છે. અને એ ધર્મમાં આધુ પાછું કેમ થઈ શકે ? કોઈ ગામમાં મુનિરાજ વ્યાખ્યાન વાંચવા બેસી જાય, અને ગૃહસ્થને ચંદરવો પૂઠિયાં બાંધતા કે પાટલા ગોઠવતાં વાર લાગી જાય, તો તે ગૃહસ્થો ઝટ મહારાજને કહેશે—“ જરા થોભો સાહેબ, હજુ ચંદરવા પૂઠિયાં બાંધવા નથી. ” કદાચ મહારાજ એમ કહે કે—“ કંઈ નહિ, ચંદરવા પૂઠિયાંનું શું કામ છે, તમે તમારે ઉપદેશ સાંભળોને ! ” તો ઝટ જવાબ મળશે—“ નહિં એમ ન થાય, ચંદરવા પૂઠિયાં બાંધ્યા વિના વ્યાખ્યાન વંચાતું હશે ? ” જાણે કે એમનાં ચંદરવા પૂઠિયાં પોતેજ વ્યાખ્યાન વાંચવાનાં ન હોય ! પાનાં હાથમાં રાખીને વ્યાખ્યાન વાંચવાનો રિવાજ હોય, ત્યાં જો કોઈ સાધુ પાનાં રાખ્યા વિના વ્યાખ્યાન વાંચવા બેશે; તો તેની ઝટ નિંદા કરશે. “ મહારાજે શાસ્ત્ર તો હાથમાં રાખ્યું નહોતું. કાણ જાણે શુંયે ઉત્સૂત્ર કહી ગયા હશે, તે ઉત્સૂત્ર ભાષવાથી અનંતા ભવ કરવા પડશે, એ શું મહારાજ

સમયને ઝોળખો.

નહિ જાણતા હોય. ” આમ શંકા કરવી, એ કેવળ રૂઢીને ધર્મ માનવાનો પ્રતાપ છે. આવા રૂઢીપૂજકોની વચમાં કોઇ સાધુ ભલે અભણ હોય, પણ સુંદર રેશમથી ભરેલા પૂંઠા ઉપર હાથની લખેલી પ્રાચીન પ્રતિ રાખીને, પછી તે પ્રતિ વાંચી શકતા હોય કે ન હોય, વ્યાખ્યાન વાંચે, તો રૂઢીપૂજકો કહેશે કે—“ અહાહા ! મહારાજે કેવું સરસ વ્યાખ્યાન કયું ? જૂનામાં જૂના શાસ્ત્ર લખને આજ તો મહારાજે વ્યાખ્યાન કયું. ”

અત્યારે સાધુઓ મોઘરાતર દાંડા રાખે છે, એ રૂઢી પડી ગઇ છે. પરંતુ કોઇ સાધુ શાસ્ત્રોમાં કહ્યા પ્રમાણે વાંસનો દાંડો રાખે, તો લોકો ઝટ ટીકા કરે, અને કહે કે—“ જોયું ? દાંડા બાંડા મૂકી દીધા, અને હવે તો લાકડીયો રાખવા લાગ્યા. ”

કેટલીક રૂઢીયો ખાસ સમ્પ્રદાયોની નિશાની તરીકે પણ પડી ગયેલી હોય છે. દાખલા તરીકે તપગચ્છના સાધુઓ તરપણી અને પાતરાં લાલ રાખશે, પરંતુ કાંઠા કાળા રાખશે. જ્યારે ખરતર-ગચ્છીય સાધુઓ કાંઠા લાલ રાખશે, અને ખીજો બધો ભાગ કાળો રંગશે, આવીજ રીતે એકજ ગચ્છની અંદર પણ કેટલીક પદ્ધતિયો જુદી જુદી રીતે પડી ગયેલી હોય છે. જેમકે વિહાર કરતી વખતે કમર બાંધતાં કેટલાક સાધુઓ ઉપધી બાંધીને પછી ઉપર કપડો ઓઢે છે, જ્યારે કેટલાક પહેલાં કપડો ઓઢીને પછી ઉપર ઉપધિ બાંધે છે.

શું મહત્ત્વ છે ? પરંતુ આવી નજીવી નજીવી બાબતોમાં પણ ઘણી વખત રાગ-દ્વેષનું ઉદ્ભાવન થાય છે. એ બધી અજ્ઞાનતા નહિં તો ખીજું શું છે ? ખરી વાત તો એ છે કે કોઇ પણ રીત-રીવાજ-રૂઢી ગમે તે હોય, પરંતુ તેનો હેતુ શોધવાની જરૂર છે.

આ રૂઠી શા માટે પ્રચલિત થઈ ? ક્યારે થઈ ? હવે આવશ્યકતા છે કે કેમ ? એમાં પરિવર્તન થયું છે કે કેમ ? એમાં પરિવર્તન કરવાની જરૂર છે કે કેમ ? ઇત્યાદિ આબતોનો વિચાર બુદ્ધિમાનોએ અવશ્ય કરવો ઘટે. બોલિયોના રિવાજો, કે જે રિવાજો ધાર્મિક ક્રિયાઓની અંદર પણ પેસી ગયા છે, એની અંદર પણ આપણે કેટલો અધો ફર્ક જોઈએ છીએ ? કોઈ સ્થળે બોલિયોના કંઈ લાવ છે તો કોઈ સ્થળે કંઈ છે, કોઈ સ્થળે ઉપજ કયાંય લઈ જવામાં આવે છે, તો કોઈ સ્થળે કયાંય લઈ જવાય છે. એજ બોલીયોમાં એક વખત તેલ બોલાવું હતું, તો અત્યારે ઘી બોલાય છે. એજ બોલીયો એક સ્થળે એક સમયે નહિં હતી, તો તેજ સ્થળે બીજા સમયે પ્રચલિત થઈ. ધર્મમાં આવું બની શકે ખરું ? બહેકે દીર્ઘ દષ્ટિથી વિચાર કરીએ તો ધર્મની ક્રિયાઓમાં પણ સમયે પોતાનો પ્રભાવ નાખી તેમાં કેટલુંયે પરિવર્તન કરી નાખ્યું છે. પ્રતિક્રમણાદિની ક્રિયાઓ જે જે સમયે કરવાનું કહ્યું છે, એજ પ્રમાણે-એજ સમયે આજે કેટલા કરે છે ? ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમાં પોરસી સમયે પાતરાંની પ્રતિલેખના કરીને ગુરૂવંદન કરવાનું અને પછી વેયાવચ્ચ કે સ્વાધ્યાય એમાં શું કરવું, તે સંબંધી આજા માગવાનું કહ્યું છે. અત્યારે એ વિધિ કેટલા સાધુઓમાં દેખાય છે ? નવ વાગ્યા પછી કરવાનું ગુરૂવંદન શું પ્રાતઃકાળમાં નથી થતું ? પ્રતિક્રમણમાં કેટલાંયે સૂત્રો શું પાછળથી નથી પ્રવેશ્યાં ? ભગવાનની થતી અંગરચનાઓમાં થયેલું પરિવર્તન કોઈ નિહાળે છે કે ? અત્યારે ભગવાનની અંગરચનામાં કોટ, પાટલુનું, બકીટ રિંગેરે બનવા લાગ્યાં. ધડીયાળો મૂકાવા લાગી (હા, અંગ્રેજી ટોપી-હેટની ખામી રહી ગઈ છે.) તે પહેલાં બનતું હતું કે ? આ બધી રૂઠીયો-આ બધા રિવાજો ઉપર શું વિચાર કરવો નથી ઘટતો ?

સમયને ઓળખો.

આ પ્રસંગે હું એ કહેવા નથીજ ઇચ્છતો કે કયો રિવાજ સારો કે નરસો ? કઈ રીઠી ગ્રાહ્ય છે કે અગ્રાહ્ય ? આ લેખનો ઉદ્દેશ માત્ર એકજ છે. અને તે એ કે ‘ ધર્મ ’ ને ધર્મ સમજવો, અને ‘ રીઠી ’ ને ‘ રીઠી. ’ રીઠીને ‘ ધર્મ ’ સમજવાનુંજ પરિણામ છે કે ઘણી વખત નજીવી વાખતોમાં રાગ દ્રેષો ઉભા થાય છે, અને તેને પરિણામે સમાજ-શાસનને ઘણું નુકસાન પહોંચે છે. જ્યારે આપણે ‘ રીઠી ’ ને ‘ રીઠી ’ અને ‘ ધર્મ ’ ને ‘ ધર્મ ’ સમજતા થઈશું, ‘ ત્યારે એ આગ્રહ આપણાર્થી સર્વથા દૂર થવાનો કે “ આ રીઠીમાં ફેરફાર નજ થાય. આ રીઠીની ઉપજ અમુક કાર્યમાં જ જવી જોઈએ. ” એ વખતે તો આપણને સ્પષ્ટ સમજણે કે રીઠી, એ તો આપણો ઉત્પન્ન કરેલો ચીલો છે-માર્ગ છે. એને ભૂંસી નાંખી-મિટાવી દઈ-આપણે ગમે તે સરળ માર્ગ લઈ શકીએ છીએ.

હું પહેલાં જ કહી ગયો છું કે ‘ રીઠી ’ એ સમાજના વ્યવહારની વસ્તુ છે. એમાં કેટલાક રિવાજો ખાસ મુકરર કરેલા હોય છે. જ્યારે કેટલાક પોતાની મેળે પણ પડી જાય છે. આવા કેટલાક વધુ રિવાજો પણ જોઈએ. ન કેવળ ભારતમાંજ, પરંતુ યુરોપમાં પણ આવા રિવાજો પડી ગયેલા હોય છે. કારણ કે રિવાજો, એ તો જ્યાં મનુષ્ય સ્વભાવની સાથે સંબંધ ધરાવનારી વસ્તુ છે. આવતા લેખમાં આપણે કેટલાક યુરોપીય રિવાજો પણ જોઈશું.

(૩૩)

‘ ધર્મ ’ અને ‘ રૂઢિ ’ ની ભિન્નતા ગયા એ અકોમાં આપણે જોઈ છે, એમાં અનેક ઉદાહરણોથી સ્પષ્ટ જોવાયું છે કે ‘ ધર્મ ’ જુદી વસ્તુ છે. અને ‘ રૂઢિ ’ જુદી, ધાર્મિક રીતરિવાજોમાં ‘ રૂઢિ ’ એ કેવું સ્વરૂપ લીધું છે એ પણ જોવાઈ ગયું. ‘ રૂઢિ ’ ની અસર ન કેવળ અમુક દેશ કે અમુક જાતિમાં જ પ્રવેશ કરી ગઈ છે, બલકે-દુનિયાનો કોઈપણ દેશ એવો નહિં હોય કે ન્યાં એક અથવા ખીજા આકારમાં ‘ રૂઢીઓ ’ ન ચાલતી હોય, એ બધીએ રૂઢીઓ બધા દેશને માટે માન્ય હોય એમ નથી હોતું; દાખલા તરીકે—

પૂર્વ દેશમાં (ખાસ કરીને બનારસમાં) ધોખીને અસ્પૃશ્ય તરીકે માનવામાં આવે છે. ધોયેલાં કપડાં ઉપર પણ છાંટ નાખીને ધોખી પાસેથી લેવામાં આવે છે. ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં ધોખીને અડવામાં કંઈપણ આલડછેટ સમજાતી નથી. બનારસમાં મધેડાને ન અડકી શકાય, ન્યારે ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં તેમ નથી. આને કોઈ ધર્મ કહેશે કે ? એ તો રૂઢિ જ. એક દેશમાં કંઈ રિવાજ, ખીજા દેશમાં કંઈ.

આ ઉપરાંત રૂઢિની અસર ખાનખાનના વ્યવહારમાં પણ કેવી વિચિત્ર થએલી છે, એ પણ જાણવું જોઈએ.

મારવાડ, મેવાડ અને પૂર્વ-બધે એ પ્રકારની રસોઈ થાય છે, એક કાચી અને એક પાકી કાચીની મતલબ કોઈએ ‘ રાંધ્યા વિનાની ’ ન સમજવી. કાચી રસોઈ એટલે ઘણ-ભાત-શાક-રોટલી-કઠી વિગેરે, પાકી એટલે પરોઠાં (ટીકડા) દેખરાં, પૂરી અને શાક

વિગેરે. પાકી રસોઇમાં ભાતદાળની ગણતરી નહિં. મતલબ કે તળેલી અથવા ચૂલા ઉપર તવામાં ઘીથી પકવેલી રોટલી-ટીકડા, એ પાકી રસોઇ છે. કહેવાની કંઈ જરૂર નથી કે-પાકી રસોઇ પણ અને છે તો લોટ અને પાણીથી જ, પરંતુ જેઓ પાકી અને કાચીનો ભેદ સમજે છે, તેઓની માન્યતા એ છે કે પાકી રસોઇ નોકર-ચાકરના હાથની અનાવેલી હોય તો પણ ખાઇ શકાય, અને ગમે તેની સાથે ખેસીને ખાઇ શકાય. જ્યારે કાચી અર્થાત દાળ-ભાત-રોટલી-શાક વિગેરે ખાસ બ્રાહ્મણ કે પોતાની જાતિના મનુષ્યે અનાવેલી હોય તોજ ખપી શકે. પૂર્વદેશના ઓસવાલોમાં પાકી રસોઇ (ટીકડા-પૂરી-શાક-વિગેરે) ઘણે ભાગે સાંજે થાય છે અને તે રસોઈ ધરતો કહાર-નોકર અનાવે છે. કહાર એટલે ગુજરાતનો ભોઇ, ભોઇ એટલે મચ્છીમાર. આ કહારની જાતિમાં માંસાહાર અને દારૂનો રિવાજ અવશ્ય છે. ગુજરાતના લોકો આવા કહારોને હલકા સમજે છે, જ્યારે પૂર્વ દેશના લોકો પોતાની માનેલી પાકી રસોઇ, આ કહારોના હાથથી અનાવરાવીને ખાય છે ! આ દૈશિક રૂઢિ નહિ તો ખીજું શું છે ? આવા રિવાજોમાં શું સમયે સમયે પરિવર્તન નથી થતું ? કોઇ પૂર્વદેશીય મનુષ્ય કાચી-પાકીના ભેદને ન ગણી એવા કહારોના હાથે રસોઇ ન અનાવરાવે, તો શું તે જાતિબહાર થાય ?

એકલા ગુજરાતમાં પણ કયાં આવી રૂઢિઓમાં ભેદભાવ નથી ? કેટલાંક ગામોમાં ભોજનાદિ પ્રસંગે કણખીને અલગ ખેસાડવામાં આવે છે, જ્યારે કેટલાંક ગામોમાં કણખી ખાસ રસોયા તરીકે કામ કરે છે, એટલું જ નહિં પરંતુ કણખીને અલગ ખેસાડવાવાળા જ્યારે તે ગામોમાં જાય છે, ત્યારે તે જ કણખીયોના હાથની રસોઇ ખાઇ આવે છે. કણખીની વાત તો દૂર રાખીએ, ગુજરાતમાં વાર તહેવારના દિવસે હળમને દૂરથી ખાવાનું આપવાનો રિવાજ છે. જ્યારે માર-

વાડ (ગોલવાડ)માં કેટલેક સ્થળે જમણોમાં ખાસ કરીને હળમો જ રસોઇ કરે છે.

એક ઋતુવતી સ્ત્રીને એક જરાક કોઇ સ્પર્શ કરે-તેનું કપડું પણ જરા અડી જાય, તો સ્નાન કરવામાં આવે છે, બ્યારે કેટલાક પ્રાન્તોમાં અને કદાચિત્ ગુજરાતના પણ કેટલાક લોકોમાં ઋતુવતી સ્ત્રી અનાજ સાફ કરવું, વાસણ માંજવાં, કપડાં સીવવાં ત્રિગેરે કામકાજ કરે છે અને તેમ કરવામાં જરા પણ આધ મનાતો નથી. પારસીઓમાં ઋતુધર્મમાં આવનારી સ્ત્રીઓ માટે બહુ સખ્ત નિયમો છે, બ્યારે કેટલાક સુધરેલા પારસી કુટુંબો કહેવાય છે કે-યૂરોપીયન લોકોની માફક ઋતુધર્મ માનતા જ નથી.

આ બધી દૈશિક કે સામાજિક રૂઠિયોનું કોઇ કારણ પૂછે તો શું કોઇ બતાવી શકે ખરા ? કદિ નહિં. એ તો જે સમયે જેમ ચાલી નીકળ્યું, તેમ ચાલ્યું.

આવી જ રીતે બીજા પણ કેટલાક રીવાજો જૂઓ—

જે દેશ કે જે જ્ઞાતિમાં સ્ત્રિયોને માટે પડદાનો રિવાજ છે, એ પડદાનું જરા ખારીકાઇથી અવલોકન કરીશું, તો આપણને જરૂર અજાયબી ઉત્પન્ન થશે.

એક મહોટા કે સામાન્ય ઘરની સ્ત્રીને બહાર નીકળવું હોય તો રસ્તામાં કોઇ ઓસવાળ, શ્રીમાળ કે એવી ઉચ્ચ જ્ઞાતિનો મનુષ્ય નહિં હોવો જોઇએ, પરન્તુ એ આધને રાત્રે-અધારી રાતે એક મહોલ્લામાંથી બીજા મહોલ્લામાં અથવા મેળા જેવો કોઇ પ્રસંગ જોવાને જવું હોય તો તેની સાથે-તે એકલી સ્ત્રીની સાથે એક યુવાન મુસલમાન કે કહાર નોકર જરૂર જઇ શકે. તે ગુંડા નોકરની સાથે તે સ્ત્રીને રાત્રે પણ બહાર જવામાં જરાયે આધ નહિં, પરન્તુ

સમયને ઓળખો.

એક ઓસવાળ, શ્રીમાલ કે ઉચ્ચ જ્ઞાતિનો મનુષ્ય રસ્તામાં સ્હામો પશુ અકસ્માત મળી જાય, તો ગળ્ય થઇ જાય. કોઇ શેઠના ધરની સ્ત્રી અંધારામાં ચાર વાગે ઉઠીને એક નોકરની સાથે મંદિરમાં જઇ શકે. મંદિરમાં એકલા યુવાન પૂજારીની સાથે હસી હસીને વાતો કરી શકે, પરંતુ દિવસના આઠ વાગે તે મંદિરમાં દર્શન કરવા ન જઇ શકે, એટલા માટે કે આઠ વાગે કોઇ શ્રાવક પૂજા કરતો હોય તો કેવો વિચિત્ર પડદો ? કેવો વિચિત્ર રિવાજ ! તાજબુખી તો એ છે કે—આવા કઠંગા રિવાજને ફેરફાર કરવાનું કહેવામાં આવે, તો તે પશુ એ રૂઢિ-પૂજકોને ગળે ન ઉતરે ! વાહ, બાપદાદાથી અમારી જે મર્યાદા ચાલી આવે છે, એને કેમ છોડી શકાય ?

સાધુઓ સંબંધી સ્પર્શસ્પર્શના સંબંધમાં પણ કેટલીક રૂઢિઓ બહુ વિચારવા જેવી છે.

એકજ લાંબા પત્થરમાં દૂર દૂર સાધુ અને સ્ત્રી બેઠાં હોય તો તેને માટે સંગદો નથી ગણવામાં આવતો; પરંતુ જે એજ પત્થરના સ્થાનમાં લાકડાનું પાટીયું હોય તો તેને સંઘદારૂપે ગણવામાં આવે છે. શું કારણ ?

આવી જ રીતે યુરોપમાં પણ કેટલીયે જાતની રૂઢિઓ છે. એ રૂઢિઓ આપણા દેશની રૂઢિઓ સાથે સરખાવીએ તો આકાશ-પાતાળનું જ અંતર જણાય.

ગયા અંકના અંતમાં કહેવા પ્રમાણે આ પ્રસંગે કેટલીક યુરોપીય રૂઢિઓનો પણ ઉલ્લેખ કરીશ.

યુરોપના લોકો કોઇને ત્યાં જાય, તો ટોપી ઉતારે, પણ ખૂટ ન ઉતારે, એવો રિવાજ છે. ન્યારે હિંદુસ્થાનમાં પાધડી ટોપી મસ્તક પર જરૂર રાખે અને ખૂટ ન પહેરાય. યુરોપમાં પતિ-પત્ની એક

બીજાનું નામ લેવામાં સંકાય નથી કરતાં, ન્યારે હિંદુસ્થાનના જૂના રિવાજ પ્રમાણે ચાલનારાં પતિ-પત્નીઓ એક બીજાનું નામ નથી લેતા. આપણે જોઈએ છીએ કે શહેરોના લોકોમાં આ રિવાજ શિથિલ થતો જાય છે. મારવાડી અને એવા કેટલાક લોકોમાં તો વહુ પોતાની સાસુનું નામ પણ લઈ શકતી નથી. બલકે સાસુ પાસે હોય તો ધુમટો કાઢે જ, અને યું માત્ર પણ ન કરી શકે. આટલી સખ્તાઈ ગુજરાતમાં નથી.

યૂરોપમાં ગર્ભ સંબંધી, ઋતુધર્મ સંબંધી, ત્યાં સુધી કે ટટ્ટી અને પેશાબ સંબંધી કોઈ સ્ત્રી કોઈને પણ કંઈ ન કહી શકે. ન્યારે હિંદુસ્થાનમાં તો સ્ત્રીઓ સાથે ખેસીને જંગલ પણ જઈ શકે.

યૂરોપમાં પસીનો, લોહી, પાચ, એવા પદાર્થોનું નામ લેવું પણ અવિવેક ગણાય છે. ત્યાં સુધી કે સ્ત્રીઓ પોતાના શર્ટની અંદર જે કપડું પહેરે છે, એનું નામ લેવું પણ અવિવેક ગણાય છે, ન્યારે હિંદુસ્થાનમાં એ સંબંધી લગાર માત્ર પણ સંકાય નથી હોતો.

યૂરોપમાં કોઈ મરી જાય તો આંખમાં આંસુ લાવીને રોવું, એ અસમ્યક્તા ગણાય છે, ન્યારે હિંદુસ્થાનમાં સ્ત્રી જાતિ ભરખળ-રમાં કે ચોકમાં ઉભી રહી-છાતી પીટીને રોવામાં-કૂદી કૂદીને રોવામાં પણ સંકાય નથી કરતી પહેલાંના કરતાં આ રિવાજમાં ઘણો ફેરફાર થયેલો જોવાય છે.

યૂરોપની સ્ત્રીઓ કોઈપણ પુરૂષના દેખતાં મોજાં પહેરવાં કે કાઢવામાં પણ અવિવેક સમજે છે, ન્યારે તે જ સ્ત્રીઓ માત્ર એક જ કપડું પહેરીને પુરૂષોની સાથે હોજમાં સ્નાન કરવું અને રમત-ગમત કરવી, એમાં અવિવેક નથી માનતી.

આવીજ રીતે પુરૂષની સ્ત્રીને ડકાર ખાવો, છીંક ખાવી; બગાડું ખાવું, એ બધું અવિવેક મનાય છે.

કોઈની ઉંમર પૂછવી કે લગ્ન સંબંધી પૂછવું, એ પણ હળા-હળા અસભ્યતા !

રૂઢિયોનું તે કંઈ ઠેકાણું છે ? ભોજન કરતાં કાંટો ડાબા હાથમાં અને ચાકુ તથા ચમચો જમણા હાથમાં રખાય છે, આ વિધિમાં જો જરાયે વ્યત્કય થઈ ગયો તો જાણો કે લયંકર અવિ-વેક થયો.

કહેવાય છે કે જર્મનીમાં પુરૂષ અને સ્ત્રી સ્થાને મળે તો, પુરૂષે પહેલાં સલામ કરવી જોઈએ, જ્યારે ઇંગ્લાંડમાં સ્ત્રી પહેલાં સલામ કરે છે !

યૂરોપમાં એક સાંકડા રસ્તામાં સ્ત્રી-પુરૂષ આવી જાય, તો સ્ત્રી આગળ જાય; પરંતુ નીસરણી ચઢતી વખતે પુરૂષ ઉપર પહેલાં જાય, અને સ્ત્રી પાછળ જાય. જ્યારે ઉતરતાં સ્ત્રી પહેલાં ઉતરે, અને પુરૂષ પછી ઉતરે.

યૂરોપમાં કોઈ સ્ત્રીની પાસે કોઈ પુરૂષ ખેડો હોય, અને સ્ત્રીના હાથથી કંઈ વસ્તુ પડી જાય, તો તે પુરૂષે તે ચીજ ઉપાડીને સ્ત્રીને આપવી જોઈએ. પુરૂષ વૃદ્ધ હોય તો પણ, અને પુરૂષના હાથથી કંઈ પડી જાય તો સ્ત્રી ઉપાડીને ન જ આપી શકે.

યૂરોપમાં કોઈને ત્યાં કોઈ મેમાન આવે તો, એક મ્હોટી પ્લેટમાં ઘણાં ફૂટ (નારંગી વિગેરે જે હોય તે) આખાં ને આખાં ધરવામાં આવે છે. બધાયે મેમાનો આગળ તે પ્રમાણે ધરાય છે, તેમાંથી દરેક મેમાન પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે એક એક લઈ લે છે, અને પછી બનાવીને-ફેલીને-ખાય છે, જ્યારે હિંદુસ્થાનમાં ફૂટ ઘણું હોય કે થોડું-ફેલીને બનાવીને એક એક રકેષીમાં જરા જરા મૂકીને સૌની આગળ મૂકવામાં આવી છે.

કેટલી રૂઢિયો લખવી ? કેટલા રિવાજો આલેખવા ? મનુષ્ય-

જાતિ રૂઠિયોથી ઘેરાયેલી છે. કોઈ પણ દેશ, કોઈ પણ જાતિ, કોઈ પણ સમાજનાં બંધારણો ઉપર દષ્ટિપાત કરો, જુદી જુદી જાતની રૂઠિયો દષ્ટિગોચર થશે. ગામ ગામની રૂઠિયોમાં ફેરફાર, એકજ ગામની જુદી જુદી કોમોની રૂઠિયોમાં ફેરફાર. એકજ કુટુંબનાં જુદાં જુદાં ઘરોના રિવાજોમાં ફેરફાર ! અરે ! એકજ ઘરના દસ પાંચ માણસોમાં પણ પ્રકૃતિ-લિન્નતા પ્રમાણે જુદા જુદા રિવાજો.

આ રિવાજો-આ રૂઠિયોનું એક્ય મનુષ્યજાતિ તો દુર રહી, ઈશ્વર પણ કરી શકે તેમ છે ? કદાપિ નહિં. ન્યાં મનુષ્ય પ્રકૃતિમાં લિન્નતા છે, ત્યાં રિવાજોનું-રૂઠિયોનું એક્ય સંલવીજ કેમ શકે ? આવી રૂઠિયો તે રૂઠિયો જ છે. મનુષ્ય સમાજ પોત પોતાની આવશ્યકતા અને અભિરૂચિ પ્રમાણે રિવાજો પાડી લે છે. પાડી શું લે છે, કુદરતના નિયમ પ્રમાણે એવા રિવાજો પડી જ જાય છે. વળી પાછા સમયે તેજ રિવાજો દૂર થાય છે, અને તેની એક નવીજ સૃષ્ટિ સરળ થાય છે. આમ અનાદિ કાળથી થતું જ આવ્યું છે. એટલે એમ કહેવાને કોઈ પણ માણસ ઘવો કરી શકે તેમ નથી કે-રૂઠિમાં ફેરફાર ન જ થઈ શકે. આપણી આંખો આગળ હજારો રૂઠિયો દેખાય છે, પણ તેમાં સમયે સમયે જુદાં જુદાં રૂપો-પરિવર્તનો થતાંજ રહે છે. બધેકે ધણી તો સર્વથા અદૃશ્ય થઈ જાય છે. કુદરતનો આ કાયદો ન કેવળ સામાજિક, દૈશિક, કૌટુંબિક રૂઠિયો ઉપર જ લાગુ પડે છે, બધેકે ધાર્મિક રૂઠિયો પણ હમેશાં કુદરતના એ નિયમને આધીન જ રહે છે. કારણ એટલું જ છે કે-રૂઠિ એ ધર્મ નથી. રૂઠિ એ તો સમાજ, દેશ, કુટુંબ કે ગમે તેણે પણ : બાંધેલો એક નિયમ છે. બાંધેલો જ નહિ, માનેલો કે ચાલુ થયેલો પણ તે નિયમ હોય છે.

હા, પહેલાં અનેકવાર કહેવાયું છે તેમ ' ધર્મ ' એમાં લગારે

સમયને ઝોળખો.

કોઈથી ફેરફાર થઈ શકતો નથી. 'ધર્મ' એ તો અવિચલ, અટલ, અખાલ્ય એક જીવીજ વસ્તુ છે. એટલે એમાં ફેરફાર નથી જ થતો.

'ધર્મ' અને 'રૂઢિ' ના આ નિયમને સમજનાર કોઈ પણ વ્યક્તિ એમ કહેવાને સમર્થ ન થઈ શકે કે 'રૂઢિ' માં-જૂની ચાલી આવતી 'રૂઢિ' માં ફેરફાર ન થઈ શકે. રૂઢિ તો જૂની હોય કે નવી હોય, ધરની હોય કે બહારની હોય, મંદિરની હોય કે ઉપાશ્રયની હોય, સંઘની હોય કે સમાજની હોય, ગમે તેની હોય-તે રૂઢિ જ છે, અને તે સમાનુકૂળ-આવશ્યકતાનુસાર અવશ્ય ફેરતી રહી છે અને ફેરતી રહેવાની જ.

અતએવ દરેક સમજી વ્યક્તિએ સમાજનું હિત સમજનાર નેતાએ, સંઘનું કલ્યાણ ધરનાર આગેવાનોએ, અને શાસનનું ભલું ચાહનાર આચાર્યોદિ મુનિવરોએ રૂઢિના પૂજારી ન રહેતાં, આવશ્યકતાના પૂજારી, લાભલાભના વિચારક થવું જોઈએ છે, અને તેમ થઈને જેનાથી વધારે લાભ થતો સંભવે, એવી રૂઢિયો રાખવા તરફ અને એવી રીતે ફેરફારો કરવા તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ છે. ખસ, એટલુંજ કહી આ લેખને સમાપ્ત કરું છું.

(૩૪)

વિવેક વિનાની ક્રિયાઓ.

પ્રી સીતે જોવા જમ્એ તો વિવેક એ કોઇ પણ ક્રિયામાં ગુપ્ત રહેલો આત્મા છે. આત્મા વિનાનું—ચૈતન્ય વિનાનું પુદ્ગલ પુદ્ગલમાત્ર છે—નકામું છે, તેવીજ રીતે ધાર્મિક કે સામાજિક કોઇ પણ ક્રિયા જો વિવેક પુરસ્સર નથી કરાતી, વિચારયુક્ત નથી કરાતી, તો તે ક્રિયા નિરર્થક પ્રાયઃ દેખાય છે. બાહ્ય દેખાવમાં જરૂર આપણને એમ લાગે છે કે—‘ મેં આ ક્રિયા કરી, ’ પરંતુ વસ્તુતઃ એ ક્રિયાના આનંદનો જે સ્પર્શ આપણા હૃદય સાથે જોઈએ, તે થતો નથી. અને તેથી તે ક્રિયા શુષ્ક સરખી દેખાતાં દેખાતાં લાંબા કાળે તે ક્રિયા ઉપર અર્ચિ પણ કદાચ ઉત્પન્ન થાય છે. અને આપણી એ અર્ચિ તેથી વધારે લાંબો કાળ જતાં એક પ્રકારની નાસ્તિકતાનું

૨૬૨

સમયને ઝોળખો.

સ્વરૂપ પકડે છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો આપણી વિવેક વિનાની ક્રિયાનું 'ખોખું ખોખું' માત્રજ આપણે નિહાળીએ છીએ; ત્યારે આપણને એ ખોખા ઉપર પ્રેમ નથી રહેતો.

આ સ્થિતિ ન કેવળ ધાર્મિક ક્રિયાઓ માટે છે. સામાજિક, વ્યાવહારિક ક્રિયાઓમાં પણ એ જ દશા છે. એવી ક્રિયાઓમાં એક મહોટો ફટકો એ પણ લાગે છે કે સામાજિક વ્યાવહારિક તે ક્રિયા કરવા છતાં વિવેકની ખામીને લીધે જગતમાં આપણે ખેવકૂફ કહેવાઈએ છીએ.

ઉંઢાળાની ઋતુમાં ગામડાનો એક ગૃહસ્થ કોઈ શહેરમાં મહોટા ગૃહસ્થને ત્યાં મેમાન થઈને જાય. એ શહેરી ગૃહસ્થ ખૂબ ઠંડા પાણીથી સ્નાન કરાવે, અને શીખંડ પુરીનું ભોજન કરાવે. ખસતી ટટ્ટીઓ બાંધે, પાણીના છંટકાવ કરે, અને વીજળીના પંખા ચલાવી તેની ભક્તિ કરે. એ જ ગામડાના ગૃહસ્થને ત્યાં પેલા શહેરના શેઠ મેમાન થઈને જાય. શિયાળાની ઋતુ હોય, તે વખતે આ ગામડીઓ શેઠ શહેરવાળાએ કરેલી ભક્તિનું સ્મરણ કરી શીખંડ પૂરી બનાવે, ઠંડા પાણીએ સ્નાન કરાવે; અને પછી જમવાના સ્થાને પાણીનો છંટકાવ કરી જમવા ખેસાડી ઉપરથી શેઠના શરીર ઉપર પાણીથી ભીંજાવીને એક મહોટો ટૂવાલ ઝોઢાડે અને પછી છોકરાના હાથમાં એક પંખો, કદાચ પંખો ન મળે તો સૂપડું આપી છોકરાને કહે કે શેઠ સાહેબ શહેરના રહેવાવાળા છે, વીજળીના પંખાથી પવન ખાવાવાળા છે, તું શેઠ જમે ત્યાં સુધી જરા હવા નાખ. છોકરો હવા નાખે અને એ ગામડીયો શેઠ, પોતાને ત્યાંનાં સાધનોના અભાવનો પર્યાયતાપ કરતો કહે કે—“શેઠ સાહેબ, હું તો ગામડાનો રહેવાસી છું. અમારે ત્યાં શહેરનાં કંઈ પણ સાધન નથી, હું આપની શી ભક્તિ કરું ? ” તે વખતે પેલો શહેરવાળો

શેઠ ભોજન કરતો અને ટાઢથી દાંત કળકળાવતો શું જવાબ આપે ? એ કલ્પવું કઠિન છે કે ? મને લાગે છે કે એમ જ જવાબ આપે કે—“ શેઠજી, તમારી ભક્તિ તો ઘણીયે છે, પરંતુ મારો જીવ કઠોર છે કે આ શરીરમાંથી હજી સુધી નીકળતો નથી. ”

સામાજિક, વ્યાવહારિક કે ધાર્મિક કોષ્ટ પણ ક્રિયા જે વિવેક વિના—સમયને ઓળખ્યા વિના કરવામાં આવે તો તેનું પરિણામ આ સિવાય બીજું શું હોઈ શકે ? વિવેક વિનાની ભક્તિ કરનારો ગામડીયો વાણીયો ભલે પોતાના મનમાં ફૂલાય, હર્ષ ઘેલે થાય, પરંતુ તેની ભક્તિનું પરિણામ શું ? જેની ભક્તિ તે કરી રહ્યો છે, તેને તો એ ભક્તિથી શું દુઃખ થઈ રહ્યું છે, એનું તો એ બિચારાને ભાને ય નથી. આવી જ રીતે એક પતિભક્તા એ પત્નિએ પતિની ભક્તિ સારી રીતે કરવા માટે પતિનો એક એક પગ વહેંચી લે, અને વખતે એકનો પગ બીજાના માંગી લીધેલા પગ ઉપર મૂકાઈ જાય, તો તે એક દડો લઈ તે પગની પૂજા (!) કરે, ત્યારે શું આ ભક્તિ વ્યાજબી ગણાય કે ? કોષ્ટ કહી શકશે કે આ ભક્તિમાં વિનય છે ! આત્મા છે ?

આવીજ સ્થિતિ આપણી તીર્થભક્તિમાં નથી શું ? શ્રવેતામ્બર અને દિગ્મ્બર—બંને ભાઈઓ તીર્થ કરની ભક્તિના બહાને આપ-સમાં લદે છે. તીર્થ કરોની કેટલી કેટલી આશાતનાઓ—અપમાન કરી રહ્યા છે, એ કોષ્ટથી અનુભવ્યું છે કે ? ત્યારે શું આ ભક્તિ છે ? આત્માવાળી ભક્તિ છે કે ?

આવી જ રીતે આપણી પ્રત્યેક ધાર્મિક ક્રિયાઓનું પારી-કાષ્ટથી અવલોકન કરવામાં આવે તો આપણને જણાશે કે આપણી તે તે ધાર્મિક ક્રિયાઓમાં આપણે કેટલો વિવેક ખોષ ખેસીએ છીએ. દાખલા તરીકે—ભગવાનની પૂજા આરતી વિગેરે ક્રિયાઓ.

પૂજા આરતી એ આત્મશુદ્ધિને માટે છે. પૂજા-આરતી વખતે ઉચ્ચકોટીની ભાવનાઓથી આપણા હૃદયને શુદ્ધ કરવાનું છે. જ્યારે તે જ પૂજા કે આરતી વખતે પહેલી પૂજા કે પહેલી આરતી માટે હંસાતુંસી થાય, અને આપસમાં લડાઇઓ થાય, મંદિરોમાંજ દંડા હોડે, એના જેવો અવિવેક ખીજો કયો હોઇ શકે ? આ હંસાતુંસીઓને-તકરારોને-મૂર્ખતાઓને અટકાવવા માટેજ તે તે પ્રસંગોએ બોલી બોલાવવાનો રસ્તો નથી કાઢવામાં આવ્યો શું ? અને આવી રીતે જે ક્રિયા પ્રેમયુક્ત થવી જોઇએ, તે ક્રિયા ક્લેશયુક્ત થાય-કષાયયુક્ત થાય, તો પછી કેમ કહી શકીએ કે તે ક્રિયામાં આત્મા છે.

કહેવાની કંઈ જ આવશ્યકતા નથી કે પ્રભુ પૂજા-પ્રભુ દર્શન-પ્રભુનું સ્મરણ, એ તો અહોભાગ્યની નિશાની હોવી જોઇએ. બાર બાર વર્ષનો વિરહી પુત્ર પિતાને દેખે, અને પછી પિતાના ચરણમાં ભેટે તે વખતે તે પુત્રને અને પિતાને જે આનંદ થાય, જે હર્ષનાં આંસુ વહે, એટલો આનંદ-એટલો હર્ષ-પ્રભુનું મુખકમળ દેખનારને અને પ્રભુનાં ચરણને ભેટનારને થવો જોઇએ. જ્યારે આજે વર્ષોનાં વર્ષો સુધી પ્રભુના દરબારમાં જવા છતાં-પૂજા કરવા છતાં હૃદયમાં એની એ શુષ્કતા, એની એ નિરસતા લોકોને રહે છે, એનું કારણ શું છે ? એનું કારણ એ જ છે કે-જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે હેતુ સમજીને-પ્રેમપૂર્વક-વિવેકપૂર્વક કરવામાં નથી આવતી.

આવી રીતે મંદિર સંબંધી જેટલી જેટલી ક્રિયાઓ આપણે કરીએ. તે બધીમાં વિવેકને પ્રથમ સ્થાન આપવાની જરૂર છે. અંગ-રચના કરવામાં આવે કે રોશની કરવામાં આવે, પૂજા ભણાવવામાં આવે કે ભાવના કરવામાં આવે, દરેકમાં વિવેક જોઇએ.

એક મંદિરમાં ૧૦, ૨૦ માણસો પૂજા કરી રહ્યા હોય, અને ૧૦, ૫ માણસો એકાન્તમાં એસી ધ્યાન કરી રહ્યા હોય-નોકારવાળી

ફેરવી રહ્યા હોય, તે વખતે એક બે માણસો ચિત્તવંદન કરતાં બરાડા પાડી પાડીને સ્તવન ગાય, એ શું બ્યાજખી કહેવાય ? શું આમ સ્તવન માવણમાં તે વિવેકને ભૂલી જાય છે, એમ કોઈ પણ માણસ સ્વીકાર્યા વિના રહેશે વાર ? વિના તાલ, વિના મધુરતા અને વિના રાગના એ બરાડા પેલા ધ્યાનિયેને અને પૂજા કરનારાઓને કેટલા વિધ્નભૂત થતા હશે !

આવી જ રીતે ગુરુભક્તિ. ગુરુભક્તિમાં પણ શ્રાવકો ઘણી વખત વિવેકને વિસરી જતા જોવાય છે. દાખલા તરીકે, સાધુ બરાડા તડકામાં અગિયાર બાર વાગે આવ્યા હોય, સખ્ત ગરમીનો પરિપહ થઈ રહ્યો હોય, તે વખતે ઉપાશ્રયથી લગભગ માઇલ જેટલે દૂર રહેનાર ગૃહસ્થ ગોચરીને માટે વિનતિ, અને વિનતિના સ્થાનમાં આગ્રહ અને આગ્રહથી વધીને હઠ પકડે, તો તે ભક્તિમાં વિવેકની માત્રાની ખામી છે, એમ શું ન કહી શકાય ?

ઘણી વખત શ્રાવકોને ચોક્કસ સ્થાનનો પણ મોહ એવો હોય છે કે જે મોહના કારણે ભક્તિમાં વિવેકને ભૂલી જાય છે.

એક ઉપાશ્રય ગમે તેટલો પ્રતિકૂળ હોય, ગંદો હોય, અનુપ-યોગી હોય, અશાન્તિના સ્થાનયુક્ત હોય, છતાં શ્રાવકો એવા મોહથી સાધુને ત્યાં જ ઉતારશે. એમ કહેવાને—અમારા ઉપાશ્રયમાં ઉતાર્યાં. એ ઉપાશ્રયમાં ગમે તેટલી અગવડો ઉઠાવવી પડે. બલકે ચારિત્રની આરાધનામાં પણ વિધ્ન ઉપસ્થિત થતું હોય, એની દરકાર એ મહાનુભાવો ન જ કરે. એમને તો માત્ર એકજ વાત, અને તે એ કે— “વાહ, ઉપાશ્રયને છોડીને ખીજા મુકામમાં કેમ ઉતારી શકાય.” આ પણ અજ્ઞાનતા—અવિવેક નહિ તો ખીજું શું ?

ઘણાં ગામોમાં એવો રિવાજ હોય છે કે—ગૃહસ્થો રાતના ૯—૧૦ વાગે દુકાનો ઉપરથી નવરા થઈને સાધુ પાસે આવે અને બાર

સમયને ઓળખો.

બાર એક એક વાગ્યા સુધી ગપ્પા-સપ્પા સાધુઓ સાથે મારે. આનું પરિણામ એ આવે કે સાધુ સ્થવારમાં, દિવસ ઉગ્યા સુધી ઉઠ્યા કરે. કેવળ પોતાના સ્વાર્થની ખાતર-અર્થાત પોતાને બપોરે સમય ન મળે, એટલાજ ખાતર સાધુઓને પોરસી લાણુવી આરામ લેવાના સમયે ગપ્પા સપ્પામાં જોડવા, ગામગપાટા ઉડાવવા અને ઉભગરા કરાવવા, એ પણ અવિવેક નહિં તો ખીણું શું છે ? સમયને નહિ જોવાનું પરિણામ નહિ તો ખીણું શું છે ?

ધણા શ્રાવકો ઉજમણાં કરે છે. જ્ઞાન-દર્શન-ચારિત્રના ઉપકરણો પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તેમાં મૂકે છે. આ ઉપકરણો એટલા માટે મૂકવામાં આવે છે કે-તે ઉપયોગી સ્થાનોમાં મોકલવામાં આવે અને કામમાં લાગે. પરંતુ ઉજમણાં કરાવનારા એવા ઓછાજ ભાગ્યશાળી પુરૂષો જોવાય છે કે-જેઓ વિવેક પૂર્વક તે તે વસ્તુઓ સમુચિત સ્થાનોમાં-જ્યાં આવશ્યકતા હોય ત્યાં પહોંચાડે છે. કેટલાક તો પોતાના ધરમાંજ પટારામાં ભરી રાખે છે. જ્યારે કેટલાક પોતાના રાગી-જેની અધ્યક્ષતામાં એ ઉત્સવ થયો હોય છે, તેને સ્વાધીન કરે છે. જ્યારે કેટલાક બહાર મોકલે પણ છે, તે એવે સ્થળે કે જ્યાં ખૂબ સામાન હોય છે. જે જે મંદિરોમાં કે ઉપાશ્રયોમાં આવશ્યકતા હોય છે, અને જે જે ગામોના લોકો સામાન વસાવવાને અશક્ત હોય છે, એવાં સ્થાનોમાં તપાસ કરીને બહુ ઓછાજ મોકલે છે, જ્યારે ચોક્કસ વસ્તુઓ ધર્મકાર્ય માટે કાઢી છે, અલગ કરી છે, તો પછી તેના ઉપર મમત્વ રાખવો, અથવા એને કયાંય આપવામાં છાતીએ ડચૂરો લાવવો, એ અજ્ઞાનતા નહિ તો ખીણું શું છે ?

આ પ્રસંગે એ કહેવું પણ ભૂલવું જોઈતું નથી કે-કેટલીક વખત લકિતનો આવેશ પણ વિવેકને ભૂલાવી નાખે છે.

ગુરૂ મહારાજના વાગ વધ્યા હોય. લોચનો સમય આવ્યો હોય.

તે વખતે અંધભક્ત ગૃહસ્થ ગુરને પ્રાર્થના કરે કે—“ સાહેબ, આપને બહુ પરિશ્રમ કરવો પડે છે. આપનું માથું કમળેર થઇ જશે. આપ લોચ આ વખતે ન કરો. હું હળમને લઇ આવું છું. જરા ઉપયોગ થઇ જશે. ” ગુર જરા બતાવવાની ખાતર ‘હા’ ‘ના’ કાની કરે, તો શ્રાવક કહેશે કે—“ સાહેબ ! આપ જાણોજ છો કે સૂત્રમાં ત્રણ આજ્ઞા છે. બસ, ગુરદેવનું મન ઠીલું થયું, શ્રાવકે અનિચિદ્દમનુમતમ્ ના ન્યાયનું અવલંબન કર્યુંજ છે. હળમ આવ્યો જ છે. ગુરજીનું માથું મૂડાયું જ છે અને શ્રાવકોને બતાવવા ઉપરથી કપડું બંધાયું છે. કહો, શ્રાવકની ભક્તિમાં વિવેકની ખામી ખરી કે નહિ ? શું આનું નામ ભક્તિ છે ? આવીજ રીતે ઘણાક લોકો ભક્તિના આવેશમાં વિના કારણે સાધુઓને મેંજ અને ગંજીકરાક સુદ્ધાં પણ લેવાની પ્રાર્થના કરે છે. પરંતુ તેઓ ભક્તિના આવેશમાં એ વિચાર નથી કરતા કે—આનું પરિણામ ગુરજીને માટે શું આવશે ? વિના કારણે અપવાદોને સેવન કરાવવા, એ શું વિવેક છે ? એ શું ભક્તિ છે ?

આપણે ત્યાંની વ્યાવહારિક પદ્ધતિ પણ એવી ધડાધ ગઇ છે કે—જેમાંથી વિવેકનું તત્ત્વ ઓછું થવા પામ્યું છે. ગૃહસ્થને ત્યાં કોઇ મેમાન આવે, એટલે આખો દિવસ એનો જીવ ખાવાનો. મેમાન પણ એવો નવરોજ આવે કે આખો દિવસ ગપ્પાસપ્પા મારવા સિવાય બીજું કંઇ કામ ને કાજ ! કદ્ય કોઇ વિદ્વાન કે નવીનતા યુક્ત મેમાન આવ્યો હોય, તેની પાછળ આખો દિવસ ટોળેટોળાં મળેલાં રહેશે. અને એ આગન્ટુકને જરા પણ આરામ લેવા નહિ દે.

કહેવાય છે કે યુરોપમાં આથી ઉલટું છે. વિલાયતમાં કોઇને ત્યાં કોઇ મેમાન જાય તો તેને એક શાન્ત ઝોરડો આપવામાં

આવે. તે ત્યાં ઉતરે. એક નોકર આપે, તે તેનું કામકાજ કરે. પછી તેને મળવા અને વાતચીત માટે ચોક્કસ સમય નક્કી કરવામાં આવે. તે સમયે તેની સાથે વાતચીતો થાય. બાકી બધો સમય તે મેમાન પોતાની ધૃષ્ટ પ્રમાણે સ્વતંત્રથી કાર્ય કરી શકે.

ટુંકમાં કહીએ તો સામાજિક, ધાર્મિક, કે વ્યાવહારિક દરેક ક્રિયાઓમાં વિવેકની જરૂર છે. વિવેક વિનાની ક્રિયા એ આત્મા વિનાના શરીર જેવી છે. આપણી બધી ક્રિયાઓમાંથી લગભગ આ વિવેકનું તત્ત્વ ઓછું થતું રહ્યું છે અને તેનું જ એ પરિણામ છે કે આપણી ઉત્તમોત્તમ ક્રિયાઓનું કંઈ પણ વાસ્તવિક ફળ દેખાતું નથી. લાખો કે કરોડોની સખાવતો થવા છતાં પરિણામ શું આવે છે ? જો એજ સખાવતો વિવેકપૂર્વક થતી હોય, આવશ્યકતાનો વિચાર કરીને થતી હોય, તો કેટલું સુંદર પરિણામ આવી શકે ? સમાજનો કેટલો ઉદ્ધાર થઈ શકે ? કેળવણીનો કેટલો પ્રચાર થઈ શકે ? શું જૈન આગેવાનો, જૈનધર્મ નાયકો, જૈન ઘનવીરો, જૈન ભક્તો પોત પોતાનાં કાર્યોમાં આ વિવેકનું તત્ત્વ અધિક પ્રમાણમાં દાખલ કરશે કે ? શાસનદેવ સર્વને સદ્બુદ્ધિ આપો, અને બધી ક્રિયાઓ વિવેકપૂર્વક કરાવો એ જ અંતઃકારણથી ધૃષ્ટી વિરમું છું.

(૩૫)

વર્દતાં જૈનશાસનમ્ ।

ચૂઢતી અને પડતી સૌની થયા કરે છે. સંસારની એવી એક-
પણ વસ્તુ નથી, જેમાં પરિવર્તન ન થતું હોય. જૈનશાસન પણ એ
અટલ નિયમને ભોગ થાય, તો તેમાં નવાષ્ટ જેવું શું છે ? પરંતુ
જેવાનું માત્ર એટલું જ છે કે-જે જે વસ્તુનો જ્યારે હાસ થાય
છે, તારે તારે તેના ઉત્થાનનાં-વૃદ્ધિનાં કારણો આવી લાગે છે, અને
જે સમુચિત કારણો મળી આવ્યાં હોય છે, તો પાછો તેજ વસ્તુનો
ઉદય થાય છે. જૈનશાસન પણ ચૂઢતી-પડતીના આ ખરાબમાં
અનેકવાર અથડાયું. એમાં ભોગ થયું, અને પાછા તેના ઉદ્ધારકોએ
પાર કયું. વધાયું. આ સંબંધી જૂના ઇતિહાસમાં ઉતરીએ તો
આવા અનેક પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે. સેંકડો ગ્રંથોનું નિર્માણ

૨૬૬

સમયને ઝોળખો.

કરીને હેમચંદ્રાચાર્યે જૈનશાસનને વધાયું. સાધુઓની શિથિલતાથી લોકોની શ્રદ્ધામાં ઘટાડો થતો જોઈ ઉગ્ર તપસ્યા અને શુદ્ધ ક્રિયાકાંડ દ્વારા આનંદવિમલસૂરિએ જૈનશાસનને વધાયું. કરોડો રૂપિયાનો વ્યય કરી જિનમંદિરોના નિર્માણદ્વારા વસ્તુપાલ તેજપાલે જૈનશાસનને વધાયું. કૃત્રિમ સાધુઓને વિકટ પ્રદેશોમાં મોકલી મોકલીને પણ સંપ્રતિએ જૈનશાસનને વધાયું.

એમ સમયે સમયે જુદાં જુદાં કારણો દ્વારા શાસનપ્રેમીઓએ જૈનશાસનને વધાયું છે. જુદા જુદા સમયનો ઇતિહાસ તપાસો, જે જે સમયે જે જે વસ્તુની આવશ્યકતા જણાઈ-જે જે સાધનો સમુચિત જણાયાં, તે સાધનો દ્વારા જૈનશાસન વધારાયું છે. એટલે કે-એક સમયને માટે એક સાધન ઉપયોગી હતું, તે બીજા સમયને માટે તે સાધન તેટલું ઉપયોગી નહિ લેખાયું. આપણા પૂર્વીય મહાપુરુષોએ આ વાતને લક્ષમાં ન લીધી હોત, તો સંભવ છે કે જૈનશાસનની જે વસ્તી અત્યારે આપણે નિહાળી છીએ, તેટલી પણ જોવા કદાચ ભાગ્યશાળી ન થયા હોત.

પરંતુ છેલ્લા ત્રણસો સાડત્રણસો વર્ષોનો જૈનસમાજનો ઇતિહાસ આપણને સ્પષ્ટ સૂચવે છે કે, દિવસે દિવસે જૈનશાસનનો વધારો નહિ, પરંતુ ઘટાડો જ થઈ રહ્યો છે. અર્થાત જૈનધર્મને માનવાવાળાઓની સંખ્યા દિવસે દિવસે ઘટતી જ રહી છે. તેમ છતાં પણ આજ અમારો સાધુવર્ગ એ અભિમાનમાં ચૂર થઈ રહ્યો છે કે, “ અમે જૈનશાસનની રક્ષા કરી રહ્યા છીએ. અમે જૈનધર્મને-જૈનશાસનને વધારી રહ્યા છીએ. અમારા લીધે જ જૈનશાસન શોભી રહ્યું છે. અમે ઉજમણાં અને ઉપધાન નહિ કરાવીએ તો જૈનશાસનની શોભા કેમ વધશે ? અમે સંઘો નહિ કઢાવીએ તો જૈનશાસનની કીર્તિલતા કેમ ફેલાશે ? અમે પદવીઓ

नहिं लघुं-दधुं तो पछी शासननी रक्षा कालु करशे ? अमे नसाडी लगाडीने के गमे तेवा उपद्रवो भयावीने दीक्षाओ नहिं आपीओ, तो अमारी पाछण जैनशासनने वधारशे कालु ? ” विगरे विगरे.

परन्तु अमारा मुनिराज्जेनुं आ अलिमान कयां सुधी अंध भेसतुं छे, अनेो विचार तत्त्वदृष्टिओ कोध वभत करवामां आव्यो छे के ?

हुं उपरनां कार्योना विरोधी नथी. समय उपर ते कार्यो पणु नरनां छे, परन्तु जे वभते समाज त्रिविधतापधी संतप्त थध रह्यो छे; जे वभत वीजणीना वेगे धतर समाज्जे आगण वधी रही छे, ते वभते उपरनां कार्योमां आनंद भनाववो, अने धरना लूवाने धरना अधरिया पासे पोतानी वाडवाड गवराववी, अे कोध पणु रीते समयानुकूल कही शक्य नहिं. जरा ध्यान आपवामां आवे के-आर्यसमाज, ब्रह्मसमाज, देवसमाज आदि आजकालनी नवीन समाज्जे कयां उजमल्यांने उपधानीथी, के कया संघो ने उत्सवोद्वारा आगण वधी रही छे, अने जेओ उत्सवोने उजमल्यां संघोने पदवीयोमां माननारा छे, अेओ अतावशे भरा के-अेमनी द्वारा जैनशासन केटलुं वधुं छे ? हा, थोडा वभतने माटे अेमनी वाडवाडो वधी हशे ! लकतलकताएणियो वधी हशे, कपडां-कांणियो अने मातरां आदि उपकरणोना पटारा वध्या हशे, कदय आनगी गृहस्थो पासे पुस्तकालिना निमित्ते रभाअेली भूंडी वधी हशे; परन्तु जैनशासन केटलुं वधुं, अे कोध अतावी शके तेम छे ? आपणु पूछी शकीअे के-उपरनां कार्यो थवाथी गुजरातमां केटला नवा जैन थया ? संघो के उजमल्यां अने उपधानो के पदवीयो थवाथी केटला जैन युवको शिक्षामां आगण वध्या ? केटलां गरीअ जैन कुटुंभो धंधादारी

સમયને ઝોળખો.

થઈ સુખી થયાં ? કેટલી વિધવાઓ સચ્ચરિતતાપૂર્વક સુખમય જીવન વ્યતીત કરનારી થઈ ? જો એમાંનું કંઈ નથી થયું તો પછી અમારી પદવીયો—અમારા સંઘો—અમારાં ઉજમણાં—અમારાં ઉપધાનો—અમારી દીક્ષાઓ માટેની ધમાલો જૈનશાસનને વધારનારી છે, એ શા ઉપરથી કહી શકાય ?

હા, વધું જરૂર છે. નહિં કલેશો હતા ત્યાં કલેશો, નહિં શિથલતાઓ હતી ત્યાં શિથિલતાઓ, નહિં વિચાર પરતંત્રતાઓ હતી ત્યાં વિચાર પરતંત્રતાઓ, નહિં ગુલામી હતી ત્યાં ગુલામીઓ, નહિં કેટોંમાં કેશો હતા ત્યાં કેશો, નહિં સાધુને માર હતા ત્યાં માર, નહિં અત્યાચારો હતા. ત્યાં અત્યાચાર, નહિં પદવીનો નિશો હતો ત્યાં નિશો, નહિં ગોટાળા હતા ત્યાં ગોટાળા—એ બધું જરૂર વધું છે, અને એ વધવા છતાં પણ પોતાને “ શાસનના રક્ષકો ” અને ખીજને “ શાસનના લક્ષકો ” ગણવામાં આવે છે, એ એક વિશેષતા છે.

જૈનસમાજની કમનસીખીનું જ એ કારણ છે કે—અત્યારે ધર્મને અધર્મ અને અધર્મને ધર્મ સમજવામાં આવી રહ્યો છે. ટૂંકમાં કહીએ તો અત્યારે બધી રીતે ઉલટું ચક્ર ચાલી રહ્યું છે. જે યુવકો પોતાને સુધારકો તરીકે ઝોળખાવે છે અને સમયને ઝોળખીને કાર્યો કરવાની હિમાયત કરે છે, તેજ યુવકો સમય આવે દષ્ટિરાગમાં પડી પોતાના ઉદ્દેશ ઉપર છીંછી મૂકતાં વાર લગાડતા નથી. જે ડહાઓ પોતાને ડહાપણનાં ખાં સમજે છે, તેઓ સમય આવે પોતાના ડહાપણ ઉપર પાણી ફેરવ્યા વિના રહેતા નથી. જે મહાત્માઓ પોતાને સ્વતંત્ર વિચારક, નિરૂ અને બાહ્ય ઉપાધિઓથી નિરાળા રહેવામાં જ પોતાનું ગૌરવ સમજનારા છે, તેઓ સમય આવે વાણિયાઓની ખુશામતથી લોભાઈ ઉપાધિઓને બહારી શંભુ મેળામાં

ભાગવાની ભૂલ ક્યાં વિના રહેતા નથી. આવી જ રીતે જ્યાં લોભ-વૃત્તિઓ છે, જ્યાં યાવવાના અને ખતાવવાના જીદાં જીદા છે, ખુશામદ પ્રિયતા છે, જ્યાં દષ્ટિરાગ છે, ત્યાં સાચી શાસનસેવા કેમ થઈ શકે ? ખરી વાત તો એ છે કે જે જે રૂઠીઓ આ સમયને માટે અનુકૂળ નથી, જે જે રીતરિવાજોથી આજે સમાજનાં-શાસનનાં જીદાં જીદાં અંગો સળી રહ્યાં છે, એ રૂઠિયોને-એ રીતરિવાજોને ખરા દિલથી નાખૂદ કરનારી અને કરાવનારી એક સાચી શાસન શુભેચ્છક ટોળીયે બહાર આવવાની જરૂર છે. પદ્વીયો કે પોતાની વાહવાહની લાલચોમાં ન ફસાતાં, દાક્ષિણ્ય કે ભય ન રાખતાં, બનતિ કે સમાજની પરવા ન કરતાં, શાસ્ત્ર અને સમય બંનેના નિરીક્ષણથી જે કંઈ સત્ય તત્ત્વ લાગે; તે અનુસાર કાર્ય કરનાર અને ઉપદેશ કરનાર ઉપદેશકોએ બહાર આવવાની જરૂર છે. વર્દ્ધતાં જૈનશાસનમ્ એ વાક્ય ત્યારેજ સફળ થશે કે-ન્યારે શાસનમાં ઉપર કહ્યા તેવા સુભટો બહાર આવશે.

જ્યાં કંઈ અંધાધુંધી હોય, જ્યાં ક્યાંય પોલ હોય, જ્યાં ક્યાંય દાંભિકતા હોય, જ્યાં ક્યાંય સેતાનીયત હોય, એ અધું પ્રકટમાં લાવી જગતની સમક્ષ સાચો આદર્શ ખડો કરવાની જરૂર છે. આજે વેષ કે નામની પાછળ હજારો ભોળાઓ પોતાના જીવનનો પાયમાલ કરી રહ્યા છે, આજે હજારો ગૃહસ્થો, માત્ર વાચાલતાને ભોગ થઈ ધર્મના નામે ધમાલો કરી રહ્યા છે. છે કોઈ સાવધાન કરનાર ! છે કોઈ જમાડનાર ! છે કોઈ સત્ય તત્ત્વનું જ્ઞાન કરાવનાર !

નીકળશે, જરૂર નીકળશે, સમય પોતાની મેળે શીખવશે ! પચીસ વર્ષ પહેલાંની અંધવ્રજા આજ નથી રહી. હજી બહાણું વાયું છે. પ્રભાતનો સમય છે. જરા સત્ય સૂર્યનાં કિરણો બહાર ફૂટવા છો, વખત સૌને જણાવશે કે અમારું કર્તવ્ય શું છે ! જે હજારો રૂપિયા અમે માત્ર વાહવાહના કાર્યમાં ખરચીએ છીએ, તેજ હજારોના વ્યયથી તો સેંકડો કુટુંબો

સમયને ઝોળખો.

ખતી શકે તેમ છે. જે દુશાલા અને ચાદરોના આહુલ્યથી અમે અમારા ગુરુઓને પરિગ્રહધારી બનાવીએ છીએ, એજ દુશાલા અને ઉત્તમ વસ્ત્રોની ઉપયોગિતાથી જે વધારો રહે, તેથી અમારા ગરીબ ભાઈઓના અંગ ઢાંકી શકાય છે. જે સ્વામિવાત્સલ્યોમાં-એક દિવસના જન્મણથી હજારો તિલકધારીઓ જમીને ધર્મધ્યાનનું નામયે લીધા વિના અનેક પ્રકારના અનર્થો સેવે છે, તેજ સ્વામિવાત્સલ્યનું ખરું પુણ્ય તો આદર્શ સંસ્થાઓમાં રહેલ આલ બ્રહ્મચારિયોને ઘણા દિવસો સુધી પોષવામાંજ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે.

સમય પોતાની મેજે ઉપરની વસ્તુસ્થિતિનું ભાન કરાવશે અને તેની માથે એ પણ સમજાવશે કે-જૈનશાસનની વૃદ્ધિ ઉત્સવો માત્રથી નહિ પણ ઉપદેશકોથી થાય છે; જૈનશાસનની વૃદ્ધિ સંઘો કાઢવા માત્રથી નહિ, પરંતુ સાહિત્યના પ્રચારથી થાય છે, જૈનશાસનની વૃદ્ધિ જાતિ જાતિયોની અંદર વિખવાદ ઉભા કરી એક ખીજથી અલગ થવામાં નહિ, પરંતુ કોઈ પણ દેશ, કોઈ પણ જાતિ કે કોઈ પણ સમાજનો માણસજ કેમ ન હોય, પરંતુ તેને અપનાવવામાં-તેની શુદ્ધિ કરી સાથે લેવામાં-તેની સાથે તમામ પ્રકારનો વ્યવહાર છૂટો કરવામાં રહેલી છે; જૈનશાસનની વૃદ્ધિ માત્ર પદવીયો લઈને પત્રોની અંદર લખી બતાવવામાં નહિ, પરંતુ વગર પદવીએ પણ સારાં સારાં કાર્યો કરવામાં રહેલી છે. પોતાની જવાબદારીને સમજવામાં રહેલી છે. જૈનશાસનની વૃદ્ધિ કૂપમંડુકની માફક ચોક્કસ વિચારોની હદમાં પડી રહેવામાં નહિ, પરંતુ જગતના તમામ ધર્મોનો અભ્યાસ કરી-દુનિયામાં વિદ્વાનોની સાથે વિચારોની આપ લે કરી ઉદારતાની સપાટી ઉપર આવવામાં રહેલી છે. જૈનશાસનની વૃદ્ધિ પોતાનાં ચોક્કસ ક્ષેત્રોમાં રહીને માની લીધેલાં ભક્ત-ભક્તા-ણીઓને રાજ કરવામાં નહિ, પરંતુ તમામ દેશોને પોતાનું ક્ષેત્ર

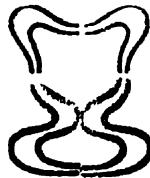
માની જેટલા અને તેટલા વધારે દેશોના લોકોને પરમાત્માની વાણી કર્ણગોચર કરાવવામાં રહેલી છે; જૈનશાસનની વૃદ્ધિ આદર્શ ગુરુકુળો સ્થાપવામાં રહેલી છે; જૈનશાસનની વૃદ્ધિ ઇસાઇઓની માફક ઠેકાણે ઠેકાણે નિરાધાર બાળકોના આધારભૂત આશ્રમો, આંધળાઓ માટેની અંધશાળાઓ, રક્તપીતીયાઓ માટેની ઇસ્પીતાલો, વિધવાઓ માટેનાં આદર્શ વિધવાશ્રમો સ્થાપવામાં રહેલી છે. આવી સંસ્થાઓના અભાવે કેટલા જૈન ક્રિશ્ચીયન, મુસલમાન અને ખ્રીસ્ત ધર્મોમાં પ્રતિ દિન ભ્રમણી જાય છે, એની કોઇને ખબર છે કે ? જરા અન્ય ધર્મોઓનાં એવાં આશ્રમોનું નિરીક્ષણ તો કરો. જણાશે કે કેટલા જૈનો કેવળ પાપી પેટને માટે ત્યાં પોષાઇ રહ્યા છે. પણ એ બધું જોવાની અમને ક્યાં દરકાર છે ? અમને તો અમારી પડી છે. અમારી વાહવાહની પડી છે. અમારી વાહવાહ માટે ગમે તેવો પતિત માણસ જ કેમ ન હોય, અમે તેને ઉંચા શિખરે ચઢાવવાને તૈયાર છીએ. અમારી વાહવાહ માટે સમાજમાં ગમે તેવી અંધાધુંધી ચલાવવા અમે તૈયાર છીએ. અમારી વાહવાહ આગળ જૈનશાસનની વાહવાહની અમને પરવા નથી. જ્યાં આવી સ્થિતિ છે, ત્યાં જૈનશાસનની વૃદ્ધિ કેમ થાય ? પરંતુ ફિકર નહિં, સમય સમયનું કામ કર્યોજ કરશે. જેમ જેમ ઠોકરો વાગતી જશે, તેમ તેમ સૌની આંખો ઉઘડશે. તત્ત્વ દૃષ્ટિએ વિચાર કરીએ તો છેલ્લા પચીસ વર્ષમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવને જોયા સિવાય કાંઈ કરવામાં જૈનસમાજે લાખના આર હજાર કરવા સિવાય ખીજે કાંઈ પણ કાયદો ઉઠાવ્યો હોય, એ જોવાતું નથી. લાખો સ્વધર્મોઓને વિધર્મી બનાવ્યા, આપસના વૈમનસ્યના કારણે અનેક તીર્થો ઉપર આક્રમણ વહોરી, મુનિરાજોએ ? મુનિરાજોએ પણ ખોયું નથી તો શું કયું છે ? સૌ ટચનું સૌનું આજે પોણોસૌ ટચમાંએ ખપતું નથી. ગૃહસ્થોની મુનિરાજો ઉપર

ઉપર જે શ્રદ્ધાઓ હતી એ અચારે રહી છે કે? જે ગૃહસ્થો ગુરુ-ભક્તિ માટે પોતાના પ્રાણ પાથરવા તૈયાર થતા, તેજ ગૃહસ્થો આજે મુનિયોની સ્થાને થવામાં, અરે, કોર્ટોમાં ધસડવામાં પણ સંકાય કરતા નથી, એનો અર્થ શો છે?

આ બધું જોતાં સૌ કોઈ કબૂલ કરશે કે-જેનશસાનની વૃદ્ધિ થતી નથી, પરંતુ ઘટાડો થઈ રહ્યો છે. અને તેટલા માટે જમાનાની આ શિક્ષાને કે—

जमाना नाम है मेरा
सभीको मैं दिखा दूंगा,
न माने बात जो मेरी
उसीको मैं चखा दूंगा ॥

ધ્યાનમાં લઈને સમાજના નેતાઓ, અને મુનિશાસ્ત્રે દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવને જોઈને કાર્યો કરાવે, અને જૈનવૃદ્ધિના ઉચિત ઉપાયો હાથ ધરે, એજ ધૃષ્ટી વિરમું છું.

(૩૬)

જૂના અને નવા.

‘ મતલિન્નતા ’ એ અનાદિકાળનો પ્રાકૃતિક નિયમ છે. અને એટલા માટે જ મુળદે મુળદે મતિર્મિન્ના એ લોકાકિત પ્રચલિત છે. ખરી વાત તપાસીએ તો આવી મતલિન્નતાના પરિણામેજ જુદા જુદા સંપ્રદાયો અને છેવટે એકજ સંપ્રદાયમાં જુદા જુદા ગચ્છો વિગેરેનો પ્રાદુર્ભાવ થયેલો છે. ખેર, જ્યાં સુધી એ ‘ મતલિન્નતાઓ ’ મતલિન્નતા સુધીમાં રહે ત્યાં સુધી તો વિશેષ હાનિ જેવું ન બની શકે; પરંતુ એ સાધારણ મતલિન્નતાઓ જ્યારે વિરુદ્ધતાનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, ત્યારેજ એક બીજા ગચ્છો અને સંપ્રદાયોમાં વૈમનસ્થ અને છેવટે તોફાનો જાગે છે. પિતા-પુત્રમાં કે ગુરૂ શિષ્યમાં પણ મતલિન્નતા હોય, તેજ લિન્નતા

૨૭૭

સમયને ઝોળખો.

વિરૂદ્ધતાના રૂપમાં પરિણમે છે, કે તત્કાળ ત્યાં પણ કલેશ જાગે છે. અસ્તુ.

આવી જ એક લિન્નતા આ વીસમી સદીમાં ' જૂના ' અને ' નવા 'માં પણ જોવાય છે. ખરી વાત તો એ છે કે-આ ' જૂના અને નવા ' ની લિન્નતા આખા દેશમાં છે. અને તેવી જ રીતે જૈન સમાજમાં પણ છે. પણ દિગમ્બર સંપ્રદાયમાં ' જૂના અને નવા ' ની બે પાર્ટિઓ પડી છે, તે પંડિત પાર્ટી ' અને ' બાબૂપાર્ટી ' ના નામે ઝોળખાય છે. પંડિત પાર્ટી જૂની આંખે નવું જૂએ છે, જ્યારે બાબૂપાર્ટી નવી આંખે જૂનું નિહાળે છે. આ બંને પાર્ટિઓમાં પહેલાં ' લિન્નતા ' હતી, પરંતુ મેં ઉપર કહ્યું તેમ હવે તે ' લિન્નતા ' એ ' વિરૂદ્ધતા ' નું રૂપ ધારણ કર્યું છે, અને તેનું જ એ પરિણામ છે કે જ્યાં આ બંને પાર્ટિઓને ભેગા બેસીને વિચાર કરવાનો પ્રસંગ મળે છે, ત્યાં જૂના બાજુ પણ રમાય છે.

આવીજ બે પાર્ટી શ્વેતાંબર સમાજમાં પણ છે. આ બે પાર્ટિઓને કે હજુ ખાસ નામોથી નથી ઝોળખાતી, તો પણ જૂના અને નવા વિચારો ધરાવતી બે પ્રબળ પાર્ટિઓ અવશ્ય હયાતિ ધરાવે છે, એ ચોક્કસ વાત છે. આ બંને પાર્ટિઓમાં એક પાર્ટી ' રૂઠી પૂજક ' અથવા ' સોસાઇટી ' તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. તો બીજી પાર્ટી દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ જોઈને કાર્ય કરવાની હિમાયત કરે છે. અને તે ' સમયધર્મી 'ના નામે ઝોળખાય છે. એક પાર્ટી ' પીછેસે ચલી આતી હૈ ' નું અનુકરણ કરવામાં ધર્મોન્નતિ સમજે છે, તો બીજી પાર્ટી જમાનાની તાસીર સમજીને કાર્ય કરવાની ભલામણ કરે છે. એક પાર્ટી જૂના રિવાજો પ્રમાણે ઉપવાન-ઉજમણા ઉત્સવો સંધો અને ધૂમધામોમાં માનનારી છે, તો બીજી પાર્ટી ગરીબોદ્ધાર, કેળવણી, વિધવાશ્રમો, બાળાશ્રમો, ગુરૂ-

કુળો અને અનાથાશ્રમો આદિ ખોલવામાં સમાજોન્નતિ જોષ રહી છે. એક પાર્ટી કેશર, રેશમ વિગેરે ગમે તેવાં અપવિત્ર જ કેમ ન હોય, પરંતુ તે ધણા વર્ષોથી વપરાતાં આવ્યાં છે, માટે તેને વાપરવાં જોષએ, એમ માને છે ન્યારે ખીજી પાર્ટી, ચાહે ગમે તે વસ્તુ ગમે તેટલા સમયથી વપરાતી હોય, પરંતુ જો તે અપવિત્ર છે, તો તેને દૂર કરવાની ભલામણ કરે છે. એક પાર્ટી, સાત ક્ષેત્રો પૈકી ચોક્કસ ક્ષેત્રોને જ પુષ્ટ કરવામાં-અરે તેમાં ગમે તેટલો કિચ્ચડ થઈને તેમાં દુરુપયોગ થતા હોય, તો પણ તેમાં જ ભરવામાં વધારે પુણ્ય સમજે છે. ન્યારે ખીજી પાર્ટી સાત ક્ષેત્રો પૈકી જે ક્ષેત્રોમાં આવશ્યકતા જણાય, એ ક્ષેત્રને પોષવામાં પુણ્ય સમજે છે.

આમ જુદી જુદી દીશામાં જ નહિ પરંતુ વિરૂદ્ધ દિશામાં બંને પાર્ટીઓ કામ કરી રહી છે. આવી બંને પાર્ટીઓ શાન્ત વૃત્તિથી પોત પોતાની અભિરૂચી પ્રમાણે કામ કરતી હોય તો તે સમાજને નુકશાનકર્તા નજ થાય, પરંતુ દુઃખનો વિષય તો એ છે કે આ બંને પાર્ટીઓ એક બીજાની વિરૂદ્ધમાં ધમ્મલો મચાવે છે, અને તેના લીધે એવી તો અથડામણ ઉભી થાય છે કે જેના પરિણામે આખી સમાજને તેનું ભયંકર પ્રાયશ્ચિત્ત ભોગવવું પડે છે, પરંતુ એક બીજાના વિચારો ઉપર મક્કમ રહીને એક બીજાની સ્થામે પ્રથરો ફેંકતી વખતે એ ખ્યાલ ઓછોજ કરવામાં આવે છે કે આનું પરિણામ સમાજને કેટલું ભોગવવું પડશે ? અસ્તુ.

ખરી વાત તો એ છે કે સમાજની પ્રત્યેક વ્યક્તિએ કોઈ પણ પક્ષ જાહેર કરવા કરતાં સામાજિક લાભાલાભનો વિચાર પહેલો કરવો ઘટે છે. ખેશક આપણે માનીએ છીએ કે જૂનાઓ તરફથી જે જે ક્રિયાઓ થાય છે, અથવા જે જે ક્રિયાઓમાં તેઓ માનનારા છે, તે તે ક્રિયાઓ ધણાં વર્ષોથી થતી આવી છે, પરંતુ સમજવું

સમયને ઓળખો.

નેહએ છે કે જે ક્રિયાઓ એક સમયને માટે આવશ્યક હોય છે, તેજ ક્રિયાઓ ખીજ સમયને માટે અનાવશ્યક હોય છે, તેજ ક્રિયા ખીજ સમયને માટે અનાવશ્યક હોય છે, અલેકે નુકશાનકર્તા પણ કદાચ થાય છે. ઉપધાન કે ઉજમણાં, સંઘ કે જમણુવારો-આ બધાં કાર્યોમાં જે દ્રવ્ય ખરચાય છે, તે દ્રવ્યનો ઉપયોગ શિક્ષાનો પ્રચાર ગરીબ સ્વામિ ભાષ્યોને ધંધે વળગાવવા, અને એવાંજ ખીજ કાર્યોમાં થતો હોય તો કેટલો લાભ થઈ શકે ? કેટલા જૈનો વિધર્મી થતા બચી શકે ! કેટલા નવા જૈનો થાય ! પરન્તુ જ્યાં પોતાની જ વાહવાહ ગવરાવવી હોય, ત્યાં એવાં વાસ્તુવિક કાર્યો કેમ સૂઝે ? અસ, જૂનાઓમાં જે કંઈ વસ્તુની ખામી છે, તો તે આજ છે. દાનમાં કે ક્રિયામાં આવશ્યકતાને જેવી-વિવેક પૂર્વક કામ કરવું, આટલુંજ જે તેઓ સમજતા થાય, તો તેમનું વાવેલું જરૂર ઉગી નીકળે. તેમની દાનવીરતાથી અતુલિત લાભ થાય. જૈનશાસનની વાસ્તવિક ઉન્નતિ થાય. અને એ તો હરકોઈ કખૂલ કરી શકે તેમ છે કે આજે જૈનસમાજથી જે ખીજઓ ડરતા હોય, જૈનસમાજનો ખીજઓ ઉપર પ્રભાવ હોય, અને નહાની પણ જૈનસમાજનું સુખ આજે ઉજ્જવલ દેખાતું હોય, તો જેને અમે જૂનાઓ કહીએ છીએ, તેમના લીધેજ છે. પ્રત્યેક કાર્યમાં પૈસાની જરૂર પડે છે. અને એ પૈસા અમારા જૂનાઓ-જૂના વિચારનાઓ પાસેથીજ નીકળે છે. સમય આવે તેઓજ પોતાની કાથલીયોનાં મ્હોં ખુલ્લાં મૂકે છે. માત્ર ખામી છે તો તેજ કે તેઓ પોતાની ઉદારતાનો પ્રવાહ કંઈ તરફ વહેતો મૂકવો નેહએ, એ બધું ઓછાજ મહાનુભાવો જૂએ છે. પોતાના રાગી મુનિરાજે જ્યાં ફરમાવ્યું કે ‘ સંઘ કાઢો, ’ તો તૈયાર. ‘ ઉપધાન કરાવો ’ તૈયાર ! ઉજમણું કરાવો, તો તૈયાર ! પરન્તુ તેઓ સ્વતઃ વિચાર નથી કરી શકતા કે-મહારાજ કહે છે તે તો સાચું છે, પરન્તુ જરા વિચારવું

તો જોઈએ કે આની આવશ્યકતા, આ ક્ષેત્રમાં આ સમયમાં આવી પરિસ્થિતિમાં છે ખરી કે? મતલબ કે આવા જૂનાઓ મ્હોટે ભાગે બીજાની આંખે જૂએ છે, બીજાની બુદ્ધિ પર નાચે છે. એક માણસ કોઈ સાધુના ઉપદેશથી પાંચસો રૂપિયા કોઈ સારા કાર્યમાં વાપરવાની કબૂલત આપે. પરંતુ પછીથી બીજાને કોઈ સાધુ તે માણસને જમને કહે કે—“ વાહ, તેમાં અપાય કે? તે તો બિલકુલ નકામું કાર્ય છે. આમ છે તેમ છે. વિગેરે...” એટલે જટ ચકકર કર્યું. રૂપિયા લેવા જાઓ, એટલે જટ નાજ પાડી દે. આનું નામ બીજાની આંખે જોનાર નહિં તો બીજું શું? જો પોતાને આંખ હોય, અથવા પોતામાં બુદ્ધિ હોય તો ખાતરી કરી જૂએ કે વસ્તુ-સ્થિતિ કેવી છે? ખરું શું છે? પરંતુ ત્યાં બીજાની આંખે જોવાતું હોય કે બીજાની બુદ્ધિથી કામ લેવાતું હોય, ત્યાં પછી કહેવું જ શું? અસ, જૂનાઓમાં અડધા જે કંઈ ખામી જોવાતી હોય તે આજ છે. જો આ ખામી દૂર થાય, અને જોને લોકો જૂના વિચારના કહે છે તેઓ સમયને ઓળખીને કામ કરે, તો ખરેખર જૈન ધર્મ અને સમાજ હમણાંજ દીપી નીકળે, અને તેનો એક ખૂણાથી બીજા ખૂણા સુધી આશાતીત પ્રચાર થાય.

હવે ‘ નવા ’ વિચારનાઓમાં મ્હોટે ભાગે ટર શાસ્ત્રીઓનો સમાવેશ થાય છે. જેવાકે—કલેક્ટર, બેરીસ્ટર માર્ટર સોલીસીટર, ડૉક્ટર, એડીટર, અને છેવટે મિસ્ટર તો પધાજ.

આ ‘ નવા ’ ઓની રગેરગમાં નવીનતાઓ વ્યાપ્ત થયેલી જોવાય છે. એમનાં ભાષણો સાંભળો કે લેખો વાંચો, શાસનના ઉદ્ધારની, સમાજ ઉન્નતિની અને મહાવીરની વીરતાની વાતો સિવાય બીજું કંઈજ નહિં જોવાય.

“ સમયને ઓળખીને કામ કરવું જોઈએ. ” “ દ્રવ્યક્ષેત્રકાળ

સમયને ઓળખો.

ભાવને ઓળખવો જોઈએ. ” “ આપણા જૂનાઓ અઠળક દ્રવ્ય ખરચે છે, પરંતુ નિરર્થક જાય છે, પરિણામમાં શૂન્ય આવે છે. ” “ સાધુઓમાં કેળવાયલો વર્ગ છે નહિ ” “ આપણા સાધુઓ કંઈ કામ કરતા નથી. ” “ મુનિરાજે લકીરના ફકીર થઈને કરે છે. ” “ ગૃહસ્થોની દાક્ષિણતામાં રહે છે. ” “ આપણી સંસ્થાઓમાં કાર્ય કરનારા કોઈ છે નહિ. ” “ ફલાણી સંસ્થા આટલાં વર્ષોથી ચાલે છે, પરંતુ શું ફળ મળ્યું. ” “ શેઠીયાઓ વ્યાખ્યાનોમાં આવે છે. તે બીજાઓને ગુંદી ગુંદીને આગળ આવીને ખેસે છે, એ કેટલો અન્યાય કરે છે. ” “ શું ઉપાશ્રયમાં જઈએ, કોઈ આજકાલની રોશનીને-વીસમી સદીને સમજનારા સાધુઓ તો આવતા નથી. ” “ હવે તો જૈનધર્મને સંકુચિતતામાંથી બહાર ડાઢવો જોઈએ. ” “ કોઈપણ દેશ કે સમાજનો માણસ જૈનધર્મ પાળી શકે. અને જોઈએ જૈનધર્મ પાળતા હોય તેને સમાજે અપનાવવાની જરૂર છે. તેની સાથે તમામ પ્રકારનો વ્યવહાર છૂટો કરવો જોઈએ. ”

વિગેરે વિગેરે વિચારો અમારા નવાઓના સંસ્કારી-સુધરેલાં બેજાંમાંથી નીકળે છે. હું આ વિચારોની સાથે બિલકુલ સહમત છું, આવાજ વિચારોની આ સમયમાં આવશ્યકતા સમજું છું. પરંતુ તેની સાથેજ સાથે એ નવાઓમાં પણ જે કંઈ ખામી છે, તે તેમણે ધ્યાનમાં લેવી ઘટે છે.

ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ કે વિચારો માત્રથી કંઈ કાર્યસિદ્ધિ થતી નથી. સુધરેલા વિચારો ધારણ કરવા, જૂનાઓને ઉતારી પાડવા, સાધુઓ ઉપર આક્ષેપો કરવા, એટલા માત્રથી સમાજ ઉન્નતિ કે શ્વાસનની પ્રભાવના યાય, એ માનવું ભૂલ ભરેલું છે. હું પૂછું છું કે સમય ઓળખીને કામ કરવાની ઉદ્દેશ્યણા કરનારા નવાઓએ ચોક્કસ આપવાદિક વ્યક્તિ સિવાય કેટલાઓએ કાર્ય કરી બતાવ્યું, એ કોઈ

બતાવશે કે ? જૂનાઓનું ખરચાવું અદળક દ્રવ્ય નિરર્થક જાય છે, પરંતુ નવાઓમાં કેટલાઓએ, અમુક વ્યક્તિઓને છોડી, સમયાનુસાર મોટી સખાવતો કરી, એ કોઈ બતાવશે કે ? સાધુઓ કેળવાયલા નથી, પરંતુ એ કહેવાતા કેળવાયલાઓ શાસન સેવા માટે ધર્મની લાગણી હોય તો-કોઈએ સાધુ થવાનો વિચાર કર્યો કે ? સાધુઓ કામ નથી કરતા, તેઓ લકીરના ફકીર થઈ રહે છે, ગૃહસ્થોની દાક્ષિણતામાં રહે છે, એ બધી વાત કદાચ ખરી હોય, પરંતુ આ વીસમી સદીમાં પણ “ આવું ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્ર પાળી શકાય છે. ” એવું બતાવનારા આદર્શ સાધુ યજ્ઞને કોઈ બહાર પડ્યા કે ? ઉત્કૃષ્ટ ચારિત્રની વાત તો દૂર રહી; કેટલાક તો ગૃહસ્થ ધર્મની ક્રિયાઓ, જેવી કે સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પૌષ્ઠ, પૂજા, વિગેરેથી પણ હાથ ધોઈને બેઠા હોય છે. કેટલાક નવાઓ સુધારક સાધુઓની બહુ ચાહના કરે છે. પરંતુ તેઓએ કેટલા સાધુઓની પાસે જઈને સુધારકતાની કે અસુધારકતાની પરીક્ષા કરી એ કોઈ કહેશે કે ? આવી જ રીતે જૂનાઓ ઉપર થતા આક્ષેપો અથવા જૈનધર્મની ઉદારતા સંબંધી થતા વિચારો એ બધીયે બાબતોમાં પોતે અમલમાં કેટલું મૂકે છે, એને જો અમારા સુધારકો-નવાઓ-વિચાર કરતા હોય તો તેઓને સહજ જણાઈ આવશે કે-અમારા બકવાદોની સાર્થકતા નથી થતી, એનું એકજ કારણ છે કે અમે બોલીએ છીએ-લખીએ છીએ ધણું, પરંતુ વર્તનમાં છટાંકે મૂકતા નથી, ખરી વાત એ છે કે જમાનો બોલવા કે લખવાનો નથી, પરંતુ કાર્ય કરી બતાવવાનો છે. સવાખાંડી બોલવા કરતાં છટાંક પણ કાર્ય કરી બતાવવું, એ વધારે સારું છે. પોતપોતાના ધંધાઓમાં એકત્રિત કરેલી લક્ષ્મી એશઆરામોમાં ખરચી શકાય, નાટક સીનેમાઓમાં ખરચી શકાય, પરંતુ જ્યારે સામાજિક કે ધાર્મિક કાર્ય આવી પડે ત્યારે તેજ ‘જૂનાઓ’

પાસે દોડી જવાય, કે જેઓને હમેશાં ઉતારી પાડવામાં આવતા હોય જેઓના દાનની નિંદા કરાતી હોય, જેઓને જૂના ઢરરા કહેવાતા હોય, એ પણ એક સમયનીજ બલિહારીજ કહેવાયને ! જેવી રીતે વ્યાપારી લોકો વ્યાપાર રોજગારોમાં દ્રવ્ય પેદા કરે છે, તેવી રીતે આપણા ટરશાસ્ત્રીઓ પણ પોતપોતાના ધંધાઓમાં દ્રવ્ય મેળવે છે, પરંતુ આપણે જોઈએ છીએ કે જેટલા વ્યાપારી ગૃહસ્થો-જેઓને સુધારકો 'જૂના' કહે છે, તેઓ તરકથી સામાજિક કે ધાર્મિક કાર્યોમાં સખાવતો થાય છે, તેવી એ ટરશાસ્ત્રીઓ તરકથી થતી જોવામાં આવે છે કે ? મને લાગે છે કે આનું કારણ નવા જમાનાની નવી ખૂબીજ છે. ત્યાગની વાતો કરવી, પણ ત્યાગ છોટોયે કરવો નહિ, દાનની ફિલોસોફી સમજવવી, પણ દાનથી દસકોશ દુર રહેવું, ચારિત્રની ઉત્કૃષ્ટતાઓ બતાવવી અને ચારિત્ર ક્ષેત્રની ભાવના સરખીયે કરવી નહિ. દેશોદ્ધારની વાતો કરવી, પણ દેશોદ્ધારમાં શકિત અનુસારે કાળો ન આપવો, આ બધી આ જમાનાની ખૂબીઓ છે ? નહિ, મને તો લાગે છે કે જૈનસમાજના કહેવાતા નવાઓની આ નવાઈઓ છે.

ટૂંકમાં કહું તો-જૂનાઓ જૂની દષ્ટિએ પણ કંઈક કરે છે, ન્યારે નવાઓ નવી દષ્ટિએ વાતો કરે છે, ભાષણો કરે છે. લેખો લખે છે.

પરંતુ તેટલું માત્ર ક્યાંથી કંઈ કાર્યસિદ્ધિ થાય ખરી કે ? ભાઈઓ, જરા જૂઓ તો ખરા કે આર્ય સમાજમાં કેટલા આત્મ-ભોગી નીકળ્યા ? પોતાના સર્વસ્વનો ભોગ આપી તે પોતાના સમા-જને માટે કેટલાઓએ ફકીરી લીધી છે ? જે એવા આત્મભોગી પુરૂષો નીકળ્યા ન હતા, અને આપણી માફક માત્ર વાતો કરવામાં અને ખીજઓ ઉપર આક્ષેપો કરવામાં આનંદ મानी રહ્યા હતા અથવા પોતાની સ્વાર્થપરાયણતામાંજ મશગુલ રહ્યા હતા; તો કાલ

અત્યારે સ્થાપન થએલી સમાજ આજે લાખોની સંખ્યામાં હયાતિ ભોગવત ખરી કે ? જો આપણી માફક એ સમાજના કેળવાયલા-ઓએ સ્વર્થત્યાગ કરીને પોતાની સંસ્થાઓની લગામ હાથમાં ન લીધી હત તો આજે સંખ્યાબંધ ગુરૂકુળો, કેટલીયે કોલેજો, હાઇ-સ્કુલો અને ળીજી સ્કુલો જોવા પામત ખરા કે ? યાદ રાખજો, સ્વર્થ ત્યાગ કર્યા વિના સિદ્ધિ થતી નથી. પગ પર પુહાડો લીધા વિના ખીજીઓ ઉપર અસર થતી નથી. સ્વયં આચરણ કર્યા વિના આપણી શીખામણ કોઈ માનવું નથી. માટે નીકળો, બહાર આવો, સમાજને કેળવાયલાઓની ઘણી જરૂર છે. સાધુ-સમુદાયમાં કેળવાયલાઓની જરૂર છે. સંસ્થાઓમાં કેળવાયલાઓની જરૂર છે. તીર્થોની રક્ષાઓમાં કેળવાયલાઓની જરૂર છે. સમાજના સુધારાઓમાં કેળવાયલાઓ જોઈએ, પેઢીઓમાં જોઈએ, સલાઓમાં જોઈએ અને સોસાઈટીઓમાં જોઈએ. નીકળો, બહાર આવો, સ્વર્થનો ત્યાગ કરો. શાસનની સાચી ઢાઝ હોય તો ભય કે લજ્જા, દાક્ષિણ્ય કે શરમ રાખ્યા સિવાય બહાર આવો અને તમારી કેળવણીનો-સાચી કેળવણીનો-સાચી સુધારકતાનો લાભ આપો.

આવીજ રીતે જોએને જૂના વિચારના કહેવામાં આવે છે, તેમણે પણ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ ઓળખવાની જરૂર છે. જો તેઓ દ્રવ્ય-ક્ષેત્ર-કાળ-ભાવ ઓળખતા થાય, અને નવાઓ માત્ર ખોલવા કે લખવા પૂરતાજ ન રહેતાં સ્વર્થ-ત્યાગી થઈ બહાર આવે, તો નવા-જૂનાનો સહકાર, જરૂર જૈનસમાજને માટે એક સુંદર સહકારકલ-આવ્રજળ આપી શકે. શાસનદેવ સર્વને સદ્ગુણ આપે, એટ-લુંજ ઇચ્છી વિરમું ધું.

